

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ
МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ
В НОВЫХ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИХ РЕАЛИЯХ
И В ЕВРАЗИЙСКИЕ ЧТЕНИЯ,

ПОСВЯЩЕННЫЕ 95-ЛЕТИЮ
ПРОФЕССОРА
Ж.У. ИБРАШЕВА

Алматы
Қазақ университеті
2024

УДК 327
ББК 66.4
А 43

Рекомендовано к печати Ученым Советом факультета международных отношений КазНУ им. аль-Фараби, протокол №10 от 28 июня 2024 г.

Данный сборник подготовлен в рамках программы целевого финансирования МНВО РК BR18574168 «Роль Казахстана в углублении региональной интеграции стран Центральной Азии и цели устойчивого развития страны в рамках глобальных трендов современности»

**Редакционная коллегия:
Байзакова К.И., Деловарова Л.Ф., Байкушикова Г.С.,
Ермекбаев А.А.**

Актуальные проблемы международных отношений в новых геополитических реалиях. Сборник материалов международной научно-практической конференции и V евразийские чтения, посвященные 95-летию профессора Ж.У. Ибрашева. 23 февраля 2024 г. – Алматы: Қазақ университеті. – 283 с.

ISBN 978-601-04-6766-8

Данный сборник научных трудов – материалы международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы международных отношений в новых геополитических реалиях» и «V Евразийские чтения», посвященные 95-летию профессора Ж.У. Ибрашева. Представленные материалы являются тематическими и посвящены обсуждению современных проблем международных отношений и внешней политики Казахстана; международного права; мировой экономики, вопросов дипломатического перевода.

Поступившие материалы подверглись минимальной редакторской правке. Составители выражают благодарность всем авторам за предоставленные доклады.

ISBN 978-601-04-6766-8

© КазНУ имени аль-Фараби, 2024

СОДЕРЖАНИЕ

Предисловие	6
З.А. Мансуров Профессор Ж.У. Ибрашев – основатель школы международных отношений	8
Pierre CHABAL From Asia-Centrism to Region-Centrism: keeping Professor Zharas IBRASHEV on the map	12
M. Sh. Gubaidullina, A. Medeu Unsolved Water Issues of Transboundary Watercourses of the Central Asia Region as a Modern Security Challenge	14
К.Н. Макашева, К.С. Мұхтарова ТМД Еуразиялық интеграцияның негізі ретінде	26
Г.А. Мовкебаева, Н. Узакбаев ЕАЭС – Китай: новый этап сотрудничества	33
З.Д. Шайморданова Центральная Азия: анализ зарубежных исследований (2022-2024)	41
К.И. Байзакова Возможности использования опыта европейской интеграции для стран Центральной Азии	48
Л.Ф. Деловарова Евразийский вектор интеграции и потенциал стран Центральной Азии	57
А.Н. Шарипов Формирование новой региональной ситуации и перспективы интеграционных процессов	64
G.S. Baikushikova, A. Nurbay The EU's Global Gateway and Central Asia: opportunities and challenges	74
С.Ж. Сапанов Каспийский регион в системе новых реалий геополитических интересов	83
Е.С. Чукубаев, К.С. Мухтарова, А. Құрал Қазіргі халықаралық катынастарда жаңа жүйені қалыптастыру мәселелері: теория және практика	97
М.Е. Таубаева, Г.М. Жайлауова Каспий теңізі аймағының геосаяси мәртебесі	111
А.Р. Әліпбаев, Б.З. Бюжеева Қазақстанның қазіргі геосаяси жағдайдағы көлік-логистика саласындағы саясатының кейбір аспектілері	120
С.Ж. Айдарбаев, Б.А. Үдербаева	

Параллельді импорт жағдайында тауар белгісіне құқықтардың сарқылу (таусылу) проблемасының өзектілігі	126
Zh. Zakiyeva Modernisation in Central Asia	129
А.Р. Утегенова Концепция «Среднего Государства»: применимость к Казахстану	142
А.А. Ермекбаев, М. Атілғазы Геосаяси өзгеріс жағдайындағы Орталық Азия көлік дәлізінің даму болашағы мен мәселелері	154
А. Амирбек, А. Ануарбекұлы, Ә. Дильмуратқызы Орталық Азия кеңістігіндегі қауіп-қатерлерді болжау перспективалары	168
Ж.К. Идрышева, А.М. Новикс Орталық Азиядағы мәдениетаралық қатынастардың саяси медиаторлары	184
А.Р. Аужанова Развитие IT-образования в Казахстане как важный фактор евразийской безопасности	191
Б.М. Мырзабаева, Д.А. Нурлан Тәуелсіздік жылдарындағы қазақ-түрікмен қатынастары	201
И.Б. Бижанов, А.Б. Бихондиева Халықаралық сот төрелігінің принциптері	208
Л.Т. Исова, Ж.Н. Байкөңес Траншекаралық білім беру үдерісі: Орталық Азия елдерінің мысалында	214
Ж.Қ. Идрышева, Б. Серикова Халықтық дипломатия ұғымының халықаралық қатынастардағы маңыздылығы	223
Б.З. Бюжеева, А. Екпінова Қазіргі кезеңдегі Қазақстан мен Түркия арасындағы өзара ынтымақтастық	227
А.Р. Әліпбаев, Р. Альмулдаев Қытайдың әскери қауіпсіздікті қамтамасыз ету мүмкіндіктерінің кейбір астарлары	233
Ж.И. Байзакова О возможностях и перспективах вступления Казахстана в БРИКС	241
А.Р. Әліпбаев, А. Алдабергенова Жапонияның табысты жұмсақ күші мен Қазақстандық «жұмсақ күштің» даму үдерісіне салыстырмалы сараптама	248

Б.З. Бюжеева, А. Хасиданова	
Қытай Халық Республикасының жария дипломатиясы: ерекшеліктері мен жетістіктері	255
Ж.Қ. Идрышева, З. Туменбаева	
Қытайдың Орталық Азиядағы аймақтық саясатының кезеңдері мен ерекшеліктері	263
Shao, Liang	
Belt and Road Initiative Vs Global Gateway: goals, motivations, and limitations	274

ПРЕДИСЛОВИЕ

Данная конференция прошла в рамках празднования 90-летия КазНУ им. аль-Фараби и посвящена важному событию – 95-летию профессора Ж.У. Ибрашева, основателя факультета международных отношений

После провозглашения государственного суверенитета Республики Казахстан, как ведущий специалист в области международных отношений, Ж.У. Ибрашев содействовал становлению и развитию в Казахстане новой специальности, прежде не существовавшей в Казахстане – «Международные отношения».

Сегодня благодаря его деятельности на факультете ведется подготовка дипломатических кадров, специалистов-международников. Немало его учеников в настоящее время работает в аппарате Министерства иностранных дел РК и его зарубежных представительствах, международных организациях, в университетах, научно-исследовательских и аналитических институтах и центрах. Им были налажены широкие научные контакты с различными международными организациями, представительствами и университетами и центрами ряда стран. Сам был профессором университета Ренн–1 (Франция)

Благодаря его инициативной деятельности был открыт диссертационный совет по специальности «07.00.15 – История международных отношений и внешней политики», председателем которого он был долгие годы. Под руководством профессора Ж.У. Ибрашева подготовлено десять докторов наук, два доктора философии PhD, более 30 кандидатов наук. Под его научным руководством защитили диссертации такие известные дипломаты, как К.К. Токаев, А.А. Мусинов и др.

Ж.У. Ибрашев первым в Казахстане положил начало новым научным направлениям – изучению исторической и политической мысли европейских стран, европейской интеграции, евразийства и др. Научные труды Ж.У. Ибрашева посвящены исследованию проблем глобализации и интеграции, многосторонней и коллективной дипломатии, вопросам прав человека в дипломатии, демократии, неodemократии и интеграции в международных отношениях. Он опережал собственное время, уходя далеко вперед в оценках происходящего и в своих

воззрениях на международные отношения. До последнего момента он развивал новые, инновационные направления.

Профессор Ж.У. Ибрашев более 65 лет проработал в КазНУ им. аль-Фараби, внес неоценимый вклад в развитие казахстанского высшего образования, развития нового научного направления в области международных отношений, подготовил сотни казахстанских дипломатов и оставил неизгладимый след в истории Казахстана.

Материалы данной конференции придадут новый импульс развитию казахстанских исследований в области международных отношений.

*К.И. Байзакова,
профессор факультета международных
отношений КазНУ им. аль-Фараби*

З.А. Мансуров

*Институт проблем горения КазНУ им. аль-Фараби,
Лауреат государственной премии РК*

ПРОФЕССОР Ж.У. ИБРАШЕВ – ОСНОВАТЕЛЬ ШКОЛЫ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Доктор исторических наук Жарас Умарович Ибрашев в 1948 году окончил исторический факультет КазГУ им. С.М. Кирова. За более чем 60-летний период трудовой деятельности он прошел все этапы преподавательской деятельности до доктора исторических наук, профессора, работая на историческом факультете и факультете международных отношений. Организовал и заведовал кафедрой международных отношений и внешней политики Республики Казахстан. Он заложил основы нового поколения специалистов и дипломатов нового независимого Казахстана. Под его руководством защитили кандидатские и докторские диссертации Председатель Сената парламента Касым-Жомарт Токаев, профессора К.И. Байзакова, Б.К. Султанов, М.Ш. Губайдуллина, Ф.Т. Кукеева, К.Н. Макашева и др. Многие ученики Жараса Умаровича, являются послами Республики Казахстан в зарубежных странах.

Я помню, что в мои студенческие 60-70 годы Жарас Умарович вел на телевидении международные обзоры, которые вызывали огромный интерес и были очень популярны среди населения. Это были обстоятельные и интересные передачи.

Сразу после установления дипломатических отношений между Республикой Казахстан и Европейским Союзом в 1993 году, Ж.У. Ибрашев наладил контакты с дипломатическими представителями Европейского Союза.

Инициативы Ж.У. Ибрашева, как правило, находят понимание и поддержку со стороны европейских посольств и представительств. В сентябре 1998 г. после неумолимых встреч Ж.У. Ибрашева с представителями КЕС, в КазНУ им. аль-Фараби был открыт Центр Европейской Документации, первый подобный центр в центральноазиатском регионе (Сейчас – Европейский информационный центр).

Профессор Ж.У. Ибрашев проводил серьезную научную разработку вопросов европейской интеграции, которые нашли отражение в его многочисленных научных статьях, брошюрах, учебных пособиях и монографиях. Под руководством профессора Ж.У. Ибрашева был написан первый в регионе труд, посвященный интеграционным процессам в Европе и Центральной Азии, монография «Европейский Союз и Центральная Азия».

Плодотворная работа над изучением вопросов европейской интеграции позволила Европейскому информационному центру получить от Представительства Европейской Комиссии в Казахстане грант на издании ежеквартального информационного аналитического журнала «Европейский диалог», который издавался в 2002-2006 гг.

В этом журнале читатели знакомились с последними новостями, наиболее значимыми документами Европейского Союза, могли ознакомиться с интересными научными статьями по европейской интеграции.

Сам Ж.У. Ибрашев писал статьи почти для каждого номера журнала. Его статьи были посвящены доктрине интеграции и глобализации, европейской конституционной идее, вопросам политического устройства ЕС, политики ЕС по международной безопасности, роли ЕС в мировой политике и многим другим актуальным вопросам.

В 2009 году к 75-летию КазНУ им. аль-Фараби по инициативе ректора академика Б.Т. Жумагулова были учреждены большие золотые и серебряные медали аль-Фараби. Каждый факультет представлял по одному из своих представителей, которым вручили медали на торжественном собрании. От факультета международных отношений золотая медаль была вручена профессору Ж.У. Ибрашеву. Было подготовлено приветствие от имени ректора с фотографиями обладателей медалей. На этом плакате у всех улыбающиеся лица, а у меня строгое. Я тогда вызвал фотографа Мамыржана и спросил, почему из всех моих фотографий он выбрал именно эту, он стал извиняться и сказал, что было мало времени. Тогда я подумал и засмеялся, ведь я первый проректор и кто-то должен быть строгим и контролировать процесс.

Следует отметить, что в 2013 году на факультете международных отношений КазНУ им. аль-Фараби был

образован Евразийский научно-исследовательский центр (ЕНИЦ) под руководством профессора КазНУ им. аль-Фараби Ж.У. Ибрашева. При организации центра Жарас Умарович позвонил мне и попросил связать с моим братом генеральным секретарем ЕврАзЭС Таиром Мансуровым. Т.А. Мансуров передал свои книги «Евразийский проект Нурсултана Назарбаева, воплощенный в жизнь», «Казахстанско-российские отношения в эпоху перемен» и др.

Будучи проректором по научно работе и первым проректором, я курировал Факультет международных отношений и мне всегда было приятно принимать участие во встречах послов Европейского Союза и других зарубежных стран на факультете, а также на «посольских часах» организованных Жарас Умаровичем. Глубокие знания, интеллект присущие истинному дипломату Жарасу Умаровичу завоевали заслуженный авторитет среди зарубежных и отечественных коллег.

Сегодня Евразийский научно-исследовательский центр вплотную занимается вопросами евразийской интеграции и активно развивается, объединив вокруг себя усилия ученых, готовых разделить поиск новых идей. ЕНИЦ ставит себе цель в научном и политическом плане изучение проблем Евразийской интеграции. ЕНИЦ приступил к изучению факторов евразийской интеграции, подчеркивая тем самым естественность и закономерность этой интеграции; выработал методику изучения проблем евразийской интеграции; собирает источники и литературу по данной проблематике; готовит молодых исследователей по исследованию этой проблемы.

В Центре был разработан цикл лекций по проблемам евразийской интеграции для магистрантов и PhD, как например, курс: «Внешняя политическая доктрина Н. Назарбаева (Евразийский аспект)», который вел профессор Ж.У. Ибрашев; были составлены темы студенческих научных работ (дипломных, магистерских диссертаций и докторских диссертаций по проблемам евразийской интеграции). Студенты в центре пишут научные работы по актуальным проблемам евразийской интеграции. Сотрудники ЕНИЦ Ж выиграли (2013 г.) грант ЕАБР и приняли участие в издательском проекте по Программе исследований региональной интеграции Фонда технического содействия ЕАБР по проблемам евразийской интеграции.

Книга «Евразийская идея Назарбаева и её развитие» была опубликована в рамках Издательского проекта по Программе исследований региональной интеграции Фонда технического содействия ЕАБР по проблемам евразийской интеграции.

Много тысяч студентов прослушали его неторопливые лекции, которые отличались основательностью и глубиной изложения. Несколько поколений дипломатов выросло у Ж.У. Ибрашева, и сегодня они с благодарностью вспоминают своего учителя.

Pierre CHABAL,
*Dr in Political Science, Sc Dr in International
Relations le Havre, France*

**FROM ASIA-CENTRISM TO REGION-CENTRISM:
KEEPING PROFESSOR ZHARAS IBRASHEV
ON THE MAP**

Your excellencies, high authorities of Al-Farabi KAZNU, dear colleagues and friends from the Faculty of International Relations, Dean Leila Delovarova, Deputy Deans Gulnara Baikushikova and Kairat Bekov, dear professors, students, ladies and gentlemen.

My first question to you is easy “am I qualified to address you today?” The answer is difficult: Мен білмеймін! Я не знаю! I have visited and taught often in this building but I am a distant European cousin, still alien to the specific perceptions of Central Asia.

The second question is more academic: “what have we learnt from Professor Zharas Ibrashev’s visionary and analytical suggestions, especially that of “Pan-Asia Centrism”? His **manifest of pan-Asia-centrism – Манифест пан-Азия-центризма** still inspires us.

There are two ways to understand the concept of pan-Asia centrism:

1) Asia is at the center of Asia, and possibly of the world, this is pan-**ASIA**-centrism, or

2) there are several centers all over the world, turning the world order into a multi-centered world, or a multi-lateral, multi-pivotal world, this is **PAN-Asia-CENTRISM**.

From this 2nd meaning of **pan-Asia centrism** (that is, I think, the meaning that Jaras Ibrashev – “Ja-Ke” – had in mind: a world made up of several centers), I derive the concept of **pan-region centrism – для манифеста пан-региона-центризма** as suggestion for the future.

What is meant by the concept of “pan-region-centrism” is that the new world order (as an order made up of several centers, several pivots, several power-nexus) is a world order with two characteristics:

1) the world order is no longer operating along the lines of bilateralism – even less so of unilateralism. The world order is made

up – and lastingly so – of a plurality of actors, spread all over the world as powerful actors

2) the numerous centers of pivots are regions in the making. They are cooperative entities where former **neighbor** – enemies have turned into **partner** – neighbours:

- Neighbours are bound by geography but their history has been usually aggressive.

- Partners are integrative, they engage in an open-time-, open-ended form of integrative for the future.

- In between geographical neighbours and political partners, there is an intermediary category: that of allies. But allies usually have failed. Alliances have tended to be short-term and to fail or disappear (with a few exceptions – the Holy Alliance after 1815, the NATO Alliance after 1949, the CSTO Alliance after 1992, and the SCO Alliance after 2001).

I propose that with 3 words, we can characterize the pan-region-centric world: these three words are, as suggested: Neighbours, Allies, Partners.

UNSOLVED WATER ISSUES OF TRANSBOUNDARY WATERCOURSES OF THE CENTRAL ASIA REGION AS A MODERN SECURITY CHALLENGE

Introduction

The urgency of the problem is determined by the complex state of the water-energy problem, which is raised by the leaders of the five countries of the CA region. The inefficiency of water uses and ignorance of the environmental consequences of this problem were recognized by the heads of state of the founders of the International Fund for Saving the Aral Sea at their meeting in 2023. As President Kassym-Jomart Tokayev noted, “the degree of regulation of the flow of the two main rivers of the region – the Syrdarya and Amu Darya – is extremely high». More than 80 reservoirs have been built in their basins, the total volume of which reaches almost 65 cubic meters. kilometers" (Tokayev, 2023). An increase in anthropogenic load, a continuation of extensive environmental management, and an aggravation of various socio-ecological problems are expected. All this creates serious risks to regional security.

Central Asian countries tend to perceive the water problem as a zero-sum game. Opinions are divided on whether water is a public good or a commodity. Upstream states argue that water should be treated as a commodity to be purchased by downstream states. Downstream states argue that international rivers should be considered a common good shared by all countries in the region. Diverging national interests have reduced political will to prioritize regional goals, and the lack of consensus on a mutually beneficial agreement has prevented effective cooperation. According to Central Asian researchers and experts, struggle over the transboundary water resources for drinking and irrigation demand in Central Asia will become fiercer every year: Janusz-Pawletta B., Gubaidullina M.; Zhusipov B.; Kukeyeva F., Ormysheva T., Baizakova K., Aугan M. etc. This cannot but cause alarm, since it increases tension in the region, where the situation is far from calm. These unresolved border

disputes and water shortages will constantly lead to outbreaks of domestic and interethnic violence in the disputed territories

Central Asia is an integral part of the Belt and Road Initiative (BRI). Transboundary water management is a pressing issue in the region. Recently, due to new geopolitical realities caused by war in Ukraine and weakening of Russian influence in the region, China has become more active in pursuing its economic and political interests in Central Asia and its aspirations have received a lot of attention in academic circles. This article reviews relevant academic literature on China's policy interests, examining how Chinese authorities are combining trade, aid, and investment in the Central Asian region to achieve high-level goals under the Belt and Road Initiative (BRI), and how this may impact ecological and social systems, especially in relation to water resources. When reviewing the academic literature regarding China's foreign policy goals and approaches since Xi Jinping came to power, there is no clear consensus or, in other words, no common understanding of Beijing's motives in financial and economic terms. Despite the fact that the literature on this topic emphasizes a divergence from Deng Xiaoping's famous principle of "hiding your abilities, biding your time."

Methodology

Political economy theory provides insight into China's underlying motivations, coupled with an assessment of Central Asia's recent economic history, as well as emerging impacts of the Belt and Road Initiative's US\$900 billion package of Chinese investments, ranging from energy and pipelines to ports, roads and railways around the world. These economic and political consequences have further impacts on social, institutional and environmental systems in the region and beyond. The water issue in Central Asia, transboundary water management, and water allocation methods were decisive factors in the Soviet and post-Soviet periods. A key tenet of this article is that an analysis of China's intentions behind the Belt and Road Initiative is informative, but a clearer picture of Central Asia's political picture requires an understanding of institutional arrangements, governance structures, environmental issues, and social and ethnic issues. The issue of water security remains central to the political economy of Central Asia.

The methodological approach is based on systems theory, which means that political, economic, geographical, social and

environmental factors are understood as deeply intertwined, influencing each other and having the consequences beyond borders of participating states. According to Russell Ackoff, it is possible to understand the various issues and problems in Central Asia not as independent of each other, but rather as dynamic situations consisting of complex systems of changing problems interacting with each other (Ackoff, 1974).

Discussion

BRI – geopolitical or economic expansionism of China?

Currently water has become a main strategic resource of any state. It has been proven that even without oil, coal or uranium, humanity could exist with varying degrees of success, but without fresh water it could not. As experts note, water shortages in Central Asia will increase. According to climatologists, in some countries in the region the load on water resources will increase by 2.8 times by 2040.

The question is whether China's geopolitical and economic expansionism, marked by the Belt and Road Initiative, is a long-term and positive game-changer, or whether it will be weighed down by internal weaknesses or systemic risk factors in Central Asia's political economy. The main goal of the Belt and Road Initiative is to integrate China's lagging and inefficient regions into a holistic and outward-looking development initiative (Johnson, 2016). Security issues, religious extremism, and especially the concerns of the indigenous Uyghur population, given the serious unrest in Urumqi in 2009, are a recognized problem whose solution lies in economic development. However, attention should also be paid to the risks associated with large-scale infrastructural and agricultural development, which include potential conflicts associated with environmental degradation and competition for transboundary water resources. However, Xinjiang's economic development priorities and the intended achievement of socio-political stability may have negative consequences through environmental degradation.

However, with a collapse of the Soviet Union in the 1990s, this resource allocation mechanism gradually fell into chaos. Competing claims to resources and national interests took precedence after former Soviet territories gained independence. Over the past two decades, a number of factors have combined to worsen the situation throughout the region. Poor conservation and irrigation practices, corruption, high birth rates, political divisions, deeply flawed economic policies and

climate change have all contributed to deepening water scarcity in Central Asia.

All five Central Asian countries are the most wasteful water consumers in the world. According to FAO reports, Central Asian countries are among the top ten water consumers in the world. Turkmenistan has the world's highest level of water consumption per capita – 5.5 thousand cubic meters per year – four times more than in the USA, and 13 times more than in China, Kazakhstan (2345 cubic meters/year), Uzbekistan (2295 cubic meters/year), Kyrgyzstan (1989 cubic meters/year), Tajikistan (1895 cubic meters/year). In addition, to obtain a unit of production in agriculture, the Central Asian countries consume water 2.5-3 times more than in developed countries (Gubaidullina, 2013). Despite establishment of domestic and regional entities to cooperate on resource sharing, a serious lack of cooperation and rationalization among the five countries has exacerbated the problem. According to the Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), water reserves in the countries of Central Asia per capita are sufficient (about 2.3 thousand cubic meters).

Central Asia is a region that has a number of unresolved water issues regarding the management of Transboundary Rivers, inter-ethnic disputes over control of water resources and local inter-ethnic conflicts. According to a global stress map compiled by the Water Institute last year, Central Asia has one of the highest levels of water stress in the world. The region of 66 million people receives 90 percent of its water from two rivers, the Amu Darya and the Syr Darya (Miller, 2017). Both river basins are under control of the upstream countries of Tajikistan and Kyrgyzstan. On the other hand, the downstream countries – Uzbekistan, Kazakhstan and Turkmenistan – have rich oil and gas resources. This disproportionate distribution of natural wealth worked in tandem for the five countries when they were still part of the Soviet Union. By introducing a system of quotas and rationing schedules, Moscow ensured that the distribution of resources among its neighbors remained fair and productive. Cooperation has resulted in provision of sufficient water for agricultural irrigation in downstream countries and sufficient electricity for upstream countries.

Kazakhstan is geographically closely adjacent to the Xinjiang Uyghur Autonomous Region (XUAR) of the PRC, which has been actively developing over the past 30 years. The economic growth of the XUAR requires, among other things, the development of industry and agriculture, which are the most water consumptive. For example,

out of the eight existing large Kazakhstan water basins, seven are transboundary. The water demand in neighboring countries is increasing, and, accordingly, a level of water flow is falling in Kazakhstan. Particularly, out of the 101 cubic kilometers of river flows, only 57 cubic kilometers are formed in Kazakhstan, and the remaining 44 cubic kilometers are obtained from Transboundary Rivers from China, Uzbekistan, Russia and Kyrgyzstan. The lion's share comes from China – 19 cubic km.

Currently, the PRC has begun the 2nd stage of the Western China (XUAR) development until 2030 and, therefore, consumption on their side will only grow, “taking into account the fact that the PRC’s environmental policy is strictly subordinated to economic goals and objectives, In the medium term, one should not expect China to reduce water intake and suspend a construction of numerous hydraulic structures on the Ili and Irtysh rivers.

Unresolved water issues in the field of transboundary rivers: the Chinese factor for Kazakhstan

Out of the 24-transboundary Rivers that flow from China to Kazakhstan, the Irtysh, Ili, Tekes, and Khorgos rivers are the largest and are the most important sources of fresh water for Kazakhstan. At the same time, the issue over the transboundary rivers between Kazakhstan and China remains unresolved. The PRC has complete control over the amount of water that will reach Kazakhstan. Active development with an increase in number of people resettling in the Chinese part of the Ili and Irtysh river basins in the XUAR – which makes up 1/6 of the territory of the PRC and has 25 million people, requires a significant increase in the acreage for grain and cotton, construction of new canals, dams, reservoirs and energy sources on these transboundary rivers. Over the last decade, 130 hydraulic structures and 13 reservoirs have been built.

The area of the Lake Balkhash has decreased by 2000 sq. km over the past 30 years, and out of 16 lake systems, only five remain. Agricultural yields have decreased and desertification of the areas adjacent to the lake has increased. The flora and fauna of Balkhash are also endangered. Over 15 years, the flow of Ili decreased by 1/3 from 17.8 cubic meters. km up to 12.7 cu.m. km per year.

Chinese canals “Irtysh-Karamai” and “Irtysh-Urumqi” take significant volumes of water from the Black Irtysh and the annual water flow on the border of China and Kazakhstan is now

approximately 9.6 cubic meters. km – 3 times less than over the last 30 years. The Bukhtarminsky reservoir has already faced a water shortage, leading to a disruption of the natural balance in the Zaisan delta of the Irtysh and swamping of this area. There is a water shortage in the Irtysh-Karaganda canal, which is a main freshwater artery for Karaganda city and the region as a whole. Water from the territory of the PRC comes contaminated with heavy metals, petroleum products and phenols, which is a problem for a quality of drinking water in Ust-Kamenogorsk, Semey, Pavlodar and Russian Omsk.

The BRI program is necessary and beneficial for China, and within the framework of this program, Kazakhstan should demand a solution to transboundary water allocation. If implemented correctly, this could increase resilience to the impacts of climate change and encourage greater collaboration for future developments in agriculture or infrastructure. With sufficient foreign exchange reserves, China could invest in Central Asia's lagging agricultural infrastructure, especially in modernizing irrigation systems. Thus, efforts in food and energy production systems can help mitigate water stress in Central Asia. Although agriculture consumes 70 percent of fresh water in Central Asia, 50–80 percent of it is wasted due to faulty irrigation systems (Svensson, 2017). Modernizing agriculture will help keep regional water conflicts under control.

The water security in Central Asian countries: challenges

The Central Asian region faces water problems in the context of the climate change. According to competent experts, the issue is not a shortage, but an irrational water use in Central Asia. At the same time, due to the demographic boom a water consumption is constantly growing (Zhusipov, 2023; Weinberger, 2021).

The current energy crisis in Central Asia essentially boils down to the issue of water and food security for individual countries. In 2009, Uzbekistan, one of the three energy-rich downstream countries, began selling electricity to Afghanistan in order to generate higher profits. As a result, Tajikistan and Kyrgyzstan faced chronic power outages, freezing winters and slowing economic growth. In exchange, the two upstream countries decided to withdraw more water to produce electricity in winter, creating a water shortage for agricultural irrigation in Kazakhstan and Uzbekistan. Work on the controversial Rogun Dam in Tajikistan has resumed after being stopped several times since it began 40 years ago due to threats from Uzbekistan.

Kazakhstan, on the other hand, is concerned about China's relentless efforts to meet the water needs of its thirsty Xinjiang province by diverting water from the Irtysh and Ili rivers. The Irtysh, which also flows through Russia, is a main source of drinking water for Astana, the capital of Kazakhstan. On the other hand, the Ili River flows through Xinjiang and then flows into Kazakhstan's Lake Balkhash. China has been diverting water from the Ili River since the 1980s through a network of canals to support water-intensive cotton crops in Xinjiang and other industries. Ultimately, this could turn into a disaster for the Lake Balkhash.

As a country located upstream of most of Asia's rivers, China can exercise tight control over the flow of transboundary waters through construction of dams. For a country that has built its prodigious economic empire on the back of abundant natural resources, China's relentless approach to sharing natural resources with its neighbors is no surprise. It is also one of three countries that voted against the UN Watercourses Convention (the other two being Burundi and Turkey).

With billions of dollars being spent on current and future projects, any breakdown in relations between the former Soviet states represents a risk that China can ill afford. Perhaps the biggest hot spot is the Rogun Dam in Tajikistan. Construction on the Rogun Dam resumed two months after the death of Uzbekistan President Islam Karimov in September 2016. Karimov openly warned of war if construction of the dam continued. Once completed, the Rogun project will be the tallest dam in the world and secure Tajikistan's energy future. But this will come at a high cost to Uzbekistan, likely further straining relations between neighbors and potentially destabilizing the region.

Given the risks that the Central Asian water crisis poses to its grand ambitions, China may be forced to resort to water diplomacy to ease tensions. Beyond building ports and bridges, Beijing also needs to seriously consider investing in Central Asia's crumbling and wasteful irrigation infrastructure. Agriculture in the region consumes up to 75 percent of freshwater resources, much of which is lost due to poor-quality irrigation systems (Sternberg, 2017). Better growing methods, higher quality seeds and agricultural technology exchanges with China could create a new basis for cooperation among Central Asian countries. Despite its economic aspirations, Beijing must recognize that Central Asian potential for conflict is a high and destabilization as its population grows put pressure on natural

resources. A timely long-term investment strategy to mitigate the water crisis in the region will guarantee China higher dividends from investments in the SREB.

Water management as a national security issue

Due to aggravation of water problems in the world, the issue of sustainable water supply to states are considered in the context of national security issues. Due to limited availability of water resources, their uneven distribution over the territory, significant variability over time, and a high degree of pollution, Kazakhstan faces a severe water supply issue. Thus, in order to improve water management, it is necessary to accurately diagnose its condition, uncompromisingly reveal shortcomings, and determine ways to bring the management system to a higher state that meets new conditions and requirements.

Water management is one of the most complex challenges in Central Asia. Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan, as well as Afghanistan, with limited water supplies, are experiencing great difficulty in providing water to their growing populations and economies. In the Central Asian region, some countries have sufficient water reserves, while others, in particular Kazakhstan, Uzbekistan, and Turkmenistan, depend on its receipt from neighboring countries.

Ecologically, all Central Asian countries are in a similar situation, despite some considerable differences in detail. However, none of the Central Asian economies is noticeably more competitive. Since gaining independence, acute conflicts over the use of natural resources, primarily water, have not yet flared up between the Central Asian states. Thus, economic cooperation between the Central Asian countries should be built primarily on the implementation of large joint projects in the field of efficient and rational use of rich fuel, energy, mineral and water resources.

At the same time, a water issue is determined by the state of natural and economic systems in closed drainless basins of the arid zone, their widespread destabilization due to anthropogenic intervention without strictly scientific justification, without taking into account the distinctive features of water bodies of the arid zone, and their response. Therefore, a comprehensive, in-depth study of the hydro ecological state of endorheic basins of the arid zone is necessary under the conditions of the current functioning of water management systems. Thus, providing water, for example, to the developing national

economy of Kazakhstan is a complex and important problem. Reliable accounting of water resources is a main condition for their rational use and distribution between various sectors of the national economy.

Kazakhstan ranks 5th in the world in terms of pasture land area and covers eight geographical zones with twelve types of soil varieties. Significant part of the territory is occupied by deserts – 44%, semi-deserts – 14%, steppes – 26%, forests – 5.5%. There are more than 38.5 thousand rivers and more than 48 thousand large and small lakes in the country. But in terms of water availability, Kazakhstan is one of the most water-scarce countries in the post-Soviet space. In addition, Kazakhstan is located in a zone of risky agriculture and is subject to the influence of an arid climate. Our country's water potential is 40% dependent on water inflows from neighboring countries. In this regard, it's time for us to raise the issue of transferring northern rivers to Central Kazakhstan with a construction of a new pipeline channel (pipe diameter 4–5 meters) Bukhtarma (2200 m above sea level) – Zhezkazgan (400 m above sea level). This unique project will become an “economic miracle of the 21st century.”

In general, to solve the problem of water supply in Kazakhstan, it is necessary to increase land fertility, introduce water-saving technologies and digitalize water supply systems, since issues related to food systems and water management, including the use of transboundary rivers, are inextricably linked. These and other pressing issues of effective water resources management are included in the new concept of the Water Code of the Republic of Kazakhstan.

The Central Asian region often faces abnormal heat and drought, which leads to a shortage of drinking and irrigation water, reduction in fodder and melon crops, decrease in yield, shortage of electricity as well as increase in food prices, including seasonal vegetables. Not only the socio-economic situation of the local population is deteriorating, but also a food security of the Central Asian countries. Therefore, the region needs to develop a joint anti-crisis strategy.

Thus, in 2021, drought in western Kazakhstan dealt a huge damage to farms in the Mangistau region. The region turned into a “horse cemetery” due to the massive death of livestock. Abnormal heat also affected Kyrgyzstan. The Chui region, where a lot of farmland is concentrated, suffered the most. Lack of irrigation water in Uzbekistan has led to crop loss and increased prices for seasonal vegetables. Farmers in Kyrgyzstan, Kazakhstan and Uzbekistan also complained about shallowing rivers and drought. This year situation was partially

repeated. It is necessary to understand that agriculture depends on water, the share of which in the GDP of the countries of the region ranges from 10 to 45 percent. Moreover, it employs from 20 to 50 percent of the working population.

Due to the shortage of water resources in the Central Asian region, conflicts are predicted to arise. Conflicts of this kind have already happened in Central Asia: the “Ketmen War”, where neighbors killed each other over water. This conflict began around the “Golovnoy” water distribution point on the Isfara River, which plays an important role in the water supply for both Tajik and Kyrgyz villages. Although a water distribution station unofficially had the status of a neutral facility. These clashes between Tajiks and Kyrgyz did not come as a surprise to experts. After all, they are based on unresolved water problems and territorial disputes left over from the times of the Soviet Union. Or another example: in 2016, the Kyrgyz side took over the large Orto-Tokoy (Kasan-Sai) reservoir in the Jalal-Abad region, which supplied both Uzbek and Kyrgyz territories. The dispute ended with the Uzbek army increasing the number of troops and equipment on the Uzbek-Kyrgyz border. Before these events, the President of Uzbekistan I. Karimov stated that control over water resources in the Central Asian republics could lead to a full-scale war. To avoid this, he called for creation of a coordinated policy on energy projects in the Syr Darya and Amu Darya rivers.

Conclusion

Water resource management in Central Asia has proven to be a significant source of political tension between the states of the region, especially between Kyrgyzstan and Tajikistan on the one hand, and Uzbekistan on the one other.

The water crisis in Central Asia is not a crisis of quantity but of distribution, driven by the way water has been distributed and managed. Central Asian countries tend to perceive the water problem as a zero-sum game.

Opinions are divided on whether water is a public good or a commodity. Upstream states argue that water should be treated as a commodity to be purchased by downstream states. Downstream states argue that international rivers should be considered a common good shared by all countries in the region.

Diverging national interests have reduced political will to prioritize regional goals, and the lack of consensus on a mutually beneficial agreement has prevented effective cooperation.

As part of the Belt and Road Initiative, China could promote the adoption of a “nexus approach” to managing water conflicts in Central Asia. The nexus approach recognizes that water, energy and food systems are inseparable. Food production accounts for 70 percent of total global freshwater withdrawals, making it the largest consumer of water.

Water is also necessary for production, transportation or use of all forms of energy. Meanwhile, the food production and supply chain consumes about 30 percent of the world’s energy (Cooley, 2016).

Energy is needed to produce, transport and distribute food, as well as to extract and purify water.

Struggle over the transboundary water resources for drinking and irrigation demand in Central Asia will become fiercer every year. This cannot but cause alarm, since it increases tension in the region, where the situation is far from calm.

The opportunities presented by the SREB suggest that the initiative could impact transboundary water management by improving the efficiency of water allocation and use in the Ili and Irtysh basins.

China has a lot to offer on this front. In order to reduce dependence of the Central Asian countries on China in the form of countries accumulating unacceptable levels of debt due to the fact that many BRI projects are financed through loans from Chinese banks, a strategically important policy direction for the Central Asian countries, in particular Kazakhstan, is to couple the BRI with the EU development initiative sustainable connections around the world.

Interstate cooperation over transboundary water resources should be expanded and strengthened to solve problems of the shared rivers. Central Asia has only in recent years begun to enter C5+ formats with different geopolitical actors. But so far, we cannot properly implement these formats of international cooperation.

References:

Ackoff, R.L., (1974). *Redesigning the Future: A Systems Approach to Societal Problems*. New York, Wiley.

Cooley, A., (2016). *The Emerging Political Economy of OBOR: the Challenges of Promoting Connectivity in Central Asia and Beyond*. A report of the CSIS Freeman

93 Central Asian Journal of Water Research (2018) 4(1): 79-94 Chair in China Studies. Center for Strategic and International Studies. Washington DC.

Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) / Home. Food and Agriculture Organization of the United Nations (fao.org)/ – URL: <https://www.fao.org/about/org-chart/en/>

Gubaidullina M. (2013) Idea of the Regional Integration in Central Asia: Projects and Prospects of Implementation // Eurasian Politics. Idea, Institutions and External Relations/Ed. Tulsiram and Ajay Patnaik. – New Delhi: Knowledge world KW Publishers Pvt Ltd, 2013

Janusz-Pawletta, B. and Gubaidullina M. (2015) Transboundary Water Management in Central Asia. Legal Framework to Strengthen Interstate Cooperation and Increase Regional Security // Cahiers d'Asie Centrale «Water in Central Asia. Contemporary Issues and Challenges». Institut Français d'Études sur l'Asie centrale. Paris: Editions Petra. P. 195-215. – URL: <https://journals.openedition.org/asiacentrale/3180>

Johnson, C.K., (2016). President Xi Jinping's Belt and Road Initiative: a Practical Assessment of the Chinese Communist Party's Roadmap for Chinese Global Resurgence. A report of the CSIS Freeman Chair in China Studies. Center for Strategic and International Studies. Washington DC Hamidov, K., 2017, Water Crisis in Central Asia: Kyrgyzstan, Tajikistan and Uzbekistan. Global News View. – URL: <http://globalnewsview.org/archives/4755>.

Kukeyeva F., Ormysheva T., Baizakova K., Augan M. (2018) Is Ili/Irtysh Rivers: A 'Casualty' of Kazakhstan–China Relation // Academy of Strategic Management Journal, 2018. №3. P. 1-12

Miller, T., (2017). China's Asian Dream: Empire Building Along the New Silk Road. Zed Books, London.

Svensson, J., (2017). Q & A with Kerry Brown: the One Belt One Road Project and the Implications of Central Asia's Water Crisis. Global Water Forum. Available at: 94 Central Asian Journal of Water Research (2018) 4(1): 79-94. – URL: <http://www.globalwaterforum.org/2017/08/17/q-a-the-one-belt-one-road-project-and-the-implications-of-central-asias-water-crisis/>.

Sternberg, T., Ahearn, A., McConnell, F., (2017). "Central Asian 'Characteristics' on China's New Silk Road: the Role of Landscape and the Politics of Infrastructure", Land, Vol. 6, No. 55. pp. 13-16.

Tokayev podnyal «vodnyy» vopros na vstreche prezidentov Tsentral'noy Azii // Tengrinews.kz (press-sluzhba Akordy). 15 sentyabrya 2023 (Tokayev raised the “water” issue at the meeting of Central Asian presidents // Tengrinews.kz (Akorda press service). September 15, 2023/ – URL: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/tokaev-podnyal-vodnyiy-vopros-vstreche-prezidentov-510536/?ysclid=lurhec3odf998209292

KNews (2023). Bakhyt Zhusipov: “The struggle for water resources in Central Asia will become fiercer every year”. – URL: <https://knews.kg/2023/08/15/bahyt-zhusipov-borba-za-vodnye-resursy-v-tsentralnoj-azii-s-kazhdym-godom-budet-ozhestochatsya/>

Weinberger W. (2021) Water as a strategic resource in Central Asia // Medium. Sep 19, 2021. – URL: <https://medium.com/@4448ww/water-as-a-strategic-resource-in-central-asia-54c7dee027c8>

ТМД ЕУРАЗИЯЛЫҚ ИНТЕГРАЦИЯНЫҢ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ

XXI ғасырда еуразияшылдық идеясы тек геосаяси тұрғыдан ғана емес, сонымен қатар геоэкономикалық және геостратегиялық бағыттағы әлемнің жаһандық трансформациялық үрдістеріндегі басты мәселеге айналуға. Біз әлемдік сахнада халықаралық қатынастарға әсер ететін Еуразиялық интеграция сияқты үдерістің пайда болуына куә болып отырмыз.

Қазіргі әлемдік тәртіптің даму бағыты көбінесе әлемдік экономиканың сипатына, атап айтқанда оларды әртүрлі саяси, әскери-саяси, кедендік-экономикалық және басқа одақтарға біріктіру процесіне байланысты екені мәлім. Интеграция ұғымы екі немесе одан да көп саяси бірліктерден тұратын біртұтас қоғамдастық құруды көздейтін мемлекеттер арасындағы ынтымақтастықтың ең жоғары нысандарының бірі ретінде қабылданатыны анық. Интеграциялық үдерістер қазіргі халықаралық қатынастарға тән айрықша белгі болып табылады және маңызды жаһандық үдерістің негізін құрайды. Сонымен қатар, егер олар XXI ғасырдың экономикалық және әлеуметтік даму заңдылықтарына, сондай-ақ күшті өркениеттік факторларға негізделген болса ғана, бірлестіктің аймақтық формалары тұрақты болуы мүмкін деп айтуға болады.

Балтық республикаларын қоспағанда, бүкіл посткеңестік кеңістікті біріктірген алғашқы бірлестік – Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы. 2015 жылдың қаңтарында құрылған Еуразиялық экономикалық одақ посткеңестік елдер арасындағы экономикалық интеграцияның алғашқы нысаны болып табылмайды. Осы экономикалық интеграцияның ізашарлары және осыған ұқсас одақтар интеграциялық жобаның негізі болды. Осы бастапқы интеграциялық әрекеттердің арқасында жобалардың ауқымы мен географиялық қамтуына қатысты өзгерістерде сабақтастық пен маңызды өзгерістерді атап айтуға болады.

КСРО ыдырауы нәтижесінде пайда болған кеңістіктің жаңа тәуелсіз мемлекеттері экономикалық байланыстарды жаңа

форматта қалпына келтіру және дамыту жолдарын іздеуге мәжбүр болды.

КСРО-ның ыдырауы бүкіләлемдік социалистік жүйенің күйреуіне әкелген дәуірлік маңызға ие болғаны анық. Бұрынғы одақтас республикалардың тәуелсіз, егемен мемлекеттер ретінде қалыптасуы экономикалық және әлеуметтік жағынан орасан зор қиындықтар мен шығындарға ұласты. Еуразияшылдық идеясын зерттеуге үлкен үлес қосқан ЕурАзЭҚ Интеграциялық Комитетінің Төрағасы, экономика ғылымдарының докторы, академик Н.К. Исингарин: «Сол кезде құрылған жаңа тәуелсіз мемлекеттер үшін өз болашағын қалыптастырудың үш мүмкін нұсқасы болды: біріншісі – қол жеткен егемендік пен тәуелсіздікті қанағат тұтып, өз күштеріне сүйене, қалыптасқан әлеуметтік-экономикалық даму міндеттерін өз бетінше шешу; екіншісі – экономикалық мүдделер аймағына ену және қуатты көрші мемлекеттердің ықпалындағы «тәуелді» елдер қатарында болу; үшіншісі – біріккен Еуропаның үлгісін таңдау, бұрынғы одақтас республикалармен интеграциялық байланыстарды дамыту, посткеңестік кеңістікте Еуразияның әлемдік дамуының жаңа орталығын қалыптастырудың ортақ міндетін қою болды» деп мәлімдейді (Исингарин, 2000, б.5).

Біртұтас Кеңес мемлекетінің күйреуі нәтижесінде пайда болған жаңа дербес мемлекеттер үшін бірыңғай ғылыми-техникалық база құру, кәсіпорындар арасындағы өндірістік-технологиялық және бірлестік байланыстар, ұйымдық, қаржылық құрылымдарды құрудың бірдей жүйесі интеграциялық процестерді дамытудың объективті алғышарты болды.

Бұрынғы КСР Одағының аумағында болған үдерістерді бірқатар кезеңдерге бөліп қарастыруға болады: 80-інші жылдардың аяғы – КСРО – ның күйреуі үшін экономикалық және саяси алғышарттардың жетілуі, 90-ыншы жылдардың басы – жаңа тәуелсіз мемлекеттердің саяси және экономикалық қалыптасуы, 90-ыншы жылдардың аяғы – келесі ғасырдың басы – мемлекеттердің тығыз экономикалық интеграциялық даму бағытын таңдаған жағдайында жаңа негізде интеграциялық жақындасуы.

Бұрынғы одақтас республикалар, ал қазір Тәуелсіз мемлекеттер -халықаралық құқық пен халықаралық саясаттың субъектілері, КСРО-ны жою туралы шешім қабылданған сәттен бастап, олар өз арасында тарихи қалыптасқан экономикалық

байланыстарды сақтау мен дамытудың жаңа деңгейіне көшудің объективті қажеттілігін түсінді. Мемлекетаралық ынтымақтастықтың жаңа бағыты ретінде мемлекеттер интеграция жолын таңдады.

Посткеңестік интеграцияның шарттары мен ерекшеліктері қандай? Н.Шумскийдің (2000) пікірінше, бұл:

- посткеңестік мемлекеттердегі олардың мемлекеттік егемендігінің қалыптасуы және қоғамдық өмірді демократияландыру, ашық нарықтық экономикаға көшу, әлеуметтік-экономикалық қатынастардың трансформациясы жағдайындағы жүйелі әлеуметтік-экономикалық дағдарыс;

- посткеңестік мемлекеттердің Индустриялық даму деңгейіндегі елеулі айырмашылықтар;

- жаңа тәуелсіз мемлекеттер біртұтас мемлекет пен жалпы одақтық халық шаруашылығы кешенінің саяси ыдырауының, кәсіпорындардың қалыптасқан өндірістік-технологиялық және шаруашылық байланыстарының бұзылуының, бірыңғай қаржы-ақша жүйесінің бұзылуының және т.б. салдарын еңсереді (Шумский Н. 2000, б.85).

Бұрынғы одақтас республикалардың өзара байланысына негізгі экономикалық факторлар ықпал етті: біріктіруші факторлар және ыдыратушы факторлар. Біріктіруші факторларға мыналар жатады: одақтас мемлекет шеңберінде олар басқарудың жоспарлы-директивалық жүйесі бар біртұтас тоталитарлық мемлекет, одақтық мамандануы бар бірыңғай ұлттық экономикалық кешен, техникалық-технологиялық және инфрақұрылымдық байланыстар, мамандандыру және кооперация.

Дезинтеграциялық факторларға біртұтас мемлекеттің ыдырауына әкелген экономиканы құрудың әкімшілік-жоспарлы социалистік тәсілінің тиімсіздігі және олардың экономикалық тиімділігін ескермей құрылған көптеген өндірістік – технологиялық кооперациялық байланыстардың жасандылығы жатады.

Интеграциялық сипаттағы өзара іс-қимылдың қажеттілігі стратегиялық шикізаттың барлық түрлерін қамтитын әрі өзара толықтырылатын шикізат базасының болуы сияқты алғышартқа негізделді. Достастық мемлекеттерінде көмір, темір кені, боксит, мыс, мырыш, никель, кобальт, қорғасын, вольфрам, молибден, басқа да түрлі түсті және сирек кездесетін металдардың үлкен қоры бар. Сонымен қатар олардың аумағында күміс, алтын,

гауһар тастардың да ең ірі кен орындары бар. Ауыз судың үлкен қорының шоғырлануы да болашақта өте маңызды болуы мүмкін.

Сонымен, дәл бұл интеграцияның басымдығы географиялық жақындыққа, бірлесіп құрылған инфрақұрылымның болуына байланысты болды. Достастық мемлекеттері КСРО-дан бірыңғай көлік желісін, электр энергетикалық жүйені, магистральдық мұнай және газ құбырларын құру және пайдалану тәжірибесін мұра етті.

Тарихи сәттің ерекшелігіне тоқтала келе, академик Н.К. Исингарин (2000) «жаңа интеграциялық құрылым – ТМД – өзара жақындасуға шешім қабылдаған ерікті және саяси тұрғыдан саналы түрде міндеттеме алған егеменді мемлекеттердің өзі емес, бірінші кезекте алдарына егеменді, тәуелсіз мемлекеттер құру туралы міндет қойған одақтас республикалардың басшылары болатын. ТМД-ны олар мемлекет ретінде де, мемлекеттік құрылым ретінде де қарастырған жоқ, бейбіт жағдайда жаңа мемлекеттер құруға мүмкіндік беретін үйлестіруші ұйым ретінде, бірақ экономикалық тұрғыдан Кеңес үкіметінің біртұтас халық-шаруашылық кешенінің құрылымдық негізін құрайтын бұрынғы тығыз байланыстарды сақтап қалатын ұйым ретінде қарастырды» (Исингарин, 2000. б. 76).

Осылайша, ТМД посткеңестік кеңістіктегі интеграциялық бірлестіктердің қалыптасу тарихындағы бастапқы кезең болып табылады, оның шеңберінде мүше мемлекеттер арасында интеграциялық сипаттағы алғашқы келісімдер жасалады.

1991 жылы 8 желтоқсанда, ертеректе 1922 жылы КСРО құру туралы шарт жасасқан Беларусь Республикасы, Ресей Федерациясы және Украина, Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығын құру туралы келісімнің «Жоғары Уағдаласушы Тараптары» болды. Бұл келісім КСРО-ның тоқтатылғанын ресми түрде атап өтті және ТМД-ны құрды (Соглашение, 1991).

1991 жылғы 21 желтоқсандағы Алматы конференциясы шеңберіндегі хаттама негізінде ТМД құру туралы келісімге посткеңестік кеңістіктің басқа мемлекеттері, атап айтқанда Әзірбайжан, Армения, Қазақстан, Қырғызстан, Молдова, Тәжікстан, Түрікменстан, Өзбекстан Достастыққа қосылды. Сәл кейінірек, 1993 жылы Грузия да ТМД-ға мүше болды.

Алматы кездесуі посткеңестік кеңістікте халықаралық құқықтың тәуелсіз субъектілерін құрудағы маңызды кезең болып табылады, өйткені осымен бұрынғы КСРО республикаларын

егеменді мемлекеттерге айналдыру процесі іс жүзінде аяқталды. Мемлекет басшылары кездесуінің маңызды қорытындысы Достастықтың негізгі мақсаттары мен қағидаттарын бекіткен Алматы Декларациясына қол қою болды (Алма-Атинская Декларация, 1991).

Ол жерде Достастық шеңберінде «ортақ экономикалық кеңістікті, жалпыеуропалық және Еуразиялық нарықтарды қалыптастыру мен дамытудағы ынтымақтастыққа бағытталған бұлжымастығы расталатыны» туралы Интеграциялық сипаттағы аса маңызды қағидат бекітілді (Алма-Атинская Декларация, 1991).

Осылайша, интеграциялық сипаттағы ереже алғаш рет 1993 жылғы Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығының жарғысында осы құжаттың 2-бабына сәйкес бекітілді, Достастық мақсаттарының бірі ретінде «мемлекетаралық бірлестік және интеграция» жарияланды (Устав Таможенного союза, 1993).

Осылайша, 1990 жылдардың ортасын интеграциялық сипаттағы маңызды өзгеріспен сипаттауға болады. Бұл кезеңде бүкіл посткеңестік кеңістікті біріктіруге деген ұмтылыс субаймақтық интеграция үрдісімен алмастырылды. Атап айтқанда, интеграцияны тереңдетуге аса мүдделі үш мемлекеттің құрамында біртіндеп «интеграциялық негіз» қалыптасты. Бұл мемлекеттер Беларусь, Қазақстан және Ресей болды. Тар құрамда интеграция жолындағы алғашқы қадам 1995 жылы қаңтарда «үштік» басшылары қол қойған Кеден одағы туралы келісім болды (Соглашение о Таможенном союзе, 1995) Интеграциялық ядро кейіннен ТМД-ның кейбір басқа мемлекеттері қосылған бірқатар маңызды интеграциялық келісімдерге бастамашылық етті.

1999 жылы Кеден одағы мен Бірыңғай экономикалық кеңістік туралы шартқа қол қойылды, оған Қырғызстан мен Тәжікстан да қосылды. Осы Шарт арқылы Тараптар Кеден одағын (КО) құру және оның негізінде Бірыңғай экономикалық кеңістік (БЭК) құру туралы шешім қабылдады.

КО және БЭК қалыптастыру жөніндегі келісімдер іске асыруды, шаралар кешенін қабылдауды талап етті. Осы мақсатта 2000 жылғы 10 қазанда Астанада Еуразиялық экономикалық қоғамдастық (ЕурАзЭҚ) құру туралы шартқа қол қойылды (Договор об учреждении Евразийского экономического сообщества, 2000) – КО және БЭК қалыптастыру процесін

тараптардың тиімді ілгерілетуі үшін құрылған Халықаралық экономикалық ұйым. ЕурАзЭҚ құрылғаннан бері оның тұрақты мүшелері бес мемлекет – Беларусь, Қазақстан, Қырғызстан, Ресей және Тәжікстан болды.

ЕурАзЭҚ құрылғаннан кейін жеті жыл өткен соң, 2007 жылғы қазанда Ресей, Беларусь және Қазақстан президенттері Кеден одағының негізін қалаған құжаттарды қабылдады. Бірыңғай кедендік аумақты құру және Кеден одағын қалыптастыру туралы шартқа қол қояды, ЕурАзЭҚ шеңберінде Кеден одағын қалыптастыру жөніндегі 2008-2010 жылдарға арналған іс-қимыл жоспары, сондай-ақ Кеден одағының Комиссиясы туралы шарт бекітіледі. Кеден одағына мысалына ұқсас, интеграцияны тереңдету мақсатында Беларусь Республикасының, Қазақстан Республикасының және Ресей Федерациясының мемлекет басшылары 2010-2011 жылдарға арналған Бірыңғай экономикалық кеңістігін қалыптастыру жөніндегі іс-қимыл жоспарын қабылдады.

Осы құжаттарға сәйкес мемлекеттер баяндамалық сипаттан нақты интеграцияға өте алды.

90-шы жылдар ТМД-ның даму жолын таңдау кезеңі болды. Интеграциялық жобаны оңтайландыру нұсқаларының бірі Н.Ә. Назарбаевтың Еуразиялық одақ құру туралы бастамасы болды.

Осылайша, жаңа тарихи жағдайларда ТМД Біріккен одақтас мемлекеттен тәуелсіз ұлттық мемлекеттердің өзара іс-қимылының өркениетті түріне ауыртпалықсыз көшуді қамтамасыз ету, олардың арасында толық егемендік, теңдік пен халықаралық құқық қағидаттарына негізделген жаңа қатынастарды қалыптастыруға көмектесу басты міндетін орындай алды.

Н. Шумскийдің (2000) ТМД-ның өмір сүруінің геосаяси мәні айқын деген пікірімен келісуге болады. Оның пікірінше, «тұрақсыз саяси жүйесі, өтпелі экономикасы мен мемлекетаралық және ұлтаралық қарулы қақтығыстары реттелмеген өткір әлеуметтік мәселелері бар оннан астам мемлекеттерден тұратын аймақ тек көрші мемлекеттерге ғана қауіп төндірмеді» (Шумский Н., 2000, б.88). Бұл мәселелерді шешу үшін халықаралық тетіктерді біріктіру және құру қажет. Посткеңестік мемлекеттердің интеграциясына ықпал ететін көптеген факторлар бар. Экономикалық тұрғыдан олардың көпшілігі оқшауланған түрде өмір сүре алмайды. Мамандандыру, Халықаралық еңбек

бөлінісіне қатысу, демек, басқа мемлекеттермен сауда жасау — олар үшін экономикалық дамудың жалғыз жолы.

Достастық мемлекеттері – 285 миллионнан астам халқы бар ірі экономикалық құрылым. Мұндай кеңістікте ортақ нарықты құру үшін барлық жағдайлар бар екені сөзсіз. Осы жерде ТМД-ға мүше мемлекеттердің таңдаған бірлестік пен ынтымақтастық бағытының орындылығы байқалады. Үйлестірілген әрі уақтылы жұмыс нәтижесінде ТМД іс-әрекетінің тиімділігі мен нәтижелігі артады. Нәтижесінде қол жеткізілген жетістіктерді дамып көбейе түседі. Осы жерден ТМД-ны интеграцияның түрлі формалары мен деңгейлерінің, соның ішінде Еуразиялық деңгейдегі базалық платформа ретінде де қарастыруға болады.

Осылайша, ТМД, қиындықтар мен мүмкіндіктерге қарамастан, Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін шешуші рөл атқарды деген қорытынды жасауға болады.

Қазіргі жағдайда Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы интеграциялық ынтымақтастықтың кең ауқымды міндетін орындай отырып, тұрақтылық пен қауіпсіздікті нығайтуды жалғастыруда.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

Исингарин, Н. (2000). Казахстан и Содружество: проблемы экономической интеграции. Алматы, Казахстан.

Российская Федерация. (1995, 20 января). Соглашение о Таможенном союзе. – URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_15906/

Содружество Независимых Государств. (1991, 21 декабря). Алма-Атинская декларация. – URL: <https://cis.minsk.by/page/178/alma-atinskaa-deklaracia-g-alma-ata-21-dekabra-1991-goda>

Содружество Независимых Государств. (2000, 10 октября). Договор об учреждении Евразийского экономического сообщества. – URL: <https://docs.cntd.ru/document/901782780>

Содружество Независимых Государств. (1991, 8 декабря). Соглашение о создании Содружества Независимых Государств. – URL: <https://cis.minsk.by/page/176/soglasenie-o-sozdanii-sodruzestva-nezavisimyh-gosudarstv-gmink-8-dekabra-1991-goda>

Содружество Независимых Государств. (1993, 22 января). Устав Содружества Независимых Государств. – URL: <https://cis.minsk.by/page/180/ustav-sodruzestva-nezavisimyh-gosudarstv-g-minsk-22-anvara-1993-goda>

Шумский, Н. (2000). Интеграция постсоветских государств: возможности и перспективы развития. Белорусский журнал международного права и международных отношений, (3).

ЕАЭС-КИТАЙ: НОВЫЙ ЭТАП СОТРУДНИЧЕСТВА

Евразийский регион претерпевает серьезные трансформационные процессы, ведущие к изменению баланса сил в нем и смене интеграционных приоритетов евразийских государств. На мировой карте сегодня выделяются следующие геоэкономические союзы. Один вокруг США с их оставшимися глобальными возможностями и планами создания Транстихоокеанского партнерства и Трансатлантического торгового и инвестиционного партнерства. Второй – Европейский союз и евроинтеграция во всех аспектах в единый экономический и энергетический рынок. И третий – формирующийся союз Большая Евразия на базе сопряжения Евразийского экономического союза (ЕАЭС) и китайского проекта Экономического пояса Шелкового пути (ЭПШП). Кроме того, в евразийском регионе сталкиваются глобальные и региональные интересы главных акторов современного мирового сообщества.

Вторжение России в Украину привело к еще большей изоляции, внедрению новых беспрецедентных санкций в отношении РФ – члена ЕАЭС, одного из крупнейших производителей сырья на мировом рынке. Это, несомненно, скажется и уже сказывается на экономике стран-членов союза. Непосредственные глобальные последствия конфликта очевидны – это рост инфляции, замедленные темпы роста экономик, повышение уровня безработицы, сбои на финансовых рынках по мере усиления санкций. Долгосрочные последствия приведут к дальнейшему ослаблению системы глобальных цепочек поставок и интегрированных финансовых рынков. Эти колебания отражают взаимодействие между геополитическими и экономическими факторами, сотрясающими сегодняшний мир, от войны до повышения процентных ставок, индекса волатильности цен на энергоресурсы, изменению структуры торговли и т.д.

В таких условиях ЕАЭС пытается взаимодействовать с другими перспективными интеграционными проектами, прежде всего, с инициативой Экономического пояса Шелкового пути, предложенной Китаем. Пекин старается вовлечь в нее не только ближайших стран-соседей, но и сблизить Азию с Европой, что приведет к региональным трансформациям, а также будет иметь глобальные геополитические и геоэкономические последствия. Сеть инфраструктурных проектов и новых экономических зон призвана открыть доступ к рынку и инвестиционным возможностям в Юго-Восточной Азии, Южной Азии и Центральной Азии, а также стимулировать торговлю и сотрудничество с ЕС. Со своей инициативой Китай расширяет предыдущие альянсы с развивающимися рынками (БРИКС, Шанхайская организация) и хочет более тесно связать Азию, Африку и Европу по суше («поясу») и морю («пути»).

В связи с тем, что возрастает роль потребительской революции, для китайского государства также актуальными становятся вопросы развития новых сфер, особенно энергетической. Учитывая нестабильность последней, сильный разрыв между добычей и потреблением энергетических ресурсов КНР активно проводит политику, направленную на поиск новых взаимодействий и создание актуальных проектов. Китайская энергетическая политика реализуется в четырех главных энергетических коридорах: северо-восточный, северо-западный, юго-восточный и юго-западный, но в большей степени ориентирован на освоение Евразии.

Ключевыми факторами, влияющими на сотрудничество государств-членов ЕАЭС, остаются асимметричность экономического развития, торговых интересов и неравномерность распределения энергоресурсов. Что касается энергетической безопасности ЕАЭС, то она может сильно пострадать от волатильности цен на нефть и ограничений возможностей экспорта энергоресурсов России в связи с санкциями США и Европы, особенно если эти санкции коснутся российских трубопроводов. Причем ответные меры РФ в виде перевода до 31 марта 2022 года на рубли оплату за поставки газа были отвергнуты странами Большой семерки и Еврокомиссией.

Недавно и Казахстан был вынужден приостановить свои поставки нефти в Европу из-за аварии на причалах терминалов Каспийского трубопроводного консорциума (КТК). Эти и другие

нарастающие риски энергетической безопасности должны убедить страны-участницы ЕАЭС пересмотреть не только свои внешнеторговые энергетические отношения в рамках союза, но и внутри него.

Можно обозначить следующие вызовы для всех стран ЕАЭС: низкая конкурентоспособность экономик; высокая зависимость от энергетического сектора (России, Казахстана как стран-экспортеров нефти); зависимость от импорта; формирование новой структуры энергетического сектора в ведущих странах мира; нестабильность поставок энергоносителей и замедление их продаж на глобальных энергетических рынках. Плюс жесткий режим санкций против России оказывает негативное влияние на другие страны в рамках союза.

Отражаемые изменения в балансе, спросе и предложении, особенно в сокращении добычи нефти и нефтепродуктов заставляют сократить импорт со стороны стран-потребителей, экспорт и добычу – со стороны стран-производителей. В то время как первые сталкиваются лишь с экономическими проблемами, те страны, которые сильно зависят от экспорта углеводородов, подвержены угрозе сокращения государственных доходов, так как наблюдается значительное снижение прибыли от экспорта энергетических ресурсов по более низкой стоимости в силу предотвращения избыточного переполнения хранилищ. Следовательно, необходимо перейти с простого использования сырьевых ресурсов на новую инновационную модель развития экономик стран ЕАЭС, и этот переход может осуществляться в рамках процесса энергетической интеграции.

Так как, Китай играет важнейшую глобальную роль в качестве инвестора в энергетическую инфраструктуру это особенно актуально для Евразийского экономического союза. Как ведущий мировой потребитель и импортер энергии КНР также представляет собой источник спроса и доходов для стран-экспортеров энергоресурсов, в частности России и Казахстана. Необходимо учитывать, что рынки нефти и газа могут быть весьма волатильными, и в этом секторе меняться мгновенно. Нарастающие риски энергетической безопасности должны убедить участников Евразийского экономического союза пересмотреть свои торговые энергетические отношения в его рамках. Минимизация возможных последствий настоящего энергетического кризиса и гарантия плавного перехода к

региональной энергетической независимости ЕАЭС уже сейчас указывают на необходимость консолидации усилий в энергетическом секторе.

Еще в 2016 году на Петербургском международном экономическом форуме президентами Казахстана и России было заявлено о проекте Большой Евразии (или Большом евразийском партнерстве). В сентябре 2019 года между Евразийским банком развития (ЕАБР) и Новым банком развития БРИКС (НБР) было подписано соглашение о совместной реализации проектов в сфере зеленой энергетики (300 млн долларов США) и инфраструктуры (более 100 млн долларов США). 16 ноября 2020 года было подписано соглашение между ЕАБР и Эксимбанк Китая (англ. TheExport-ImportBankofChina) с целью открытия кредитной линии на 1,5 млрд юаней сроком на пять лет для финансирования трансграничных сделок между КНР и странами-участницами ЕАБР.

Без сомнений, энергетическое сотрудничество КНР и ЕАЭС носит масштабный и долгосрочный характер в силу нескольких причин.

Во-первых, это общий интерес. Странам ЕАЭС необходимы инвестиции для обеспечения бесперебойной работы единой энергетической системы, а Китай нуждается в диверсификации источников энергии.

Во-вторых, наличие общих границ позволяет транспортировать нефтегазовые ресурсы без посредников.

В-третьих, развитие северо-западного энергетического коридора обеспечит собственную экономику сырьем, новыми рынками сбыта и новыми рабочими местами. Более того, это должно способствовать стабилизации ситуации в СУАР.

В-четвертых, энергетическое сотрудничество может быть основано на новой концепции соразвития, когда страны-участницы проектов не вступают в формальные союзнические отношения, а имеют равноправный свободный характер.

Сопряжение ЕАЭС и ЭПШП выгодно потенциальным участникам из-за геополитической целесообразности. Китай и Россия пытаются избежать геополитической конкуренции в регионе. Страны союза заинтересованы в балансе сил на евразийском пространстве.

Перспективы сотрудничества ЕАЭС в области энергетики

Во-первых, это выявление и разработка проектов в районах разведки и добычи нефти и газа, а также строительство и обслуживание транспортных, складских и инфраструктурных объектов для поставок нефти и нефтепродуктов по оси ЕАЭС-ЭШП. Это приведет к росту производства в энергетическом секторе, ускорению инвестиционных потоков, повышению доступности энергии для потребителей, расширению экспортных возможностей и оптимизации транзитных потоков.

Во-вторых, формирование совместных проектов в области электроэнергетики и энергоэффективности с использованием первичных и вторичных, возобновляемых и невозобновляемых источников энергии. Расширение использования возобновляемых источников энергии, особенно солнечной и ветряной по опыту Европейского союза, также следует включить в энергетические стратегии ЕАЭС и Китая.

В-третьих, проведение оценки различных механизмов в цепочке создания стоимости энергоресурсов. Данный фактор позволит в меньшей степени зависеть от мировых цен на них, а также играть ключевую роль в формировании рыночной стоимости, поскольку на евразийский энергетический консорциум будет приходиться большая часть мировых энергетических ресурсов.

В-четвертых, разработка механизмов для более широкого внедрения НИОКР. Энергетическим компаниям такие исследования помогут перейти на новый технологический и конкурентный уровень.

В-пятых, внедрение инновационных технологий. С целью актуализации потребностей энергетической отрасли в инновациях необходима цифровизация энергетики, которая позволит управлять большими энергетическими сетями и внедрять интеллектуальные энергосистемы в ЕАЭС.

И, в-шестых, диверсификация источников энергоресурсов для повышения безопасности энергоснабжения. Такая диверсификация энергобаланса является ключевой целью для стран, зависящих от источников энергетических поставок.

С созданием общего энергетического рынка ЕАЭС обозначит себя в качестве полюса энергетической силы. Сильные позиции в традиционных сферах энергетики (в частности, в нефтяной,

газовой и атомной) служат центром притяжения для многих стран – от ближайших соседей в Европе до развивающихся стран Юго-Восточной Азии.

Казахстан поддерживает ключевые проекты по строительству транспортных коридоров. В идеале наша страна могла бы стать транзитным хабом для путей «Север–Юг» и «Запад–Восток», что обеспечит развитие даже в случае шоков на мировом рынке углеводородов и прочих кризисов. Кроме того, система транспортных коридоров заметно снижает уровень геополитической напряженности, что также является важнейшей нашей задачей.

Более того, Казахстан умело ведет свою миссию межстранового, точнее российско-китайского ключевого посредника. Напомню, именно правительство РК предложило Пекину совместить инициативу Си Цзиньпина о планах создания ЭПШП с собственной программой «Нурлы жол» («Светлый путь»), заявленной в казахстанской столице.

Вместе с тем есть озабоченность проблемой равноправия в ЕАЭС, где Казахстан всегда подчеркивал экономико-интеграционный характер этого объединения и выражал свое отрицательное отношение к созданию наднациональных политических органов. В поле таких подходов находился и отказ РК присоединиться к российскому эмбарго на ее продукцию в ответ на западные санкции в отношении Москвы. Китай также не поддержал Россию в ее контрмерах и расширил свои связи с ЕС, США, Норвегией, Канадой, Австралией, Исландией и другими странами, вставшими на путь введения санкций против РФ. Образовавшаяся таким образом брешь в мировой торговле незамедлительно заполнили в том числе центральноазиатские страны и Китай.

Для стран Евразийского союза сопряжение с ЭПШП представляется фактором, создающим, с одной стороны, риски по целому ряду причин, а, с другой, – формирующим условия для преодоления разногласий, восстановления и расширения связей в промышленности и торговле, «стягиванию» пространства ЕАЭС. Вовлечение в ЭПШП открывает новые возможности для разработки и реализации энергетической политики союза, направленной на совместное решение наиболее острых национальных и общесоюзных проблем, не ущемляющей национальные интересы (в выигрыше оказываются все).

С одной стороны, сопряжение ЕАЭС и ЭПШП отражает такие тенденции, как многополярность, экономическая глобализация, региональная интеграция, формирование общего энергетического пространства, эффективное распределение ресурсов и глубокая интеграция энергетических рынков. С другой, трансформация нового мирового порядка, турбулентные мировые и региональные процессы, волатильность финансовых рынков и цен на энергоресурсы, сложная современная геополитическая и геоэкономическая обстановка требуют определенных корректив взаимодействия как между ЕАЭС и ЭПШП, так и между самими участниками Евразийского союза.

Следует отметить, что инфраструктурные проекты Китая со странами ЕАЭС носят преимущественно двусторонний характер, поскольку Пекин сознательно стремится работать с партнерами напрямую, минуя коллективные органы. Так, например, в Армении китайцы участвуют в разных энергетических проектах, среди них – реконструкция и ремонт тепловых станций. В частности, 80 процентов ремонтных и реконструкционных работ пятого блока Разданской ТЭС осуществляет китайская сторона.

Поэтому в целом объем проектов КНР в рамках сопряжения ЭПШП с ЕАЭС пока незначителен, да они и не оказывают заметного влияния на экономическое развитие союза. Возможно, положение начнет исправляться с реализацией соглашения об обмене таможенной информацией между ЕАЭС и КНР, если оно будет одобрено китайской стороной.

В данное время обсуждается проект создания независимой международной валютно-финансовой системы Китая и Евразийского экономического союза с целью внедрения единой международной валюты. Стоимость новой валюты будет рассчитываться как индекс национальных валют стран-участниц и цен биржевых товаров, а в перспективе откроет уникальные возможности доступа на международные рынки и станет мощным инструментом привлечения инвестиций в регион.

По сравнению с европейской интеграцией по эффектам «перетекания» евразийская интеграция сводится к сетевой модели в сочетании с межрегиональными, междоцивилизационными и трансграничными характеристиками. В равной мере страны-участницы ЕАЭС, исходя из своих геополитических и жизненно важных экономических интересов, могут стать активными членами Большого евразийского экономического

сообщества. Активные глобальные процессы экономических, политических и социальных изменений XXI века ускорят геополитическую интеграцию, объективно изменят существующие интеграционные союзы и объединения, ускорят их эволюцию. Так, объективно ЕАЭС и Экономический пояс Шелкового пути сойдутся на основе межгосударственных интересов и последовательно трансформируются в новый трансконтинентальный Евразийский таможенный союз.

Китайский проект Экономический пояс Шелкового пути с его последовательной интеграцией с ЕАЭС фактически закладывает основы Большого единого евразийского экономического пространства.

З.Д. Шайморданова
*Казахский Университет Международных Отношений
и Мировых Языков имени Абылай Хана*

**ЦЕНТРАЛЬНАЯ АЗИЯ:
АНАЛИЗ ЗАРУБЕЖНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ
(2022-2024)**

Прошло почти 33 года со времени распада некогда большой страны – Советский Союз, но по-прежнему центральноазиатские государства (Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан, Туркменистан, Узбекистан) продолжают представлять интерес для зарубежных исследователей, обладающих определенным научным потенциалом, вырабатывающих новые методологические подходы исследования Центральной Азии. Интерес зарубежной аналитики обусловлен рядом факторов: близость афганской границы, наличие богатых природных ресурсов, политические трансформации, внутренние конфликты, позиция стран по отношению к СВО, вопросы центральноазиатской интеграции и т.д. Отметим, что в западной аналитике центральноазиатские страны продолжают называть постсоветскими государствами.

Темой зарубежных исследований активно занимался Лаумулин Марат Турарович, ученый, посвятивший свою научную деятельность различным вопросам внешней политики, безопасности, центрально-азиатской геополитики и т.д., он развил особое направление в науке – школу изучения Центральной Азии в мировой геополитике.

Мы решили провести анализ зарубежных исследований за 2022-2024 г., определяя тематическую направленность зарубежной аналитики. В основном, это монографии достаточно известных специалистов по изучению Центральной Азии.

Сборник статей под редакцией профессора Линкольн Университета Рико Айзекс (Isaacs, 2024) «A Critical Reader in Central Asian Studies. 40 Years of Central Asian Survey» посвящен 40- летию журнала « Central Asian Survey». Научный журнал является ведущим мировым рецензируемым журналом по изучению Центральной Азии. Р.Айзекс – редактор этого

журнала. В сборник вошли лучшие тематические исследования, которые публиковались в журнале на протяжении многих лет. И это статьи, касающиеся не только государствам Центральной Азии, но и Монголии, Азербайджану и Синьцзян. Сборник представляет критическое размышление о работе центрально-азиатских исследовательских центров.

Девять разделов покрывают основные направления центральноазиатских исследований: история, идентичность и национализм, ислам, управление и государство, неформальные институты, спорная политика, гендер, повседневная жизнь, а также региональные и глобальные перспективы, подготовленные зарубежными и центральноазиатскими исследователями.

Например, статьи «Soviet Islam since the invasion of Afghanistan» (Alexandre Bennigsen, 1982), «The creation of Soviet Central Asia: The 1924 national delimitation» (Steven Sabol, 1995), «Nationalism as a geopolitical phenomenon: The Central Asian case» (Farkhod Tolipov, 2001), «Marriage, modernity, and the 'friendship of nations': interethnic intimacy in post-war Central Asia in comparative perspective» (Adrienne Lynn Edgar, 2007), «Global Astana: nation branding as a legitimization tool for authoritarian regimes» (Adrien Fauve, 2015), , «Blurring the line between licit and illicit: transnational corruption networks in Central Asia and beyond» (Alexander Cooley & J.C. Sharman, 2015) и другие. Этот сборник является итогом критического осмысления тематической направленности центральноазиатских исследований в новой геополитической и геоэкономической ситуации.

Отметим, что Р.Айзекс является автором монографий, посвященных Казахстану и Центральной Азии: «Party System Formation in Kazakhstan Between Formal and Informal Politics» (2011), «Nation-Building and Identity in the Post-Soviet Space: New Tools and Approaches (2016). Предполагаем, что исследователь может продолжить работу по анализу последних политических реформ Казахстана.

Новая междисциплинарная монография «Environmental humanities in Central Asia: relations between extraction and interdependence» под редакцией Жын Фео де ла Кроа и Б.Пенати (Féaux de la Croix & Penati 2024) посвящена анализу состояния гуманитарных наук по тематике окружающей среды в государствах Центральной Азии. Как отмечают авторы,

Центральная Азия обладает поразительным разнообразием окружающей среды, от пустынь до покрытых ледниками вершин.

Коллективная монография раскрывает актуальные проблемы региона: от истории охраны природы до тактики экологических движений, от литературных встреч о "чистой природе" до влияния добычи ископаемого топлива на экологию. Авторы исследуют отношения человека и окружающей среды посредством таких концептов: добывать, защищать, вдохновлять и бояться. Опыт других стран мира предлагает читателям различные способы получения знаний в области гуманитарных наук об окружающей среде.

Приведем примеры: статья И.Оайон «Administrations, Herders and Experts: Crossing Sources and Scales to Write a Social History of Overgrazing in Soviet Kazakhstan (1960-1980)», К.Ферпе «Get Set! Horse Training as a Discontinuous Action: A Central Asian Physiology that Forces Nature, but is in Tune with the Seasons», А.Дёппе «Water and Irrigation Arrangements in the Pamirs of Tajikistan».

Коллективная монография под редакцией Ж.Фео де ла Круа и М.Ривс (Féaux de la Croix & Reeves 2023) «The Central Asian World» анализирует социальное, политическое, экономическое, экологическое и ритуальное разнообразие Центральной Азии в историческом контексте. С точки зрения этнографии исследуются ключевые области как рост исламских финансов, переделка городских и сакральных пространств, глобализация, неравенство в обществах. Эта книга демонстрирует, как население Центральной Азии строит свою жизнь на пересечении различных сквозных течений и потоков знаний.

П.Финке (Finke, 2023) – автор монографии «Qazaq pastoralists in western Mongolia: institutional change, economic diversification and social stratification», в которой анализируется деятельность скотоводов-казахов в Западной Монголии, переживших драматические перемены, включая развал социалистической экономики, серию стихийных бедствий и эмиграцию примерно половины местного казахского меньшинства в новое независимое государство Казахстан. Это первое исследование казахов в Монголии на английском языке, это вклад в антропологические теории об адаптивности человека, экономическом и социальном неравенстве, институциональных изменениях и трудностях поиска совместных решений.

Автор выделил 4 фактора, с которыми сталкиваются люди:

- становление рынка как доминирующего способа производства и обмена,
- индивидуальное домашнее хозяйство и его адаптация к новой экономической системе, создающая как новые возможности, так и новые проблемы, что приводит к быстрому социальному расслоению,
- модели распределения пастбищных земель подчеркивают проблемы коллективных действий и институциональной фрагментации вслед за значительным снижением протекционизма,
- социальные сети взаимной поддержки и сотрудничества составляют ключевой компонент пасторального образа жизни, но находятся под большим давлением.

Снижение уровня безопасности, рост числа военных конфликтов заставляет политиков и аналитиков задуматься над вопросом: как избежать конфликты, переосмысливая опыт конфликтов. В этом плане интересна монография исследователя М.Фергюссона (Ferguson 2024) «The military legacy of Alexander the Great: lessons for the information age». Автор рассматривает лидерство Александра Македонского, его командирские навыки и великую стратегию в контексте военных вызовов XXI века, подчеркивая важность военного опыта Александра Македонского для современного мира, необходимость гуманного лидерства в нашу цифровую эпоху. Автор обсуждает уроки и предостерегает от возможных будущих конфликтов. Кампании Александра остаются актуальными для нашего времени и демонстрируют исключительную важность динамичного лидерства и исторических исследований в эпоху, когда все больше и больше доминирует культура технологий. Одна глава его книги носит название «Alexander in Central Asia».

Дискуссия по монографии И.Бусыгиной и М.Филиппова (Busygina & Filippov, 2024) «Non-Democratic Federalism and Decentralization in Post-Soviet States» проводит Программа по Центральной Азии (САР) Школы Эллиота по международным делам Университета Джорджа Вашингтона. В книге анализируется, как федеральные институты и децентрализация становятся неотъемлемыми частями авторитарных политических систем. Сравнивая три крупнейшие постсоветские страны – Россию, Украину и Казахстан – авторы объясняют, как эти

режимы используют федерализм и децентрализацию для поддержания контроля, ограничения политической подотчетности и перекладывания вины на региональные власти, когда национальные власти считают это целесообразным. Пример, кризис с коронавирусом в 2020-2021 годах.

Профессор Ирина Бусыгина – научный сотрудник Центра российских и евразийских исследований им. Дэвиса при Гарвардском университете. Ранее она работала профессором сравнительной политологии в Институте политических наук и международных отношений (Высшая школа экономики в Санкт-Петербурге, Россия).

Книга Д.Оторбаева (Otorbaev, 2023) «Central Asia's economic rebirth in the shadow of the New Great Game», бывшего премьер-министра Кыргызской Республики (2014-2015) акцентирована на том, что Центральная Азия имеет все возможности для быстрого развития. Однако регион сталкивается с целым рядом сложных проблем. Евразийские державы, окружающие Центральную Азию, несомненно, станут двигателями глобального экономического роста, но как это повлияет на регион? Присоединится ли Центральная Азия к мощному локомотиву истории или останется в стороне?

Исследования К. Маклафлин (McLaughlin et al., 2024) «Mapping educational change in Kazakhstan» и М.Глейзер (Glaser, 2023) «The presidentialization of political parties in Russia, Kazakhstan and Belarus» анализируют трансформации образовательного процесса в Казахстане и политические партии России, Казахстана и Беларуси.

И в завершении считаем необходимым остановиться на статье Н.Касеновой (Kassenova, 2023) «Central Asia's Balancing Act», опубликованной я в журнале «Asia Policy». Как следует из названия, статья посвящена политике балансирования, которую центральноазиатские государства проводят с Россией и другими своими партнерами. Автор выделила 4 направления политики, предполагаемые правительствами стран региона:

«Первый – это соблюдение принципа суверенитета и территориальной целостности. Государства Центральной Азии не признали включение каких-либо украинских провинций в состав России. Несмотря на давление и недовольство России, Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан и Узбекистан последовательно воздерживаются при голосовании Генеральной

Ассамблеи ООН по вопросу территориальной целостности Украины, а Туркменистан не голосует. Это оставляет их большого соседа в сомнительном состоянии.

Вторая тенденция – поддержание хороших отношений с Россией. Перед лицом драматических перемен правительства стран Центральной Азии делают все возможное, чтобы сохранить видимость нормальности и ведения бизнеса в обычном режиме в своих отношениях с Москвой. Высокопоставленные чиновники России и Центральной Азии на самом высоком уровне регулярно встречаются и подписывают новые соглашения, отмечая радужные перспективы двустороннего сотрудничества.

Третья тенденция заключается в усилении стремления к диверсификации связей в области безопасности и экономики. Как отмечалось, с момента обретения независимости страны Центральной Азии развивали отношения с внешними державами на западе, востоке и юге, что привело к формированию их многовекторной внешней политики....

Четвертая тенденция — это зарождающееся региональное сотрудничество. Несмотря на общее наследие и инфраструктуру, унаследованные от советской эпохи, пять стран Центральной Азии не представляют собой хорошо связанный и функционирующий регион». Известно, что консультативные встречи глав государств Центральной Азии стали механизмом содействия центральноазиатской интеграции. Последняя, четвертая прошла в июле 2022 года в Чолпон-Ате (Кыргызстан), лидеры обсудили продовольственную безопасность, энергетическое сотрудничество и транспортные коридоры и подписали несколько многообещающих соглашений, включая Дорожную карту развития регионального сотрудничества на 2022-24 годы и Региональную программу "Зеленая повестка дня" для Центральной Азии. Казахстан, Кыргызстан и Узбекистан также подписали договор о дружбе, добрососедстве и сотрудничестве. Таджикистан и Туркменистан не присоединились, решив провести консультации в своих странах» (Kassenova 2023).

Таким образом, зарубежные исследователи не только продолжают, но и активизируют свои исследования, посвященные Центральной Азии, обусловленные политическими, социально-экономическими, культурно-гуманитарными процессами, происходящими в этом регионе. Данный материал может быть использован для образовательных программ

«Международные отношения», «Регионоведение»,
«Политология», «Востоковедение».

Цитируемая литература:

Busygina, I. & Filippov, M. (2024). *Non-Democratic Federalism and Decentralization in Post-Soviet States*. London: Routledge.

Féaux de la Croix, J. & Penati, B. (2024). *Environmental Humanities in Central Asia Relations between Extraction and Interdependence* 1st Edition. Routledge.

Féaux de la Croix, J. & Reeves, M. (2023). *The Central Asian World*. First Edition Routledge 2023

Ferguson, M. & Worthington, I. (2024). *The Military Legacy of Alexander the Great Lessons for the Information Age*. First Edition. Routledge.

Finke, P. (2023). *Qazaq Pastoralists in Western Mongolia Institutional Change, Economic Diversification and Social Stratification*. First Edition. Routledge.

Glaser, M., Krivušin, I. V., Morini, M. (2023). *The presidentialization of political parties in Russia, Kazakhstan and Belarus*. Switzerland: Palgrave Macmillan.

Isaacs, R. (2022). *A Critical Reader in Central Asian Studies. 40 Years of Central Asian Survey*. First Edition. Routledge.

Kassenova, N. (2023). *Central Asia is Balancing Act Asia Policy*, 18 (2).

McLaughlin, C., Yakavets, N., Winter, L. *Mapping* (2023). *Educational Change in Kazakhstan*. University of Cambridge, University of Exeter, University Press.

Otorbaev, D. (2023). *Central Asia's economic rebirth in the shadow of the New Great Game*. Routledge.

К.И. Байзакова

*Казахский национальный университет
имени аль-Фараби*

ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОПЫТА ЕВРОПЕЙСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ ДЛЯ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Интеграция становится сегодня все более усиливающейся тенденцией мирового развития. XXI век — это век интеграции. Осознание взаимозависимости интеграционных процессов поможет человечеству решить мировые и региональные проблемы. Фактически весь мир сегодня – это совокупность интеграционных блоков. Опыт этих государств наглядно показывает, что автономное развитие любой страны, в нынешних условиях невозможно.

Геополитическая необходимость интеграции также обусловлена тем, что процесс глобализации и интеграции, хотя и связан с уменьшением значения национальных границ, одновременно усиливает взаимосвязь в экономических, социальных и политических процессах. Центральная Азия, будучи частью этой глобальной системы, сталкивается с вызовами и возможностями, которые требуют коллективных решений. Это включает в себя развитие транспортной и энергетической инфраструктуры, управление водными ресурсами, борьбу с трансграничными проблемами, такими как терроризм и наркотрафик, и разработку совместных стратегий для устойчивого экономического роста.

Развитие регионализма и интеграции в Центральной Азии представляет собой важный шаг к решению многих сложных проблем и дилемм, с которыми сталкивается регион. Важным аспектом этого процесса является стремление к укреплению регионального сотрудничества и активному участию в мировых делах. Достижение этой цели будет способствовать устойчивому развитию и процветанию Центральной Азии, а также укреплению её позиции на мировой арене.

Президент Казахстана К.-Ж. Токаев не раз подчеркивал важность стратегического курса на укрепление регионального

сотрудничества и повышение роли Центральной Азии на мировой арене. Это заявление свидетельствует о серьезном намерении Казахстана и других стран региона углубить интеграцию и развивать сотрудничество для общего блага. Центральноазиатская экономическая кооперация, согласно президенту Токаеву, имеет потенциал стать ключевым источником роста национальных экономик

Подобные высказывания мы можем встретить также и у других президентов стран ЦА. Регионализм в Центральной Азии оказывает важное воздействие на политические, экономические и социокультурные процессы в регионе. Страны Центральной Азии стремятся к углублению сотрудничества и интеграции с целью решения общих проблем и дилемм, таких как экономическое развитие, стабильность и безопасность.

Анализ базовых факторов, способствующих центрально-азиатской кооперации и интеграции позволит обосновать необходимость развития регионализма и регионализации в ЦА. Не менее важным представляется изучение международного опыта интеграции других регионов, чтобы учесть их уроки

Интеграция Центральной Азии в мировую экономику необходима для экономического роста региона. Центральной Азии необходимо сосредоточиться на увеличении экспорта, улучшении транспортной инфраструктуры и развитии энергетического сектора. Однако выполнение этих рекомендаций требует сотрудничества и координации стран Центральной Азии и поддержки международного сообщества.

В качестве модели экономического и политического сближения наряду с другими международными интеграционными объединениями является пример Европейского Союза. Превратившись в крупнейшее в мире экономическое и политическое объединение государств, ЕС вполне может служить неким «образцом» для интеграционных процессов в других частях света. Именно в Европе достигнуты самые впечатляющие результаты, подтверждающие правильность избранного направления развития. В Европе найдены и апробированы эффективные экономические, политические и правовые решения, предопределившие как содержание, так и формы интеграционных процессов.

Как известно, история европейской интеграции отнюдь не была триумфальным шествием. Это был длительный,

кропотливый процесс. Участникам Сообщества приходилось прилагать непрерывные усилия, чтобы преодолеть очередные препятствия, найти правильные решения и воплотить их в жизнь. Европейское Сообщество не раз терпело неудачу, но при этом объединившиеся страны продемонстрировали способность преодолевать трудности, развивать потенциал интеграции.

В 90-х годах при попытках создания Центральноазиатского союза не учитывались собственные возможности, стремление к быстрой интеграции, надежда на зарубежную помощь заслоняли необходимость сохранения уже имеющихся и отработанных десятилетиями хозяйственных связей. Такой подход затормозил интеграционные процессы в регионе, усугубил экономические проблемы, породил широкое недовольство населения быстрым и необдуманным разрывом отношений.

Силы притяжения, сотрудничества — объективная реальность. Но объективная реальность — и элементы хаоса и неуправляемости в обществах переходного периода, какими были в 90-х годах многие постсоветские страны, в том числе и страны Центральной Азии.

Одной из ошибок методологического характера прошлых лет было противопоставление понятий национальной государственности и интеграции. Они рассматривались как несовместимые. Однако экономическая ситуация, а затем и постепенное изменение сознания привели к необходимости пересмотра отношения к проблеме дальнейшего развития и постсоветского пространства, и центральноазиатского региона.

Интеграция — это трудный путь согласования национальных амбиций, подлинных проблем сразвития экономик разного уровня, структур, сближения социальных, правовых и т.п. исторических пространств, требующий высокой наднациональной мудрости, понимания того, что новый этап мирового развития основывается на регионализации, приходящей на смену интернационализации и глобализации.

Как отмечал президент Казахстана К.-Ж. Токаев, «Интеграции — это очень сложный труд, который требует взаимных компромиссов, ведь каждая страна считает необходимым отстаивать свою позицию — это нормально. Если та или иная страна будет постоянно уступать, и экономика этой страны будет страдать, то, естественно, возникнет вопрос у граждан этой страны — а в чем вообще польза этой интеграции?»

И такие вопросы, откровенно говоря, иногда возникают в нашей стране» (Интервью Президента, 2022).

История пути европейцев к Союзу проходила в не менее драматических тонах, чем любого другого объединения. Трудная практика многолетней интеграции научила европейцев быть предельно осторожными и прагматичными. Свидетельство тому – не только постоянная дискуссия среди политиков, ученых и журналистов. В ходе нее уверенно пробивает себе путь тенденция к обозначению тех моментов, вокруг которых можно объединять усилия или ждать жарких споров.

Европейский Союз исходит из равноправия объединившихся в нем государств-участников и является союзом государств особого рода. В своей деятельности он руководствуется принципом соблюдения отдельных конкретных полномочий, переданных ему государствами-участниками.

В теории развития процесс интеграции сопровождается частичной передачей доли суверенитета в наднациональные органы. Отказ от этого принципа делает интеграцию практически невозможной. В процессе создания Европейского Союза ему передавались конкретные полномочия со стороны его участников.

Декларация целей в ЕЭС не означала их быстрой реализации. На долгом пути интеграции случались не только остановки, дискуссии, но и кризисные коллизии. Случались и досрочные прорывы.

Европейский Союз может функционировать лишь в той степени, в какой ему переданы компетенции государствами-членами. Таким образом, Союз не имеет права брать на себя любые компетенции (так называемое "полномочие полномочий").

Опыт европейских стран в деле создания европейской системы интеграции, является полезным в перспективе при теоретическом рассмотрении и практическом применении к нашему региону. Необходимо использовать позитивный европейский опыт при совершенствовании институционально-правовой базы стран ЦА, нормативно-правового сектора энергетической отрасли, правовых механизмов защиты прав человека;

Практическое значение для развития Центральной Азии имеют базовые положения Союза. Практика строительства

Евросоюза показала и те возможности, которые можно использовать в спорных ситуациях. Так, если национальное право приходит в противоречие с правом сообщества, то есть договором о Союзе, либо правом, установленным на его основе, то первое не оказывает никакого воздействия. Оно, однако, не становится недействительным, ведь при этом не действует принцип, в соответствии с которым право сообщества аннулирует национальное право. Скорее речь идет о преимуществе применения: там, где право сообщества по содержанию противоположно, национальное право не может быть применено.

Среди богатого и имеющего практическую ценность опыта выделяются два аспекта, которые с трудом поддаются интеграции. Прежде всего, речь идет о координации внешней политики и политики в области безопасности, то есть о тех сферах суверенитета современного государства, которые являются важнейшими, наряду с такими как, например, государственная граница (проблема решена Шенгенскими соглашениями), национальная денежная единица (проблему решили введением единой валюты в 1999 г.).

Проблема разработки координированной внешней политики оказалась сложной, что в Маастрихтском договоре о ее возможности лишь упомянуто. В дальнейшем государства-члены ЕС продолжали развивать общую внешнюю политику и политику безопасности. Координация в этой сфере возможна только на базе регулярного сотрудничества государств-членов в процессе реализации ими своей национальной внешней политики.

Что же касается региона Центральной Азии, то республики имеют много общего, в том числе историю, экономическое пространство, традиции, культуру, границы, климат и т.д. Эти объективные условия следует заложить в основу экономической интеграции.

Потенциал интеграционных процессов между республиками Центральной Азии огромен. Чтобы он был реализован в полную меру, прежде всего, нужна добрая воля и заинтересованность в сотрудничестве. Развитию интеграционных процессов будет способствовать согласованная инвестиционная политика. Необходимо создавать финансово-промышленные группы, в которые могут войти предприятия и банки всех центрально-азиатских стран.

Решение общих проблем в регионе зависит от взаимодействия политиков и проводимой ими политики: либо соседи будут устанавливать отношения сотрудничества и взаимопонимания, либо их ожидает состояние конфронтации в условиях всё более усиливающегося давления со стороны. В этом смысле идея Центральноазиатского союза объективно оправдана, теоретически возможна и в условиях взаимопонимания и проявления политической воли реализуема на практике.

В новых условиях геополитических и геоэкономических перемен руководству страны потребовалось искать новые формы взаимодействия с региональными и глобальными державами, сохраняя многовекторный характер своей внешней политики, которая формируется не только за счет внешнеполитических механизмов, во многом, она зависит от внутривнутриполитической ситуации, общественных настроений, подвержена диффузиям межэтнических и политических кризисов.

Согласно внешнеполитической Концепции, Казахстан будет стремиться к развитию внутривнутрирегиональной интеграции в Центральной Азии в целях снижения конфликтогенного потенциала, решения социально-экономических проблем и иных противоречий (Концепция внешней политики...). Перспективной целью видится трансформация региона в единый интегрированный субъект международной политики и экономики.

Президент Казахстана К.-Ж. Токаев отмечал, что «Центральная Азия должна быть связующим звеном между Европой и Азией, и мы готовы продвигать интеграционные процессы, которые будут способствовать росту экономики, благополучию и устойчивому развитию в регионе» (Выступление президента РК, 2020).

Региональное измерение безопасности Центральной Азии приобрело новые качества, которые демонстрируют, как наличие наиболее опасных угроз, так и степень защищенности от них. Можно предположить, что одни риски, вызовы и угрозы будут актуализироваться, другие могут трансформироваться и менять приоритетность, но их перечень на среднесрочную перспективу будет пополняться, что потребует совместных усилий со стороны центральноазиатских государств по обеспечению механизма предотвращения и защиты региональной безопасности.

Согласно внешнеполитической Концепции, Казахстан стремится к развитию внутрирегиональной интеграции в Центральной Азии в целях снижения конфликтогенного потенциала, решения социально-экономических проблем, развязки узла водно-энергетических и иных противоречий (Концепция внешней политики...). Перспективной целью видится трансформация региона в единый интегрированный субъект международной политики и экономики

Все большее влияние на Казахстан оказывает усложняющаяся политическая и социально-экономическая обстановка в странах Центральной Азии. Слабая регионализация ЦА является вызовом для региональной безопасности. Причинами недостаточной регионализации ЦА являются факторы (недостаточность ресурсов экономического, политического и военного характера), которые затрудняют создание внутрирегиональных структур. Это становится причиной слабой субъектности центральноазиатских государств.

В качестве одной из первоочередных задач стоит поиск и реализация оптимальных форм и методов сотрудничества между центральноазиатскими странами, которые будут гармонично сочетать национальные интересы суверенных государств с общерегиональными интеграционными потребностями.

Тип регионального сотрудничества, которое продвигает Европа, основан на правилах и расширяет возможности взаимодействия с другими игроками. Партнерство между ЕС и Центральной Азией не направлено против кого-либо. Цель ЕС заключается скорее в том, чтобы быть надежным и преданным партнером для нашего региона.

Современный период сотрудничества направлен на закрепление и расширение позиции ЕС на территории Центральной Азии. ЕС сотрудничает на двух уровнях – развивает двустороннее сотрудничество с каждой из стран Центральной Азии и развивает многосторонний формат «5+1».

С момента принятия стратегии Европейского Союза по Центральной Азии в 2019 году (EU Strategy...) на регион повлияли существенные внешние факторы, такие как незаконная агрессивная война России против Украины, захват Афганистана талибами, всё более напористая внешняя политика Китая и внутренняя нестабильность

Поэтому ЕС пересматривает свою центральноазиатскую стратегию, используя геополитическую конъюнктуру. Отдельное внимание уделяется Казахстану. Наша страна первой в ЦА подписала и ратифицировала Соглашение о расширенном партнерстве и сотрудничестве с ЕС.

Центральная Азия является стратегически важным для ЕС регионом с точки зрения безопасности и связности, а также диверсификации энергетики и ресурсов, и ЕС в значительной мере заинтересован в создании торговых и энергетических коридоров в обход России.

Потенциал интеграционных процессов между республиками Центральной Азии огромен. Чтобы он был реализован в полную меру, прежде всего, нужна добрая воля и заинтересованность в сотрудничестве.

Региональная интеграция предполагает общую географию и другие схожие факторы, определяющими общие региональные интересы. Однако в условиях глобализации появляются новые возможности, обуславливаемые понятием «новый регионализм», основанном не на пространственном, а на функциональном факторе.

Не все индикаторы региональной интеграции подтверждаются в регионе Центральная Азия. Это свидетельствует о необходимости преодоления препятствий для внутри региональной торговли, энергетической и водной сфер и др. Создаваемые региональные организации в ЦА были разрозненными и слабыми, неспособными бороться с источниками межгосударственной напряженности, обладали ограниченными ресурсами для решения общих региональных проблем.

При анализе возможностей центральноазиатской интеграции следует учитывать тот факт, что ключевыми факторами этого процесса являются интеграционные процессы на евразийском пространстве, которые открывают региона для мира. Исходя из объективных факторов, наиболее эффективным является открытый регионализм, предполагающий участие вне-региональных акторов, которые помогают решать проблемы региона: отсутствие выхода к морю, выход на мировые рынки, использование транзитного потенциала, инвестиции и т.п.

Интеграция Центральной Азии в мировую экономику необходима для экономического роста региона. Создание эффективных региональных институтов необходимо для

управления процессом интеграции. Однако опыт региональных интеграций свидетельствует о том, что этот процесс является сложным и долгим по времени и требует сложного согласования всех стран-участниц.

Цитируемая литература:

Выступление президента Республики Казахстан Касым-Жомарта Токаева на заседании министров иностранных дел государств-членов ШОС. 15.09.2020.

– URL: https://www.akorda.kz/ru/speeches/external_political_affairs/ext_speeches_and_addresses/vystuplenie-prezidenta-kazahstana-kasym-zhomarta-tokaeva-na-zasedanii-soveta-glav-gosudarstv-chlenov-shos

Интервью Президента Республики Казахстан К. Токаева российскому телеканалу. 15.06.2022. – URL: <https://bizmedia.kz/2022-06-15-intervyu-tokaeva-rossii-24-samoe-vazhnoe/>

Концепция внешней политики Республики Казахстан на 2020-2030 годы. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfakiev/documents/details/23224?lang=ru>

EU Strategy in Central Asia 2019: goals, objectives and prospects // Online magazine Military-political analytics. – URL: <https://vpoanalytics.com/2017/07/26/strategiya-es-v-tsentralnoj-azii-2019-tseli-zadachi-i-perspektivy/>

ЕВРАЗИЙСКИЙ ВЕКТОР ИНТЕГРАЦИИ И ПОТЕНЦИАЛ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

В условиях интенсивной трансформации современных международных отношений на фоне эскалации «старых» и появления «новых» конфликтов одним из важных процессов видится экономическая интеграция, сближение экономик и оптимизация процессов торговли, перемещения товаров и трудовых ресурсов.

Одним из прогрессивных кейсов в Евразии видится экономическая интеграция на примере ЕАЭС. Интеграционные процессы на Евразийском пространстве являются результатом определенной эволюции и трансформации подходов к кооперации и сближению. Экономическая интеграция, которая приобрела форму Евразийского экономического союза (ЕАЭС), является актуальным трендом в современных геоэкономических реалиях. Союз является действенным экономическим интеграционным объединением в Евразии. Это механизм, направленный на упорядочение торговли между основными партнерами и стимулирование собственного производства в интересах национальных экономик стран ЕАЭС, а также способствует свободному перемещению трудовых ресурсов.

Наряду с этим, процессы интеграции в рамках ЕАЭС развиваются на фоне новых международных реалий, которые подчеркивают роль экономической интеграции.

Для стран Центральной Азии вопросы интеграции стоят на повестке не первую декаду, однако результатов в виде конкретной организации или регионального механизма на сегодняшний день не выработано.

Представляется, что для стран Центральной Азии ЕАЭС не видится в качестве основного интеграционного проекта, но потенциал и опыт Союза важен в контексте повышения национальных стандартов и внешнеэкономического сотрудничества, в частности приграничного, а также повышения интеграционного потенциала в целом.

Казахстан и Кыргызстан уже являются членами Союза, каждая из стран прошла свой путь и далее работает над раскрытием интеграционного потенциала.

Интеграционный потенциал Казахстана в ЕАЭС имеет большой потенциал по всем четырем составляющим работы Союза, но в новых реалиях стране важно позиционировать себя не только как основного интегратора, но и работать над усилением в первую очередь, транспортно-логистического направления, а также прозрачности товарооборота и минимизации неформальной торговли. Вовлечение Китая в новые логистические маршруты позволит наладить цепочки поставок и укрепить не только потенциал Союза, но и внутреннюю транспортно-логистическую инфраструктуру. Миграционный потенциал Казахстана в сложных реалиях возрастает для всех стран ЕАЭС, а также для Центральной Азии. Казахстан остается страной основного и альтернативного назначения для стран Союза, значительно повысилась транзитная роль страны.

Интеграционный потенциал Кыргызстана важен в контексте его опыта, приобретенного в процессе вступления в Союз и дальнейшего совершенствования механизмов на национальном и региональном уровне. Совместное членство в ЕАЭС пока не устранило всех барьеров с Казахстаном, который имеет ключевое значение для всех транзитных перевозок в Россию, в страны Ближнего Востока и Европы. Здесь проблемы незначительные и больше видятся как периодическое недопонимание по политическим причинам. Одним из ключевых для Кыргызстана является миграционный потенциал ЕАЭС, который существенно облегчает деятельность трудовых мигрантов, вводит их в правовое поле и дает социальные гарантии. Денежные переводы являются определенной составляющей ВВП страны.

Несколько другая ситуация просматривается в отношении таких стран региона ЦА, которые не являются членами ЕАЭС. Представляется важным и этот аспект.

Возможности для вступления в ЕАЭС Таджикистана, Туркменистана и Узбекистана видятся как неравнозначные как по потенциалу экономик стран, так и по приоритетности вступления в ЕАЭС.

Узбекистан видится как партнер с колоссальным торгово-экономическим потенциалом и уже имеет статус наблюдателя

организации. Таджикистан и Туркменистан важны стратегически в контексте расширения Евразийской интеграционной сети. Для Узбекистана и Таджикистана ЕАЭС интересен и в контексте свободного передвижения рабочей силы.

Узбекистан

Для Узбекистана, который уже имеет статус наблюдателя ЕАЭС с 2020 г. видится целый ряд преимуществ, которые необходимо развивать с учетом специфики экономического потенциала страны и приоритетов дальнейшего развития;

- экономическая интеграция Узбекистана в ЕАЭС создает перспективы для роста экспорта товаров на емкий потребительский рынок республики. Нереализованный потенциал экспорта стран – членов ЕАЭС в Узбекистан виделся в размере 1,6 млрд долл. США еще в предпандемийный период (Узбекистан и ЕАЭС).

- интеграция Узбекистана в Союз может быть важна в контексте экономического и демографического потенциала. Наряду с этим, страна богата природными ресурсами и обладает развитой производственной базой, практически единственной в регионе ЦА.

- учитывая усиление санкций и сокращение торгово-экономических партнеров для России, Узбекистан может стать важным звеном как для поддержки товарооборота, так и для поддержки бизнеса.

- для Узбекистана важно использовать потенциал ЕАЭС для преодоления географической замкнутости за счет увеличения конективности, связанности и создания общего транспортного рынка Союза. В современных реалиях это важно еще и в контексте развития логистических планов с вовлечением Афганистана, в частности, например, ж-д дороги через Термез.

- в силу того, что вступление в Союз будет связано с реформами законодательства, его определенной унификации, будет связано со стимулированием развития не только правовой базы, но и финансового сектора, способствовать инфраструктурному развитию, улучшению доступа к глобальным и региональным рынкам и созданию благоприятного институционального режима.

- вовлечение в ЕАЭС будет способствовать и раскрытию миграционного потенциала, что даст мигрантам возможность использовать Раздел 26 Договора о ЕАЭС (ст. 96-98) (Договор о

Евразийском экономическом союзе...), который предоставит ряд преференций трудовым мигрантам из Узбекистана в России и в Казахстане.

Таджикистан

Для Таджикистана вопрос о вступлении в ЕАЭС является достаточно сложным и неоднозначным прежде всего, в силу экономических причин. Целесообразность вступления в ЕАЭС власти Таджикистана рассматривают с 2015 года, ссылаясь на необходимость изучения опыта стран, которые уже являются членами Союза. Согласно официальной позиции Душанбе, вопрос о вступлении в Союз необходимо рассматривать с осторожностью в связи с предотвращением негативных последствий прежде всего для экономики и социальной сферы страны.

Одной из причин, которая упоминается в критическом информационном дискурсе, является роль Китая в экономике Таджикистана. Таджикистан на Памире имеет с Китаем почти 500-километровую общую границу, и в республике работают сотни предприятий и компаний из КНР (Почему на самом деле ни ЕАЭС...). Наряду с этим, можно отметить интенсификацию двусторонних отношений и увеличение инвестиций в экономику Таджикистана со стороны Китая. Однако участие в ЕАЭС, как представляется, не несет в себе никаких серьезных препятствий и со стороны Китая не было заявлений об этом. Более того, сопряжение ЕАЭС с мега инициативой «Один пояс, один путь» на современном этапе видится в качестве интегрирующего фактора.

В качестве рекомендаций можно отметить следующее:

- в условиях современных международных реалий и с учетом интенсивного торгово-экономического взаимодействия Таджикистана с Казахстаном, с Узбекистаном и Россией, Таджикистану представляется важным провести соответствующие мероприятия в целях сближения механизмов экономического регулирования с учетом партнёрства с ЕАЭС.

- представляется важным создание отдельной рабочей группы при правительстве Таджикистана и инициировать постоянные технические встречи с Евразийской экономической комиссией в целях обмена информацией касательно деятельности ЕАЭС и партнеров.

- с учетом опасений руководства Таджикистана по поводу негативного влияния при состоянии неподготовленности на экономику страны и Союза в целом, необходима работа над нормативно-правовой базой по всем «четырем столпам» ЕАЭС.

- в целях предотвращения процесса искусственного вовлечения страны в Союз следует провести анализ не только состояния экономического потенциала в рамках ЕАЭС, но и социально-политического восприятия как правительственными структурами, так и широкой общественности.

- учитывая объемы миграционных процессов в Россию и Казахстан следует серьезно рассмотреть возможные преимущества для трудовых мигрантов Договора об ЕАЭС.

Туркменистан

Для Туркменистана вхождение в ЕАЭС в последние годы приобретает стратегическое значение, так как страна демонстрирует все большую открытость. Туркменистан активизировал свои усилия в привлечении иностранных инвестиций и в участии в крупных международных и региональных проектах. В стране экономическое развитие основано большей частью на добыче полезных ископаемых. Но в последние годы правительством страны ведется работа над диверсификацией экономики.

ЕАЭС как успешный экономический проект важен для логистических устремлений страны. При этом для ЕАЭС важен потенциал Туркменистана. Страна граничит с Казахстаном, Узбекистаном, Ираном и Афганистаном. К западу от страны – Каспийское море, обеспечивающее возможность развития коммуникаций с более широким кругом государств. Так, в Москве 8 мая, на юбилейном саммите Евразийского экономического союза президент Казахстана К.-Ж.Токаев призвал государства-члены организации присоединиться к транспортному коридору между Центральной Азией и странами Персидского залива и присоединиться к Ашхабадскому соглашению о создании Международного транспортного коридора.

Данное Соглашение о создании международного транспортного коридора по маршруту Узбекистан – Туркменистан – Иран – Оман было подписано в 2011 году в Ашхабаде. В дальнейшем к соглашению присоединились Казахстан, Катар и Индия (Глава Казахстана призвал страны-члены ЕАЭС...). В условиях международных реалий постоянной конкуренции не только за рынки сбыта, но и за маршруты перевозок товаров представляется важным установление стабильных транспортных связей с внешними рынками.

Для Туркменистана видятся актуальными следующие рекомендации:

- в целях экономического сближения со странами-членами Союза для Туркменистана видится важным начать мероприятия по работе над общими стандартами и разработать план и при необходимости «Дорожную карту» для унификации законодательства;

- для дальнейшего прогнозирования развития сценария экономической интеграции в ЕАЭС также важна диверсификация экономики. Стоит отметить, что запасы газа, которыми обладает Туркменистан, оцениваются как четвертые по величине в мире, составляя около 10% мировых запасов (Экономика Центральной Азии...). При использовании этого ресурса в рамках ЕАЭС стране необходима стратегия, которая даст новый импульс экономике и позволит расширить аспекты сотрудничества. В таких условиях перспективы для Туркменистана как для нового партнера ЕАЭС и активного члена достаточно привлекательны;

- для реализации логистического потенциала Туркменистану следует рассмотреть возможности инициации партнёрского альянса с вовлечением всех заинтересованных сторон, который будет осуществлять функции межрегионального хаба;

- для реализации имеющегося потенциала правительству страны следует рассмотреть возможность подать заявку на статус наблюдателя ЕАЭС. Это ускорит процессы унификации законодательства, а также позволит быстрее оценить риски и перспективы.

В целом для всех стран – Узбекистана, Таджикистана и Туркменистана следует интеграционный потенциал в рамках ЕАЭС следует рассматривать как фактор развития и диверсификации экономических и логистических аспектов.

В условиях развития региональных и транс-региональных проектов одной из приоритетных целей видится экономической политики стран региона ЦА видится в том, чтобы перейти от стратегии роста, основанной на экспорте сырьевых товаров и трудовых ресурсов, к структурному реформированию экономики с целью дальнейшего развития и интеграции.

Для всех стран Центральной Азии важен опыт, который будет способствовать продвижению не только сотрудничества, но и экономического сближения. Это позволит выработать общую

стратегию и снизить риски при дальнейших шагах на пути к интеграции в целом.

Цитируемая литература:

Глава Казахстана призвал страны-члены ЕАЭС присоединиться к Ашхабадскому соглашению. – URL: <https://turkmenportal.com/blog/77796/glava-kazahstana-prizval-stranychleny-eaes-prisoedinitiya-k-ashhabadskomu-soglasheniyu>

Договор о Евразийском экономическом союзе (г. Астана, 29 мая 2014 года). – URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31565247

Почему на самом деле ни ЕАЭС, ни Таджикистан не заинтересованы в членстве РТ в этом Союзе? – URL: <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/economic/20230920/pochemu-na-samom-dele-ni-eaes-ni-tadzhikistan-ne-zainteresovani-v-chlenstve-rt-v-etom-soyuze>

Узбекистан и ЕАЭС: перспективы и потенциальные эффекты экономической интеграции. Доклады и рабочие документы. – URL: <https://vinokurov.info/ru/uzbekistan-i-eajes-perspektivy-i-potencialnye-jeffekty-jeconomicheskoy-integracii/>

Экономика Центральной Азии: новый взгляд. – URL: <https://eabr.org/analytics/special-reports/>

ФОРМИРОВАНИЕ НОВОЙ РЕГИОНАЛЬНОЙ СИТУАЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

В начале XXI века Центральная Азия стала одним из важнейших геополитических центров современного мира. Геополитическая роль региона связана с его межконтинентальным значением для торговых отношений между странами Европы, Ближнего Востока и Азии. В современных условиях регион Центральной Азии привлекает большое внимание великих держав благодаря наличию крупных запасов топлива, золота, меди, урана, крупному гидроэнергетическому потенциалу, а также расположению транзитных маршрутов, геоэкономическое значение Каспийского моря.

Центральная Азия всегда находилась в центре растущего внимания мировых держав – России, Китая, США. Большой интерес к этой части мира проявляют крупные региональные игроки – Турция, Индия, страны Ближнего Востока и Евросоюз.

В начале XXI века возрос интерес к Центральной Азии, что отражается во внимании мировых сверхдержав, таких как США как лидер антитеррористической коалиции в Афганистане, Китая как соседняя сверхдержава и России как бывшей метрополии региона.

С началом независимого развития в регионе началась «Новая большая игра», усложнив геополитическую ситуацию (Озан). Однако в 2011-2014 годах современное мировое сообщество столкнулось с новыми проблемами, такими как «арабская весна», волна массовых протестов против правительств стран Северной Африки и Ближнего Востока, гражданской войны в Сирии, ситуации в Ираке, формирование Исламского Государства Ирака и Леванты, появление неонацистских сил на Украине и последующий кризис во взаимоотношениях с Россией, которые оказали серьезное влияние на сложившийся геополитический баланс в мире, особенно в центральноазиатском регионе. Расширение усилий сверхдержав в этом направлении усилилось

после прихода к власти талибов в Афганистане, кризиса на Украине (2022-2024 гг.) и палестинского вопроса (с участием Йемена, Ирана и региональной борьбы) (Шарипов, Консультативная). С другой стороны противостояние Запада с Россией привело к санкционной войне и естественно, чтобы отдалить регион от России, Запад начал призывать к соблюдению множества санкций против него, кроме того западные сверхдержавы могут поставить вопрос о выборе между Западом или Востоком, что станет основой для трудностей реализации многовекторной внешней политики стран региона, обеспечения национальных интересов и безопасности.

В такой ситуации для укрепления региональной безопасности и снижения уязвимости государств Центральной Азии от столкновения интересов сверхдержав важно усилить интеграционные процессы путем создания совместных программ в различных сферах.

Становление совершенно новой системы взаимоотношений в Центральной Азии, по сути, ведёт к трансформации национальных интересов государств региона. Их практическая адаптация к новым реалиям и возможная консолидация подходов достижимы только на основе коллективных действий двух и более государств при совместной координации действий. Именно благодаря новому качеству двусторонних отношений Узбекистана с Казахстаном, Туркменией, Киргизией, Таджикистаном в регионе начинает формироваться тесное региональное взаимодействие (Бахтияров).

Следует также учесть, что с 2017 года во взаимоотношениях стран региона наблюдается качество и эволюция. В изменении и эволюции отношений между странами Центральной Азии и вступлении стран в новый интеграционный процесс следует отметить влияние двух факторов:

1. Субъективный фактор – приход к власти новых лидеров с новыми идеями и видениями;
2. Объективный фактор – развитие процесса глобализации-регионализации и появление новых нетрадиционных современных угроз, т.е. понимание развития экономики с возрождением новых форм интеграции и коллективного обеспечения региональной безопасности.

В ходе становления нового миропорядка на международной арене появились нетрадиционные вызовы и угрозы безопасности.

Трансграничные негативные явления, такие как международный терроризм, религиозный экстремизм, сепаратизм и неонационализм, контрабанда наркотиками и оружием, деградация окружающей среды, миграции и увеличение числа вынужденных переселенцев, представляют собой новые угрозы безопасности. Ни одна страна в мире не может справиться с такими вызовами в одиночку.

Важно подчеркнуть, что интеграционные процессы в регионе начались не с 2017 года. Вопрос региональной интеграции рассматривался с момента обретения политической независимости стран региона как острая необходимость продолжения исторического сотрудничества, но не был досконально изучен на профессиональном, научном и политическом уровне. При этом само понятие интеграции трактуется по-разному. Ни одна страна не хочет отказываться от некоторых национальных полномочий ради укрепления роли и статуса межгосударственных структур. Однако это не означает, что независимые страны Центральной Азии не попытались углублять сотрудничество и добиться региональной интеграции. Несмотря на противоположные процессы экономическая зависимость стран во многом сохранилась. Причем эта зависимость углублялась и постепенно развивалась в рамках региона (Шарипов, 2020).

Региональная интеграция – ещё одна важная тенденция. Пять стран Центральной Азии находятся в одном регионе, они близки по истории, культуре, религии, языку, обычаям и так далее, что придаёт им заметную общность.

Интеграция в таком контексте может показаться естественным явлением, но на деле в Центральной Азии этот процесс остаётся извилистым и трудным (Чжао).

В современное время очень сложно оценить перспективы глубины интеграционных процессов Центральноазиатского региона, принимая во внимание геополитические, политические, экономические факторы, вопросы безопасности и особенно конкуренцию сверхдержав и заинтересованных стран. Изменение отношений сверхдержав на мировой политической арене и столкновение их геостратегических и геополитических интересов с целью захвата богатых ресурсов стран Центральноазиатского региона становится нормальной практикой.

Анализируя процесс развития интеграции в рамках Центральноазиатского региона, можно выделить несколько положительных тенденций регионального сотрудничества:

1. Формирование нормативно-правовой базы развития интеграционного сотрудничества стран Центральной Азии. 30 апреля 1994 года Казахстан, Кыргызстан и Узбекистан подписали Соглашение о создании единого экономического пространства. Это заложило правовую основу экономического сотрудничества стран Центральноазиатского региона. В то же время реализации Соглашения могло обеспечить свободное движение товаров, услуг, капитала, рабочей силы и осуществлять согласованный учет бюджетной, налоговой, тарифной, таможенной и валютной политики.

В 1998 году к Организации присоединилась Республика Таджикистан, и название организации изменилось на – Организация Центрально-Азиатского Экономического Сотрудничества (ЦАЭС). Всего в рамках деятельности ЦАЭС было одобрено 50 экономических проектов и подписано 160 документов (Организация, 2005). С 1995 года Туркменистан объявляя постоянный нейтралитет вышел из региональных процессов.

В 2002 году ЦАЭС было преобразовано в организацию «Центральноазиатское сотрудничество» (ОЦАС). В 2004 году по предложению президента Узбекистана Россия вступила в неё, что изменило содержание центральноазиатской интеграции. Через год, в 2005 году, по предложению президента Путина ОЦАС была объединена с Евразийским экономическим сообществом, и региональный интеграционный процесс прервался.

Если в регионе присутствуют факторы глубины интеграции и приоритет регионального сотрудничества лежит в основе внешней политики стран Центральной Азии, то почему процесс интеграции стран потерпел неудачу на первом историческом этапе независимости? Помимо внутренних проблем и влияния великих держав, глобальные кризисы, такие как «арабская весна», усиление сопротивления талибов в Афганистане, появление ИГИЛ и украинский вопрос, оказали негативное влияние на процесс регионального сотрудничества в Центральной Азии.

2. Организация структуры по углублению взаимоотношений между странами Центральноазиатского региона. Однако с 1 января 2015 года все этапы интеграции стран Центральной Азии

+ Россия стали Евразийским экономическим союзом, в котором Россия выступает локомотивом.

3. 18 марта 2018 года состоялась консультативная встреча государств Центральноазиатского региона, на которой обсуждался вопрос интеграции стран региона и экономического, политического и социального сближения стран (Нахустин, 2018).

Необходимо также отметить, что интеграционные импульсы в регионе менялись в зависимости от текущей геополитической ситуации и характера межгосударственных отношений в самой Центральной Азии. Если на протяжении страны Центральной Азии не имеют своего регионального объединения, значит существуют внешнее давление и внутренние вопросы (Рашидов).

До сих пор встречи глав стран Центральноазиатского региона проходили неформально в двусторонней и трёхсторонней форме или в рамках различных организаций. Лидеры стран региона встречались в двустороннем или трехстороннем формате или в рамках Союза Независимых Государств, Шанхайской организации сотрудничества, ЕврАзЭС и т.д.

По инициативе лидеров стран Казахстана в 2018 году в Астане под председательством Президента Казахстана Нурсултана Назарбаева в ходе празднования Навруза прошла первая встреча глав стран Центральноазиатского региона (Нахустин, 2018). Эта встреча придала серьезный импульс ускоренному совместному реализации программы и региональных проектов, отвечающих интересам всех стран Центральноазиатского региона.

С момента обретения независимости Таджикистан всегда выражал поддержку интеграции со всеми странами региона и никогда не отказывался от проведения подобных встреч. Следует отметить, что в этой связи в послании Президента Республики Таджикистан от 22 декабря 2017 года было упомянуто, что “Республика Таджикистан за весь период своей независимости, признавая широкое региональное сотрудничество важнейшим способом решения торгово-экономических, социальных и экологических вопросов, обеспечения безопасности и стабильности в Центральной Азии, неизменно выступает за укрепление отношений между народами региона на основе дружбы и взаимного доверия” (Рахмон, 2017).

На основе Астанинской встречи сформировалось эффективный механизм координации и углубления взаимо-

действия в регионе. Как известно, на пятой консультативной встрече глав государств Центральной Азии (14-15 сентября 2023 г.) в Душанбе был рассмотрен комплекс важных вопросов, связанных с перспективами укрепления многоаспектного сотрудничества между государствами Центральной Азии.

До начала процесса Консультативной встречи стран региона в основном объединяли глобальные и региональные игроки с учетом их интересов и индивидуальных инициатив. Сейчас страны региона сознательно и целенаправленно хотят усилить свою роль от объекта международных отношений до направления их важного участника. Самое главное, что страны Центральной Азии берут на себя ответственность за формирование политических, экономических и социальных структур региона. Таким образом, мартовская встреча 2018 года не случайна, это веление времени.

Один из этапов укрепления регионального сотрудничества связан с кризисом COVID-19. Пандемия коронавируса и шаткость мировой экономической системы, противостояние глобальных акторов еще больше подпитывают факторы, генерирующие риски.

В условиях противостояния с США два наших крупнейших соседа, торговых партнера и геополитических игрока в Центральной Азии – Россия и Китай – проводят политику вытеснения Запада из региона. Запад, в свою очередь, предпринимает попытки усилить здесь свое влияние, но пока они остаются эпизодическими, не отличаются системностью и масштабностью (Исабаева., 2022)

Хотя эти усилия носят нерегулярный характер, они эффективны, учитывая их направленность и масштаб. В условиях конфликта между Россией и Западом, конфликтов между Вашингтоном и Пекином Центральная Азия оказывается перед трудным выбором и чувствительной ситуацией. Ввиду последних событий большое внимание Запада и России опасно и требует принятия выверенных мер в дальнейшем направлении внешней политики и нейтралитете от поляризации (Шарипов, Комилов, 2023).

Интенсивность конкуренции между мировыми державами, идущая в ногу с экономическими и эпидемиологическими кризисами, должна стать фактором сотрудничества стран

региона. Совместные усилия и координация стран Центральной Азии – лучший ответ на эти угрозы.

Перспектива процесса интеграции стран Центрально-азиатского региона с учетом объективных и субъективных факторов, изменения геополитической ситуации в мире, нестабильной ситуации в Афганистане, особенно реузурпации власти талибами, кризис на Украине, новый виток напряженности на Ближнем Востоке и растущий интерес стран-сверхдержав в этом отношении оцениваются следующими аспектами:

1) Процесс интеграции и добрососедских отношений в ближайшем будущем между странами региона будет организован в институциональной форме;

2) Россия, скорее всего, чтобы не потеряет доминирующее положение в регионе, авторитет и политическое влияние, приложить усилия по координации деятельности «Евразийского экономического союза» с китайской инициативой «Один пояс – один путь» и углублению сотрудничества в сфере безопасности со странами региона.

3) Америка и Европа предпримут эффективные усилия по усилению влияния в регионе в контексте украинского кризиса, санкционной войны и усилий по поиску альтернативных способов закупок углеводородов;

Продвижение многовекторной политики и нейтралитета в вопросах конфликта сверхдержав – единственная правильная политика, способная предотвратить ситуацию прямого вовлечения непосредственного противостояния между Россией и Западом. События января 2022 года в Казахстане тому подтверждение (Шарипов, 2023);

4) Глубокая интеграция в Центральной Азии может стать эффективным направлением внешней политики. Однако следует иметь в виду, что акцент на региональную интеграцию – это не замена многовекторной политики, а дополнительная платформа эффективной реализации независимой многовекторной политики и обеспечения коллективной безопасности перед лицом современных угроз, особенно афганского кризиса. Поэтому на современном этапе внешней политики стран Центрально-азиатского региона наличие тесных связей в целях создания уз доверия и безопасности вдоль границ страны и обеспечения мира и спокойствия в регионе является один из приоритетов;

5) Для стран Центральной Азии, наряду с соблюдением международных стандартов, обеспечение безопасности, верховенства прав человека, демократизация, образование, наука, культура и подготовка кадров являются ключевыми направлениями, которые должны реализоваться на взаимной основе.

6) Необходимо проводить скоординированную политику в условиях существующих рисугрозков посредством срочного обмена информацией и координации деятельности соответствующих органов власти. Следует координировать внешнеполитический вектор и усилия государств региона по отношению к режиму Талибан. Особенно с учетом построение канала Куштеппа в Афганистане. В связи с этим необходима продвижение стратегического партнёрства на региональном уровне, а в целях обеспечения безопасности в Центрально-азиатском регионе укрепить сотрудничество стран региона в рамках ОДКБ и Шанхайской Организации сотрудничества;

По этой причине необходимо, чтобы страны Центрально-азиатского региона воздерживались от любого рода насилия и давления при решении существующих проблем и спорных вопросов, включая пограничные вопросы, и отдавали приоритет мирным средствам и политическим переговорам.

Создание нового политического климата в регионе свидетельствует о том, что процесс формирования более тесных региональных взаимосвязей, сближения народов и стран Центральной Азии стал объективной реальностью, а открытость в отношениях ближайших соседей способствует поддержанию здоровой и дружественной атмосферы, закладывает основы устойчивого развития всего региона и встречает поддержку во многих странах мира.

Принципы взаимного уважения и прагматизма между государствами Центральной Азии, превалирующие в последние годы в их отношениях, содействуют поиску конструктивных подходов к разрешению возникающих сложностей. Морально-этическая категория добрососедских отношений в регионе значительно выше и исторически более глубоко отражает уровень отношений между этими странами и народами, нежели академический термин «обеспечение доверия» (trust-building), популярный на Западе (Бахтияров).

Укрепление региональной идентичности также остаётся важной тенденцией. Страны Центральной Азии всё чаще

признают общую идентичность как внутри региона, так и вовне. Страны считают, что Центральная Азия как единое целое более узнаваема в мире, имеет больше возможностей укрепить свой международный авторитет и может иметь больший вес в отношениях с внешним миром. В связи с этим чувствительными и серьезными станут только внешние проблемы региона, что зависит от интенсивности нетрадиционных угроз, позиции сверхдержав, беспрецедентного внимания в виде форматов сотрудничества S1+5. В формировании коллективной идентичности Центральной Азии также сыграло значительную роль международное сообщество. Многим странам, особенно тем, которые не имеют тесных связей с регионом, проще и удобнее дипломатически взаимодействовать с ним как с единым целым. Отсюда формат «5+1», в котором участвуют пять стран Центральной Азии плюс один собеседник. Пионером этой модели стала Япония в 2004 году. Южная Корея последовала её примеру в 2007 году, а за ней подтянулись и другие страны. Крупные державы, такие как Китай, Россия, США и Индия, долгое время уделяли основное внимание двусторонним каналам, позволяющим сосредоточиться на конкретных вопросах. США не запускали модель «5+1» с Центральной Азией до 2015 года, Россия и Индия задействовали её только в 2019 году, а Китай – в 2020 году. Однако теперь эта модель активно используется международным сообществом в отношении Центральной Азии, и её начали продвигать с министерского уровня на уровень глав государств, что, несомненно, значительно способствует формированию коллективной региональной идентичности (Чжао).

В заключение можно сказать, что проблема интеграции Центральноазиатского региона с учетом экономических, политических, культурных, геополитических, военных факторов и факторов безопасности постепенно преодолевается политическими изменениями стран региона. То есть главы государств и региональная политика стран региона в настоящее время мягкие и склонны к интеграции.

Мы не должны обманываться своим геополитическим положением и игнорировать существующую реальность. Не дай Бог, чтобы мы попали в антироссийский, антикитайский или западно-восточный пожар из-за чужих интересов. В этом отношении горький опыт Грузии, Украины и уязвимости

национальных стран Ближнего Востока являются примером для стран региона.

Цитируемая литература:

Бахтияров, Р. (н.д.). Новый регионализм в Центральной Азии. Клуб «Валдай». – URL: <https://ru.valdaiclub.com/a/highlights/novyy-regionalizm-v-tsentralnoy-azii/>

Исабаева, С. (2022, 4 июня). Шаткая многовекторность. С кем Казахстану выгоднее дружить в условиях "новой реальности"? Inosmi. – URL: <https://inosmi.ru/20220604/kazakhstan-254417727.html>

Нахустин нишастӣ сарони кишварҳои Осӣи Марказӣ дар Остона. (2018, 25 января). News.tj. – URL: <https://news.tj/news/tajikistan/politics/20180125>

Озан, Э. (н.д.). Снова Повторяется «Новая Большая Игра в Центральной Азии». Анкасам. – URL: <https://www.ankasam.org/>

Организация Центральноазиатского сотрудничества: становление, эволюция и перспективы (на тадж. языке). (2005). ЦСИ при Президенте РТ. Душанбе.

Рахмон, Э. (2017, 22 декабря). Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан. Президент Таджикистана. – URL: <http://president.tj/ru/node/16772>

Рашидов, Б. (н.д.). Состояние и перспективы интеграционных процессов в Центральной Азии. МТС. – URL: <https://mts.tj/ru/5048/news/>

Шарипов, А.Н. (н.д.). Консультативная встреча Душанбе – отражение региональной воли (на тадж. языке). Facebook. – URL: <https://www.facebook.com/groups/570079634896282>

Шарипов, А. (2020). История интеграции в ЦА: проблемы и перспективы (на тадж. языке). В Материалы международной научно-практической конференции "Стратегическое партнерство во внешней политике РТ" (стр. 153-161).

Шарипов, А.Н., & Комилов, Н.И. (2023). Состояние и перспективы развития многовекторной внешней политики Таджикистана и Казахстана на современном этапе (на тадж. языке). Вестник КГУ имени А. Рӯдаки, №1, 299-308.

Шарипов, А.Н. (2023). Осӣи Марказӣ дар низоми нави геополитикӣ. Муносибатҳои байналмилалӣ ва амният, №3(7), 43-53.

Чжао, Хуашэн. (н.д.). Перемены в Центральной Азии: на пути к новой модели? Клуб «Валдай». – URL: <https://ru.valdaiclub.com/a/highlights/peremeny-v-tsentralnoy-azii-na-puti-k-novoy-modeli/>

THE EU'S GLOBAL GATEWAY AND CENTRAL ASIA: OPPORTUNITIES AND CHALLENGES

Introduction.

The Global Gateway is the European Union's initiative launched in 2021. In general, it is considered as the EU's response to pressing global challenges from fighting climate change to improving health systems, building sustainable connectivity and high-quality infrastructure. It focuses on transformative projects in partner countries for a brighter future. By financing transformative projects, Global Gateway aims to create a promising future for partner countries and enhance their socio-economic development. As it is known, the Global Gateway Initiative tackles challenges in partner countries across five main areas: digital, climate change and energy, transport, health and education. In the EU's Neighborhood and Enlargement regions, the Global Gateway is being implemented through the Economic and Investment Plans.

Central Asia has been identified as a priority area for the EU's Global Gateway Initiative. This region consists of five post-Soviet states: Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan and it holds significant potential for infrastructure development due to its geostrategic location and resource wealth. Cooperation is important in areas such as energy, environment, climate, water resource development and socio-economic development, including opportunities to improve the quality of education and research, as well as competitiveness and business environment reforms.

Discussion.

In accordance with the principal idea of initiative it strives to create connecting the world through sustainable solutions. On the basis of the European Union's ambitious goal of becoming climate-neutral by 2050, the Global Gateway aims to finance climate-resilient infrastructure, promote renewable energy, and support partner countries in their transition to a green economy. For instance, it is important for the Central Asian countries to have clean energy, as

their economies are dependent on the hydrocarbon industry, nowadays countries are experiencing widespread air and water pollution, ecosystem degradation, desertification, and climate change processes. There are some projects Central Asia Water Energy Programme (CAWEP), Hydro4U, Sustainable Energy Connectivity for Central Asia which assist in promoting sustainable energy and water practices in region. Presumably, the strengthening energy connectivity and applying sustainable practices via projects may contribute to the region's general prosperity and living standards.

In fact, supporting cooperation and education reforms in Central Asian countries lies in digitalization of education in Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan (Official Information Source of the Prime Minister). The main purposes are promoting quality and digital education, employability, vocational training and decent job opportunities. To date, programmes such as Erasmus+, International Credit Mobility and Erasmus Mundus Joint Masters Degrees programmes providing mobility of students and staff between EU and Central Asian countries, then Intensive Online Programme in European Law and Economics for Central Asia organised by Riga Graduate School of Law in Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan co-funded by Latvia, Norway and USA, and Marie Skłodowska-Curie actions in law, economics, business and energy efficiency play a crucial role. The obvious benefits of these projects are that they provide Central Asian countries with important opportunity to expand their higher education systems, foster research collaboration, and promote economic development. They provide access to the greatest expertise and experience of European institutions, help to produce qualified professionals, and establish connections between Central Asia and the European Union.

Moreover, in the health sector, in July 2020, the EU launched a comprehensive 3 million euro regional Central Asia COVID-19 Crisis Response Solidarity Programme, with a primary focus on Kazakhstan and Turkmenistan. The programme provides support to mitigate the outbreak of the pandemic and contribute towards longer-term resilience of the national health systems (European Union., 2022). In 2021, the EU supported Central Asia countries through “COVAX” facility, delivering vaccines to Kyrgyz Republic, Tajikistan and Uzbekistan. This support ensures that vulnerable populations have access to essential medical care. These actions

revealed EU's attitude and interest towards Central Asian countries in the reducing potential instability and overall well-being condition of the region.

Today, the region faces a number of challenges in providing internet access, including cost, quality and speed of connection especially in rural areas, low levels of digital skills and digital leadership. Due to Central Asia has no access to the world's oceans and is located far from the main submarine fibre optic cable routes. This makes it more difficult to establish broadband connections, especially in countries with mountainous terrain such as Kyrgyzstan and Tajikistan. As well as in Uzbekistan, where neither the country itself nor its neighbors have access to the world's oceans. Access problems in Central Asia are mainly due to the lack of reforms in the sector, including the persistence of significant barriers to entry with regard to connection to international networks, the monopolistic position of state-owned enterprises, the lack of independent regulatory bodies and the low level of private investment.

Kazakhstan has the smallest digital divide compared to other countries in Central Asia. In recent years, Kazakhstan had been digitizing on a large scale, since digital technologies, services and systems were essential for social development. According to the UN rating, it was ranked twenty eighth in the world out of 193 countries in terms of the development of online services. Currently, 1070 government services are available to Kazakhstani users of the e-gov portal (European Union., 2021).

E-gov is the portal of e-government is considered to be an important and main tool for people and businesses to interact with government agencies, which has not only influenced the improvement of the quality of public services, but also the international rankings of Kazakhstan. Since 2019, citizens began to receive government services through the mobile application eGov Mobile. Today, the application is used by more than 14.8 million Kazakhstanis and receives the necessary data on 423 services and services (Official Information., 2023).

As well as application services of second-tier banks such as Halyk Bank, Kaspi, Alfa bank, Bereke bank, Jusan, Center Credit bank are available for Kazakhstan residents. More than 20 types of services are displayed in mobile applications of the second level banks, which in 2022 were used by citizens about 700 thousand times. For example, state services on car re-registration, application for child birth allowance, marriage registration etc. (Official Information., 2023).

As mentioned before, Central Asia's access problems stem from a lack of sector reforms, including significant barriers to connecting to international networks, state-owned monopolies, weak independent regulation, and low private investment. In case, the European Union's Initiative aims to increase access to digital services, promote digital literacy and skills and e-education, strengthen co-operation in the digital economy, digital entrepreneurship, public administration, trade, transport, energy infrastructure through the implementation of a number of projects such as digitalization of schools in Kyrgyzstan enables students to access various educational resources online, enhancing their learning experience. Development of the electronic geoportal for a single cadaster system in Uzbekistan, promotes better land management and secure property rights by providing accurate geospatial data and tools for professionals.

ICT for resilient, safe and secure society – project with the European Interest Group in cooperation with Japan contributes to improved cybersecurity and resilience against natural disasters. Further, modernization of aerial communication network in Almaty, Kazakhstan, could provide a crucial hub for improved connectivity across Central Asia. This would facilitate faster and more reliable access, enabling smoother communication and collaboration between individuals, businesses, and governments in the region. And supporting cooperation and education reforms in Central Asian countries brings digital services to these countries, promoting digital literacy and e-education. This results in improved communication, access to information, and economic opportunities for the local population (European Union., 2021).

In case, the EU strive to strengthen its cooperation with Central Asian countries through strategic investments in key sectors. In a Team Europe approach that brings together the European Union, EU Member States, and European development finance institutions, together attempt to mobilise up to €300 billion in public and private investments from 2021 to 2027, creating essential links rather than dependencies, and closing the global investment gap (European Commission., 2024).

The Global Gateway Initiative, through its investment in modern and sustainable transportation infrastructure in Central Asia is intended to enhance regional connectivity and foster economic development. By facilitating the construction of railways, highways, and ports, the European Union seeks to reduce transportation costs and stimulate trade among Central Asian nations. This initiative is expected to generate new opportunities for economic growth, job

creation, and social inclusion, while simultaneously promoting cultural exchange. For example, the Trans-Caspian Transport Corridor “Middle corridor” is a transport route which connects Central Asian countries to Europe through the Caspian Sea.

Furthermore, it involves the construction of transportation infrastructure, such as railways, roads, and ports, in several countries, including Azerbaijan, Georgia, Kazakhstan, and Turkey. In an attempt to improve the efficiency of the project, in November 2022, a so-called “Roadmap” was signed between Azerbaijan, Georgia, Kazakhstan, and Türkiye, listing priority investments and actions needed to improve the Middle Corridor, and in June 2023, Azerbaijan, Georgia and Kazakhstan agreed on the creation of a joint logistics operator (World Bank., 2023).

The corridor also includes the development of a multimodal transport system that would allow for the seamless movement of goods and passengers between different modes of transportation.

Figure 1. The map of MC corridors connecting Europe and Asia

Source: World Bank team based on data from the Trans-Caspian International Transport Route Association.

It is significant to mention that it would provide a more direct and faster connection between Europe and Central Asia. Currently, goods from Central Asia have to travel thousands of miles through Russia or China to reach Europe. The TCTC would reduce this distance by approximately 4,000 kilometers, resulting in significant cost savings and time efficiencies.

Notably, Russia’s invasion of Ukraine many European shippers and transport operators opted not to receive or send goods across Russian territory. Both to protest Russia’s actions and avoid the challenges of insuring freight passing through Russia (European Commission., 2024). Thus, the option of shipping goods via the Caspian Sea became comparatively attractive and received unprecedented interest since March of 2022. Between March and October 2022, the container traffic on the MC increased substantially, totaling an increase of 33 percent in 2022 compared to 2021. However, by March 2023 a significant proportion of this additional traffic was lost due to operational inefficiencies and high cost along the corridor, switching notably back to sea routes which is presented on the Figure 2 (World Bank., 2023). As a consequence of the lack of capacity this route is not that attractive to shippers. It took longer to transport due to lack of development.

Corridor

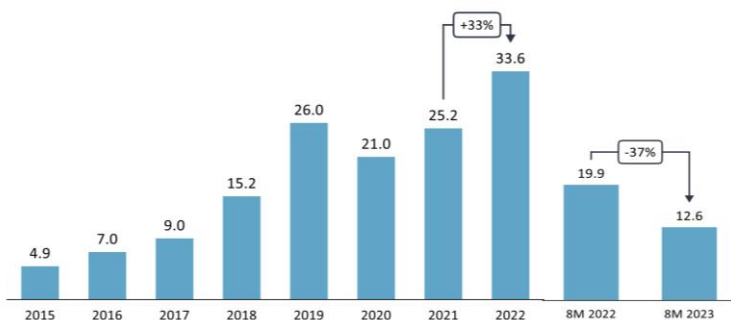

Figure 2. Dynamics of container traffic along the Middle

Source: World Bank team based on data from the Trans-Caspian International Transport Route Association.

Despite on existence of many opportunities, there are also serious challenges that may hinder its implementation. In particular, successful implementation and operation of the Trans-Caspian corridor's Southern route. It's not out of the question, political tensions, terrorism, organized crime, and smuggling activities could hinder the progress of the project or make it less attractive. Furthermore, geopolitical rivalries among regional powers might affect negotiations regarding the corridor's implementation and use.

Another significant disadvantage of implementing the Trans-Caspian Corridor is the potential environmental impact. The construction of new roads, railways, and other transportation infrastructure can lead to habitat destruction, fragmentation, and disruption of ecosystems. This could negatively affect local biodiversity and contribute to the loss of species in the region. Moreover, increased transportation activity can result in higher emissions of greenhouse gases and air pollution, which may have detrimental effects on public health and climate change. Therefore, climate change is unavoidable and need to take into consideration how to save what humankind have at the present.

Among the issues, it is worth noting concerns about the Global Gateway's effectiveness, particularly in light of the existence of a One-Belt, One-Road Initiative. The BRI's broad reach has the potential to have a more significant impact on global infrastructure development. Due to its geographic coverage and larger financial commitment from China over \$800 billion (Imomnazar, 2018). Critically examining the BRI, it has been chastised for its lack of transparency and disdain for environmental problems in several projects. Meanwhile, the Global Gateway Initiative promotes openness and environmental sustainability, which may result in better project outcomes with less negative impacts on local communities. This distinction may result in longer-term benefits for participating nations in the European Union project, especially for Central Asian countries which are still suffering from internal issues and corruption.

The Global Gateway presents itself as a possible substitute for China's Belt and Road Initiative providing increased choices for financing and collaboration in development. The focus on sustainability, transparency, and compliance with international norms is especially attractive to countries concerned about the criticisms of debt diplomacy linked to the BRI. Additionally, Central Asian

countries are eager to move towards a green economy and would be pleased to support the initiative.

According to this year speech of High Representative, Vice-President Josep Borrell at the Investors' Forum for Transport Connectivity with the EU. Due to war Russia and Ukraine, in order to defend these principles, the European Union has imposed substantial sanctions against Russia, which have significantly weakened its war machine. But still, war continues. He said that in this complicated geopolitical environment, Central Asia has become a crucial partner for European Union. Everything that matters between Europe and Asia goes through Central Asia and it is the reason on importance of partnership. EU has to invest much more in physical connections between Europe and Central Asia allow to overcome past dependencies, to diversify and find new alternatives for transport, for energy and for supply chains. It will breathe new life into the ancient Silk Road, since the ancient Silk Road was a network of trade routes that connected the East and West nowadays provide a linking up with our partners in Turkey and South Caucasus. That is why European Union countries are here: to look for the financial resources that can make it a reality. Changing the skin of a region, linking with the borders of other regions Turkey, South Caucasus, Europe, on the road to China (European Union, 2024). It follows that there can be no competition, each of the initiatives honors its own contribution to the development of the countries of the Central Asian region, such as enhancing economic integration and connectivity among the participating countries, facilitating the development of infrastructure projects and promoting trade, investment, and economic growth.

Thus, the European Union's Global Gateway Initiative is a major attempt to establish the EU's presence in worldwide infrastructure development, providing a hopeful yet difficult alternative to initiatives such as China's BRI. This study indicates that there is positivity regarding the potential advantages of the Global Gateway Initiative, but reaching its objectives will necessitate skillful maneuvering through intricate geopolitical terrains and a dedication to truly cooperative and sustainable development methods.

Conclusion.

Overall, the Global Gateway Initiative offers tremendous opportunities, especially with regard to advancing sustainable development and improving regional connections. Nevertheless, it

faces with some challenges such as effectiveness of initiative, rivalry with BRI and implications of digital access and establishing broadband connections due to the distance of the sea and submarine fibre optic cable routes. The success of the Global Gateway initiative in Central Asia hinges on the EU's skill in handling challenges and opportunities. To achieve this, a thorough understanding of the region's complexities and a dedication to sustainable development and regional collaboration are needed and key to achieving shared prosperity lies in the willingness of Central Asian countries to participate in the EU's cooperation initiative. Hence, it will be successful and could greatly benefit the region's development path.

References:

European Union External Action. (2021, July 16). The EU and Central Asia: The New Partnership in action. – URL: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/the_european_union_and_central_asia_the_new_partnership_in_action.pdf

European Union External Action. (2022, March 3). Central Asia. – URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/central-asia_en/

European Union External Action. (2024, January 29). The Investors' Forum for Transport Connectivity with the EU. – URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/central-asia-speech-high-representativevice-president-josep-borrell-investors%E2%80%99-forum-transport_en/

European Commission. (2024, January 30). Global Gateway: EU and Central Asian countries agree on building blocks to develop the Trans-Caspian Transport Corridor. – URL: https://international-partnerships.ec.europa.eu/news-and-events/news/global-gateway-eu-and-central-asian-countries-agree-building-blocks-develop-trans-caspian-transport-2024-01-30_en/

Imomnazar, I. (2018). Impact of «One Belt, One Road» initiatives to the economy of Central Asian countries. *International Journal of Business and Economic Development (IJBED)*, 6(2).

Official Information Source of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan. (2023, April 13). 2.4 million state services in electronic format received by Kazakhstan in the first quarter of 2023. – URL: <https://primeminister.kz/en/news/reviews/24-million-state-services-in-electronic-format-received-by-kazakhstan-in-the-first-quarter-of-2023-23879/>

The World Bank Data. (2023). – URL: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/6248f697aed4be0f770d319dcaa4ca52-0080062023/original/Middle-Trade-and-Transport-Corridor-World-Bank-FINAL.pdf>

КАСПИЙСКИЙ РЕГИОН В СИСТЕМЕ НОВЫХ РЕАЛИЙ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИХ ИНТЕРЕСОВ

Современный Казахстан: борьба за каспийскую нефть и геополитическое влияние

Со времен первой мировой войны нефть стала важнейшим источником энергии, без которого немислимо развитие экономики. Без нефти и нефтепродуктов невозможно и ведение войны. Далеко не случайно во время первой мировой войны Клемансо говорил, что «одна капля нефти стоит одной капли крови наших солдат», а Гитлер во время второй мировой войны, напав на СССР, стремился во что бы то ни стало овладеть бакинской нефтью. В послевоенный период стало еще более очевидно, что нефть является мощным оружием влияния в международных отношениях. Наступила эпоха «нефтяной дипломатии».

В 60-е годы XX века на смену рынка покупателей нефти пришел рынок продавцов нефти, свидетельством чему стало появление Организации стран-экспортеров нефти (ОПЕК), основной задачей которой является поддержание цен в период их падения на рынке и согласования противоречивых интересов его членов. Колебания цен на нефть – один из важнейших факторов экономической нестабильности в мировой экономике и одним из основных источников инфляции.

Например, экономика стран-потребителей нефти, а это в основном развитые страны мира, испытала серьезные потрясения, когда страны-экспортеры нефти резко повысили цены на нефть в 1973 и 1978 годах.

В XX веке и особенно во второй его половине развернулось острое соперничество между лидирующими государствами мира за сферы влияния в нефтедобывающих регионах – Ближний Восток, зона Персидского залива, а теперь и Каспийское море. Очевидно, имея в виду соперничество двух империй, Альфред Нобель, изобретатель динамита и владелец нефтяных месторождений на Каспии в начале века, охарактеризовал этот

регион следующим образом: «Здесь плотно перемешаны нефть, кровь и политика». По предварительным оценкам, сделанным на основе сейсмической разведки в казахстанском секторе шельфа Каспийского моря запасы нефти составляют свыше 10 миллиардов тонн, а природного газа – 2 триллиона куб. м. Для сравнения – запасы нефти на громадном Тенгизском месторождении составляют около 1 миллиарда тонн. Это значит, что на шельфе Каспия Казахстан имеет месторождения нефти, равнозначные 10 Тенгизам.

Разведанные запасы в азербайджанском секторе составляют 2,3 миллиарда тонн нефти, а прогнозные – еще более 3 миллиардов тонн нефти.

Прогнозные оценки туркменской части шельфа – 3 миллиарда тонн нефти и 4,5 миллиона куб. м. природного газа. Извлекаемые запасы углеводородного сырья возле иранского побережья оцениваются в 12-13 миллиардов, из них 75% нефти и 25% природного газа. Не обделен запасами углеводного сырья и российский сектор Каспийского моря, хотя считается, что их несравнимо меньше, чем в азербайджанском и казахстанском секторах.

По запасам нефти Каспийское море уступает Персидскому заливу, но превышает Северное море в два раза. Значение Каспийского моря как нового резервуара нефти возрастет в начале XXI века в связи с ожидаемым к этому времени снижением объема добычи нефти на Аляске и Северном море. Азербайджан, Казахстан и Туркменистан при нынешнем уровне добычи около 35-40 миллионов тонн нефти в год могут при условии успешной реализации планов нефтедобычи выйти в первом десятилетии будущего века на рубеж около 100 миллионов тонн в год. Намечается и кардинальный рост добычи природного газа. Это означает, что «совокупная добыча нефти и газа в прикаспийском регионе может составить в первом десятилетии следующего столетия 2,5 – 3% от их мирового производства в середине 90-х годов». Это достаточно ощутимая величина на мировом рынке углеводородного сырья.

Позиция Казахстана в отношении правового статуса Каспийского моря

Позиция Казахстана отражена в представленном проекте Конвенции о правовом статусе Каспийского моря от 19 июля 1994 г., основные положения которой заключаются в следующем:

- Каспий – это море, подпадающее под определение, изложенное в Конвенции ООН по морскому праву 1982 года; – государственные границы на Каспийском море устанавливаются по ширине территориальных вод (12 миль); – остальная часть моря должна быть поделена на сектора, которые будут являться исключительной экономической зоной каждого прибрежного государства; – при разработке правового статуса Каспия требуется адаптация положений Конвенции ООН по морскому праву применительно к этому морю;- каждое прибрежное государство должно иметь право самостоятельно решать все вопросы, связанные с разработкой природных ресурсов моря, находящихся в его секторе.

Касым-Жомарт Кемелевич Токаев занимавший в то время пост министра иностранных дел Республики Казахстан на совещании со своими коллегами из прикаспийских государств в Ашхабаде подтвердил, что при разработке концептуального подхода к проблеме определения статуса Каспия Казахстан основывается как на договорах 1921 и 1940 годов, так и на сложившейся на Каспийском море практике освоения минеральных ресурсов, принципах международного права относительно пограничных водных пространств, а также на нормах Конвенции ООН по морскому праву 1992 года (Токаев заявил...). Казахстан согласен с тем, что рыболовство и эксплуатация других биоресурсов должны осуществляться, как и в прошлом, в соответствующих рыболовных зонах согласованной ширины, а также путем квотирования и лицензирования промыслов. Однако разведку и освоение минеральных ресурсов прикаспийские государства должны осуществлять, как и прежде, самостоятельно в своих зонах. Пределы этих зон могут быть установлены путем делимитации дна и недр Каспия по срединной линии, как это принято в мировой практике и в соответствии с существующей международной методикой. Освоение месторождений, расположенных на стыке экономических зон двух и более каспийских государств, должны быть предметом соглашения о разделе продукции между соответствующими государствами.

Потенциальные экспертные маршруты каспийской нефти в новых условиях

Каспийский Трубопроводный Консорциум (КТК)

Появление реальной перспективы выхода на мировой рынок казахстанской нефти просматривается в проекте Каспийского трубопроводного консорциума, который был создан в 1992 году. В него вошли международная нефтетранспортная компания с участием компаний России, Казахстана, а также иностранных добывающих компаний, созданная для строительства и эксплуатации Каспийского магистрального нефтепровода протяжённостью более 1,5 тыс. км (Рейтинг крупнейших компаний...).

В нефтепровод поступает нефть в основном с месторождений Западного Казахстана, а также сырьё российских производителей. Нефть транспортируется до морского терминала компании в посёлке Южная Озеровка (западнее Новороссийска), где загружается на танкеры для отправки на мировые рынки.

17 июля 1992 года состоялось подписание первого рамочного Соглашения о создании КТК между Республикой Казахстан и Султанатом Оман. Через месяц к участникам присоединилась Российская Федерация. 24 марта 1994 года вышло Постановление Правительства РФ «О строительстве экспортной трубопроводной системы КТК Тенгиз–Астрахань–Новороссийск».

6 декабря 1996 года было принято решение о реструктуризации Консорциума: 50% акций КТК передано крупнейшим международным нефтяным компаниям под обязательство полного финансирования строительства и ввода в эксплуатацию первой очереди нефтепроводной системы. В проект вошли 8 частных акционеров, представляющих интересы крупнейших мировых добывающих компаний семи различных государств: Chevron (США) – 15%, «Лук Арко» (Россия) – 12,5%, «Роснефть – Шелл» (Россия – Нидерланды) – 7,5%, Mobil (США) – 7,5%, Agip (Италия) – 2%, British Gas (Великобритания) – 2%, «Казахстан Пайплайн» (Казахстан – США) – 1,75%, Orics (США) – 1,75%. Доля акций, оставшаяся под государственным контролем, распределилась следующим образом: Россия – 24%, Казахстан – 19%, Оман – 7 % (Аяган, 2005).

12 мая 1999 года началось строительство нефтепроводной системы у посёлка Южная Озеревка. 13 октября 2001 года

прошла пробная загрузка первого танкера на Морском терминале под Новороссийском. Объёмы нефти, сдаваемой в трубопровод КТК, ежегодно увеличивались и уже к середине 2004 года КТК вышел на показатель полной пропускной способности первого этапа развития – 28,2 миллиона тонн.

С 2005 года КТК, используя антифрикционные присадки, постепенно увеличивал объёмы транспортировки, которые в 2010 году достигли значения в 35 миллионов тонн в год.

В декабре 2009 года был акционерами утверждён Проект расширения пропускной способности магистрального трубопровода КТК до 67 млн тонн нефти в год, включающего комплекс организационно-технических, финансовых и коммерческих вопросов.

Проект расширения КТК заключался в увеличении механической пропускной способности магистрального нефтепровода КТК до 67 млн тонн нефти в год. Реализация Проекта расширения вывела компанию на новый экономический уровень. Осуществление проекта расширения КТК началось 1 июля 2011 года (Расширение КТК...). Расширение проводилось в три этапа и предполагало строительство 10 дополнительных нефтеперекачивающих станций (двух – на территории Республики Казахстан, восьми- в Российской Федерации), шести резервуаров для хранения нефти под Новороссийском и третьего выносного причального устройства на Морском терминале КТК, а также замену 88 километров трубопровода на территории Казахстана.

В рамках Проекта расширения построено и запущено 6 новых нефтеперекачивающих станций (5-на территории РФ, 1-на территории Казахстана), 6 новых резервуаров для хранения нефти РВС-100000 и закончено строительство третьего выносного причального устройства. 21 июля 2020 года АО «КТК-Р» возглавило рейтинг грузовых терминалов России по итогам января-июня 2020 года. Грузооборот морских портов РФ по итогам января-июня 2020 года составил 410,4 млн тонн (-0,1 % год к году), согласно данным Ассоциации морских торговых портов РФ. АО «КТК-Р» (порт Новороссийск) заняло первое место среди стивидорных компаний России с оборотом 31,2 млн тонн (+2,3 % год к году). На втором месте находится ПАО «НМТП» (порт Новороссийск)- 29,79 млн тонн (-20,3 %), на

третьем- ООО «Приморский торговый порт» (порт Приморск) — 29,51 млн тонн (-1,1 %).

7 августа 2021 года при погрузке судна *Minerva Symphony* (порт приписки Пирей, флаг Греции) через выносное причальное устройство с терминала КТК под Новороссийском произошел залповый выброс сырой нефти в акваторию Черного моря. По сведениям КТК, площадь загрязнения составила 200 м², а объем топлива, попавшего в море, оценили в 12 кубометров. 10 августа Институт космических исследований Российской академии наук сообщил, что на снимках со спутника зафиксировано нефтяное пятно в море рядом с Новороссийской площадью около 85 км², и разлив в 400 тыс. раз больше ранее заявленного. Следственным комитетом РФ было возбуждено уголовное дело по ч. 1 ст. 252 УК РФ (загрязнение морской среды) (Ответит ли КТК...).

22 марта 2022 года КТК заявил о повреждении оборудования выносных причальных устройств на Морском терминале (МТ) под Новороссийском в результате шторма (Российский суд приостановил...). На срок до двух месяцев была приостановлена транспортировка в том числе казахстанской нефти. Аналитик базирующейся в Вашингтоне исследовательской группы *ClearView Energy Partners* Кевин Бук отметили, что ни один из западных участников консорциума, в который входят крупные нефтяные компании *Chevron* и *Exxon*, владеющие, соответственно, 15 и 7 процентами его акций, не получил возможности провести свои собственные инспекции происшествия (Казахстан: нефтепровод через...). Сомнения относительно утверждений об ущербе, причинённом штормом, дали основания связывать принятые меры с вторжением России на Украину и последующими санкциями. Вскоре для верификации повреждений объекты КТК, включая и морской терминал, посетили представители властей Казахстана-министр энергетики Болат Акчулаков, а также акционеров консорциума-Данияр Берлибаев, приехавший в Новороссийск дважды. По состоянию на 19 апреля министр финансов Казахстана Ерулан Жамаубаев, оценил сумму ущерба примерно в 218-327 миллионов долларов (Ущерб от аварии...). По сообщению КТК, на 28 апреля все технические неполадки были устранены, годовой график отгрузки нефти сорта «Смесь КТК» не нарушен (На Морском терминале...). 6 мая Южное управление Ространснадзора провело выездную проверку КТК, по итогам

которой выявило «документарные нарушения по плану ликвидации аварийных разливов нефти» и обратилось в Приморский районный суд Новороссийска о приостановлении деятельности КТК.

23 июня КТК подтвердил готовность оплатить подтвержденный апелляционным судом штраф в 5,3 миллиарда рублей за разлив нефти в Черном море летом 2021 года (КТК оплатит штраф...).

5 июля 2022 года суд удовлетворил требование Ространснадзора в части приостановления деятельности КТК на 30 суток (Суд Новороссийска постановил...). После этого 7 июля президент Казахстана Касым-Жомарт Токаев заявил о необходимости диверсификации маршрутов поставок нефти из Казахстана.

11 июля 2022 года суд апелляционной инстанции изменил постановление районного суда, назначив КТК наказание в виде административного штрафа в размере 200 000 рублей (Суд заменил приостановку...).

В августе 2022 года КТК остановил отгрузку с двух выносных причальных устройств из имеющихся трех после того, как на ВПУ-1 и ВПУ-2 были обнаружены трещины в узлах крепления подводных рукавов к танкам плавучести (КТК временно вывел...).

12 ноября 2022 года в полном объеме завершены работы по замене танка лавучести на выносном причальном устройстве ВПУ-1 (КТК успешно заменил...). КТК может увеличить транспортировку нефти по своей системе выше ее текущей мощности уже в начале 2023 г (КТК в начале 2023 года...).

Азербайджан – Средиземное море

Азербайджан прорабатывает три варианта экспорта своей нефти на мировые рынки: Баку – Новороссийск; Баку – Супса; Баку – Джейхан. Шансы на реализацию нефтепровода к турецкому средиземноморскому порту Джейхан увеличатся, если будет обеспечена транспортировка казахстанской нефти из месторождения Тенгиз в Баку по суше вдоль побережья Каспийского моря или по его дну-наиболее кратчайшим путем. Например, во время первого официального визита первого президента Азербайджана Г. Алиева в Алматы было подписано 17 совместных документов, в том числе меморандум о

сотрудничестве и транспортировке нефти на международные рынки.

Тогда было заявлено, что позиции Алматы и Баку в споре о статусе Каспийского моря идентичны, а Н. Назарбаев сделал заявление, что Казахстан уже готов отправить с помощью нефтеналивных танкеров и далее через Азербайджан и «кавказский коридор» 10 миллионов тонн нефти. Тогда уже было принято решение приступить к поиску инвесторов проекта прокладки нефтепровода по дну Каспийского моря, от берегов Казахстана в сторону Баку (Время по Гринвичу).

12 июля 1997 года в Баку подписано соглашение о транспортировке азербайджанской «ранней» нефти по трубопроводу Баку-Грозный-Новороссийск. К сентябрю было восстановлено 150-километровый чеченский участок нефтепровода. Что касается Каспийского трубопроводного консорциума (КТК), то он пошел в обход территорию Чечни. Наиболее кратчайший маршрут для нефтепровода из Азербайджана к Средиземному морю-через Армению и восточную часть Турции. Однако до сих пор не урегулированный конфликт между Азербайджаном и Арменией из-за Нагорного Карабаха делает этот маршрут нереальным в обозримом будущем.

Серьезным препятствием для реализации маршрута Баку-Супса были внутренние конфликты в Грузии, и прежде всего наиболее острый из них грузино-абхазский.

Курдское движение в Турции было еще одним из серьезных источников угрозы безопасности нефтепроводу Баку – Джейхан в районах проживания курдов. Отряды Курдской рабочей партии, ведущие многолетнюю партизанскую войну с турецкими войсками, видели в будущем нефтепроводе объект своей диверсионной деятельности.

Так отвечая на вопрос газеты «Коммерсант-Daily» об отношении курдского руководства к этому проекту, представитель Фронта национального освобождения Курдистана в странах СНГ и Восточной Европы Махир Валат заявил в свое время, что для того, чтобы трубопровод прошел через территорию, контролируемую КРП, нужно полностью истребить КРП, а это при наличии у нее 30-тысячной армии сделать будет непросто (Коммерсант – Daily).

В настоящее время по БТД прокачивается нефть с азербайджанского блока месторождений Азери-Чираг-Гюнешли и конденсат с месторождения Шах-Дениз, а также нефть и конденсат из других источников. Протяженность нефтепровода БТД составляет 1,768 тыс. км, из них в Азербайджане – 443 км, Грузии – 249 км, Турции – 1,076 тыс. км. Пропускная способность трубопровода составляет 50 млн тонн нефти в год, или 1,2 млн баррелей в сутки.

В целом с момента ввода нефтепровода БТД в эксплуатацию 4 июня 2006 года и по состоянию на конец 2022 года из порта Джейхан было отгружено 5 тыс. 244 танкера, тем самым по БТД на мировые рынки за этот период доставлено свыше 531 млн тонн нефти (3,99 млрд баррелей).

Акционерами ВТС Со. являются: ВР (30,1%), ГНКАР (25%), МОЛ (8,9%), Equinor (8,71%), ТРАО (6,53%), ENI (5%), Itochu (3,4%), ExxonMobil (2,5%), INPEX (2,5%), Total Energies (5%) и ONGC Videsh (2,36%).

Сегодня в Казахстане разработана специальная дорожная карта по диверсификации экспорта нефти. Это направление через Актауский порт на порт Баку и оттуда по нефтепроводу в направлении «Баку – Тбилиси – Джейхан», через порт Баку казахстанская нефть может быть транспортирована по нефтепроводам Баку-Супса и Баку-Батуми. Плюс есть направление по железной дороге из Атырау в сторону Батуми и в сторону Узбекистана. А также есть китайское направление. Сейчас ведется работа по расширению и по увеличению потенциала экспорта нефти по данным направлениям.

В частности, через Баку – Тбилиси – Джейхан у нас есть сейчас договоренность с 1 января следующего года 1,5 млн тонн нефти грузить в этом направлении. Прорабатывается дальнейшее увеличение отгрузки до 6-6,5 млн тонн. На сегодняшний день Компания «Тенгизшевройл» удвоила количество вагонов-цистерн и уже начала пилотные отгрузки по железной дороге в сторону Батуми и Узбекистана.

Казахстан – Иран – Персидский залив

Этот маршрут является наиболее коротким и экономичным для экспорта казахстанской нефти. К тому же этот путь проходит через регион, где нет вооруженных конфликтов, а потому он достаточно безопасен. К настоящему времени уже проработан

вариант транспортировки нефти из порта Актау до иранского порта Энзели на Каспийском море с последующей доставкой на нефтеперерабатывающие заводы Тегерана, Тебриза, Арака и Исфахана. Иран эквивалентное количество нефти будет отгружать потребителям со своих терминалов в Персидском заливе. Соответствующий казахстанско-иранский контракт, предусматривающий доведение объема замещения от 2 млн. до 6 млн. тонн в год уже подписан.

30 декабря 1996 года в Иран отправился первый танкер с казахстанской нефтью. 31 мая 1997 года с нефтяных терминалов иранского порта Харк в Персидском заливе на танкер «ASTRO Beta» были залиты первые 67,5 тысячи тонн нефти, отгруженной Ираном на мировые рынки в пользу Казахстана в соответствии с обменным соглашением SWAP.

Другой вариант – строительство нефтепровода в Иран через территорию Туркменистана. Однако реализации этих вариантов, особенно второго, предполагающего крупномасштабные поставки казахстанской нефти, препятствуют Соединенные Штаты Америки. Правительство США не позволит американским компаниям, и прежде всего «Шеврону», в чьих руках находится Тенгизское месторождение, пойти на изменение маршрута нефтепровода с западного на южное направление.

Препятствием для транспортировки казахстанской нефти через Каспийское море танкерами или подводным трубопроводом в Баку и далее является то, что после развала СССР до сих пор не определен новый правовой статус Каспийского моря. К тому же может возникнуть серьезная угроза для хрупкой экосистемы Каспия в случае начала транспортировки нефти по морю.

Афганистан – Туркменистан – Пакистан

В настоящее время в Пакистане добывается 51 тыс. баррелей нефти в сутки и 1,840 млрд. кубических футов природного газа в сутки. В конце 1990-х годов Пакистан столкнулся серьезным вызовом своей энергетической безопасности, нехваткой новых месторождений нефти и газа в стране. Самообеспеченность в нефти упала с 40% в 1997 году до 10% к 2000 году. Самообеспеченность по газу упала со 100% в 1997 году до 60% к 2006 году.

Расходы Пакистана по импорту нефти и нефтепродуктов удвоились за последние 4 года и составляют более 30% всего импорта. Спрос на нефтепродукты в 90-х годах выросло на 10% ежегодно. Расходы на импорт на нефть и нефтепродукты увеличились с \$800 млн. долларов в 1989/90 году до \$1.8 млрд, в 1993/94 и \$2,2 млрд, в 1995/96 году (Бюллетень новостей Посольства...). Все более острую потребность в импорте нефти испытывает Индия. В 1996/97 финансовый год рост добычи нефти составляло 761 тыс. баррелей в сутки (38 млн. тонн в год) происходило снижение на 70 тыс. баррелей в сутки по сравнению с 1994/1995 годом. Добыча газа также существенно отставало от плановых заданий, так и от потребности в нем экономики. Так, например, спрос на нефтепродукты в Индии в 2010 году возросло до 3 млн. баррелей в сутки по сравнению с 1,5 млн. в 1996/97 году (Алекперов, 1997).

Надежда Пакистана, Туркменистана и консорциума, образованного американской нефтяной компанией «Юнокал» и саудовской «Дельта-ойл» построить газопровод, а затем и нефтепровод, из Центральной Азии в Пакистан через территорию Афганистана, где их безопасность обещали обеспечить талибы, сегодня под вопросом. Мечты построить газо и нефтепроводы через Афганистан при талибах становится еще более призрачными. Тем не менее, Пакистан поддерживает проект прокладки нефте и газопровода из Каспийского региона к Индийскому океану. Этот проект, в свое время был поддержан американской компанией «Юнокал» и предусматривает строительство двух ниток трубопровода, по которым ежегодно можно будет перегонять к терминалам в Индийском океане 48 млн. тонн нефти и 4,8 млрд. куб. м. газа (Независимая газета). Азербайджан выразил свою готовность рассмотреть этот проект.

Заключение

В последнее время мир претерпевает грандиозные изменения практически во всех сферах деятельности. Система международных отношений, которая была выстроена после окончания Второй Мировой войны и так называемой «холодной войны» окончательно развалилась. Правила международно-правовых норм перестают реально, что-либо регулировать. Это безусловно связано с изменившиеся в последнее время структуры международных отношений. Принцип заключался в том, что

государства в условиях глобализации достигли такого уровня взаимозависимости, что любое даже небольшое препятствие сразу же влечет за собой резко негативные последствия. Уже с 2020 года весь мир столкнулся с пандемией невиданных масштабов, которое нанесло мировой экономике огромный ущерб. И только мир начал потихоньку приходить в себя как тут произошли известные события на постсоветском пространстве. Уже давно стали свидетелями нового уровня борьбы великих держав, с использованием рычагов как экономического, так и политического сдерживания. Эта тенденция, которая становится все чаще и чаще применяемой в международных отношениях, понятно, что это влечет за собой лишь новые обострения и противоречия.

Таким образом, трансформация глобальных геополитических процессов сказывается и на наш Прикаспийский регион. Каспийский регион всегда играл и играет важную стратегическую роль. Регион представляет собой арену «столкновение интересов» крупных игроков таких как Россия, США, ЕС, Китай, но и также с некоторыми влиятельными азиатскими странами как Япония и Южная Корея, а также из исламского мира – Ираном и Пакистаном. Не стоит забывать, что Каспийский регион чрезвычайно богат углеводородным сырьем. По мнению экспертов, на сегодняшний день «доказанные и частично разведанные потенциальные запасы нефти Каспия составляют 48 млрд. баррелей, а природного газа-8,2 трлн кубометров». Поэтому Каспий становится таким центром притяжения интересов многих стран, тем более с учетом перманентных проблем, связанных с острой нехваткой природных и энергоресурсов. Значимость Каспийского региона обусловлена еще и тем фактом, не только наличием большого объема нефти и газа, но и ожидаемого дефицита этих ресурсов в среднесрочной перспективе.

Также не стоит забывать и о уникальных биоресурсах Каспийского региона. Особенно рыбные ресурсы, которые оцениваются в 2,9 млн. тонн и «90% мировых запасов осетровых рыб, дающих не менее важный для потребления и экспорта товар – икру. Также следует иметь ввиду, что Каспийский регион занимает выгодное географическое положение. На наш взгляд, не будет преувеличением назвать бассейн Каспийского моря и государства Центральной Азии регионом, в которой будет

решаться судьба мира, они «объективно будут привлекать внимание ведущих игроков». Некоторые эксперты определяют Каспийский регион как «стратегический энергетический эллипс», поскольку он связывает два важнейших углеводородных резервуаров- Каспийское море и Персидский залив. Эта регион, в котором сосредоточено 70% мировых запасов нефти и свыше 40 % природного газа, естественно, вызывает огромный интерес.

При изучении и понимание геополитических процессов следует осознавать, что каждому государству присущи свои интересы. Надо понимать, что происходящие в данный момент противоречия и обострения между ведущими игроками в том числе и в нашем регионе, заставляет страны Центральной Азии и Казахстана искать выход из сложившиеся непростой геополитической ситуации. В ходе многочисленных встреч как на двухсторонних, так и на многосторонних уровнях главы государств Центральной Азии ищут возможности для диверсификации совей экономики. В данном случае для экономик Центральной Азии появились в принципе новые возможности для поставок стратегически значимых энергоресурсов и продовольствия на мировые рынки.

За более чем уже 30 лет Независимости Республики Казахстан, получившая благодаря общественному согласию, экономическим успехам и политической стабильности, достигнутым успехам внутри страны и миролюбивой внешней политике всеобщее признание, превратилась на международной арене в очень авторитетного игрока, развивающегося по точно определенным направлениям. За годы Независимости Казахстан поддерживает дипломатические отношения со 186 государствами в том числе Ватикан и Палестину, имеет представительства на всех континентах (62 посольства, 12 генеральных консульств и 10 консульств). На протяжении всего периода Казахстан прилагает максимальные усилия по укреплению глобальной и международной безопасности и устойчивому развитию, являясь полноправным членом более 40 международных организаций. Поэтому несмотря на все потрясения, которые произошли в последнее время, слом прежней системы международных отношений, в бесконечных санкционных «войнах», а также нарастанием глобальных проблем, такие как изменение климата, международный

терроризм и т.д. Казахстан остается на своей позиции- страна, которая всегда ищет компромисса.

Цитируемая литература:

Алекперов, В.Ю. (1997). Вертикальная интеграция и конкуренция на рынке нефти и нефтепродуктов. Нефть и бизнес, 2, 4.

Аяган, Б. (2005). Казахстан. Национальная энциклопедия. Т. III. Алматы: Қазақ энциклопедиясы.

Бюллетень новостей Посольства Пакистана в Республики Казахстан. (1997, 30 апреля). №1.

Время по Гринвичу (1997, 16 мая).

Казахстан: нефтепровод через Россию остановился, что чревато серьезными экономическими проблемами. – URL: <https://russian.eurasianet.org>
Коммерсант – Daily (1996, 19 декабря).

КТК оплатит штраф в 5,3 миллиарда рублей за разлив нефти в Черном море. – URL: <https://ria.ru/20220623/razliv-1797591571.html>

КТК временно вывел из эксплуатации два из трех выносных причалов. – URL: <https://tass.ru/ekonomika/15528663>

КТК в начале 2023 года готов поднять прокачку нефти сверх текущей мощности. – URL: <https://www.vedomosti.ru/business/articles/2022/11/18/951090-ktk-gotov-podnyat>

Минфин: Ущерб от аварии на КТК оценивается в 100–150 миллиардов тенге. – URL: <https://www.the-village-kz.com/village/city/news-city/22309-minfin-uscherb-ot-avarii-na-ktk-otsenivaetsya-v-100-150-milliardov-tenge>

На Морском терминале КТК возобновлена работа ВПУ-3. – URL: <https://www.cpc.ru/RU/press/releases/2022/Pages/20220425.aspx>

Независимая газета (1997, 19 июля).

Ответит ли КТК за разлив нефти под Новороссийском. – URL: <https://expertsouth.ru/news/kakuyu-otvetstvennost-poneset-ktk-za-razliv-nefti-pod-novorossiyskom/>

Расширение КТК. – URL: <https://www.cpc.ru/RU/about/Pages/chronology.aspx>

Рейтинг крупнейших компаний России по объему реализации продукции. – URL: https://raex-rr.com/largest/RAEX-600/biggest_companies/2022/

Российский суд приостановил работу КТК на месяц. – URL: <https://www.nur.kz/politics/universe/1977154-rossiyskiy-sud-priostanovil-rabotu-ktk-na-mesyats/>

Суд заменил приостановку деятельности КТК на штраф в 200 тыс. руб. – URL: <https://www.rbc.ru/business/11/07/2022/62cbee219a79472b4603ccb>

Суд Новороссийска постановил приостановить деятельность КТК на 30 суток. – URL: <https://ria.ru/20220705/sud-1800554190.html>

Токаев заявил о необходимости диверсификации поставок казахстанской нефти. – URL: <https://tass.ru/ekonomika/15148561>

ҚАЗІРГІ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРДА ЖАҢА ЖҮЙЕНІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ: ТЕОРИЯ ЖӘНЕ ПРАКТИКА

Kіpіcne

Қазіргі халықаралық қатынастар жүйесінде жаңа жүйенің қалыптасу мәселелері әр тарапты болып келуі белгілі. Осыған орай негізгі факторлардың басты себебі бұл адам тарихының дамуы кезеңіндегі негізгі аспект уақыт және оқиғалар жиынтығының ерекшелігі болып келеді. Маңызды оқиғалардың бірі бұл Вестфаль келісім шарты және осыдан кейінгі құрылған халықаралық қатынастар жүйесі, «Еуропалық концерт» ұғымы және әлемнің барлық интеллектуалды базасы осы еуроцентристік көз-қарас аумағында пайда болғаның ерекшелеуге болады. Халықаралық қатынастар жүйесінің қалыптасу барысындағы ойлардың жиынтығын Николо Макиавеллидің «Тепе-теңдік» теориясы арқылы таныстыруға болады (Зуйков, 2010).

Жаңа заман барысындағы құрылған халықаралық қатынастар жүйесіне байланысты теориялардың негізгі бөлігі бұл мемлекеттер тепе-теңдігі және сыртқы дипломатияның жетіктілдіруі десек қателеспейміз. Бұл тұжырымға аргумент ретінде қолдануға болатын жауаптардың бірі, бұл тарихи өзгерістің циклдық түрде болуы Вестфаль, Утрехт, Вена, Версаль, Постдам келісім шарттарың алсақ болады. Нақты деректерге келетін болсақ негізгі бағыт бұл халықаралық қатынастар жүйесінің қалыптасуының ерекшелігі, бұл әрдайым да соғыс және саяси жаңжал барысында құрылған мемлекеттер арасындағы келісімдердің заңдылығын бекітетін «Тежеу мен тепе-теңдік» жүйесінің қалыптасуына әкелетін ерекше процесс. Жаңа заман тарихындағы ерекше оқиғалардың бірі бұл мемлекет аралық халықаралық ұйымдардың пайда болуы, бұл жалпылама айтқанда сол уақыт аралығындағы мемлекеттердің негізгі талаптарың жабатын ұйымдық құрылым болып келеді.

Ең алғашқы 19 ғасырдың басында және ортасында пайда болды. Бұл 1815 жылы пайда болған «Рейндегі Орталық кеме

комиссиясы», сондай-ақ «Дүниежүзілік телеграф» одағы 1865 және «Жалпы пошта» одағы 1874 (Дробот, 1999). Алғашқы ұйымдар мемлекеттердің экономикасы, көлігі, мәдениеті, әлеуметтік мүдделері саласында құрылды және өз мақсаттары бойынша саяси емес саладағы бірлескен трансшекаралық ынтымақтастыққа бағытталды. Осылайша кез-келген халықаралық ұйымдардың пайда болуы тікелей жүйелікке сілтеме береді себебі жаңа заманға дейінгі кезеңдерде тұрақтылық факторы және ұлттық мемлекеттердің саңасының пайда болмауы тікелей халықтар арасындағы емес, элита аралық құрылымдардың болуына әкелді.

Саяси аумақтағы халықаралық ұйымдардың пайда болуы заманның талабы ретінде қарастырылады, халықаралық ұйымдардың дамуының келесі маңызды кезеңі 1919 жылы құрылған «Ұлттар Лигасы», бұл кезеңді жаһандық өркениеттің қалыптасу кезеңі десекте болады. Кейінірек «БҰҰ, ХВҚ, ДСҰ, НАТО, ЕО» секілді ұйымдық құрылымдар пайда болды.

Қазіргі халықаралық қатынастар жүйесіндегі негізгі бағыт бұл 21 ғасыр өрісіне тікелей байланысты себебі биполярлық әлемнің аяқталуы, Шығыс және Батыс блок арасындағы қырғи-қабақ соғыстың нәтижесі. Әлем «Полиполярлы» бейнеде халықаралық қатынастар жүйесіндегі жаңа жүйені қалыптастыру мәселесі де осыған тікелей байланысты. Сэмюел Ханнингтон еңбектеріндегі «Өркениеттер қақтығысы» тікелей жаңа заман жүйесінің қалыптасу барысындағы мәселелерді толықтай қозғайды (Верещагин, 2015).

Жаһандану үрдісіндегі қазіргі мәселер бұл халықаралық қатынастар жүйесінің ескіруі және жаңа әлемнің бейнесі еуроцентристік көз-қарастан алшақтауына байланысты. Халықаралық қатынастар жүйесінің бір-жақты шешілмеу дилеммасы да осы мәселені тікелей қозғайды, себебі қазіргі таңда ірі-державалардың әлемдік біріншілікке таласуы және қақтығыстары да осы жаңа халықаралық жүйенің реттеушісі кім болады деген сұрақтың жауабында. Халықаралық қатынастар ғылымының негізгі мәселесі де осыған байланысты себебі теориялық және практикалық эксперименттер тікелей қазіргі уақытта және қазір болып жатқанына байланысты. Көпполярлық концепцияның пайда болуы және әлемдік тепе-теңдік мәселесі әрдайым халықаралық қатынастар жүйесіне әсер ететін процесстердің бірі болып есептеледі. Осылайша Халықаралық

қатынастар жүйесінің жаңғыруы тікелей халықаралық ұйымдар, ұлттық мемлекеттер мен транснациональдық компаниялар арасындағы келісімге тікелей байланысты. Идеологиялық және концептуалды түрде әмбебап бола алатындай халықаралық қатынастар жүйесінің пайда болуы шарттары орындалу үшін әлемдік акторлар мен мемлекеттердің біржақты келісіммен келген құрылғысы пайда болуы қажет.

Зерттеу әдістері

Мақалада зерттеу әдіснамасы халықаралық қатынастар жүйесіне сүйенеді. Сонымен қатар, зерттеуде бір бөліктегі өзгерістердің басқа элементтері бар күрделі құбылыспен нақты себеп-салдарлық байланысын білдіретін, сондай-ақ құбылысты сипаттайтын жүйелік тәсіл қолданылады. Жүйелі сараптау әдісі мақаланың өзегі болып табылатын жұмсақ күш саясатын жүзеге асырудың негізгі арналарын саралауда әдістемелік негізі ретінде пайдаланылды. Қарастырылып отырылған мәселелерді ғылыми тұрғыдан сараптау дәйектемелері тиімді тандау теориясына негізделді. Осы орайда қолданылған теориялық әдістемелердің түпкі өзегі – мәселелік-бағдарлы көзқарас болып табылады. Мәселені жан-жақты қарастыру барысында Халықаралық қатынастар жүйесінің жаңа заман уақытында қалыптасу мәселесінің теориялық және практикалық қолданыстағы әсерінің жан-жақты аналитикалық және статистикалық тәсілдердің көмегі зор болды. Халықаралық қатынастар жүйесінің теориялық және практикалық зерттеу кезеңінде қарастыратын уақыт аралығы үлкен болғандықтан уақыт аралықтарына бөлу арқылы зерттеу деңгейін белгілі бір аумақта жүргізуге мүмкіндік алынды.

Тақырыпты зерттеу барысында әдіснамалық негізді талдаудың салыстырмалы, институционалдық, логикалық-гносеологиялық және құрылымдық-функционалдық әдістерінің синтезі құрады. Қазіргі уақытта халықаралық қатынастар жүйесінде жаңа тенденциялардың орнығуы мен қалыптасу мәселелерінің негізгі дилеммасы жағымды және жағымсыз ескеру мәселесі, жалпы әлемдік теоретикалық негіздегі мүмкін даму модельдерін қарастырмайынша, олардың толыққанды білу және тандау жасау оңай мәселе емес. Сондықтан да мәселені теоретикалық және әдістемелік тұрғыдан зерттеудің негізін ең алдымен салыстырмалы сараптамалар да құрады. Сол ретте "жұмсақ күштің" өте тиімді нақты бағыттарының астарын ашу, ел үшін

қажетті тұжырымдама жасауға мүмкіндік береді. Салыстырмалы сараптама барысында қазіргі замаң ұғымына және талаптарына сәйкес келетін халықаралық қатынастар жүйесінің жаңа форматына шолу жасай отырып, кедергі келтіруі мүмкін қарама қарсы күшті де ескеру маңызды болды. Халықаралық қатынастар жүйесінің жаңа форматының қалыптасуы жүйенің тікелей реформалау және инновациялық идеялар аумағындағы жаһандық идеяның пайда болуына әкелетін салдар болып дәйектеледі. Жалпы әлемдік үрдістегі икемді халықаралық қатынастар жүйесі болып табылатын теориялық негіздегі, практикалық қолданысқа жарамды жүйе, халықаралық қатынастар жүйелерінің даму тарихындағы өзекті мәселелерге де сараптама жасауда тарихи әдістеме негізге алынды.

Пікірсаран

18 ғасырдың ортасына дейін, халықаралық қатынастар олардың қатысушыларының бөлінуімен, халықаралық өзара әрекеттесудің жүйесіздігімен сипатталды, олардың негізгі көрінісі қысқа мерзімді қарулы қақтығыстар немесе ұзақ соғыстар болды. Осылайша жаңа заман тарихында пайда болған саяси жүйелердің және мемлекеттік негіздеделердің түбі қандай? Деген сұрақ келеді.

Жаңа заман тарихында пайда болған халықаралық қатынастар жүйесі бұл 18-19 ғасырларда пайда болған ерекше жүйе десек болады. Халықаралық қатынастар анархиялық сипатқа ие болған және белгісіздікпен ерекшеленді. Нәтижесінде, халықаралық қатынастардың әрбір қатысушысы басқа қатысушылардың мінез-құлқының болжамсыздығына негізделген қадамдар жасауға мәжбүр болды, бұл ашық қақтығыстар көрінісіне әкелді. Қазіргі мемлекетаралық қатынастар жүйесі 1648 жылдан басталады, бұл Вестфаль бейбітшілігі Батыс Еуропадағы отыз жылдық соғыстын аяғы болды. Осылайша айқын еуроцентристік сипаттағы, Вестфалия бейбітшілігінен кейін шетелдік соттарда тұрақты резиденттерді, дипломаттарды ұстау әдетке айналды. Тарихи тәжірибеде алғаш рет мемлекетаралық шекаралар құрылды. Осының арқасында коалициялар, мемлекетаралық одақтар пайда болды, уақыт өте келе маңызды мәңге ие болды. Сыртқы саясаттағы мемлекеттер өздерінің мүдделері мен амбицияларын басшылыққа ала бастады.

Осы уақытта қарастыратын болсақ Н. Макиавеллидің еңбектерінде дамыған еуропалық «тепе-теңдік» теориясы пайда болды (Зуйков, 2010). Еуропалық тепе-теңдік теориясын уақыт өте келе бүкіл Еуропаға тарады және халықаралық одақтардың, мемлекеттер коалицияларының негізі бола отырып, қазіргі заманға дейін жұмыс жасауда. XVIII ғасырдың басында болған Утрехт бейбітшілігі 1713 жасасу кезінде, Вестфаль моделін толықтырған және XX ғасырдың екінші жартысындағы саяси лексикада кең таралған халықаралық құжаттарда «күштер тепе-теңдігі» ұғымы пайда болады. Саясаттану тұрғысынан Вестфалия әлемінің жүйесі қазір де бар, бірақ тарихи тұрғыдан ол XIX ғасырдың басында ыдырады.

Қазіргі заман дипломатиясының тірегі және түп сүйегі ретінде қай жүйені қарастырсақ болады? Деген сұрақты қойсақ болады.

Наполеон соғыстарынан кейін қалыптасқан халықаралық қатынастарды 1814-1815 жылдардағы Вена конгресі нормативті түрде бекітті. Демек, заңдылық идеяларына жүгіну, Вена халықаралық қатынастар жүйесіне еуропалық концерт – Еуропа мемлекеттері арасындағы күштер тепе-теңдігі идеясы тән. «Еуропалық концерт» ірі мемлекеттер мен коалициялардың гегемониясының бір түрі болып қала отырып, алғаш рет олардың халықаралық аренада әрекет ету еркіндігін тиімді түрде шектеді.

Вена Конгресінің соңғы актісінің француздық нұсқасы 121 баптан тұрды. Аумақтық мәселелерден басқа, конгрессте басқа да шешімдер қабылданды. Еуропада өзенмен жүзу еркіндігі реттелді, сонымен қатар Ұлыбритания мен Ресейдің келісілген күш-жігерінің арқасында африкалық құл саудасын моральдық айыптау қабылданды (Верещагин, 2015). Дегенмен, Вена конгресі Жаңа шекараларды белгілеуге және тепе-теңдік пен заңдылықтың жаңа принциптерін жүзеге асыруға ғана емес, сонымен қатар жаңа халықаралық нормаларды әзірлеуге де ықпал етті. Бұдан былай аумақтардың өсуі немесе аумақтық мәртебенің өзге де өзгерістері күшпен немесе күш қолдану қаупімен емес, тек барлық қатысушылар қабылдайтын заңдық нормалар негізінде шарттармен бекітілді. Еуропа елдері арасындағы іс-қимылдардың келісімділігі нормаға айналуына қадам жасалды. Француз революциясы мен империясының аласапыран жылдарынан кейін бұл жаңа ережелер Еуропаны көптеген ондаған жылдар бойы бейбіт өмірмен қамтамасыз етті.

Халықаралық дипломатиялық конгрестерді шақыру тәжірибесі (1856 жылғы Париж конгресі, 1878 және 1885 жылдардағы Берлин конгресі) бүкіл Еуропа тарихының сәтті қауіпсіздік тетігіне айналды және осы тұрғыдан алғанда, осы еуропалық жүйенің негізін қалаушы Вена конгресі бейбітшілікке қол жеткізудің және сақтаудың тиімді құралы болды.

20 ғасыр сынағы және жаңа әлемдік жүйе қалыптасуына ықпал еткен оқиғалар? Қандай болды деген сұрақ келеді, бұл мәселені зерттеу үшін келесі мәселелерді шешу қажет. Біріншіден, «жүйе» ұғымына оны халықаралық қатынастарды зерттеуге қолдану мүмкіндіктерін неғұрлым нақты көрсету үшін анықтама беріңіз. Екіншіден, ХҚЖ-ның негізгі сипаттамаларын анықтау қажет. «Жүйе» ұғымы ХХ ғасырдың 30-жылдарынан бастап ғылымда кеңінен қолданыла бастады. Уақыт пен кеңістікте өзін-өзі дамытады, сондықтан оның эволюциясының формаларын қарастырудың маңызы зор. Қазіргі жағдайда бұл тәсіл айтарлықтай түзетуді қажет етеді (Фукуяма, 2007).

ХХ ғасырдың басында әлемдік біріншілікке жаңа мемлекеттер ие шығады. Бұл ең алдымен АҚШ, Жапония, Германия, Италия. Осы сәттен бастап Еуропа жаңа әлемдік көшбасшы мемлекеттер құрылатын жалғыз континент болуды тоқтатты. Әлем біртіндеп еуроцентристік болуын тоқтатады, халықаралық жүйе жаһандық жүйеге айналды. Версаль-Вашингтон Халықаралық қатынастар жүйесі-көпполярлы әлемдік тәртіп, оның негізі 1914-1918 жылдардағы Бірінші дүниежүзілік соғыс аяқталғаннан кейін 1919 жылғы Версаль келісімімен, Германияның одақтастарымен 1921-1922 жылдардағы Вашингтон конференциясында жасалған келісімдер құрылды. Алғаш рет соғыстан кейінгі жоғары деңгейдегі реттеу мәселесі 1943 жылғы Тегеран конференциясында қойылды, онда екі державаның – КСРО мен АҚШ-тың позициясының күшеюі айқын көрінді, олар соғыстан кейінгі әлемнің параметрлерін анықтауда шешуші рөлге көшуде, яғни соғыс кезінде болашақ биполярлық әлемнің негіздерін қалыптастырудың алғышарттары пайда болды.

Бұл үрдіс Ялта мен Потсдам конференцияларында толығымен көрінді, бұл кезде халықаралық қатынастардың жаңа моделін қалыптастыруға байланысты негізгі мәселелерді шешуде КСРО мен АҚШ-тың алпауыт мемлекеттері басты рөл атқарды. "Идеялар күресі" идеологиялық қарама-қайшылығы қарама-қарсы жақтың өзара демонизациясына алып келді және соғыстан

кейінгі халықаралық қатынастар жүйесінің маңызды ерекшелігі болып қала берді (Бабурин, 2009). Екі блоктың қарсыласуымен байланысты Халықаралық қатынастар жүйесі "биполярлық" деп аталды. Осы жылдары қару-жарақ жарысы, содан кейін оны шектеу, әскери қауіпсіздік мәселелері Халықаралық қатынастардың негізгі мәселелері болды. Жалпы, жаңа дүниежүзілік соғысқа бірнеше рет төгілу қаупі төнген екі блоктың қатал бәсекелестігі қырғи қабақ соғыс деп аталды. Қарама – қарсы блоктардың екеуінде де әскери — саяси одақтар болды – 1949 жылы құрылған Солтүстік Атлантикалық Келісім Ұйымы, НАТО және Варшава келісімі ұйымы – 1955 жылы "күштер тепе-теңдігі" ұғымы Ялта-Потсдам халықаралық қатынастар жүйесінің негізгі элементтерінің біріне айналды. Әлем екі блок арасындағы әсер ету аймақтарына "бөлінді" және үшінші жақ мемлекеттері үшін қатал күрес жүргізілді (Цыганков, 2004).

Халықаралық ұйымдар және халықаралық қатынастар жүйесіндегі жаңа толқын. Қазіргі халықаралық қатынастар жүйесінде шешуші рөлді тәуелсіз ұлттық мемлекеттер жалғастыруда. 1648 жылғы әйгілі конгресстен кейін құрылған вестфалияның халықаралық тәртібі бірнеше ғасырлар бұрын егеменді мемлекеттер мен мемлекетаралық қатынастардың әлемдік саясаттағы үстем позицияларын белгіледі. Мемлекеттен кейінгі рөлі мен маңызы бойынша халықаралық қатынастардың екінші акторы халықаралық ұйымдар(ХҰ) болып табылады. Алғашқы ХҰ ХІХ ғасырдың басында және ортасында пайда болды. Бұл 1815 жылы пайда болған Рейндегі Орталық кеме комиссиясы, сондай-ақ Дүниежүзілік телеграф одағы 1865 және жалпы пошта одағы 1874. Алғашқы ХҰ мемлекеттердің экономикасы, көлігі, мәдениеті, Әлеуметтік мүдделері саласында құрылды және өз мақсаттары бойынша саяси емес саладағы бірлескен трансшекаралық ынтымақтастыққа бағытталды (Дугин, 2013).

Саяси салада 1815 жылғы Вена конгресінен кейін алғашқы ХҰ ізашарлары пайда болды. ХҰ дамуының келесі маңызды кезеңі 1919 жылы құрылған Ұлттар Лигасының қызметі болды. Ұлттар Лигасы Еуропалық концерттен екі маңызды айырмашылыққа ие болды. Бірінші ол Ұлттар Лигасының халықаралық танылған актісі — Жарғысы негізінде құрылды. Екіншісі ұжымдық қауіпсіздік қағидатына негізделді. Ұлттар Лигасы Германия мен КСРО сияқты "ревизионистік

державалардың" құрамына кіруіне жол бермеу үшін ерік-жігер мен тілек білдірмеді, дегенмен олар Еуропадағы аумақтық-саяси мәртебеге күмән келтірді (Цыганков). Алайда Ұлттар Лигасының ең үлкен кемшілігі оның әскери-саяси әлсіздігі болды, өйткені оның Санкциялар механизмі болмады. Сонымен бірге Ұлттар Лигасының қызметін бейтарап бағалау (ол 1919-1939 жылдары белсенді жұмыс істеді және 1946 жылы ресми түрде таратылды) батыс ғалымдарына оны "ұлы эксперимент" деп атауға негіз береді, оның теріс тәжірибесін БҰҰ жасаушылары ескерді.

Уақыт көрсеткендей, БҰҰ Жарғысы Ұлттар Лигасының Жарғысына қарағанда халықаралық бейбітшілік пен қауіпсіздікті сақтаудың, сондай-ақ саяси емес саладағы ынтымақтастықты дамытудың едәуір элективті және ықпалды құралы болды. XX ғасырдың екінші жартысында. БҰҰ үкіметтік және үкіметтік емес МО қызметін үйлестіре отырып, ХҰ жүйесінде орталық орын ала алды. БҰҰ жүйесі мамандандырылған мекемелердің және Біріккен Ұлттар Ұйымымен байланысты басқа ұйымдардың кең желісімен пайда болды. Қазіргі әлемде көпжақты дипломатиялық белсенділік негізінен ХҰ-дар (БҰҰ, НАТО, ДСҰ және т.б.) шеңберінде өрбіді (Киссинджер, 1997). "Қырғи қабақ соғыс" көпжақты дипломатияның дамуына айтарлықтай әсер етті. Бұл екі қарсылас супер державаның одақтастарын ауыстыруына байланысты болды, бұл жаңа ХҰ-ды құруға әкелді. Осылайша НАТО мен Варшава келісімі ұйымы пайда болды. Қырғи қабақ соғыс кезінде БҰҰ-ға және басқа да МО-ға кірген көптеген жаңа тәуелсіз мемлекеттер пайда болды.

Бүгінгі таңда американдық гегемония принципіне әртүрлі әлеуметтік-экономикалық, саяси, мәдени-құндылық жүйелері бар мемлекеттер қатар өмір сүретін әлемнің гетерогенділігінің арту факторына қайшы келеді. Либералды демократияның Батыс моделін, өмір салтын, құндылықтар жүйесін әлемнің барлық немесе кем дегенде көпшілігі қабылдаған жалпы нормалар ретінде тарату жобасы да шындыққа жанаспайды (Калюжный, 2017). Оған этникалық, ұлттық, діни принцип бойынша Өзін-өзі тануды күшейтудің бірдей күшті процестері қарсы тұрады, бұл әлемдегі ұлтшыл, дәстүршіл және фундаменталистік идеялардың ықпалының өсуінен көрінеді. Егеменді мемлекеттерден басқа, трансұлттық және ұлттықтан жоғары бірлестіктер әлемдік аренада тәуелсіз ойыншылар ретінде белсенді әрекет етуде.

Қазіргі халықаралық жүйе әр түрлі деңгейдегі әр түрлі қатысушылар арасындағы өзара әрекеттесу санының үлкен өсуімен ерекшеленеді. Осының нәтижесінде ол өзара тәуелді ғана емес, сонымен бірге өзара осал болып келеді, бұл БҰҰ, ХВҚ, ДСҰ, НАТО, ЕО, ЕАЭО, БРИКС, ШЫҰ және т. б. сияқты тұрақтылықты сақтаудың жаңа институттары мен тетіктерін құруды және реформалауды талап етеді. "күш тепе-теңдігі" жүйесі ретінде халықаралық қатынастардың көпполярлы моделін нығайту. Сонымен қатар, кез-келген мультиполярлы жүйенің сыни жағдайда биполярлы жүйеге айналу үрдісі бар екенін есте ұстаған жөн. Бұл бүгінде Украинадағы дағдарыста айқын көрсетеді.

Постколониялық және посткеңестік әлемнің бейнесі қандай болды, бұл үшін бірнеше сұрақтарға жауап беру қажет. Біріншіден 20 ғасыр аралығындағы болған оқиғалардың нәтижесін анықтау. Екіншіден өркениет байланысының негізгі факторларын белгілеу. Үшіншіден жаңа заман жүйесінің ерекшелігін айқындау.

Отарлық жүйенің жойылуы, аймақтық және субаймақтық ішкі жүйелердің қалыптасуы жүйелік биполярлық қарама-қайшылықтың көлденең таралуының және экономикалық және саяси жаһандану тенденцияларының күшеюінің басым әсерінен жүзеге асырылды. Полицентрлік бір полярлықпен сипатталатын халықаралық қатынастардың нәзік және даулы Беловеж жүйесі орнатылды. Бұл әлемдік тәртіптің мәні Батыс "неолибералдық демократия" стандарттарын бүкіл әлемге таратудың тарихи жобасын жүзеге асыру болды. Саясаттанушылар «Американдық жаһандық көшбасшылық тұжырымдамасын», «жұмсақ» және «қатаң» күш жүйесінде ойлап тапты (Kissinger, 1994).

«Қатаң күш» негізі АҚШ-тың Жаһандық көшбасшылық идеясын жүзеге асыру үшін жеткілікті экономикалық және әскери күшке ие жалғыз держава ретіндегі идеялары болды. Өзінің эксклюзивті мәртебесін бекіту үшін АҚШ, осы тұжырымдамаға сәйкес, мүмкіндігінше өздері мен басқа мемлекеттер арасындағы алшақтықты күшейтуі керек. «Жұмсақ күш», осы тұжырымдама бойынша, бүкіл әлем үшін үлгі ретінде АҚШ бейнесін жасауға бағытталған: әлемдегі жетекші орынға ұмтылу үшін Америка басқа мемлекеттерге жұмсақ қысым көрсетіп, оларды өз үлгісінің күшімен сендіруі керек.

Сэмюэл Хантингтон 1993 ж "Өркениеттер қақтығысы" мақаласында Ф.Фукуямеге қарама-қарсы позициялардан өркениеттік негіздегі қақтығыстарды болжай отырып сөйледі. 1996 жылы осы аттас кітапта жарияланған (Huntington, 1996). Хантингтон қырғи қабақ соғыс кезіндегі кеңестік-американдық қақтығысты еске түсіретін Ислам мен Батыс әлемдерінің арасындағы жақын болашақта қарсыласу туралы тезисті дәлелдеуге тырысты. Хантингтон өркениеттік қақтығысы туралы тұжырым ұмытыла бастады. Алайда, 2000-шы жылдардың басында әлемнің әр түкпірінде зорлық-зомбылық пен демонстрациялық террористік актілердің күшеюі, Франция, Бельгия және Еуропаның басқа елдеріндегі Азиядан, Африкадан және Таяу Шығыстан келген адамдар қабылдаған бұзақылық іс әрекеттер көптеген журналистерді өркениеттер қақтығысы туралы қайта айтуға мәжбүр етті. Қазіргі терроризмнің, ұлтшылдық пен экстремизмнің себептері мен ерекшеліктері, бай "Солтүстік" пен кедей "Оңтүстіктің" қақтығысы және т. б. туралы пікірталастар өрбіді (Фукуяма, 2007).

Қазіргі халықаралық қатынастар жүйесінің архитектурасына әсер ететін процестердің динамикасы тарихи ретроспективада бұрын-соңды болмаған. Ақпараттандыру, жаһандану, технологиялар мен өндіріс саласындағы шекті мәртебе ғылыми-техникалық революцияның жақындап келе жатқан "кибернетикалық толқыны", бірнеше өркениеттердің көтерілуінің жоғары белсенді кезеңі "дағдарыс кезеңін мүмкіндіктер уақыты" деп әділ қарастыратын мемлекеттердің көп деңгейлі бәсекелестігін тудырады. Осы жағдайларда ұзақ мерзімді жоспарлаудың шектеулі мүмкіндігі одақтардың тұрақтылығына әсер етеді, бұл "күштер тепе-теңдігі" мен "қауіп-қатер тепе-теңдігі" қалыптастыру проблемаларында жоғары құбылмалылықты білдіреді. Қазіргі халықаралық қатынастардың мозаикасы қолданыстағы ішкі жүйелер шеңберіндегі байланыстарды қайта форматтаумен сипатталады, бұл сөзсіз бүкіл жүйенің және оның жеке элементтерінің энтропия дәрежесіне әсер етеді (Archer, 1992). Әлемдік трансформацияның жоғары жылдамдығы актерлерді процедуралық функционалы халықаралық аренадағы өзгерген шындыққа сәйкес келетін жаңа ұлттықтан жоғары алаңдар мен шешім қабылдау тетіктерін әзірлеуге мәжбүр етеді.

Осылайша, ЕАЭО, Азия Инфрақұрылымдық Инвестициялар Банкі, ШЫҰ және т.б. жобалары, қызметі халықаралық кіші

жүйелерге сәйкес келетін өңірлер пайда болады, бұл халықаралық қатынастарды аймақтандыруды өзектендіреді, оның шеңберінде бөлінген кеңістіктердегі неғұрлым орнықты және сенімді байланыстардың арқасында жаһандық жүйе элементтерінің маңыздылығы артады (Gallayrtti, 1997). Ішкі жүйелерге қосымша біртектілік перифериядағы, олардың "жанасу" саласындағы қайшылықты өзара әрекеттесу арқылы шешеді, мұнда әлемдік саясаттың жекелеген субъектілері өткізу нарықтары мен әртүрлі күш орталықтары арасындағы қақтығыстардың әсер ету аймақтары үшін ойыны болып келеді. Ең тұрақты ішкі жүйелер аймақтың интеграциялық орталығы ретінде орын алатын көшбасшының болуымен сипатталады. Өзінің инклюзивті жүйесін қалыптастыру кезені болды десек болады

Қорытынды

Халықаралық қатынастардың қазіргі жүйесі әлі де тұжырымдамалау процесінде, бірақ оның дағдарыстық компонентін қазір ажыратуға болады. Биполярлық жүйенің бұзылуына әкелген Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін күштердің арақатынасы өзгерді, өзара әрекеттесудің жекелеген принциптері өзгерді, бірақ қырғи қабақ соғыстың жалпы негізі, рухы мен институттары бүгінгі күнге дейін сақталып келеді. Әлемдік жүйенің бір бөлігі идеологтармен "мемлекеттіліктің либерал-демократиялық құрылымының баламасыздығы" туралы осы ережелерді халықаралық деңгейге экстраполяциялауды жалғастыратын жағдайларда. Шартты "Батыс блогына" кірмейтін елдер халықаралық тәртіпті полицентрлік рәсімдеуді қолдайды (Цыганков). Көпполярлық ретінде сипатталатын тұжырымдама егеменді ұлттық мемлекеттердің құрылымы мен жұмыс істеу ерекшелігін сақтай отырып, әлемдік саяси тұрақтылықтың қолданыстағы институттарының эволюциялық дамуын білдіреді (Национальный., 2009). Өз кезегінде, Батыс серіктестерден экономикалық, саяси және әлеуметтік салалардағы реформаларды ынтымақтастықтың алғышарты ретінде талап ете отырып, өркениеттік дамудың өзіндік моделіне сүйене отырып, әлемдік тәртіпті біріздендіруді талап етеді. Өз мақсаттарына жету үшін батыс елдері қалыптасқан халықаралық-құқықтық нормалар мен жаһандық басқару институттарын елемеуге дайын екендіктерін көрсетеді, бірақ халықаралық процестердің

тәжірибесі бірполярлықты "сәтке" қарағанда ұзағырақ, тіпті плюралистік (Фукуяма, 2007) қалыптастыру мүмкін екендігін көрсетті. Бұл полярлықтың әртүрлі формаларын қалыптастыру туралы ғана емес, сонымен қатар полярлықты қалыптастыру туралы да болуы мүмкін. Бұл теория соңғы бірнеше жылда халықаралық аренада хаотизация мен анархизацияның күшеюі жағдайында мүлдем мағынасыз болып көрінбейді. Тіпті "Ұлы державалар" арасында да жауапкершілік аймағын айқын шекаралық кеңістіктерден тыс кеңейтуге деген ұмтылыстың төмендеуі және оқшауланудың әртүрлі формаларында өз проблемаларына шоғырлану тенденцияларының шоғырлануы байқалады.

Аймақтағы қауіпсіздік, периметрі бойынша шекараларды бекітілуі, көршілермен экономикалық ынтымақтастық орнату, мұндай көшбасшылар болашақта әлемдік ойыншылар санатына көшуін белгілей отырып, "ұлы державалар" мәртебесіне қол жеткізе алады. Жаңа күш орталықтарының қалыптасуы – бұл жүйенің айналасындағы кеңістікті реттейтін екі тең полюстен ыдырауынан кейін пайда болған вакуумды толтырудың табиғи салдары. Күш орталықтары тек классикалық ресурстармен ғана емес, сонымен қатар көптеген басқа факторлармен де анықталады. Сонымен қатар, бүгінгі таңда ең маңызды аспектілердің бірі-әлемге жаңа идеялар мен даму жолдарын ұсыну мүмкіндігі. Осыған байланысты, әлемнің әр бөлігіндегі мемлекеттердің идеялары пайда болды мысалы Қытайдың идеологиялық экономикалық жолы тартымды болып көрінеді; Батыс демократиясының осал болуы және аймақтық деңгейге арналған шағын тұжырымдамалардың пайда болуы (Бабулин, 2009). Әлемдік жүйеде идеялық фактордың күшеюі, әдетте, төзімсіздік пен "сыртқы жау" идеяларына негізделген идеалдандырылған өткенге жүгінетін фундаменталистік ұмтылыстарға негізделген радикалды тұжырымдамалардың таралу жиілігі мен ауқымына әсер етеді. Соңғысымен күрес көбінесе осындай жалған жарылыстың барлық ресурстарын сіңіреді, бұл мұндай жобалардың барлық доктриналық аппараттарының бастапқы дәрменсіздігі мен кемшіліктерін ақтайды.

Осылайша, тарих халықаралық қатынастар жүйесінің 5 моделін біледі. Бір-бірін дәйекті түрде алмастыратын модельдердің әрқайсысы өзінің дамуында бірнеше фазалардан өтті: қалыптасу кезеңінен ыдырау кезеңіне дейін. Екінші

дүниежүзілік соғысқа дейін, соның ішінде халықаралық қатынастар жүйесін өзгертудегі кезекті циклдің бастапқы нүктесі ірі әскери қақтығыстар болды. Олардың барысында күштер түбегейлі қайта топтастырылды, жетекші елдердің мемлекеттік мүдделерінің сипаты өзгерді, шекаралар елеулі түрде қайта құрылды. Бұл қозғалыстар соғысқа дейінгі ескі қайшылықтарды жоюға, дамудың жаңа кезеңіне жол ашуға мүмкіндік берді.

Ядролық қарудың пайда болуы және КСРО мен АҚШ арасындағы осы саладағы тепе-теңдікке қол жеткізу тікелей әскери қақтығыстардан сақталды, экономикада, идеологияда, мәдениетте қарама-қайшылық күшейе түсті, дегенмен жергілікті әскери қақтығыстар болды. Объективті және субъективті себептерге байланысты КСРО ыдырап, оның артында Социалистік блок, биполярлық жүйе жұмысын тоқтатты. Бірақ бір полярлы американдық гегемонияны орнату әрекеті бүгінде сәтсіздікке ұшырады. Жаңа әлемдік тәртіп әлемдік қоғамдастық мүшелерінің бірлескен шығармашылығының нәтижесінде ғана туа алады. Әлемдік басқарудың оңтайлы нысандарының бірі халықаралық ұйымдар, сауда-экономикалық, ақпараттық, телекоммуникациялық, Көлік және басқа жүйелер ұяшықтары болатын икемді желілік жүйе арқылы жүзеге асырылатын ұжымдық басқару болуы мүмкін. Мұндай әлемдік жүйе өзгеру динамикасының жоғарылауымен сипатталады, бірнеше өсу нүктелері болады және бір уақытта бірнеше бағытта өзгереді. Күштердің тепе-теңдігін ескере отырып, дамып келе жатқан әлемдік жүйе полицентрлік болуы мүмкін, ал орталықтардың өзі әртараптандырылған, сондықтан жаһандық күш құрылымы көп деңгейлі және көп өлшемді болады. Әлемдік жүйенің орталықтары ортақ белгілерге де, саяси, әлеуметтік, экономикалық, идеологиялық және өркениеттік ерекшеліктерге де ие болады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

Бабури́н, С. П. (2009). Мир империй: Территория государства и мировой порядок. Санкт-Петербург

Верещагин, С. Г. (2015). Геополитический баланс сил в XXI веке: переход от однополярного мира к великому переселению народов в Европу. Теория и практика общественного развития, (19).

Дробот, Г. А. (1999). Роль международных организаций в мировой политике: основные теоретические подходы. Вестник Московского университета. Сер. 18. Социология и политология, (1), 140-142, 148.

Дугин, А. Г. (2013). Теория многополярного мира. Москва: Евразийское движение.

Зуйков, Р. (2010). Вестфальская система международных отношений: критерии и трансформация. *Мировая экономика и международные отношения*, (3), 13-27.

Каложный, В. Г. (2017). Мировой порядок и геополитическое противоборство: проблема соотношения и интерпретации. *Вестник КРСУ*, 17(6), 174-177.

Национальный разведывательный совет США. (2009). Мир после кризиса. Глобальные тенденции – 2025: меняющийся мир. Москва

Фукуяма, Ф. (2007). Америка на распутье. Демократия, власть неконсервативное наследие. Москва

Цыганков, П. А. (2004). Теория международных отношений. Москва: Гардарики.

Цыганков, П. А. (n.d.). О содержании термина «международный актор»: вклад социологии. В *Пространство и время в мировой политике и международных отношениях: Материалы 4-го Конвента РАМИ*.

Archer, C. (1992). *International Organizations* (2nd ed.). London: Издательство.

Gallayrtti, G. (1997). The Limits of International Organization: Systematic Failure in the Management of International Relations. In P. F. Diehl (Ed.), *The Politics of Global Governance: International Organizations in an Independent World* (pp. 375-414). London: Издательство.

Huntington, S. P. (1996). *Столкновение цивилизаций*. (660 p.).

Киссинджер, Г. (1997). *Дипломатия*. Москва: Ладомир.

Kissinger, H. (1994). *Diplomacy*. New York: Simon and Schuster Paperbacks.

КАСПИЙ ТЕҢІЗІ АЙМАҒЫНЫҢ ГЕОСАЯСИ МӘРТЕБЕСІ

Аймақтық саясатты дамытуда жаңа кезенді қалыптастырудың бірден-бір себебі – әлемдегі ең ірі мемлекеттердің өзіндік ұлттық энергетикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету болып саналады.

Осындай жағдайда Каспий-Орталық Азия аймағы, тағы да аймақтық күрестегі саяси үрдістерінің ортасында болып тұр. Қазіргі кезеңде Қазақстан Еуразия құрлығындағы ірі мұнай өндірушілердің бірі болып табылады. Ел экономикасы қарқынды өсіп келеді және бүгінгі күні бұл дамудың негізгі үрдісі шикізат секторын дамытумен қатар, ел экономикасын әртараптандыру болып табылады.

Бұл үрдіс негізінен республиканың энергетикалық саласының дамуымен табысты болды, бұл шетел инвестициялары мен батыс саяси серіктестермен, негізінен американдықтармен ынтымақтастық арқасында мүмкін болды. Каспий теңізінің құқықтық мәртебеге алғаннан кейін бері, рас тәуелсіздікке қол жеткізілгелі бері теңіз бойында жатқан бес мемлекет (Қазақстан, Ресей, Иран, Әзірбайжан және Түрікменстан).

Ал енді, Каспий аймағының географиялық және тарихи орналасуына байланысты тоқталатын болсақ, өткен ғасырдағыдай және қазіргі дәуірде де әр түрлі саяси мүдделерді жинақтап, түрлі елдерді тартатын «Еуразия жүрегі» деп аталады. Кез-келген геосаяси мәселе сияқты, Каспий өңірін бақылау үшін бәсекелестіктің тереңде жатқан тарихи тамыры бар.» (Назарбаев, 2003).

Каспий теңізі әлемдегі ең ірі жабық су қоймасы болып табылады: теңізде әлемдегі барлық тұзды көлдердің 90% суы бар екендігі айқын. Осы күнге дейін бұл су қоймасының дәрежесіне байланысты пікірталастар жалғасуда. Ғалымдардың пікірінше, Каспий теңізі 10 миллион жыл бұрын, яғни әлемнің мұхиттарымен байланысын жоғалтқан, тұйық Сармат теңізі екі бөлікке – Каспий теңізі және Қара теңізге бөлігінде қалыптасқан. Еуропа мен Азия аралығында орналасқан жер шарындағы ең

үлкен тұйық көл болып табылады, үлкендігіне қарап,оны теңіз деп атайды. Ал аты XVI ғасырдың аяғында осы теңіз жағасында қоныстанған Каспи тайпаларына байланысты қалыптасқан. Сонымен қатар,Грузияда Каспи қаласы қазір де бар, Гиркан (I ғасыр), Хазар (II-X ғасыр, Хвалын (X-XIII ғасыр) және т.б. атаулары бар.Түрлі дереккөздерде кездестірсек 70-ге жуық аты бар, ең танымал Хазар, Чиркан, Дербент және басқалары.Теңіз туралы алғашқы мәліметтер б.д.д. 16 ғасырдағы «Күн шығыстың ұлы теңізі» деп аталатын клиножазбалар кестелер де табылған. Ол туралы мәліметтер Гомер, грек және рим тарихшылары: Геродот, Плутарх, Полибиус, Страбон және басқаларында да кездеседі.

Б.д.д. 4-ші ғасырда А. Македонскийдің науқаны кезінде бұл аймақ әскери және саяси маңызға ие болған.Б.д.д. 1-ші ғасырда Кавказ-Каспий аймағы Римнің экспансия жасау мақсатында негізгі нысандарының бірі болып табылады. Содан кейін, бұл аймақ 4-8 ғғ. түркі тайпаларының, негізінен, ғұндар мен хазардардың, 9-11-ші ғасырларда – славян тайпаларының (рустардың), батыста-арабтардың, шығыста-селжук түркілерінің, XIII ғасырда – монғолдардың,14 ғасырда–Өмір Темірдің әскерлерінің басқыншылығына ұшырайды. «Каспий» термині б.д.д. 1-ші ғасырда теңіздің солтүстік-батысында өмір сүрген тайпалардың атауынан шыққан, яғни «жылқы өсірушілер» деген мағынаны білдіреді.

XIII ғасырдан бастап, Каспий теңізіндегі су жолының ашылуы, дами бастады, сондықтан теңіз саудасы да өркендеді: Венециядан, Генуядан, Англиядан саудагерлер келе бастады, және аймақ Азия-Еуропа саудасындағы негізгі рөлдердің бірін атқара бастады.

Шығыс Жерорта теңізін толықтай бақылауына алған Осман империясы Каспий теңізінің бассейнін де өз басқаруына алуға тырысады.

Сонымен қатар,осы кезде Ресейдің Кавказға ену дәуірі басталады. Ресей сол уақытта Қара теңізге қол жеткізе алмағандықтан, Каспий аймағындағы тұрақтылыққа өте белсенді кірісіп, Түркияның енуіне жол бермеу үшін ұмтылады.

Дамыған флоты бар Петр I-ші Каспий теңізінің жағалауын – Баку мен Дербентті (1722-1723) иемденеді. Петр I-ші кезінде теңізді жан-жақты зерттеу басталады және ол Ф. С. Самойлов, А.А.Бекович-Черкасский, А.Кожиновтың есімдерімен тікелей

байланысты болды. Кейінгі орыс патшалары Баку мен Дербентті ұзақ ұстай алмады. Ресейдің Батыс Каспийде екінші тұрақталу әрекеті, 18 ғасырдың соңында Екатерина II-ші кезінде қолға алынды, ол 1796-1797жж. Сол кезде, Солтүстік Әзірбайжанға ірі әскери экспедиция жіберді, ал Англия және Франция бұл аймақтағы Ресей экспансиясына қарсы болғанына қарамай, кедергі жасай алмады.

19 ғасырдың басында Ресей Каспий аймағында толығымен тұрақталды, Каспий теңізі шінара Ресейдің ішкі теңізге айналды және Туркменчай бейбітшілік Шартымен аяқталған Иран және Түркиямен соғыс соңында, Ресей Каспий теңізіндегі әскери флотын заңдастырды және монополияландырды – сонымен Кавказды жаулап алу аяқталды.

Бакуде Ресейдің үстемдік экономикалық кезінде мұнай ұңғымалары жұмыс істеп тұрды және өндірістік көлемі тұрақты өсті, керосин және парафин өндіру бойынша зауыттар салынды, сонымен қатар, Транссібір магистралы, Транскавказ теміржол құрылыстарынан кейін, мұнайды Еуропада және Ресей империясының шалғай түкпірлерінде экспорттауға мүмкіндік туғызды.

Мұнай өндіру саласына шет елдік капиталдың енуі Балаханы өрісті сатып алған және мұнай өңдеу зауытын салған Нобель ағайындыларының қызметімен басталды, олар осында «мұнай, қан және саясат толығымен араласқан» екенін байқады, содан кейін 1917 жылғы революцияға дейін аймақта Ротшильдер өз кемелерімен және британдық компаниялар жұмыс істеді.

Кеңестік кезеңде, XX ғасырдың 50-ші жылдарының ортасынан бастап, Әзірбайжан КСРО-ның жалғыз мұнай өндіретін республикасы болғаны белгілі. КСРО-ның ыдырауы нәтижесінде Оңтүстік Кавказ және Орта Азиядағы тәуелсіз мемлекеттердің қалыптасуы, сондай-ақ Еуразия кеңістігінде Батыстың күрт өсіп келе жатқан белсенділігі бар ақиқатты түбегейлі қайта қарауға алып келді. Осылайша, Каспий теңізінің халықаралық мәртебесін анықтау мәселесі пайда болды. Бәсекелес елдер: Ресей, Әзірбайжан, Иран, Түрікменстан және Қазақстан.

Нақты күрес мынадай факторлармен айқындалады:

- Аймақ негізгі позицияға ие, ол екі ірі энергетикалық нарық – Еуропа мен Азия арасында орналасқан, стратегиялық тауарлар

үшін ол транзиттік болып тұр. Аймақтың жер қойнауында газ және мұнайдың мол қоры бар.

Аймақта дәлелденген мұнай қорлары 6,5 млрд. тоннаны, газ – 8 трлн. куб метрді, немесе сәйкесінше 3,3% және 5%, жаһандық үлесті құрайды, Қазақстанда 102-110 млрд. баррель мұнай, 141-171 трлн. куб фут, Түркіменстанда 82 миллиард баррель мұнай, 257-314 трлн. куб фут газ қоры бар.

Басқа мәліметтерге сәйкес, Қазақстанға 3,6 млрд. тонна, Әзірбайжанға – 1 млрд. тонна, Ресей Федерациясына – 300 млн тонна мұнай келеді. ҚР-да тәулігіне 1 млн. баррель мұнай экспортталады, 1,3 млн. баррель мұнай өндіріледі. 2015 жылға қарай күніне 3,5 млн баррельге дейін шығару жоспарланып отыр (Баррель (мұнай) – 119 литр, баррель (ағылшын) – 163 литр). Әзірбайжанда мұнай өндірудің бай тарихы бар, ол аймақтағы негізгі серіктестердің бірі болып табылады.

Збигнев Бзежинский «шектеулі ауданына, халық саны тұрғысынан, ауқымы жағынан шағын екендігіне қарамастан, күшті энергия ресурстарымен Әзірбайжан – Каспий теңізі мен Орталық Азияның байлығын қамтитын «бөтелкенің тығыны» деп атап өтті. Бірақ, қазіргі таңда Каспий теңізінің Қазақстандық аймағы үлкен қызығушылық тудырып тұрғаны белгіліз, әсіресе Қашаған кен орнын ашқаннан кейін (әлемдегі 5-ші ең ірі бағалау бойынша), мұнда жалпы мұнай қоры 38 миллиард баррельге бағаланады. Шетелдік капиталды және батыс компанияларды тартатын қазіргі мұнай өндіру жобасы, осы саладағы мұнай мен газды дайындауға арналған технологиялық желілерді жасанды аралдарға орналастыруды көздейді. 40-тан астам аралдар салу, 1 мың км-ден астам магистральды құбырлар салу және т.б. қарастырылған.

Қазақстан мұнай өндіру және мұнай қорларын дәлелдеу бойынша аймақтағы көшбасшы болып табылады. Каспий мұнай өндіретін аймағы Каспий теңізі мен Әзірбайжан, Ресей, Қазақстан, Түрікменстан және Иранның айналасында орналасқан мұнай-газ аймақтарын қамтиды. Аймақтың дәлелденген газ қоры бойынша әлемдік үлесі шамамен 5% құрайды. Мұнайдың дәлелденген қорларының басым бөлігі Қазақстанда (3,6 млрд. тонна) және Әзірбайжанда (1 млрд. тонна) құрайды.

Түрікменстанның Каспий секторындағы мұнай кен орындарының қорлары 230 миллион тоннаға бағаланады. Теңіз көлінің ресейлік секторында шамамен 300 миллион тонна мұнай

анықталған. Дәлелденген газ қорларының басым бөлігі Түрікменстанда (2,92 триллион м³) және Каспий теңізінің ресейлік бөлігінде (2,5 триллион м³) анықталған. Қазақстанның Каспий секторында 1,9 трлн. м³, Әзірбайжан – 0,72 трлн. м³ газ анықталған. Каспий теңізінің су айдынында, ірі кен көмірсутек шикізат орындары Әзербайжан секторындағы Азери-Чираг-Гюнешли және Шах-Дөңиз, ал Қазақстандағы Қашаған болып табылады.

1990-шы жылдардың соңынан Каспий аймағындағы мұнай мен газ өндірісі қарқынды дамып келеді. 1992 жылдан 2003 жылға дейін мұнай өндіру көлемі екі есе өсті: жылына 40,3-тен 76,8 млн. тоннаға дейін; газ өндіруде одан да жылдам өсу: 1998 жылдан 2003 жылға дейін жылына 23,7-ден 77,1 млрд. м³ дейін өсті. Қазіргі кезде Каспий аймағында үш негізгі мұнай өндіруші – Қазақстан (өндіріс және дәлелденген қорлар бойынша көшбасшы), Әзірбайжан және Түрікменстан. Газды сол елдермен қатар Ресей де өндіреді. Газ кен орындарын негізгі әзірлеуші Түркіменстан болып табылады. Иран Каспийде мұнай мен газды өндірмейді. Әзербайжан мен Түркіменстан мемлекеттерімен Иранның даулы кен орындары және көмірсутегі перспективалық геологиялық құрылымдары бар. Ол су қоймасының мәртебесін түпкілікті анықтауға дейін, Каспий теңізінің өзіне тиісті бөлігін игеруге ниетті емес. Каспийдің құқықтық мәртебесін анықтау мәселесі, Тәуелсіздік алғаннан кейін күн тәртібінде көтеріле бастады. Талай рет ресми кездесулер болды, бірақ түрлі себептермен теңіз мәртебесін шешу кейінге жылжыта берді. Себебін айтатын болсақ өте ірі мұнай мен газ қоры бар (Солтүстік теңіз бен Рапсы Шығанағынан кейінгі) бұл аймақтың байлығын жағалауда жатқан бес елге тепе-тең етіп бөлу – оңай шаруа емес екені белгілі. Мұның сыртында саяси жағынан алғанда «майлы күлшеден» дәм татқысы келетін үшінші бір күштер бар.

Ал Каспий теңізінің қазақстандық бөлігінің барланған мұның қоры 4,6 млрд баррельге бағаланады, теңіздің құқықтық дегенге келсек, Ресей мен Қазақстан сол кезде бір ұстанымда болды. Теңіздің табаны мен үстін тең етіп бөлу. Әзірбайжан шекара бойынша бөлуді ұсынды. Ал Иран теңіз акваториясын 200 пайыздан бөлуді ұсынып ұстануда болды сол кезеңде. Жалпы, Каспий жағалауында жатқан бес ел – бір – бірімен дос, жақсы қарым – қатынастағы мемлекеттер. Осы бес елдің бір жерден

шықса, аймақтағы байлыққа қызығып отырған үшінші бір елдердің қитұрқы әрекетіне қарсы тұра алатыны анық. Рас, бұл аймақта АҚШ-тың да, Қытайдың да, Еуропа елдерінің де мүдделері тоқайласып жатыр. Сондықтан белгілі бір дәрежеде келіспеушілік, тартыс бола береді. Каспийдің құқықтық мәртебесін анықтау оңайға соққан жоқ, сонымен жиырма жылдан аса дауға айналған, осы бес мемлекетте жыл сайын үлкен саяси раундтағы кездесулер өтіп жатты.

Сонымен, 2018 жылы 12 тамызда Әзірбайжан, Иран, Қазақстан, Түрікменстан мен Ресей Ақтауда өткен саммитте Каспийдің ерекше құқықтық мәртебесі жөніндегі келісімге келді, яғни конвенцияға қол қойылды, бұл әлемдік саясат және халықаралық қатынастар саласындағы үлкен ірі тарихи оқиға болды. Осы ретте айтатын болсақ, Иран басшысы Роухани бұл ақырғы келісім емес екенін, теңізді делимитациялау үшін әлі де қосымша келісімдер керектігін шегелеп айтты.

Каспий жағалауындағы бес ел Каспийді бір мезгілде теңіз әрі көл ретінде қарастыратын келісімге қол қойғанын келтірді деп жазады Альжазира теледидарының мәлімдемесі осындай. Каспийді егерде көл деп қарастырса, онда бес ел оны теңдей бөліп алар еді. Ал теңіз деп белгілесе, әр ел өзі алып жатқан жағалау ұзындығына пропорционалды теңіз аумағын иеленер еді. Кеңес Одағы мен Иран кезінде Каспийді көл деп қарастырып, теңдей бөліп алса, ыдыраған Одақтан бөлініп шыққан мемлекеттер Каспийден өз бөлігін иелену жолдарын іздестіре бастады, сөйтіп, оны ішкі және бейтарап аумағы бар теңіз деп қарастырмақ болды. Қазақстанда қол қойылған келісімге сәйкес, Каспий беті халықаралық сулар, ал теңіз табаны территориялық аумақ деп қарастырылады.

Конвенцияға қол жеткізілген келісім мұнай мен газ тасымалдайтын құбырлар құрылысына жол ашады. Сонымен қатар, Каспий Балтық және Солтүстік теңіздерін қоса алғандағы аумағынан үлкен, есесіне ресурсқа аса бай. Каспий мұнай көлемі 48 миллиард баррельге жуық, бұл АҚШ немесе Нигериядағы мұнайдан да көп. Каспий қойнауындағы газ 83 триллион текше метрге тең, бұл Сауд Арабиясындағы газ көлемімен бірдей.

Шетелдік мұнай компанияларының Каспий теңізіне деген қызығушылығы әлемдік минералды отын қорының төмендеуімен анықталады. Бүгінгі күнде, дәлелденген мұнай ресурстары жарты ғасырдығана қамтиды. Каспий теңізі мұнай қоры бойынша

шамамен Солтүстік теңізбен тең. Солтүстік теңіз мұнайының еуропалық тұтынушылары біртіндеп Каспий ресурстарын тұтыну үшін бағдарланатын болады.

Қазіргі заманғы жаһандану процестері, стратегиялық отын ресурстарына бай Каспий маңы аймағына әсер етті.Еуразия орталығында орналасқан Каспий аймағы Батыс және Шығыс өркениеттер, бай Солтүстік пен кедей Оңтүстік арасындағы, өтпелі аймаққа айланды.Каспий аймағындағы негізгі геосаяси серіктес-«ойыншыларды» төрт топқа бөлінеді:

Біріншіден,қазіргі заманғы әлемнің экономикалық және саяси маңызды,өз мемлекеттік шектерден алыс аймақтарда мүдделері бар мемлекеттер – АҚШ, ЕО елдері.Жақын арада оларға Қытай және Жапония қосылады.

Екіншіден, ол Каспий өңіріндегі іргелес елдер, (немесе оған біршама жақын орналасқан) және аймақтағы өз ықпалын кеңейту үшін бір-бірімен бәсекелес, немесе сол өңірден энергия ресурстарының ағымын бақылау үшін: Грузия, Армения, Өзбекстан, Ауғанстан, Украина, Болгария, Грекия, т.б.

Үшіншіден, бұл Каспий өңірінде идеологиялық мүдделері бар елдер: панисламизм сипаттағы (барлық ислам халықтарының бауырластығы) – Сауд Арабиясы, Пәкістан, Біріккен Араб Әмірліктері – және пантюркизм сипаттағы (одағы бір мемлекеттің шекаралары шегінде түркітідес елдер бірілгі) – Түркия.

Төртіншіден, Каспий аймағы елдері, соның ішінде Ресей.

Иран Каспий теңізінде мұнай мен газ өндірмейді, су қоймасы мәртебесінің түпкілікті реттелуін күтуде. Каспийден тыс орналасқан елдерден осы аймаққа тұрақтылыққа қол жеткізуге тырысатын: АҚШ, Қытай, ЕО елдері, Иран, Түркия. Кейбір зерттеушілер Каспий аймағына географиялық орналасуы мен саясаты мұнай-газ құбырлары мен басқа да көлік бағыттарын салуға айтарлықтай әсер ететін елдерді енгізеді. Бұл Түркия, Грузия, Қытай, Пәкістан, Ауғанстан. Кейде Каспий аймағын Транскаспий аймағы деп атайды.Түркия, Иран және АҚШ өздерінің әскери-саяси және геоэкономикалық әсерін нығайтқысы келеді. Түркия үшін Каспий маңы елдерінің көпшілігі түркітідес халықтардың: азербайжандар, қазақтар, түрікмендер, өзбектер, қырғыздар екендігі өте маңызды.

Уроодақ Каспий аймағының энергетикалық ресурстарына қол жеткізудің өз стратегиясын жасап жатыр. Каспий

аймағындағы көрші мемлекеттерінің мүдделері Каспий энергетикалық ресурстарын тасымалдаудың батыс векторын құруы Еуро-американдық стратегияның жазықтық бағытында орналасқан. Сонымен бірге, бұл елдер АҚШ немесе Батыс Еуропа сияқты Каспийдің энергетикалық ресурстарын транзитпен тасымалдауына өте мүдделі деп айтуға болмайды. Өздерінің энергетикалық қажеттіліктерін қамтамасыз ету үшін олар Батысқа қарай мұнай мен газ ағымының аз ғана бөлігіне қол жеткізуі жеткілікті.

Осы топ елдерінен тек мұнай мен газ қорлары жоқ Грузия ғана Каспийдің энергетикалық ресурстарын транзит етуіне өте мүдделі. Оның аумағы арқылы өтетін Баку-Супса және Баку-Тбилиси-Джейхан мұнай құбырлары, қазіргі кезеңде Қазақстан мұнайы Германияға жеткізіліп жатқан жайы бар. Сондықтан, мысалы, Германияда соңғы 3 жылда Каспий мұнайының үлесі жалпы энергия тұтынуда 1% -дан 7% -ға дейін өсті. ЕО-ның кейбір елдерінің Каспий өңіріндегі екінші мақсаты – өз елінен тыс неғұрлым бай кен орындарында өз мұнай компанияларының жұмысы есебінен өз мұнай өндіру саласын сақтау және дамыту.» (Жулинский, 2006)

Каспий аймағының геосаясатында Түркия ерекше орын алады. Бұл ел Каспийдің энергетикалық ресурстарын тасымалдаудың Батыс векторын құруға және нығайтуға белсенді қатысады және Ресейді ғана емес, сондай-ақ, өз Босфор және Дарданелді шығанақтары арқылы да айналып өтеді.

Мұнай мен газ үшін күрес посткеңестік кезеңнің ең маңызды геосаяси оқиғаларының бірі болып табылады. Бұл күрестің тағы бір факторы – аймақтың геосаяси орналасуы, яғни мұнай және газ құбырларының бағыттары.

Көлік инфрақұрылымын дамыту Каспий маңы мемлекеттерінің экономикасы үшін ең өзекті мәселелердің бірі болып табылады.

Әлемдегі жетекші державалардың позициясы туралы айтатын болсақ, мысалы: 1990 – шы жылдардың басында Каспий аймағындағы АҚШ-тың саясаты үш бағыт бойынша құрылды:

- АҚШ нарығын энергетикалық ресурстармен қамтамасыз етуде сенімділік пен қауіпсіздіктің деңгейін жоғарылату;
- АҚШ-тың ғаламдық мүдделеріне байланысты құбыр жолдары мен ішкі инфрақұрылымдарды құру;

- Американдық компанияларды олардың коммерциялық қызметіне Каспий өңірінде орналасқан мемлекеттердің аймағында, өз геосаяси қатысуын күшейту арқылы, көмек көрсету.

Мысалы, Әзербайжан Президенті И.Г. Әлиев туралы Озеров М.В. өз кітабында «Мен өз Әзірбайжанымға сенемін – Я верю в мой Азербайджан» Б. Клинтонның сөздерін келтіреді: «Әзербайжанмен ынтымақтастықта Каспий қорларын анықтау кезінде, біз Әзірбайжан әл-ауқатының дамуына көмектесумен, сонымен қатар өзіміз үшін тағыда бір энергетикалық жабдықтауды көздейміз, осылайша еліміздің қауіпсіздігін нығайтамыз» (Ізімов, 2017).

Каспийдің құқықтық мәртебесі белгіленеді Каспийдегі ұлттық мүдделерін жүзеге асыра отырып, Қазақстан геосаяси себептерді де, экономикалық табыстылықты да басшылыққа алады. Көмірсутек шикізатының ең үлкен қорының болуы, оның елеулі үлесі Каспий теңізінің қазақстандық секторына тиесілі, су қоймасының халықаралық-құқықтық мәртебесін анықтау мәселесін өзекті етеді. Осыған орай, Каспий маңы мемлекеттерінің сыртқы істер министрлерінің кездесуінің нәтижелері оң болды, онда Каспий теңізінің құқықтық мәртебесі туралы конвенция жобасы бойынша келісімге келіп барлық негізгі мәселелер келісілді. Бүгінгі күнде Конвенцияға сәйкес жоспарлы жұмыстар қарқынды түрде жүргізіліп келеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

Ахмет, Қ. (2018, Мау 21). Каспий мен Қара теңіздерді жалғау кімге тиімді? Егемен Қазақстан.

Жулинский, М. Г. (2006). Геополитика Каспийского региона. География, (3).

Ізімов, Р. (2017, February 17). Каспий форумы көп үміт күттіреді. Егемен Қазақстан.

Назарбаев, Н. А. (2003). Күрделі онжылдық. Алматы: Атамұра.

Озеров, М. Г. (2006). Алиев И. Мен Әзербайжанға сенемін. Москва

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚАЗІРГІ ГЕОСАЯСИ ЖАҒДАЙДАҒЫ КӨЛІК-ЛОГИСТИКА САЛАСЫНДАҒЫ САЯСАТЫНЫҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ

Соңғы кезеңде елдердің, аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуына халықаралық қатынастардағы геосаяси және геоэкономикалық бәсекелестіктің нәтижесінде туындаған саяси-экономикалық тұрақсыздық жағдайы өзіндік әсерін тигізіп жатқандығы белгілі. Әлемдегі геосаяси турбуленттілік Орталық Азиядағы көлік ағындарының инфрақұрылымын да түбегейлі өзгертуде. Өйткені жаңа көлік дәліздерін қарқынды түрде дамыту үшін инвестициялардың жаңа көздерін тарту мүмкіндіктерін кеңейтуге түрткі болуда. Әрине, осындай геосаяси дүрбелеңді де ел экономикасы үшін оңтайлы пайдалану, бүгінгі заман талабы. Осы орайда сауда-экономикалық қатынастарды кеңейтуде, нығайтуда Қазақстан Республикасы бірқатар нәтижелерге де қол жеткізуде.

Қазақстан Республикасының Сауда министрлігінің 2023 жылға арналған қорытындысына назар аударатын болсақ, Қазақстандық тауарларды өткізудің негізгі нарықтары Қытай, Ресей және Италия болып табылады делінген. Дегенмен, басты сауда серіктесі Қытай Халық Республикасы екендігі айқын. Өйткені Қытай еліне тауар айналымынан Қазақстан экспортының үлесі 56,3 пайызды құрайды. Оның сыртқы сауда айналымының жалпы көлеміндегі үлесі 31,5 миллиард долларды құрайды. Одан кейін Ресей – 26 миллиард доллар, Италия – 16,1 миллиард доллар, Оңтүстік Корея – 6 миллиард доллар және Түркия да – 6 миллиард доллар (Қытай стал. 2024) Сондай-ақ Қазақстан Қытаймен бірге инвестиция көлемі 14,5 миллиард доллар болатын 45 жобаны іске асыруда. Ал 2023 жылдың тоғыз айында Қытай Қазақстан экономикасына 1,4 миллиард доллар инвестиция құйған болатын (Жазетова, 2024). Қазақстан болса Қытайға мұнай, кен байлықтары мен концентраттарды, радилактивті химиялық элементтер мен ферроқорытындыларды, мыс пен ядролық отын көздерін жеткізеді.

Қазақстандық экспорттың негізгі бөлігін шикі мұнай мен мұнай өнімдері құрайтындығы белгілі, ал біздің елге негізінен құрал-жабдықтарды, автокөліктерді, қосалқы бөлшектерді, электротехниканы және бағалы емес металдарды тасымалдайды. Жалпы 2023 жылы тауар нарықтарының саны 131-ден 135 мемлекетке дейін өскен. Қазақстан Азия елдеріне (Қытай (+10%), Гонконгқа (+34%), Оңтүстік Кореяға (+30%), Вьетнамға (+64%) шикізаттық емес экспортты ұлғайтты (Сабеков, 2024). Алайда өнеркәсіп тауарларының, ауылшаруашылық тауарларының шикізаттық емес экспорты қысқарған еді. Әрине, 2023 жылғы бұл бағыттағы жетістіктерді одан әрі арттыра түсу бүгінгінің басты мақсаты. Сол себепті Қазақстан Республикасы өзінің көлік-логистикалық саласын бүгінгі заманауи талаптарға сай оңтайландырса, аймақтағы экономикалық интеграцияның кеңеюі мен нығаюына жаңа мүмкіндіктерді туғызары анық.

Шынмәнінде, логистикалық өзара байланысты жақсарту ісіндегі елеулі жетістіктер жаңа мультимодальды көлік дәліздері мен логистикалық орталықтарды құру мен жаңғырту арқылы жүзеге асатындығын Қазақстан Республикасының Президенті Қ.-Ж. Тоқаев 2022 жылғы 16 қыркүйекте Шанхай ынтымақтастық ұйымы саммитінің отырысында да атап өткен еді (Выступление, 2022).

Осы жолда Қазақстан көлік-логистикалық саласын жетілдіру мақсатында жаңа көлік тасымалдары бойынша тиімді жобаларды жүзеге асыруға талпынуда. Өйткені көлік инфрақұрылымы – қарқынды экономикалық дамуды қамтамасыз ету мақсатында таңдалған ұйымдастыру мүмкіндіктерінің бірі болып табылады. Осыған орай Қазақстан Үкіметі Транскаспий халықаралық көлік бағытының дамуына ерекше мән бере отырып, барлық тиімді бастамаларға өзіндік қолдау көрсетуде. Мұндай жобалардың арасында Каспий теңізіне шығатын Ақтау және Құрық кемежайларының инфрақұрылымын дамыту мәселесі де бар.

Қытайдан Еуропа бағытына жүк тасымалдау торабын жетілдіру мақсатында, сондай-ақ оңтүстік бағыттағы көлік дәліздерін жаңа арнада ұйымдастыру мәселелері Қазақстанның логистикалық стратегиясының негізгі бастамаларының қатарында. Оған бүгінгі күні Транскаспий халықаралық көлік бағытының құрамдас бөлігі болып табылатын «Достық – Мойынты» аралығындағы теміржол желісін кеңейту және Алматыны айналып өтетін «Жетіген – Қазыбек бек» теміржол

желісінде екінші тармағын салу жұмыстарының басталуы, Бақты-Аягөз, Дарбаза-Мақтаарал аралығындағы теміржол арналарын салу дәлел бола алады. Оңтүстік бағыт желісі де аса зор геосаяси мәнге ие, өйткені бұл бағыт арқылы қазақстандық астықты Ауғанстанға тасымалдау мүмкіндігі артады. Жалпы белгіленген жобалардың жүзеге асуы, елдің Оңтүстік-Шығыс бөлігі арқылы да көлік тасымалдау саласының мүмкіндіктерін бернеше есеге арттырады анық. Бұл бағытта Қазақстан-Өзбекстан арасындағы саяси-экономикалық қарым-қатынастар да нығая түсуде. Осы орайда Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы жүк тасымалдау рәсімдерін жеңілдету іс-шаралары да жүзеге асуда. Өзбекстандық рұқсат қағаздарын электронды негізде беру арқылы жеңілдету 2024 жылдың сәуір айынан бастап «Атамекен», «Қазығұрт», «Қапланбек», «Тәжен» өткізу тіректерінде белгіленді. Отандық тасымалдаушыларға электрондық рұқсат қағаздары cargoqsat электрондық автоматтандырылған жүйе арқылы жүзеге асырылатын болады (Казакстан упростит. 2024). Бұл іс-шара Өзбекстан Республикасымен жүк тасымалдауды оңтайландыру үшін және кезекте тұрған орындармен алыпсатарлықты болдырмау мүмкіндіктерін ұлғайтады.

Сондай-ақ, Транскаспий халықаралық көлік бағыты Қазақстанды Грузия, Өзірбайжан және Түркия сияқты әріптес елдермен байланыстырып, Каспий теңізіне және Еуропаға, одан әрі көлік жолдарына қол жеткізуді қамтамасыз етуде. Көлік тасымалының бұл бағыты бойынша да қауырт жұмыстар атқырылуда. Солардың бірі Қасым-Жомарт Тоқаев пен Си Цзиньпин Қазақстан мен Қытайдың бірлескен жобасы аясында Қытайдың Шэньси қаласын Қазақстанмен, Орталық Азиямен және одан әрі Еуропамен байланыстыратын Сиань құрғақ портында логистика орталығын салу жөнінде жасасқан келісім негізінде 2024 жылдың 28 ақпанында Сиань қаласындағы көлік-логистика орталығын ашқан болатын.

Қазақстанның көлік логистикалық саласын нығайту мақсатында ҚТЖ Қытайдан келетін жеткізілім шеңберін де кеңейтуде. 2024 жылдың басында «Қазақстан Темір Жолы» ҰК» АҚ (ҚТЖ) Сиань, Цзянсу, Бейжің, Чжэнчжоу және Чунцин логистикалық платформаларымен Қазақстан аумағы арқылы 3500 транзиттік контейнерлік пойызды ұйымдастырып, жөнелтуге келіскен болатын. ҚТЖ еншілес кәсіпорны КТЗ

Express және қытайлық Цзянсу халықаралық теміржол жүк экспрессі Қазақстан арқылы, соның ішінде Транскаспий халықаралық көлік бағыты бойынша контейнерлік пойыздарды бірлесіп ұйымдастыру және жөнелту туралы келісімге келген болатын. Келісімге Цзянсу провинциясының Нанкин қаласында қол қойылады.

Жалпы, Цзянсу провинциясында 85 млн адам тұрады, экономикалық дамуда ЖІӨ көрсеткіштері бойынша ҚХР-да екінші орында, ҚХР-дың барлық өнеркәсібінің 15 пайызын және әлемдік индустрияның үш пайызын қамтамасыз ететін жүк құраушы өңір болып табылады. Екіжақты көлік тасымалын жетілдіруге уағдаласқан осы провинцияның ең ірі мемлекеттік сауда тобы Jiangsu SONO Holdings Group құрамына 380 кәсіпорын кіреді, оның ішінде Jiangsu International Rail Freight Express логистикалық платформасы жыл сайын батыс және шығыс бағыттарда екі мыңнан астам пойыз жөнелтеді. 2024 жылдың басынан бастап Транскаспий халықаралық көлік бағыты бойынша Yuxipou және ҚТЖ Нанкиннен (ҚХР) Апшеронға (Өзірбайжан) дейін жүк жеткізу мерзімі орта есеппен 18 күнді қамтитын бірлескен сервис ұйымдастырды (ҚТЖ, 2024). Сонымен бірге «Қазақстан Темір Жолы» ҰК» АҚ басшылығы 2024 жылдың 1 наурызында Қытайға ресми сапар аясында Сиань қаласы әкімшілігі өкілдерімен кездесу барысында да көлік бағыттары мен инфрақұрылымды дамыту мәселелерін талқылаған болатын.

Сиань қаласы Қытайдың ең ірі көлік-логистикалық хабы екені баршаға аян. Оның аумағында «Сиань халықаралық сауда-логистикалық паркі» халықаралық құрғақ порты орналасқан. Осы құрғақ портқа жүктердің 40 пайызы Қазақстан тарапынан келеді, сондай-ақ мұнда ҚХР – Еуропалық Одақ қатынасымен жөнелтілген контейнерлік пойыздардың жалпы көлемінен контейнерлердің 30 пайызы қалыптастырылады.

Кездесудің нәтижесінде Қытай тарапы Сиань қаласындағы Құрғақ порт аумағында терминал салу үшін 8 гектар жер телімін бөліп беруге келіскен еді. Сондай-ақ Қытай тарапы жаңа логистикалық жобаның жүзеге асуына қолдау көрсетуге дайын екендіктерін білдірген (ҚТЖ Қытаймен, 2024).

2024 жылдың алғашқы екі айында ғана Қазақстан мен Қытай арасындағы контейнерлік тасымалдау көлемі 2,6 есеге өскен болатын. Болашақта «Бақты-Гачэн» жаңа теміржол өткелі

салынып біткенде, Транскаспий халықаралық көлік бағыты әлеуетінің кеңейе түсетіндігі сөзсіз.

Ал 2024 жылдың 11-12 наурызында Қазақстан Республикасының Президенті Өзiрбайжанда ресми сапармен болған кезде, Сиань қаласындағы жаңа ашылған көлік-логистика орталығынан Транскаспий халықаралық көлік бағыты арқылы Өзiрбайжанның Апшерон станциясына контейнерлік блок-пойыздың келу рәсіміне қатысқан еді. Салтанатты рәсімде сөйлеген сөзінде Мемлекет басшысы жаһандық геосаяси турбуленттілік жағдайында Еуразияның жаңа көліктік-логистикалық қаңқасы құрылып жатқанын атап өтті. «Ресурстардан басқа, қазір бүкіл әлемде көлік-логистикалық мүмкіндіктерге қол жеткізу үшін күрес шиеленісуде. Бұл стратегиялық сала. Қазақстан да, Өзiрбайжан да мұнда табиғи әріптестер ретінде тығыз өзара іс-қимыл жасайтыны қуантады. Бүгінгі күні Сиань портынан Қазақстан аумағы арқылы Өзiрбайжанға теміржол бағытын ашу рәсімі көп нәрсені айтады», – деді Қасым-Жомарт Тоқаев (Президенті, 2024). Оның пікірінше, бұл үдерісте Қазақстан мен Өзiрбайжанның тығыз және жемісті ынтымақтастығы шешуші рөл атқарады. Бірлескен күш-жігермен екі елдің сауда-экономикалық әлеуеті кеңеюде.

Қазақстан аумағында жүк тасымалының ұдайы өсіп келе жатқан көлемін қамтамасыз ету үшін инфрақұрылымды жетілдіру шаралары жүзеге асырылуда. Соның бірі Ақтау теңіз кемежайында Каспий «контейнерлік хабы» құрылуда. Құрық кемежайында қазақстандық «Саржа» көпфункционалды терминалының құрылысы басталған еді. Теңіз жолдарына қолжетімділікті әртараптандыруға ұмтыла отырып, Қазақстан Парсы Шығанағы мен Үнді мұхитына қолжетімділікті қамтамасыз ететін Солтүстік-Оңтүстік көлік дәлізін дамытуға да басымдық береді. Болашақ-Челябі теміржол желісінің қазақстандық бөлігін жаңғыртуды бастау жоспарлануда, бұл байланыстар мен сауда мүмкіндіктерін кеңейтуге жол ашады (Қошмағанбетов, 2024).

Қазақстан Республикасының Президенті көлік-логистика саласын дамытуды ынталандыру үшін әлемдік сауда жолдарының қиылысында елдің жағрапиялық артықшылығын пайдаланудың стратегиялық маңыздылығына ерекше назар аударады. Сондықтан да теміржол және теңіз инфрақұрылымын қосымша Қазақстан өзінің әуе және жол

желілерін жандандыруға дайын. Көлік инфрақұрылымын дамытуға басымдық беріп, өңірлік әріптестермен ынтымақтастықты нығайта отырып, Қазақстан Еуразиялық сауда мен көліктің болашағын қалыптастыруда негізгі қатысушы болуға дайын.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

Выступление Касым-Жомарта Токаева на встрече глав государств-членов ШОС. (2022, September 16). КП Казахстан. – URL: <https://www.kp.kz/online/news/4923503>

Жазетова, Ж. (2024, March 13). Китай стал главным торговым партнером Казахстана. Товарооборот между странами вырос на 30%. Kursiv Media. – URL: <https://kz.kursiv.media/2024-03-13/zhzh-china/>

Казахстан упростит процедуру грузоперевозок с Узбекистаном. (2024, March 5). Forbes Kazakhstan. – URL: https://forbes.kz/news/2024/03/05/newsid_31729

Китай стал главным торговым партнером Казахстана. (2024, February 17). Егемен Қазақстан. – URL: <https://kazpravda.kz/n/kitay-stal-glavnym-torgovym-partnerom-kazahstana/>

Кошмаганбетов, С. (2024, March 13). Страны Центральной Азии строят новые транспортные коридоры и меняют логистику. Inform.kz. – URL: <https://www.inform.kz/ru/strani-tsentralnoy-azii-stroyat-novie-transportnie-koridori-i-menyayut-logistiku-6bdc74>

ҚТЖ Қытайдан Қазақстан арқылы контейнерлер жөнелуді кеңейтеді. (2024, March 6). Forbes Kazakhstan. – URL: https://forbes.kz/news/2024/03/06/newsid_3187936

ҚТЖ Қытаймен логистикалық байланыстарды кеңейтуде. (2024, March 1). Rail News Kazakhstan. – URL: <https://rail-news.kz/kz/news/13884-qtz-rassiriaet-logisticskie-sviasi-s-kitaem.html>

Президенты Казахстана и Азербайджана приняли участие в церемонии по случаю прибытия контейнерного поезда из Сианя в Апшерон. (2024, March 11). Akorda. – URL: <https://www.akorda.kz/ru/prezidenty-kazahstana-i-azerbaydzhana-prinyli-uchastie-v-ceremonii-po-sluchayu-pribytiya-konteynernogo-poezda-iz-sianya-v-apsheron-1122042>

Сабеков, С. (2024, February 19). Китай стал главным торговым партнером Казахстана по итогам 2023 года. Inform.kz. – URL: <https://www.inform.kz/ru/kitay-stal-glavnim-torgovim-partnerom-kazahstana-po-itogam-2023-goda-bac7f>

ПАРАЛЛЕЛЬДІ ИМПОРТ ЖАҒДАЙЫНДА ТАУАР БЕЛГІСІНЕ ҚҰҚЫҚТАРДЫҢ САРҚЫЛУ (ТАУСЫЛУ) ПРОБЛЕМАСЫНЫҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

Тауар белгілері саласындағы қазіргі заманның практикалық тұрғыдан ең маңызды әрі даулы құқықтық мәселелерінің бірі – параллельді импорт жағдайындағы тауар белгісіне құқықтардың сарқылуы принципіне қатысты мәселе болып табылады. Бұл мәселенің өзектілігін тауар белгісіне құқықтардың орасан зор құны да растайды. Мысал келтіретін болсақ, «Apple» сауда белгісіне құқықтардың құны дүние жүзінде ең қымбат болып табылды, яғни 2018 жылы олардың құны 214 миллиард доллардан астам бағаланды (Interbrand, 2018).

Ғылыми тұрғыдан зерттеудің өзектілігі Еуразиялық экономикалық одақта (бұдан әрі – ЕАЭО) тауар белгісіне құқықтардың сарқылуы қағидатын реттеу тәсілдерінің бірлігінің жоқтығымен расталады. Ең проблемалық мәселелердің қатарына келесілерді жатқызуға болады:

- Түпнұсқа және контрафактілік тауарларды қатар әкелген кездегі жауапкершіліктің бөлінуі;
- Түпнұсқа өнімді (тауарды) алып қою әрі жою түріндегі жауапкершілік шараларының қолданылуы;
- Параллельді импорт кезінде құқық иесін заңи қорғау шараларының жеткіліксіз болуы;
- Тауардың жағдайы (жай-күйі) өзгерген кезде Еуразиялық экономикалық одақта (ЕАЭО-да) тауар белгісіне құқықтар сарқылуының аймақтық қағидатынан басқа ерекше ережелердің болмауы;
- Тауар белгісін пайдалану тәсілі ретінде тауар импортын қарастыру кезінде бірыңғай көзқарастың болмауы;
- Құқық иеленушінің тауар импортына келісімін білдірудің заңмен бекітілген нысанының жоқтығы.

Параллельді импорт және тауар белгісіне құқықтардың сарқылуының оңтайлы принципін таңдау проблемасының өзектілігі құқық иеленушінің рұқсатынсыз әкелінген түпнұсқа

тауарларға жауапкершілік шараларын қолдану мәселелерінде біркелкі болмайтын сот тәжірибесімен расталады.

ЕАЭО туралы шартта белгіленген тауар белгісіне құқықтарды сарқудың (тауысудың) аймақтық принципінен бас тартуды және параллельді импортқа рұқсат беретін құқықтардың сарқылуы халықаралық принципін Ресей Федерациясының Федералдық монополияға қарсы қызметінің ұсынысымен енгізілген болатын. Бұл принцип Еуразиялық экономикалық комиссияның тауар белгісіне құқықтарды сарқудың (тауысудың) халықаралық қағидатының неғұрлым жұмсақ сараланған режимі туралы ұсынысымен толықтырылған еді (Евразийская., 2017).

Әлеуметтік-экономикалық жағынан тауар белгісіне деген құқықтарды сарқудың халықаралық принципін енгізу тұтынушыларға бағаны төмендетуге және инновациялық өнімді жасауға қажетті технологиялар мен құрамдас бөлшектерге арзанырақ қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Ресей Федерациясының тауар нарықтарына параллельді импортқа шектеулердің әсерін бағалайтын Стратегиялық зерттеулер орталығының зерттеулеріне сәйкес, тауар белгілеріне құқықтарды сарқудың (тауысудың) халықаралық қағидатын енгізу және қатар (параллельді) импорттауға рұқсат беру спорт тауарлары, косметика және тұрмыстық химия тауарлары, тұрмыстық техника, фармацевтика, медициналық техника, автомобиль бөлшектері, электр құралдары және бензинмен жұмыс істейтін құралдар нарығында шығындарды азайтады әрі ұсынысты арттырады (Фонд, 2013).

Екінші жағынан, параллельді импортқа тыйым салу ұлттық нарықта сатуға рұқсат етілген, техникалық стандарттар, тіл және кепілді жөндеу тұрғысынан бейімделген тауарларды ғана алатын тұтынушыларға қосымша кепілдіктер береді, сондай-ақ ұлттық өнеркәсіптің қосымша өсуіне ықпал ететін өндірісті оқшаулайтын компанияларға қосымша жеңілдіктер береді (Международный институт., 2013).

Сондай-ақ, параллельді импортқа тыйым салу халықаралық корпорацияларға тауарларға жоғары баға белгілеуге мүмкіндік береді, бұл болса құқық иеленушіге өз өнімдері мен технологияларын дамытуға және жетілдіруге үлкен бюджеттер бөлу мүмкіндігін тудырады.

Монополияға қарсы жағынан өзектілік ГАТТ және TRIPS сияқты халықаралық актілермен зияткерлік меншікті заңды сауда

кедергісі ретінде тануға қарамастан, параллельді импортқа тыйым салуды монополияға қарсы шектеу ретінде қарастыру кезінде ортақ пікірдің болмауымен расталады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

Евразийская экономическая комиссия. (2017, April 24). Распоряжение Коллегии Евразийской экономической комиссии № 30 «О проекте Протокола о внесении изменений в Договор о Евразийском экономическом союзе от 29 мая 2014 года». – URL:

<http://www.eurasiancommission.org/ru/act/finpol/dobd/intelsobs/Documents>

Interbrand. (2018). Best Global Brands: Apple. Retrieved November 27, 2018. – URL: <https://www.interbrand.com/best-brands/best-global-brands/2018/ranking/apple/>

Фонд «Центр стратегических разработок». (2013, June 10). Отчет о научно-исследовательской работе «Влияние ограничения параллельного импорта на товарные рынки Российской Федерации» (заключительный) по договору на выполнение работ № 5. – URL: <http://www.eurasiancommission.org>

ООО «Международный институт маркетинговых и социальных исследований «ГФК-Русь». (2013). Исследование финансово-экономических последствий либерализации параллельного импорта в России. Подготовлено для Ассоциации европейского бизнеса. Время проведения: июль-август 2013. – URL: <http://www.eurasiancommission.org>

MODERNISATION IN CENTRAL ASIA

Introduction

Favorable economic-geographical and military-strategic position of Central Asia, huge natural and cheap labor resources make the region an object of attraction and competition for Russia, the USA, China, Turkey and the European Union. It appears that Russia, like China, and the United States, today are still searching for the optimal strategy in relation to the region. Since the independence of Central Asian republics (CAR), the international donors have expanded their involvement in the region through the provision of Official Development Assistance (ODA). When international donors arrived in the Central Asian region in the 1990s, they saw it as a fertile terrain for their activities. Donors believed Central Asia could be redesigned in accordance with the Western democratic standards. After almost three decades of development initiatives, it appears that donors' expectations have not materialised in full extent as planned. Indeed, many donor-funded initiatives in Central Asia reflected the funders' priorities and their reading of local needs. It is important to point out that the outcomes of development projects have to do with complex implementation practices on the ground. Projects inevitably depend on everyday interactions between international and local actors, and involve negotiations of often-divergent imaginaries of development.

The article provides an overview of three decades of donor-funded development initiatives in Central Asia after 1991, international development and modernization. In the analysis, the author paid attention to the multiplicity of actors and development on the ground, as well as an interplay between international projects and nation-building processes. For nearly 30 years, some countries of the region have been top-aid recipients in the region. However, their interactions with international donors have always differed significantly. Strategies of Russia, China, the European Union and the United States in Central Asia include active economic policies and development of energy resource potential. Russia and the United States are also

considering this territory in as an important geopolitical outpost, where each side has its own national interests and priorities.

Consequences of China's policy to intensify its presence in the region, use of energy resources in Central Asia and prospects for land transport and energy communications to the PRC for the export of goods under the Great Silk Road megaproject affect the national interests of Russia. The conclusion outlines possible areas for future research on international development in the region. International development has never been a one-sided enterprise and the role played by Central Asian aid recipients should not be neglected. Both internal developments in individual countries of the region and political elites' extractive attitudes towards donors greatly influenced the outcomes of development projects.

International development and modernization in Central Asia

The early 1990s commemorated the establishment of an international development regime in Central Asia which was greatly facilitated by a race of newly independent Central Asian states to join regional and international organisations. The new independent states became eligible for development aid, having attracted an international recognition and subscribed to international human rights related treaties. The first phase of international development in Central Asia can be described as a set of programmes and projects fostering transition from centralised economy to free market and democratic values. International donors, taking into account a transitional success of Central and Eastern European states, started in 1989, believed that a similar liberal process could be replicated in Central Asia. This approach assumed that democratization could be imported from abroad, that external actors can install democracy, and the free market locally (European Union external, 2021).

Internationally funded development included a broad range of interventions, beginning from multilateral lenders, led by the World Bank (WB), the International Monetary Fund (IMF). They began to provide grants and concessional loans to foster free market formation through privatization of former state assets, tax reforms and stabilization of state budgets. Indeed, this conditional and technical assistance supposed to promote institutional change and help consolidate newly introduced market mechanisms. In the field of democratization, the United States Agency for International Development (USAID) aspired to play a pivotal role by supporting

political pluralism by fostering fair and free elections, formation of a party system, and drafting of liberal laws, which would guarantee, among others, an independent judiciary. As part of these democratization efforts, donors started funding a new model of civil society in the region. Non-governmental organizations (NGOs) were supposed to provide a counter-balance to state institutions (USAID, 2019).

International donors, reaching almost 24.9 bln USD of official development assistance in the period 1991-2021, have made an important contribution to economic, social and humanitarian promotion of the region. Yet, the distribution of aid varies depending on the country. In the 1990s, ODA has been steadily growing throughout the region (WB, 2023)

Table 1 shows the official development assistance to Central Asia, consisting of grants and disbursements of loans made on concessional terms by the members of the Development Assistance Committee (DAC) of the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD).

Table 1. Official Development Assistance to Central Asian Republics, 1992-2021. (Mln. USD)

Country	1992	1995	2000	2005	2010	2015	2021
Kazakhstan	12.1	64.8	189.2	225.3	211.8	82.5	76.0
Kyrgyzstan	21.1	284.7	214.7	267.5	383.9	770.0	465.0
Tajikistan	11.8	65.1	124.1	252.4	433.1	527.1	398.0
Turkmenistan	6.6	30.7	35.5	29.1	43.8	23.6	18.0
Uzbekistan	1.5	83.7	186.4	169.1	234.4	447.8	556.0

Source: World Bank- URL: <https://data-worldbank-org.proxy.lib.umich.edu/indicator/DT.ODA.ALLD.CD>

ODA to CAR was distributed unevenly in the period from 1991-2021. The largest recipient of ODA in the region was Kyrgyzstan, which received around US 8.1 bln USD, since independence. Tajikistan was the second largest recipient of ODA – 5.9 bln USD, followed closely by Uzbekistan – 5.8 bln USD. The next to the last recipient is Kazakhstan with 4.2 bln USD of development assistance. Finally, the least recipient of ODA in the region becomes Turkmenistan receiving around 803.45 mln USD.

While statistical data show tendencies with regard to disbursements, some additional explanation is needed to understand the differentiations in the volume of aid to various countries in the region. Besides donors' overall ideological, transition-oriented approach, international assistance to the region largely reflected specific donors' geopolitical and economic interests. For example, from the beginning of the European Union's (EU) engagement with Central Asia, this organisation maintained pro-active, lively relations with oil-endowed Kazakhstan and gas-rich Turkmenistan, and less dynamic interactions with resource-poor Kyrgyzstan and Tajikistan. As a result of trade-related agreements which the EU signed with Kazakhstan and Turkmenistan, European companies were able to invest in extraction-related infrastructure and access new markets in both countries (European Union External Action, 2024).

In the 2000s the transitional focus of development cooperation in Central Asia became increasingly challenged, the emphasis shifted from democratisation to development. With a significant increase in volumes, scaling up and diversification of international development across Central Asia, the aid architecture in that period moved towards favoring transborder, regional and sector-wide approaches. Technically, it incorporated project and programme aid, as well as budget support measures. While traditional development sectors, such as health and education, remained important, peace-building, conflict prevention and security-related reforms dominated the development efforts from the late 1990s up to the 2000s.

Another major shift was caused by the events of September, 11, and launching the global war on terror, starting from the military campaign “Enduring Freedom” in Afghanistan. These events resulted in a boom of regional anti-trafficking, counter-narcotics and border control programmes. Nearly all countries in the region, including self-isolating Turkmenistan, benefited from the gained international attention. For example, between 2001 and 2006 aid received by Kyrgyzstan and Tajikistan increased by 65% and 46% respectively. Military aid, under the aegis of fighting international terrorism, it contributed to the strengthening of security services across the region. (USAID, 2019)

Public disappointment with socio-economic hardships continued despite many donor-funded projects aiming at alleviating such difficulties. Moreover, internal political struggles and processes of power consolidation made Central Asian governments reconsider their

engagement with the aid donors. As a result, some big projects were not completed in accordance with the initial plan.

While comparatively low in volume, Russia's development assistance was implemented primarily through multi-donor trust funds and supported education and food programs, especially in Tajikistan and Kyrgyzstan. Russia also channelled a large part of its humanitarian aid to Central Asia. The largest share of development finance related to Russia, however, were the remittances sent home by Central Asian labour migrants working in that country, which grew considerably, especially in the mid-2000s. The significance of remittances and the share of new donors in the Central Asian aid architecture continued to increase in the 2010s. These developments were accompanied by further discussions about the aims and means of proper development interventions on the part of local elites and beneficiaries alike.

A significant contribution to CARs' changing donor landscape concerned Russia's reappearance as a partner and a donor with its own vision of development. Some funds were established as a promise and a mechanism to integrate the CARs into the Eurasian Economic Union (EAEU). An estimate based on OECD data shows that Central Asian countries accounted for approximately 25% of total Russian ODA over the period 1993-2023. Among the main recipients of Russian ODA in 2010-2021, Kyrgyzstan is in the lead (1,185.4 mln USD), Tajikistan received 128.8 mln USD during this period, Uzbekistan – 14.4 mln USD (Russian International Affairs Council, 2024).

In the 2010s the opportunity to receive foreign funding for NGOs remained under strain in most Central Asian countries throughout the last decade. Project-based aid began to increase again in the mid-2010s. The largest part of the development assistance was composed of technical assistance, budget support, and ever-larger scale, sector-wide, multi-donor, and transnational programmes and projects. It is worth mentioning, for example, projects aiming to improve water and land management with the focus on the Aral Sea, extension of the Border Management Programme in Central Asia (BOMCA) and Central Asia Drug Action Programme (CADAP). However, with a significant increase of the so-called South–South cooperation in the region, the concessional loans and infrastructural development projects became the most common type of foreign assistance in the region.

In the last five years the USAID-funded Social Innovation in Central Asia program is a five-year, 18 mln USD program implemented by Eurasia Foundation was aimed to cultivate a vibrant and responsive civil society throughout the region, including Kazakhstan, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan, and build a new generation of forward-looking civil society leaders (2019-2024) (USAID, 2023).

These changes in the development landscape in the 2010s were largely spearheaded by Central Asia's eastern neighbour, China. Since launching its strategy in 2000, China has been increasing its investments, grants, and loans for infrastructure and extraction projects abroad. These amounts surged after the announcement of the Belt and Road Initiative (BRI) in 2013, when China promised development investment amounting billions of USD. Currently, China became the largest investor in Central Asia and asserted itself as one of the biggest donors to Central Asia, even though the exact amounts of development aid were never revealed. China's focus on technical assistance and transportation connectivity as a key to economic growth blurred lines between development loans (as understood within ODA) and foreign investment. Nevertheless, the self-proclaimed lack of political conditionality of China's development cooperation, favoured by Central Asian governments, has met with the general public's growing fears of loss of state sovereignty under the weight of growing state debts (China Daily, 2013).

China has become a significant economic power with an increasingly global and regional presence over the past three decades. Data from China's ministry of commerce shows the trading volume between China and the five CARs increased more than one hundred times to around 50 bln USD in the past thirty years. China's direct investments in Central Asia have exceeded 14 bln USD. The Belt & Road Initiative (BRI) has contributed to many cooperation projects like electricity, finance, medical services, transportation, agriculture, and security cooperation has also grown. Because of its expanding economic might and geopolitical significance, China today has a unique position in the international system. China's economic expansion is taking place around the globe, so it is no surprise that its footprint is geographically adjacent to Kazakhstan, and Central Asia is rapidly growing (Ministry of Commerce, PRC. 2021).

China has taken a significant position in Kazakhstan since 1991 as a crucial partner. Kazakhstan, with the other four Central Asian

countries, in the last decade particularly, is approaching a critical phase in its history, in which their economies are shaped toward Chinese economic presence comparatively to Russia. When China's economic infrastructure activities under the Belt & Road Initiative (BRI) were investigated, it can be seen that the BRI framework helped China to increase its economic presence in Kazakhstan. China now plays a significant role in Kazakhstan's economy and significantly influences its trade rate. Through the BRI, China, and Kazakhstan have respectfully collaborated and worked to create mutually beneficial outcomes. China is the largest investor in Central Asia, having invested nearly 19 bln USD in Kazakhstan's economy in the first two decades of the country's independence prior to the BRI. China has also made substantial investments in the energy industries of Kazakhstan, Turkmenistan, Uzbekistan, and Russia, thanks to China's economic and commercial success and its capacity to execute large-scale development projects efficiently and affordably. In 2025 China will provide 3.7 bln USD aid to Central Asia within the plan for scientific and technical cooperation with Central Asia in the fight against poverty to help China's cooperation with Central Asian countries, as well as the development of Central Asian countries (MFA of PRC, 2023).

Irrespective of which vision of development and implementation dimensions are more beneficial for the region, the Western donors' or Chinese ones, China's arrival has shown that the assistance provided by emerging donors can be more aligned with the needs expressed by the recipient countries, less costly operationally and faster in reaching its target. These features make Chinese aid more effective and efficient. At the same time, despite the rhetoric suggesting the opposite, China's aid is inherently conditional and self-referential. It involves exporting its development model to other parts of the world, monopolising new markets and gaining access to resources. Rather than being a new project, BRI consolidated previously established, initiatives of the Chinese government (Global Times., 2023).

The growing influence of China encountered Russia's expanding development work in Central Asia, including bilateral assistance and focus on development finance. In 2013, Russia expanded the mandate of its national development agency, the Federal Agency for the Commonwealth of Independent States, Compatriots Living Abroad and International Humanitarian Cooperation, to include international development assistance. At the Astana Economic Forum in 2013 one

of the panels discussed the creation of a non-Western-centric financial system. This was perceived as a challenge to the Western monopoly of development, but it did not result in much action, as Russia's aid disbursements declined in the late 2010s.

Among concessional loans, development finance, investment in infrastructure, as well as all-encompassing transnational projects that dominate the development landscape in Central Asia, Japan's development cooperation's turn has been an exception. This illustrates another trend emerging within international development, when donors resort to less risky projects with measurable indicators that can showcase their successes. These initiatives, however, are less visible because attention is usually paid to big industrial and infrastructural development projects.

Almost 30 years since the donors' arrival in CAR, internationally-funded development interventions in the region to a large extent remain donor-driven. Rigid project frameworks ease reporting, but rarely allow donors and local implementers to address complex social processes. What has changed over time, however, are local perceptions of international development. This has to do with three trends: consolidation of a distinctive social class of local development workers; arrival of new donors and, consequently, an increasing similarity of available development visions.

One of the possible drivers of the shifting to economic development is the perceived potential to avoid the politicisation of aid, which has been criticised by beneficiaries and counterparts alike, making implementation of projects more difficult. Examples of these are peace-building projects.

Main ODA providers for Kazakhstan, for the period 1991-2021, were United States, Turkey, Japan and Germany. United States provided 1.2 bln USD, becoming the largest aid provider for Kazakhstan since independence. U.S. government assistance to Kazakhstan focuses on improving the functioning of the judiciary, promoting an increased public role for civil society and mass media, maintaining Kazakhstan's open investment and trade environment, assisting the government in providing effective social services, and supporting Kazakhstan's efforts to increase its production of low-cost clean energy. As shown in the chart below, Kazakhstan actively supports its energy sector contributing around 398.4 mln USD. USAID actively supports Kazakhstan through strengthening the green

energy policies, improving energy efficiency and increasing renewable energy supply (Department of State, 2021).

For the period 1991-2021, International Development Association, Asian Development Bank, Turkey, and Russia are the largest ODA providers for Kyrgyzstan, providing together around 52.08% of the total ODA received from international donors. According to QWIDS OECD database, development assistance provided by ADB to Kyrgyz Republic is estimated at around 1 bln USD. The sector receiving the most financing is a road transport. Other priority sectors for ADB are education, government and civil society, water supply and sanitation. The energy sector is also a priority for ADB, since the Kyrgyz Republic has a great potential to expand its hydropower capacity. IDA is among the main ODA providers to Kyrgyz Republic allocating around 1.033 bln USD in the form of grants and credits. The strategic focus of the IDA has been in supporting the country's efforts to improve governance and investing in key economic sectors, such as transport, agriculture and energy (ADB, 2023).

From 1991 to 2021, United States provided 892.4 mln USD of development assistance to Kyrgyzstan. U.S. development assistance aims to help the country consolidate progress towards accountable and inclusive governance. Improving productivity in key sectors like agriculture and having a better business environment are also a priority. Another objective of the U.S. is working in various fields such as education, trade, food security and global health, human rights and conflict management (USAID, 2020).

According to QWIDS OECD database, in the period from 1991-2021, U.S. aid totaled 928 mln USD, making United States the largest ODA provider for Tajikistan. USAID's assistance focused on increasing food security and nutrition, improving health and education outcomes, and strengthening critical democratic institutions in a volatile region. To strengthen democratic governance and improve citizen well-being, USAID works to boost government accountability and oversight of basic service delivery. USAID also improves access to information by providing learning and networking opportunities for civil society and independent media outlets (USAID, 2019).

Asian Development Bank has collaborated with Tajikistan since 1998, and approved over US 927 mln. USD in development assistance. ADB has helped Tajikistan boost regional cooperation, energy and trade. The International Development Association has

worked with Tajikistan since 1993 in order to maintain sound economic management and policy; promote private sector-led growth; rehabilitate critical infrastructure, especially in energy (ADB, 2023).

The European Union institutions operate in three priority sectors in Tajikistan: health, education, rural development, and poverty reduction. United States is the largest ODA provider for Turkmenistan allocating around 210 mln USD since 1991. USAID works to strengthen and diversify the Turkmen economy, build citizen-responsive institutions, increase good governance, empower youth, and expand access to health care services. Through increased private sector engagement, USAID helps local businesses and entrepreneurs improve their competitiveness, increase revenue and boost job creation (USAID, 2019).

European Union is among the main ODA providers for Turkmenistan allocating around 104 mln. USD. The EU regional cooperation projects concentrate on education, rule of law, water and environment, border management and the fight against drug trafficking. Since Turkmenistan's independence, the United Nations agencies provided a total of 69 mln USD of development assistance to Turkmenistan. UN Development Program in Turkmenistan is promoting human development and supporting the national development agenda. UNDP collaborates with the Government of Turkmenistan and other development organizations on a broad spectrum of issues relating to democratic governance, environment and energy, and human development. In all these areas, UNDP helps to strengthen national capacity and pilot innovative solutions (UNDP).

According to QWIDS OECD database, Uzbekistan received 784 mln USD from International Development Association (IDA). In 2011 the IDA approved the Bank's Country Partnership Strategy for the Republic of Uzbekistan for the period 2012-2015. The strategy provides the financing of projects on the base of concessional loans and directed to the modernization and reconstruction of the energy system, reconstruction and rehabilitation of irrigation and drainage networks (OECD, 2020).

From 1991-2018, Uzbekistan received a total of 756 mln USD in development assistance from Asian Development Bank (ADB), in energy, transport, irrigation infrastructure, water supply and sanitation. In transport, ADB is financing road and railway projects

along the Central Asian Regional Economic Cooperation (CAREC) Corridors (ADB 2023).

Among bilateral donors, Japan is the largest ODA provider to Uzbekistan allocating around of 1.619 bln USD in the period from 1991-2021. United States is the fourth largest ODA provider to Uzbekistan allocating around 563 mlnUSD of development assistance. USAID is working to support the country's policy reform agenda, strengthen democratic values, increase regional trade and combat transnational health threats. USAID is reinforcing Uzbekistan's effort to join the World Trade Organization and is helping to improve the business climate, create jobs that curb migration and diversify export markets (USAID, 2023).

Other new, although significantly smaller development and investment partners of CARs are Japan, South Korea, Turkey and India. All of them enjoy a predominantly positive image among the local population. In contrast with traditional donors, the new donors tend to focus on technical assistance and transportation connectivity, without explicitly promoting liberal norms. Furthermore, the multiplicity of development donors and a subsequent diversity of available development perceptions offer the CARs' policy-makers a leverage to choose partners and allow them to negotiate their own priorities more effectively.

Conclusion

Central Asian countries have benefited greatly from substantial donor contributions, multilateral organizations and individual donor countries. For the period 1991-2021, United States, Turkey, Japan and Germany were the main individual country contributors to five CAR. Multilateral institutions, including the Asian Development Bank, International Development Association and the EU become the largest multilateral donors in the region for that period. International donor assistance focuses on various areas of CA country's economies and societies. Most loans aimed at good governance and democracy. In case of Uzbekistan and Kazakhstan, an important part of the donor assistance is directed towards improving the energy sector. In Kyrgyzstan and Turkmenistan, government and civil society are key sectors of concentration of the largest part of development assistance. In Tajikistan, since its independence, 677 mln USD of development assistance went to transport sector. A big part of internationally-funded development work in Central Asia has aimed at guaranteeing

stability of the region, and in this way countering potential threats, such as radicalisation, terrorism and drug trafficking, which might have a negative impact on the Western world. While some donors were open about this stability imperative, others presented their projects as supporting democratisation. In both cases, from donors' perspective, the notions of economic and social development were crucial to secure the region. As such, many interventions have been highly political, and many have only but contributed to local power. It is important to point out that not only the Western donors engaged in such security and governance issues.

As a final remark, there are many areas of international development cooperation in Central Asia that need to be explored further. More work needs to be done to bring together environmental and social issues in international development cooperation. There are also relatively few insights on interventions related to healthcare and education, even if these have for a long time been overwhelmingly the top spending sectors for the major donors in Central Asia, well ahead of fields like security and governance which are widely covered in academic literature. The current academic funding of research projects, which make researchers focus on certain development fields while neglecting others, also deserves analysis. It is safe to say that there is still much for development scholars to explore in Central Asia.

References:

- Asian Development Bank. (2023). Asian Development Bank: Member Fact Sheet. – URL: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/27811/uzb-2018.pdf>
- China Daily. (2013). Xi proposes a 'new Silk Road' with Central Asia. – URL: <https://www.chinadaily.com.cn>
- European Union External Action. (2024). EU-Turkmenistan Relations. – URL: https://eeas.europa.eu/topics/trade/4077/eu-turkmenistan-relations_en
- Global Times. (2023). Ten years on, BRI's birthplace Kazakhstan. – URL: <https://www.globaltimes.cn>
- Ministry of Commerce, PRC. (2021). China trade in services statistics. – URL: <http://english.mofcom.gov.cn>
- Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China. (2023). President Xi Jinping Chairs the Inaugural China-Central Asia. – URL: <https://www.mfa.gov.cn/eng>
- OECD. (2020). Development data. Paris: OECD. – URL: <https://stats-oecd-org.proxy.lib.umich.edu>
- OECD. (2023). Official Development Assistance. – URL: <http://www.oecd.org/dac/financing-sustainable-development/development-finance-standards/official-development-assistance.htm>

Russian International Affairs Council. (2024). Russia and China in Central Asia: cooperation. – URL: <https://russiancouncil.ru/analytics/rossiya-i-kitay-v-tse>

United Nations Development Programme. Turkmenistan: Overview. – URL: <https://www.tn.undp.org/content/turkmenistan/en/home/ourwork/overview.html>

US Department of State. US Relations with Kazakhstan. – URL: <https://www.state.gov/u-s-relations-with-kazakhstan>

USAID Foreign Aid Explorer. (2020). Foreign aid explorer data set. – URL: <https://explorer.usaid.gov>, accessed on 22 January 2020.

USAID. (2019). Tajikistan: Country Profile. – URL: https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1861/2019_02_04_Tajikistan_Country_Profile_-_Master_Copy_FINAL.pdf

USAID. (2019). Turkmenistan: Country Profile. – URL: https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1861/Turkmenistan_Country_Profile_-_2019.pdf

USAID. (2019). Uzbekistan: Country Profile. – URL: https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1861/Uzbekistan_Country_Profile_-_2019.pdf

USAID. (2023). Fact Sheets Central Asia Regional. – URL: <https://www.usaid.gov/central-asia-regional/fact-sheets>

World Bank. (2023). Data bank/World Development Indicators. – URL: <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=DT.ODA.ALLD.CD&country>

КОНЦЕПЦИЯ «СРЕДНЕГО ГОСУДАРСТВА»: ПРИМЕНИМОСТЬ К КАЗАХСТАНУ

В последние годы ряд европейских «мозговых центров» в своих исследованиях начали рассматривать Казахстан в качестве одного из «средних государств». Так, согласно итогам проекта Нидерландского института международных отношений “Clingendael”, Казахстан можно отнести к категории «средних государств» (Oosterveld, Torossian, 2018). В 2024 г. Германский институт по международным отношениям и безопасности опубликовал обширную работу по изучению «средних государств», в группу которых включен также Казахстан (Lippert, Maier, 2024). Сама же страна начала самоидентифицировать себя в качестве таковой с 2020 г., когда была принята Концепция внешней политики РК на 2020-2030 гг. (Akorda, 2020).

В Концепции внешней политики Республики Казахстан на 2020-2030 гг. Казахстан впервые был определен как среднее региональное государство (в английском варианте Концепции: «a mid-power in the region»). Во второй главе документа, где представлены результаты обзора концепций внешних политик (КВП) государств мира, содержится вывод о том, что «с учетом статуса Казахстана как среднего регионального государства, особый интерес представлял анализ КВП зарубежных стран сопоставимой международной категории» (Akorda, 2020).

Данная работа посвящена применимости концепции «среднего государства» к Казахстану. С этой целью в работе рассматриваются существующие теоретические подходы к определению «средних государств» и их применимость к Казахстану.

Средние державы занимают уникальное привилегированное положение. С одной стороны, исходя из их экономической и военной мощи, они не берут на себя глобальную ответственность, как это делают великие державы. С другой стороны, у них достаточно силы и влияния, чтобы иметь возможность проводить внешнюю политику, в которой они могут продвигать не только

свои личные интересы, но и интересы более широкого и даже глобального сообщества (Oosterveld, Torossian, 2018)

На тему концепта «средних держав» написано большое количество литературы, однако, на сегодня среди исследователей не существует единого авторитетного определения. К.Холбраад (Holbraad, 1984) отмечал, что в международном праве отсутствует понятие «средней державы», что, в свою очередь, могло бы служить дальнейшим ориентиром в их определении. По Холбрааду (Holbraad, 1984:4) к средним державам относятся «государства, которые слабее великих держав в системе, но значительно сильнее малых стран, с которыми они находятся во взаимодействии».

Современное использование понятия «средняя держава» появилось в период окончания Второй мировой войны, когда Канада и Австралия активизировали свою дипломатическую деятельность, нацеленную на увеличение их роли в послевоенном урегулировании. В период создания ООН делегации Канады и Австралии пытались добиться усиления роли и влияния своих стран в обеспечении международной безопасности. Именно вслед за политиками и дипломатами, пытавшихся закрепить статус своих стран, ученые Канады и Австралии внесли большой вклад в теоретическое осмысление понятия «средней державы».

С начала 1960-гг. в исследованиях международной политики возрастает интерес к изучению понятия «средние державы», что объясняется изменениями в отношениях между двумя блоками и возможностями для других стран проводить более независимую политику. В течение 1960-х гг. появляются работы исследователей из Канады, Западной Европы и Индии на тему природы и роли средних держав (Holbraad, 1984:67). Одни исследователи в качестве главной характеристики средних держав выделяли их влияние в международной политике, другие, же, обратились к количественному анализу силы государств, включая демографические и экономические показатели. Исследования того периода стали основой формирования «позиционного», «географического» и «нормативного» подходов к анализу концепта «средние державы».

В основу «позиционного» подхода было заложено определение средней державы по занимаемой позиции в международной иерархической системе, ради чего применялись

количественные методы с измерением силы государства (ВВП, население, военные расходы). Под «географическим» подходом понималась оценка геостратегического расположения страны. В рамках «нормативного» подхода, средние державы определялись как страны, отличающиеся большей ответственностью и политическим лидерством. Средние державы рассматривались «как более мудрые, нежели государства, расположенные «выше» них (великие державы) либо государства, расположенные «ниже» их (малые государства)» (Cooper, Higgot, Nossal, 1993:18). Предполагалось, что средние державы вызывают больше доверия из-за их возможностей оказывать дипломатическое влияние без угрозы применения силы.

Однако, каждый из данных подходов содержал существенные недостатки. В рамках позиционного подхода сложности возникали с количественным измерением силы государства. Нормативный подход к определению средних держав вызывал также большие вопросы, так как наделял моральным превосходством ряд стран, не всегда находившим подтверждения в их внешней политике.

В ответ на критику вышеуказанных подходов, группа канадских и австралийских ученых в конце 1980-х – начале 1990-х годов разработала альтернативное определение, в котором основное внимание уделялось тому, как ведут себя средние державы. В рамках «поведенческого подхода» внимание было уделено тому, какое определенное поведение проявляют государства на международной арене. Так, А.Купер, Р.Хигготт и К.Носсал (Cooper, Higgot, Nossal, 1993:19) отмечали, что суть дипломатической деятельности средних держав наиболее полно выражается не в ожидании того, что должна делать эта группа государств, а в том, какой тип поведения они проявляют. Авторы определили его как «тип дипломатического поведения, который они проявляют или могут демонстрировать в целом», например, стремление к многосторонним решениям международных проблем, компромисс в международных спорах и «хорошее международное гражданство». Это «поведенческое» определение вскоре приобрело популярность для выявления и понимания средней державы.

Таким образом, к началу 1990-х главным вопросом академических споров о средних державах стал вопрос: «что именно определяет страну как среднее государство»?

Отличительное внешнеполитическое поведение или ее материальная, экономическая и военная сила?

В 2003 г. Эд.Джордаан (Jordaan, 2013) сделал попытку сблизить позиционный и поведенческий подходы, дав определение средних держав, как государств «по международной силе, потенциалу и влиянию не великих и не малых, склонных к укреплению сплоченности и стабильности в мировой системе».

Основываясь на таком определении, Э.Джордаан (Jordaan, 2013) разделил средние державы на «традиционные» и на «зарождающиеся». Под традиционными средними державами понимались стабильные социальные демократии с устоявшимся экономическим статусом. В отличие от них, зарождающиеся средние державы – это страны с менее стабильной социальной демократией, в большей степени в прошлом авторитарные, с растущим экономическим статусом. В таких странах наблюдается большее социальное расслоение, они менее интегрированы в мировую экономику. Э.Джордаан (Jordaan, 2013) указывал, что различия между традиционными и зарождающимися средними державами влияют на их внешнеполитическое поведение. Государства вначале достигают мощи средних держав, а затем переходят на стадию такого развития, когда начинают придерживаться внешнеполитического поведения, присущего средним державам.

Меньшую популярность по сравнению с позиционным и поведенческим подходами приобрело определение статуса средних держав как намеренно конструируемой политиками «политической категории». В рамках данного подхода рассматривается самоидентификация страны в качестве «средней державы». Конструктивистский подход важен для понимания того, как действуют определенные страны, но устойчивое определение средних держав требует более стабильной основы, чем самоидентификация политиков.

Все разработанные подходы к определению средней державы силы не дают полного определения «средней державы». Размах академических дебатов на тему средних держав заставил некоторых ученых усомниться в полезности термина и необходимости продолжения дальнейшей дискуссии. Оправданным представляется аргумент Дж. Робертсона (Robertson, 2017), выступающего за прагматизм в анализе концепта «средних держав». Так, прагматический подход не предполагает

постановку вопроса «что же такое средняя держава?», вместо этого, поощряет размышления над определением, спрашивая, какие и чьи потребности, интересы и ценности оно обслуживает. Тем самым, прагматический подход ставит вопрос следующим образом: «как мы должны использовать понятие «средняя держава» в данном контексте?». По мнению Дж.Робертсона (Robertson, 2017: 366-367), одно из возможных определений средней державы может быть: «в контексте глобального управления 2010-х гг., средняя держава – это государство, имеющее возможности (материальные ресурсы, дипломатическое влияние, креативность и др.) и заинтересованное в совместной работе с такими же государствами развивать и укреплять институты управления всеобщего достояния».

Среди казахстанских исследователей поведения страны как средней державы можно отметить работу А. Бахтияровой, представленной в соавторстве с турецким ученым Сейит Али Авджу (Bakhtiyarova, Seyit Ali Avcu, 2022). Авторы, рассмотрев дипломатическую деятельность Казахстана по урегулированию конфликта в Сирии, создание KazAID, обосновывают статус страны как средней державы и анализируют дальнейшие перспективы отношений с США, КНР и РФ.

Анализу влияния статуса Казахстана как средней державы в борьбе с терроризмом посвящена совместная публикация Х.Садри, А.Курмашева, А.Джолдасбековой и Д.Ахмедияновой (Sadri, Kurmashev, Zholdasbekova, Akhmedyanova, 2018). Авторы доказывают, что особенности борьбы Казахстана с терроризмом определены во многом его позицией как средней державы.

Использование «ядерной дипломатии» в качестве «нишевой» средними державами, включая Казахстан, рассматривается в работе французской исследовательницы Э.Майтре (Maitre, 2018). Автор пытается ответить на вопрос, успешна ли «ядерная дипломатия» Казахстана и способна ли повлиять на глобальную ситуацию. Изучив в качестве кейсов «ядерную дипломатию» Японии, ЮАР и Казахстана, автор приходит к выводу, что их внешнеполитические инициативы отвечают множеству интересов и приносят средней державе укрепление безопасности, повышение политического статуса, экономической мощи, а также повышает их самооценку.

Если говорить о вышеупомянутом проекте Нидерландского института международных отношений, то нидерландские

авторы, определив ряд важных критериев средних держав и, разделив их на «устоявшиеся» и «зарождающиеся», выделили несколько десятков стран, подпадающих под категорию «средних держав», в числе которых есть и Казахстан (Oosterveld, Torossian, 2018).

Появление большого количества государств, претендующих на статус средней державы, заставило современных исследователей переосмыслить подходы к их определению. В последние десятилетия становится ясным, что новые средние государства уже не могут рассматриваться, как страны, способствующие поддержанию установленного мирового порядка, какими, к примеру, являются традиционные средние державы.

Тему переосмысления концепта средних держав продолжил Э.Джордаан (Jordaan, 2017), предложив отойти от деления стран на традиционные и зарождающиеся. Вместо этого, автор оставил определение средних держав только за средними странами, активно выступающих за сохранение либерального гегемонистского порядка. Подобное ограничение оставляет в категории средних держав только традиционные средние страны, как Канада, Австралия, Норвегия, Швеция и ряд новых, имеющих союзнические отношения с США, как, к примеру, Южная Корея.

«Позиционный» подход

В 1960-е годы был сформирован «позиционный» подход к понятию «средняя держава», направленный на определение места государства внутри международной иерархии. Внимание исследователей в рамках данного подхода было сосредоточено на поддающихся количественному измерению факторах, таких как валовой внутренний продукт (ВВП), численность населения, военная численность и расходы на оборону.

Нидерландский институт международных отношений “Clingendael” (Oosterveld, Torossian, 2018), предварительно выделив категорию великих держав из 8 стран, включающую США, Китай, Японию, Россию, Францию, Британию и Индию, проанализировали три показателя количественной силы, а именно, данные стран мира по ВВП, населению и расходам на оборону в 2013-2017 гг.

С целью разграничения средних держав от малых, за исключением восьми великих держав, следующие шестьдесят

стран в категориях ВВП и военных расходов получили по одному баллу за индикатор. За численность населения любой стране (кроме великих держав) с населением более четырех миллионов был присвоен один балл. В результате, получившие три из трех общих баллов пятьдесят стран, включая Казахстан, попали в список «потенциальных средних держав».

«Позиционный» подход предполагает количественный анализ ресурсов страны в региональном и мировом измерении, чтобы в итоге определить место страны в международной иерархической системе. Сложность данной методики состоит в проведении разграничения между великими, средними и малыми государствами. Выделение великих государств не представляет больших затруднений в силу их малочисленности (у Clingendael – их восемь). Учитывая, что, за исключением великих держав, в мире насчитывается больше 180 стран, сложность представляет проведение разграничения между средними и малыми странами. Исследование “Clingendael”, следовательно, является масштабным проектом по изучению большого массива данных по всем странам, и потому, опираясь на его результаты, можно говорить о том, что по «позиционному подходу» Казахстан рассматривается в качестве потенциального среднего государства.

В проекте Германского института по международным отношениям и безопасности авторы выделили 12 «средних стран», включая Казахстан. Отмечается, что «эти страны имеют много общего в том, что им потенциально приписывается важная региональная или международная сила действий, что отличает их от других государств» (Lippert, Mair, 2024). Авторы проекта выделяют три свойства «средних государств»: первостепенное значение экономического развития, сильный фокус на безопасность и стабильность, а также стремление к стратегической автономии. В качестве 12 «средних стран», помимо Казахстана, в работе рассматриваются Турция, Израиль, Египет, Саудовская Аравия, Индия, Индонезия, Эфиопия, Кения, Южная Африка, Мексика и Бразилия.

«Географический» подход

Одним из вариантов позиционного подхода, расширяющего концепцию средних держав, является рассмотрение географии, как части оценки силы государства.

Можно выделить три географических индикатора, используемых для утверждения статуса средней державы (Саг, 2014). Во-первых, некоторые используют географический размер как показатель силы. Казахстан занимает 9 место в мире по территории и по данному индикатору уже относится к средним государствам.

Во-вторых, согласно прусскому военному теоретику Карл фон Клаузевицу, государства могут считаться средними державами, если они занимают ключевое географическое положение, разделяющее два великих государства, поддерживают дружеские отношения с соседями и способны вносить некоторый вклад в защиту своих великих соседей (Holbraad, 1984: 22–23). Также, можно рассматривать страну как среднее государство, если она находится между великой державой и большим рядом малых стран, к примеру, Мексика (Holbraad, 1984: 20–22).

Имея общие границы с Китаем и Россией, Казахстан физически не разделяет эти страны, при этом состоит в союзнических отношениях с Россией через ОДКБ и ЕАЭС, а также является членом ШОС, куда входит и Китай.

Наконец, можно выделить третий индикатор географического подхода к определению средней державы, заключающийся в ее позиции в своем регионе. В конце 1960-х годов Исследовательским институтом Германского общества по внешней политике была разработана классификация государств по оказываемому ими влиянию. Средняя держава, согласно данному исследованию, «это государство, играющее роль в регионе» (Holbraad, 1984:72)

Купер, Хигготт и Носсал (Cooper, Higgott, Nossal, 1993) отмечают, что есть как минимум два варианта географического подхода. Первый предполагает, что государства, сильные в своих географических регионах, могут рассматриваться как средние державы. Второй вариант, популярный в годы Холодной войны, предполагал, что средние державы занимают идеологически «среднюю» позицию между двумя противостоящими великими державами.

Казахстан имеет разное региональное и глобальное значения, но стремится к статусу средней державы на основе именно регионального влияния. «Взросшая субъектность Казахстана на мировой арене свидетельствует о повышении роли и

международного авторитета государства, увеличении регионального веса, росте значения для глобальной экономики и финансовых институтов», – говорится в предыдущей Концепции внешней политики страны на 2014-2020 гг. (Akorda, 2014). Отмечается, что «осознавая свою ответственность и роль в регионе, страна будет прилагать всесторонние усилия для обеспечения региональной стабильности и безопасности». В новой Концепции уже говорится о необходимости закрепить статус ответственного участника мирового сообщества и лидирующего государства в регионе Центральной Азии (Akorda, 2020).

Как указывает Э.Джордаан (Jordaan, 2017), новые средние державы часто являются региональными лидерами, в отличие от традиционных. К примеру, Канада и Австралия стремились к статусу средней державы на основе международного, а не регионального влияния, особенно в первые послевоенные годы.

«Поведенческий» подход

Большое исследование поведенческого подхода было проведено Э. Купером, Р. Хигготтом и К. Носсалом (Cooper, Higgot, Nossal, 1993:19), которые определили средние силы по их «тенденции искать многосторонние решения международных проблем, их склонности занимать компромиссные позиции в международных спорах и их склонность использовать понятия «хорошего международного гражданства» в качестве ориентира в своей дипломатии». Проанализировав позиционный, географический и нормативный подходы, Купер, Хигготти и Носсал выступили за то, что именно внешнеполитическое поведение государств должно служить главным критерием их включения в категорию «средних держав».

Указывая, что великие державы имеют гораздо больше возможностей для осуществления вышеизложенных направлений дипломатии, авторы, однако, отмечают, что у великих держав и гораздо больше рассматриваемых вопросов, нежели у средних. В этой связи, авторы рассматривают т.н. «нишевую дипломатию», понятие, появившееся в конце 1980-х-нач.1990-х годов (Cooper, Higgot, Nossal, 1993:25)

«Нишевая дипломатия» означает концентрацию бюрократических ресурсов только в определенных областях, которые лучше всего могут обеспечить достойную отдачу, вместо того, чтобы пытаться охватить все сферы (Cooper, Higgot, Nossal, 1993:26). Примерами «нишевой дипломатии» могут

служить инициативы Канады по развитию мер доверия в военной области в Европе в начале 1990-х годов, по запрету противопехотных мин, а также инициативы Австралии по развитию режима нераспространения ядерного оружия в 1980-е годы.

Инициативы Казахстана, направленные на развитие ядерного разоружения, могут служить примером «нишевой дипломатии». Э.Майтре (Maitre, 2018:24) отмечает, что только два средних государства, наряду с Японией, могут развивать «ядерную дипломатию» в качестве «нишевой», при этом опираясь на легитимность, наличие ресурсов и желание. К таким средним государствам он относит Казахстан и Южную Африку. Изучив «ядерную дипломатию» Японии, Казахстана и Южной Африки, она отмечает, что им удалось связать свою «ядерную дипломатию» с общими внешнеполитическими целями. К главным дипломатическим достижениям Казахстана Э.Майнтре относит: инициативу страны по учреждению Международного дня действий против ядерных испытаний, участие в работе ОДВЗЯИ, в Программе совместного уменьшения угроз, ведущую роль в заключение Семипалатинского договора 2006 г., подписание Соглашения о размещении БНОУ МАГАТЭ на территории страны.

Оказание официальной помощи развитию (ОПР) странам Центральной Азии также может служить примером «нишевой дипломатии» Казахстана. В 2020 г. было создано международное агентство помощи развитию KazAID, в уставе которого основные географические приоритеты оказания помощи – это Центральная Азия и Афганистан. Из стран региона в 2019 г. помощь развитию была оказана Таджикистану (1.7 млн. долл. США) и Кыргызстану (0.1 млн. долл. США). За шесть лет с 2013 по 2019 годы официальная помощь развития, оказываемая Казахстаном, увеличилась с 8 млн. долларов США до 34 млн. долларов США. Значительная доля помощи направляется в страны Центральной Азии и Афганистан, где KazAID уделяет особое внимание инициативам в области инфраструктуры, гуманитарной помощи, гендерного равенства, образования и здравоохранения (OECD, 2022). В 2018 г. Казахстан был впервые приглашен участвовать в 25-й пленарной сессии по управлению, проводимой Комитетов по содействию развитию ОЭСР в Париже.

Обращаясь снова к проекту института “Clingendael” (Oosterveld, Torossian, 2018), надо отметить, что одной из их методик определения средних держав был подсчет количества

дипломатических представительств за рубежом и количество сроков работы страны в качестве непостоянного члена Совета Безопасности с 1998 г. и в составе Комиссии по правам человека ООН с 2006 г. По результатам методики, Казахстан был включен в категорию потенциальных средних держав.

Следующей методикой института Clingendael (Oosterveld, Torossian, 2018) по классификации средних держав стал анализ финансовой поддержки странами мира ПРООН в 2013-2017 гг. и Индекса состояния свободы Freedom House на 2017 г. По результатам подсчетов, Казахстан находится в категории «зарождающихся средних держав» («emerging middle powers»). В данную категорию также включены такие страны, как Алжир, Ангола, Ирак, Таиланд и Вьетнам.

Применяя поведенческий подход к Казахстану, можно выступить в пользу того, что страна является средним государством. Так, в новой Концепции внешней политики РК закреплена важность обеспечения более эффективного продвижения международных инициатив Казахстана в целях получения конкретных результатов для страны и мира. Внешнеполитические инициативы Казахстана по ядерному разоружению, развитие СВМДА, позиционирование страны в качестве ответственного участника международного сообщества – все это выступает в поддержку статуса как среднего государства.

Рассмотренные подходы к анализу «средней державы», примененные к Казахстану в данной работе, позволяют говорить о формировании статуса страны как среднего государства. Применяя «позиционный» и «географический» подходы к Казахстану, можно выступить в пользу того, что страна является потенциальной средней державой. Анализ «поведенческого» подхода и последующее его тестирование в отношении страны свидетельствует о том, что успешная реализация ряда внешнеполитических инициатив, развитие «посреднической» дипломатии, позволяют заявить о Казахстане как о среднем региональном государстве. Внешнеполитические инициативы по ядерному разоружению, развитие СВМДА, позиционирование страны в качестве ответственного участника международного сообщества – все это выступает в поддержку статуса страны как среднего государства.

Работы казахстанских и зарубежных авторов, посвященных изучению политики Казахстана как средней державы, нидерландского и германского проектов, идентификация страны

в Концепции внешней политики на 2014-2020 гг. обосновывают важность развития значимых исследований в этой области и выработки практических рекомендаций.

Цитируемая литература:

Akorda (2014) Концепция внешней политики Республики Казахстан на 2014- 2020 гг. 21 января 2014 г. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1400000741>

Akorda. (2020). Концепция внешней политики Республики Казахстан на 2014-2020 гг. 9 марта 2020 г. – URL: https://www.akorda.kz/ru/legal_acts/decrees/o-koncepcii-vneshnei-politiki-respubliki-kazakhstan-na-2020-2030-gody

Bakhtiyarova A., Seyit Ali Avcu (2022). Middle Power Behavior during the Transition in World Order: the Case of Kazakhstan // Вестник КазНУ им.аль-Фараби. Серия международные отношения и международное право. №1 (97). С.53-62

Carr, A. Is Australia a middle power? A systemic impact approach (2014) // Australian Journal of International Affairs. Vol.68. No.1. P.70-84

Cooper A. Higgot R., Nossal K. (1993) Relocating Middle Powers: Australia and Canada in a Changing World Order. UBC Press

Cooper, A. Emel Parlar Dal. (2016) Positioning the third wave of middle power diplomacy: Institutional elevation, practice elevation // International Journal. Vol.71 (4). P.516-528

Holbraad, C. (1984) Middle Powers in International Politics. – London Macmillan Press. – URL: <https://www.clingendael.org/pub/2018/strategic-monitor-2018-2019/a-balancing-act/>

Jordaan, Ed. (2003) the concept of a middle power in international relations: distinguishing between emerging and traditional middle powers // South African Journal of Political Studies. Volume 30. Issue 1

Jordaan, Ed. (2017) the emerging middle power concept: Time to say goodbye? // South African Journal of International Relations. 23:3, P. 395-412. – URL: https://www.academia.edu/es/40074456/_The_emerging_middle_power_concept_Time_to_say_goodbye_in_South_African_Journal_of_International_Affairs_2017

Maitre, E. (2018) Nuclear Diplomacy: A Niche Diplomacy for Middle Powers // Foundation pour la recherche strategique – FRC. N.8. – URL: <https://www.globalfirepower.com/countries-listing.php>

OECD (2022) Официальный сайт ОЭСР. – URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/7da178e1-en/index.html?itemId=/content/component/7da178e1-en>

Oosterveld, W., Torossian, B. (2018) A balancing act: the role of Middle powers in contemporary diplomacy // Strategic Monitor. – 2018-2019

Robertson, J. (2017) Middle-power definitions: confusion reigns supreme // Australian Journal of International Affairs. Vol.71. No.4. – P.355-370

Sadri, H., Kurmashev, A., Zholdasbekova, A., Akhmedyanova, D. (2018) Kazakhstan's Middle Power Response to Terrorism//Insight Turkey. Vol.20. N.4. – URL: <https://www.insightturkey.com/articles/kazakhstans-middle-power-response-to-terrorism>

ГЕОСАЯСИ ӨЗГЕРІС ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ОРТАЛЫҚ АЗИЯ КӨЛІК ДӘЛІЗІНІҢ ДАМУ БОЛАШАҒЫ МЕН МӘСЕЛЕЛЕРІ

Орталық Азия – Еуропа мен Азия арасындағы көлік бағыттарының қиылысында орналасқан экономикалық даму мен транзиттік сауда үшін өте маңызды аймақ. Жаңа геосаяси шынайылықта осы өңірдің трансконтинентальды сауданы ілгерілету мен дамытудағы рөлі қарқынды өсуде.

Орталық Азиядағы көлік дәлізі – осы өңірдегі мемлекеттер мен көршілес мемлекеттерді, атап айтқанда, Қытай, Ресей, Еуропа, Иран, Үндістан және Пәкістан сияқты елдерді қосатын халықаралық көлік бағыттарының бір бөлшегі болып табылады.

Аймақтағы мәселелердің бірі, көлік инфраструктурасы мен транзиттік сауда саласы бойынша аймақтағы кейбір мемлекеттер арасындағы келісімнің әлсіздігі және шектеулердің болуы. Бұл жүк тасымалының тежелуіне және товар жеткізу шығынының ұлғаюына алып келуі мүмкін. Келесісі ол көлік бағытының тар болуы және инфраструктураға қатысты мәселелер болып табылады, бұл өз кезегінде өткізу мүмкіндігін шектеп, тасымалдау уақытының созылуына алып келеді.

Дегенмен, Орталық Азияда көлік дәлізін дамытудың бірнеше жолдары бар. Көршілес отырған елдердің барлығында мемлекеттік көлік жолдарын дамытуға арналған өзіндік бағдарламалары баршылық. Мәселен, Ресейдің «Транссібір магистралы», Моңғолияның «Далалық жол», Қытайдың трансконтиненталдық «Бір белдеу, бір жол», Оңтүстік Кореяның «Еуразиялық Жібек жолы» халықаралық көлік жолы бағдарламалары бар. Сондай-ақ, еліміздің көтеріп отырған «Еуразиялық трансконтиненталдық дәліз» мультимоделдік көлік дәлізін құру жөніндегі жоба осы жобалардың құрамдас бір бөлігі болып табылады. «100 нақты қадамның» 65-қадамы алдағы уақытта толық жүзеге асуы, еліміздің экономикасында үлкен бір секіріс болмақ деп сенімді айтуға болады. Одан бөлек, Каспий теңізі және Иран арқылы өтетін баламалы бағыттарды қолдану

потенциалы да бар. Соңғы әлемде болып жатқан жағдайларға байланысты, Ресей арқыты транзит кез-келгеннің таңдауы болмағандықтан, Орталық Азия дәлізі көпшіліктің назарында болып отыр.

Бүкіләлемдік банктің бағалауы бойынша Орталық Азиядағы көлік дәлізі аймақтағы бес мемлекеттің ішкі жалпы өнімін 15 пайызға көбейтеді. Көрші мемлекеттер арасындағы саудасаттықты жандандыру үшін көлік дәлізінің маңызы аса зор. Соның нәтижесінде экономикасы дамыған көрші Қытаймен арадағы транзиттік ағыстарды ұлғайту ерекше маңызға ие.

Бұл – тек Орта Азия елдері үшін ғана емес, Қытайдың өзі үшін де пайдалы. Соның арқасында көрші мемлекет транзитті-көлік бағыттарын диверсификациялап, интеграцияланған логистикалық шешімдерді іске асыруды күшейте түсті. Сөйтіп, жерүсті көлік дәлізі іске қосыла бастады. Мұндай маңызды шаруа мүдделі екі тарап жағынан да қаржы бөлуді талап етеді. 2025 жылға дейін Қазақстан дәл осы мақсатта жиырма миллиард доллар қаржы бөлуді жоспарлап отыр.

Қазақстан аймағы арқылы өтетін магистральды көлік дәлізі Қытай тауар өндірушілерінің Еуропаның, Таяу Шығыс пен ТМД елдерінің нарқына шығуын барынша жеңілдеті түседі. Ляньюньгандағы терминал, Қорғастағы жерүсті порты және «Батыс Қытай – Батыс Еуропа» авто-магистралі сияқты бірлескен инфра-құрылымдық жобалар «Бір белдеу – бір жол» мегажобасының тірегіне айналып отыр. Жалпы, “Орталық Азия-Қытай” жерүсті көлік бағыттары (1-кесте) Орталық Азия елдері мен Қытай арасындағы жолаушылар тасымалы, жүк тасымалы және сауда-саттық пен туризм саласына айтарлықтай жеңілдіктер алып келді.

Автожол нөмірі	Басып өтетін маңызды қалалар
АН15	Шаңхай-Нанкин-Сиань-Ланьчжоу-Урумчи-Қорғас-Алматы-Бішкек-Ташкент-Ашхабад
АН61	Қашқар-Бішкек-Арал-Ақтөбе-Орал
АН65	Қашқар-ЭркешТам-Ош-Душанбе-Турсунзаде-Узун-Термез
АН67	Куйтунь-Бақты-Семей-Павлодар-Қарағанды-Жезқазған
АН68	Дзинхэ-Алашанькоу-Достық-Үшарал

Мемлекеттер арасын байланыстыратын көлік дәлізіне негізделген жан-жақты сауда байланыстары тек жерүсті жол қатынасына негізделмейді. Себебі, бұл жердегі басты мақсат атақты Жібек жолының дәстүрімен Еуропа және Азия арасындағы сауда қатынастарын жандандыру. Бұл жерде Транс-Каспий дәлізінің маңыздылығына да ерекше. Осы дәліз халықаралық сауда мен тауар айналымында көп нәрседен үміттендірген жоба. Қазіргі таңда Транс-Каспий дәлізінің аса ірі көліктік бағыт болатын мүмкіндігі зор екені болжанып отыр.

Теңізбен қоса құрғақтағы көлік қатынасын біріктіретін Транс-Каспий дәлізі Қытай халық республикасынан Еуропаға дейін созылып жатыр. Жолдың негізгі бөлігі Қазақстан аумағында болып отыр. Оған қоса соңғы кезде осы халықаралық сауда бағыты трансшекаралық сауда үшін маңыздылығын одан әрі арттыра түскені байқалады.

Дегенмен басқа қосалқы мәселелермен қоса қаржы тапшылығының жылдам дамып келе жатқан осы бір инфрақұрылымдық дәліздің одан әрі өркендеуіне кедергі келтіруі мүмкін деген болжам да жоқ емес.

Транс-Каспий дәлізінің алдымен Орта Азия аймағы үшін, оның ішінде Ауғанстанды, Әзірбайжанды, Грузияны, Қазақстанды, ҚХР-ды, Қырғызстанды, Моңғолияны, Пәкістанды, Түрікменстанды және Өзбекстанды біріктіретін Орта-лық Азия аймақтық экономикалық әріптестік ұйымының дамуына аса қажет екені анық.

Транс-Каспий дәлізінің жетекші ойыншылары ретінде ең алдымен Қазақстан мен Түрікменстанды санауға болады. Себебі, Каспий теңізі арқылы өтетін кең ауқымды көлік дәлізінде осы екі мемлекет көп түйінді шеше алады. Еуропаға теңіз жолы арқылы өтуге тиіс Қытай тауарының тағдыры да алдымен осы мемлекеттердің қолында деп санауға толықтай негіз бар.

Минералды ресурстардан түскен кіріс көлемі Қазақстан мен Түрік-менстанға порт, автомобиль және теміржол инфрақұрылымдарына ауқымды қаржы құюға мүмкіндік береді. Бұл да халықаралық сауда байланыстарында осы екі мемлекеттің деңгейін біршама жоғарылататын фактор болып табылады. Осы жобада теңіз қатынасының қаншалықты маңызды екені айтпаса да, белгілі. Осы орайда Қазақстан мен Түрікменстанға Әзірбайжанның да қосылатыны бәрімізге мәлім.

Аталған теңіз дәлізін іске қосуда маңызды роль атқаруға тиіс Түрік–менстандағы, Әзірбайжан мен Қазақстандағы шешуші үш порттың бір кезеңде, яғни 2018 жылдың екінші жартысында іске қосылуы да бекер емес. Себебі, бұл жерде де үш мемлекет арасында келісім мен ымыра болғаны күмәнсіз. Түрікменстандағы Түркменбашы атты халықаралық теңіз портын іске қосуға бес жыл уақыт кетіп, 1,5 миллиард доллар шығындалғаны белгілі. Техникалық жетістіктердің арқасында ондағы жүк сыйымдылығы, мұнай өнімдерін есептегенде, бұрынғы 18 миллион тоннаның орнына жылына 8 миллион тоннаға артық болды. Сонымен қатар 2018 жылы Ашхабадты Түркменбашы теңіз портымен қосатын 564 шақырымдық жол тартылды. Осы жобаның іске асуына Қазақстанның да қосқан үлесі зор. Қазіргі уақытта екі құрлықты байланыстыруда шешуші роль атқарып отырған Құрық портының жұмысы соған дәлел. Ал қос құрлықты жалғастыратын құрғақтағы көлік дәлізінің ұзақтығы 365 мың шақырымнан асып отыр.

2017 жылдан бері осы дәліздің бағдары бойынша контейнерлер тасымалы 3 есе артқан. Бұдан бөлек, Қазақстан "Мазари-Шариф – Кабул – Пешавар" теміржол құрылысына қатысуға дайын, атап айтқанда, Қазақстан теміржолдың жоғарғы құрылысына материалдар жеткізіп, жылжымалы құрам ұсына алады деп болжанып отыр.

Орталық Азиядағы теміржол дәлізін одан әрі дамытудың да маңызы аса зор. "Қазақстан – Түрікменстан – Иран" теміржолын белсенді қолдануға үгіттеуге болады. Себебі, бұл Шығыс Азия мен Парсы шығанағы елдері арасындағы ең қысқа бағдар болып табылады. Айта кету керек, жуырда Түрікменстан мен Иран аумағы арқылы Қазақстаннан алғашқы контейнерлік пойыз Түркияға аттанды. Бұл жаңа логистикалық шешім 6 мыңнан астам шақырымды небәрі 12 күнде ескеруге мүмкіндік береді. Ал Таяу Шығыс пен Еуропа елдерінің нарығына қазақстандық Ақтау мен Құрық теңіз порттары арқылы шығуға болады.

Қазіргі таңда Қазақстан мен Өзбекстанның белсенді жұмысы арқасында, "Дарбаза – Мақтарал" теміржол желісінің іске қосылуы өткізу қабілетін 2 есе ұлғайтуға және жүк тасымалдау мерзімін 1,5 есеге қысқартуға мүмкіндік береді.

Қырғызстан, Өзбекстан және Қытай арасындағы 25 жыл бойы жоспаланған Қытай-Еуропа теміржол экспресінің оңтүстік дәлізінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылатын теміржол

құрылыс жобасы биыл өз жұмысын бастайды деп жоспарланып отыр. Жалпы ұзындағы 523 шақырым болатын темір жол құрылысы, Қытайдың 213 шақырым, Қырғызстан аумағының 260 шақырымын, сондай-ақ Өзбекстанның 50 шақырым жерін басып өтпек. Қырғызстан, Өзбекстан және Қытай арасындағы теміржол жобасы Қытайдың ШҰАА-дағы Қашқардан бастау алып, Қырғызстанның Қарасу аумағынан өтіп, Өзбекстанның Андижан қаласына дейін созылады деп жоспарланып отыр. Бұл теміржол құрылысы аяқталғаннан кейін, Қытайдан Еуропа мен Таяу Шығысқа жүк тасымалының ең қысқа бағыты болады деп болжануда. Жол ұзақтығын 900 шақырымға дейін қысқартып, уақыт жағынан 7-8 күнге дейін үнемделеді делінген. Бұл жоба Еуразиялық континентальді көпірдің оңтүстік дәлізін толықтыратын, Шығыс Азия және Оңтүстік-Шығыс Азиядан Орталық Азияға, Оңтүстік-Батыс Азия және Солтүстік Африка мен Оңтүстік Еуропа шығатын жылдам әрі ыңғайлы транзитті бағыт болмақ.

Жалпы, аймақта экономикалық даму мен сауданы ұлғайту мақсатында Орталық Азиядағы көлік дәлізін дамыту маңызды тапсырмалардың бірі болып табылады. Осы мақсатқа жету үшін аймақтағы мемлекеттер келісімнің болуын, бағыттардағы тар жерлердің кеңейтілуін және балама бағыттардың енгізілуін, сондай-ақ, ел үкіметтері тариф саясатын оңтайландыру және әкімшілік процедураларды жеңілдету мәселелері бойынша өзара тығыз қарым-қатынаста болуы керек екенін талап етеді.

Қазіргідей алмағайып шақта темір жолдың әлеуетін арттыру, оның мүмкіндігін барынша пайдалану маңызды. Достық – Мойынты темір жол дәлізін жаңғырту жобасы «Қуатты өңірлер – ел дамуының драйвері» ұлттық жобасына енгізілді. Оны іске асыру жүктерді тасымалдау жылдамдығын және Қытай – Еуропа – Қытай транзиттік дәлізі бойынша темір жол инфрақұрылымының өткізу қабілетін бес есеге арттырады. Одан бөлек, Дарбаза – Мақтаарал темір жол желісі мен Алматы стансасын айналып өтетін Жетіген – Қазыбек Бек айналма темір жол желісін салуды жоспарлап отыр. Дарбаза – Мақтаарал желісі Сарыағаш мемлекетаралық түйісу пункті мен Ташкент торабында инфрақұрылымдық шектеулерді «кестелеуге» мүмкіндік береді. Жетіген – Қазыбек Бек айналма желісі жүк ағынын қайта бағдарлау есебінен Алматы торабы жүктемесінің төмендеуін қамтамасыз етеді және жүктерді жеткізу уақытын

қысқартады. Бұл жобалар жоғары локализацияға (85 пайыз) байланысты экономикаға айтарлықтай мультипликативтік әсер етеді және қосымша жұмыс орындарын құруға жол ашады. Қазіргі жағдайда елдің көлік-транзиттік әлеуетін дамыту жөніндегі шараларды күшейту әрі жандандыру қажет екені түсінікті. Бүгінгі таңда Қазақстанда темір жол көлік дәліздерінің тармақталған желісі бар. Қосымша темір жол инфрақұрылымын, терминалдық қуаттарды салу бойынша жоспарлар бар. Теңіз саласын дамытуға ерекше көңіл бөлінеді. Бүгінде Каспий теңізіндегі позициямызды нығайтып, Ақтау және Құрық теңіз порттарын дамытып, отандық сауда флотын құрып, одан әрі дамытатын уақыт келгенін ерекше атап өткен жөн. Егер дәліздерге жеке тоқталатын болсақ, Ресей мен Қытай арасындағы транзиттік экспорттық тасымалдарды дамыту үшін Достық – Мойынты темір жол учаскесінің екінші жолдарының құрылысы жоспарланып отыр. Сондай-ақ Алматыны айналып өтетін айналма темір жол құрылысын салу көзделген. Бұл Алматы торабын орта есеппен 30 пайызға жеңілдетуге мүмкіндік береді. Оған қоса Бақты – Аягөз темір жол учаскесі мен үшінші шекара өткелінің құрылысы мәселесі қарастырылып жатыр. «Қазақстан темір жолы» қазіргі уақытта ресейлік серіктестермен және қытайлық әріптестермен осы жобаларды іске асыру бойынша келіссөздер жүргізуде. Орталық Азия өңіріне қатысты айтар болсақ, қазіргі таңда Сарыағаш стансасы толық қуаттылыққа ие, резервтер шамамен 1 млн тоннаны құрайды. Осыған байланысты Дарбаза – Мақтаарал темір жолының құрылысы жоспарланған. Темір жолдар Мақтаарал ауданын негізгі магистралдық темір жол желісімен қосуға мүмкіндік береді. Тиісінше, осы өңірдің дамуына оң әсер етеді.

Транскаспий халықаралық көлік бағытының әлеуеті әлі ашылмаған. Бұл – негізгі балама бағыттардың бірі. Транскаспий халықаралық көлік бағыты дегеніміз – 8 мемлекеттің аумағында 11 мың шақырымға созылған жол бағдары. Бұл жол Қытай Халық Республикасының шығыс жағалауында орналасқан Ляньюньган портынан басталып, Еуроодаққа дейін жетеді. Жол Қытай, Қазақстан, Каспий теңізі, Әзербайжан, Грузия, Түркия, Украина, Польша, Румыния секілді мемлекеттерді басып өтеді. Шығыс пен Батысты жалғайтын аса маңызды көлік дәлізі болып саналады. Бұған дейін мемлекеттік бағдарламалар аясында Ақтау портында паром кешенін салу бойынша жобалар іске асырылды,

қолданыстағы порттың өткізу қабілетін кеңейту бойынша шаралар қабылданды. Атап айтқанда, үш құрғақ жүк терминалы салынды. Бүгінде инфрақұрылымның өткізу қабілеті шамамен 21 млн тоннаны құрайды. Осы бағытта жүктің кез келген түрін тасымалдауға мүмкіндік бар.

2017 жылғы 30 қазанда жүктерді өткізу мақсатында Баку – Тбилиси – Карс темір жол телімі ашылды. Ол қазір аяқталуға жақын. Одан басқа, 340 шақырым аумақты қамтитын Зангезур жаңа көлік дәлізі салынады. Бұл да Қазақстанның жүк жөнелтушілері үшін тағы бір зор мүмкіндік. Ол 5 жылда бітеді деп жоспарланып отыр. Себебі алты елдің министрлері Баку қаласында кездесіп, үшжақты келісімге қол қойып, декларация жариялады. Аталған көлік дәлізі де қазіргі жүк ағынының екпінін қарқынды етеді деп ойлаймыз. Бұдан басқа, Түркия мемлекетінде ірі инфрақұрылымдық жобалар жүзеге асырылуда. Осылайша, біз Еуроодақ елдеріне тікелей шығуға мүмкіндік аламыз. Ірі интеграцияланған көлік-логистикалық компания құру – қазіргі заманның талабы. Бұл жақсы нәтижелерге жетелейді. Аталған бастама жүзеге асырылса, Қазақстанның әлемдегі логистикалық индексі біршама өседі.

Қазіргі таңда көлік дәлізінде теңіз, темір жол саласын қамтитын жұмыстар атқарылуда. Бұл мультимодалды, интермодалды көлік дәлізі болып есептеледі. Себебі онда тасымалдау бірнеше көлік түріне тиесілі технологияларға сай жүзеге асырылады.

Алматы – Қарағанды жобасының да маңызы зор. Жалпы ұзындығы 946 шақырым болатын «Орталық – Оңтүстік» көлік дәлізін реконструкциялау негізгі 4 учаскеге бөлінген. Олар – Қарағанды – Балқаш (363 шақырым), Балқаш – Бурылбайтал (288 шақырым), Бурылбайтал – Құрты» (228 шақырым) және Құрты – Қапшағай (67 шақырым). Қазіргі уақытта жаңа асфальтбетон жабыны бойынша Қарағанды – Балқаш учаскесінің 277 шақырымында қозғалыс жүзеге асырылуда. Осы жылдың 20 мамырынан бастап 10 шақырымында негіздің төменгі қабаты және 32 шақырымында жабынның төменгі қабаты төселді. Жыл соңына дейін қозғалысты толық ашу жоспарланып отыр. Айта кетейік, учаскеде 198 құрылыс техникасы мен 375 адам жұмылдырылған. Балқаш – Бурылбайтал жобасы бойынша қазіргі күні 123 шақырымында (43 пайыз) жабын, 143 шақырымында (50 пайыз) негіз және 13,2 млн текше метрінде (75

пайыз) жер жұмыстары орындалыпты. Биыл 114 шақырым бойынша қозғалысты ашу жоспарлануда. Жұмыстар 2023 жылы толық аяқталмақ. Бұрылбайтал – Құрты учаскесінің 102 шақырымында (71 пайыз) жабын, 111 шақырымында (78 пайыз) негіз және 6,7 млн текше метрінде (90 пайыз) жер жұмыстары орындалды. Жобаны іске асыруға 200-ден астам техника мен 312 адам жұмылдырылған. 2023 жылы жұмыстарды толық аяқтай отырып, 143 шақырым бойынша қозғалысты ашу жоспарланған. Құрты – Қапшағай учаскесінде құрылыс-монтаждау жұмыстары жүргізілуде. Қазіргі уақытта жобаны іске асыру үшін инженерлік және өндірістік персоналдың 277 маманы және жол-құрылыс техникасының 131 бірлігі жұмыс істеуде. Айта кету керек, құрылыс жұмыстары басталғаннан бері 4 шақырымында (6 пайыз) жабын, 8 шақырымында (12 пайыз) негіз және 3 млн текше метрінде (71 пайыз) жер жұмыстары орындалды. Осы жылы төсемнің төменгі қабаты бойынша бір бағытта жүруді қамтамасыз ету міндеті қойылды. Нысанды пайдалануға беру 2024 жылға жоспарланған.

Тағы бір маңызды автомобиль дәлізі – Ақтөбе – Қандыағаш – Мақат бағытының жалпы ұзындығы 436 шақырым. Дәліз екі учаскеге бөлінген Ақтөбе – Қандыағаш (96 шақырым) және Қандыағаш – Мақат (340 шақырым). Қандыағаш – Мақат учаскесіндегі құрылыс-монтаждау жұмыстары 2018 жылы басталған. Қазіргі таңда жаңа асфальтбетон жабындысы бойынша қозғалыс ашылды. Осы жылы жұмыстарды толық аяқтау және пайдалануға беру көзделуде. Бұдан бөлек, жоба аясында Мақат ауданы Доссор кентінің ұзындығы 5 шақырым болатын айналма жолының құрылысы жүзеге асырылды. Ақтөбе – Қандыағаш учаскесін реконструкциялау 2021 жылдың сәуір айында басталды. Қазіргі уақытта құрылыс жұмыстары тұтас ұзындық бойынша жүргізілуде. Осылайша, 5 мың текше метрден астам жер төсемі, 28 шақырым төменгі жабын қабаты төселді және 36 су өткізу құбыры монтаждалды. Жыл соңына дейін жаңа жабын бойынша 46 шақырым бойы қозғалыс ашу жоспарлануда. Жұмыстарды толық аяқтау 2023 жылға көзделген.

Мемлекет басшысының өзі маңыз берген бағыттың бірі – Талдықорған мен Өскеменді байланыстыратын жоба. Талдықорған – Қалбатау – Өскемен автомобиль жолының жалпы ұзындығы – 768 шақырым. Соның 37 шақырымы I техникалық санатқа жатса, 731 шақырымы II санатқа тиесілі. Жобаға сәйкес

автомобиль жолы 16 учаскеге бөлінген. Мұндағы реконструкциялау жұмыстары 2019 жылы басталған. Қазіргі таңда қозғалыс жолдың төменгі қабатының 593 шақырымы бойынша ашылған. Барлық ұзындығы бойынша қозғалысты ашу осы жылдың соңына таман көзделіп отыр. Ал жұмыстарды толық аяқтау 2023 жылға жоспарланған. Айта кету керек, жұмыстың аяқталу мерзіміне COVID-19 пандемиясы әсер етті. Сонымен қатар Қызылорда – Қарабұтақ – Ақтөбе – Ресей Федерациясының шекарасы автожолы екі кезеңде реконструкцияланады. Бірінші кезеңде ұзындығы 262 шақырым болатын «Ақтөбе – Ұлғайсын» автожолының учаскесін реконструкциялау көзделіп отыр. Қазіргі уақытта жобалық-сметалық құжаттама әзірленуде. Ол 2023 жылы дайын болады деп күтілуде. Ал екінші кезеңде, яғни 2025 жылдан кейін ұзындығы 1101 шақырымды құрайтын қалған учаскелерді қайта жаңарту жоспарланған.

Болашағы зор, бірақ толық қолданылмай отырған бағыттың бірі – Иран. Әлеуеттің 19 пайызы ғана пайдаланылып отыр. Сондықтан бұл бағытты пайдалануға үлкен мүмкіндік бар. Бұл Парсы шығанағына, тиісінше, Үндістан нарығына, одан әрі ашық жолдармен еуропалық нарықтарға шығуға мүмкіндік береді. Сауда-экономикалық байланыстардан басқа, осы жылдар ішінде көлік саласындағы ынтымақтастық маңызды мәнге ие болды. Ол 1996 жылы мамырда Иран темір жолдарының желісімен Орталық Азия темір жолдарын байланыстыратын Мешхед-Серахс-Теджен темір жолы іске қосылғаннан кейін басталды. Иранның Орталық Азия бағытындағы сындарлы және сарапталған саясаты оған өзінің де, Орталық Азия энергия тасымалдаушыларының да транзиті үшін өзінің геостратегиялық жағдайының барлық артықшылықтарын барынша орындауға көмектеседі. Міне, сондықтан да өткен жылдар ішінде Иран тасымал саласындағы өзара іс-қимылды мүмкіндігінше барлық жерде еркін экономикалық аймақтарды дамытуға ықпал ете отырып, екіжақты ынтымақтастық жоспарларының негізі етіп қояды.

Орталық Азия елдерінің Иранға деген қызығушылығы, аймақ елдері ашық теңізге шыға алмайды, ал Иран порттары Араб теңізіне тікелей кіре алады, олар ірі кемелерді қабылдай алады. Мысалы, Чахбар порты өте маңызды, өйткені ол Парсы шығанағынан тыс орналасқан және Араб теңізіне тікелей шығатын жалғыз ірі теңіз сауда порты. Иран мен Орталық Азия елдерінің көлік саласындағы мүдделері сәйкес келеді. Мысалы,

Тегеран Парсы шығанағы порттарына, Таяу Шығыс, Оңтүстік және Оңтүстік–Шығыс Азия нарықтарына кіруді қамтамасыз ететін Теджен–Серахс–Мешхед транзиттік жолын салды. Екінші маңызды жоба – Орталық Азия елдеріне Парсы шығанағы порттарына жол ашқан Қазақстан – Түрікменстан – Иран темір жолы. Транзиттік жүк тасымалдары Иранға «Қазақстан-Түрікменстан-Иран» теміржолы және Каспий теңізіндегі Ақтау порты арқылы жүзеге асырыла бастады.

Иран Орталық Азия үшін гидроэлектростанциялар, құбырлар салу, сондай-ақ электр желілерін салу мәселелерінде де мүдделі. Тәжікстанмен осы мәселелер бойынша ынтымақтастық жүріп жатыр. Мысалы, Түрікменстан үшін Иранмен газ саласындағы ынтымақтастық ерекше маңызға ие. 1997 жылы «Корпече Курткуи» газ құбыры салынды, ал 2010 жылы «Довлетабад Серахс–Хангеран» газ құбыры пайдалануға берілді. Қазақстандық аналитик Л.Пархомчик атап көрсеткендей, 2010 жылға дейін Ақтау порты арқылы Каспий теңізінде своп-операциялар аясында жыл сайын 5 млн тоннаға дейін қазақстандық мұнай кететін. Иранның Қырғызстанмен қарым – қатынасы нәтиже бермеді, онда басқа ойыншылар, ең алдымен Ресей мен Қытай белсенді және табысты жұмыс істеуде.

Иран-қазақ қатынастарына келетін болсақ, тәуелсіздік жылдары аймақтағы Иранның ең ірі сауда серіктесі ретінде мұнайды айырбас негізінде жеткізген Қазақстан болды. Ирантүрікмен қатынастарының мысалындаИраннан санкциялар алынып тасталғаннан кейін елдер арасында ірі жобалар жүзеге асырылмады деуге болады. 2018 жылы ашылған жаңа Түркменбашы халықаралық теңіз порты келешекте Иранның Энзели және Нека порттарымен және Парсы шығанағындағы Бендер-Аббас порты арқылы байланысты арттыруға мүмкіндік береді. Шавкат Мирзиесев билікке келгеннен (2016 жылғы 14 желтоқсан) кейін Иран мен Өзбекстан қарым-қатынасында белгілі бір ілгерілеу байқалады. Мәселен, 2017 жылдың қазан айында Өзбекстан делегациясының Иранға сапары аясында және бизнесфорумның қорытындысы бойынша кәсіпкерлер 25,5 миллион доллар сомасына ауыл шаруашылығы және тоқыма өнімдерін жеткізу туралы келісімге қол қойды.

Сонымен қатар, Иран Гератқа (Ауғанстан) алғашқы теміржол құрылысын жүргізуде. Осы жағдайда Өзбекстанда Ауғанстан аумағы арқылы өзінің көлік желісін Иран желісімен қосу жобасы

қарастырылуда. Келесі маршрут ең ыңғайлы болып көрінеді: Термез (Өзбекстан)- Мазари-Шариф – Герат (Ауғанстан). «Қытай-Қырғызстан-Тәжікстан-Ауғанстан-Иран» теміржол құрылысы бағытында бәрі біркелкі жүріп жатқан жоқ. Қытай Өзбекстан бағытында жаңа көлік дәлізін іске қосқан кезде, Қырғызстан-Тәжікстан-Ауғанстан-Иран теміржол маршрутын салу жобасының тағдыры инвестицияның жоқтығынан түсініксіз болып қалуда. Кейбір сарапшылар бұл жобаны «тасымалдық және экономикалық жауһар» деп санайды, ал басқалары, керісінше, «миф» деп санайды, өйткені бұл Орта Азиядағы күрделі рельефті таулы жерлерден өтетін алғашқы теміржол болады.

2010 жылы Иран-Ауғанстан-Тәжікстан-Қырғызстан-Қытай темір жолын салу бастамасын көтерді және төрт жылдан кейін – 2014 жылдың желтоқсанында Душанбеде өңірлес елдер осы жоба бойынша уағдаластыққа қол жеткізді. Маршруттың ұзындығы 2 мың шақырымға жуық болуы, ал оның 580 шақырымы Тәжікстан арқылы өтуі керек еді. Жол төменгі Пянджадан басталып, Руми, Яван, Вахдат, Файзабад және Жиргатааль аудандарынан Қырғызстан шекарасына дейін өтеді делінді. Сондай-ақ, 16 шақырым тоннель мен 47 көпір салу көзделген. Сарапшылар ұзындығы 270 шақырым Вахдат-Карамық (Қырғызстан шекарасы) учаскесін ең күрделі бағыт деп атайды. Алдын ала деректер бойынша, Тәжік учаскесін іске асыруға \$3,2 млрд-тан астам қаражат қажет болады. 2010 жылы Иран билігі жобаның Техникалық экономикалық негіздемесіне (ТЭН) миллион доллар көлемінде грант бөлуге уәде берді, бірақ Тегеран мен Душанбе арасындағы қарым-қатынастың нашарлауына байланысты мәселе ешқашан шешілген жоқ. Иран мен Тәжікстанның қарым-қатынасы 2015 жылы айтарлықтай нашарлады, ал Тегеран ТЭН үшін уәде етілген соманы бөлген жоқ.

Иран келісімге қол қойылғаннан кейін жеті жыл ішінде тек 200 мың доллар төледі. Сондықтан жоба тоқтап қалды. Соңғы рет Тәжікстан билігі 2019 жылдың желтоқсан айының соңында Душанбеде Тәжікстан мен Ауғанстан билігі арасында Жалолоддин Балхи (Колхозобод)-Джайхун-Нижний Пяндж-Шерхан Бандар (Ауғанстан) темір жолын салу туралы келісімге қол қойылған кезде Қытай-Қырғызстан – Тәжікстан-Ауғанстан – Иран темір жолының жобасын атап өтті. Саясаттанушы Наргиза Мұраталиева Қытай-Қырғызстан-Тәжікстан-Ауғанстан-Иран

теміржол маршрутын жүзеге асыруда инвестициялардың қалай тартылатыны және қандай шарттармен инвестиция тартылатыны туралы мәселе әлі күнге дейін түсініксіз болып қалатынын атап өтті. Алайда Тәжікстан бұл жобаны жүзеге асыруға деген үмітін үзбейді. Республиканың көлік министрі Худоер Худоерзоданың айтуынша, тәжік мамандары оған Экономикалық ынтымақтастық ұйымының (ЕКО) съезінде түзетулер енгізеді. Сондайақ, жобаға назар аудару мақсатында оны талқылау БҰҰ-ның Азия мен Тынық мұхитқа арналған экономикалық және әлеуметтік комиссиясының (ESCAP) кездесуінде жоспарланып отыр. Министр сондай-ақ, жобаға қатысушы елдер әрқайсысы өз аумағында жеке бюджеттен ТЭН жасайтыны туралы келісті. Халықаралық деңгейде Орталық Азия елдерінің Ислам Конференциясы ұйымына мүшелігі Иран үшін де тиімді болып табылады. Орталық Азия мемлекеттерінің ИБҰ – на (ИКҰ-ға) қатысуы оның құрамы мен аумағын ұлғайтып қана қоймай, сондайақ осы ұйымның әлемдегі күші мен беделін нығайтады. Иранның Орталық Азия мемлекеттерімен қарым-қатынасының тағы бір маңызды бағыты-бұл елдердің халықаралық маңызы бар мұнай экспорттаушы елдер ұйымына (ОПЕК) мүшелігі туралы мәселе және қазіргі уақытта аймақтың егеменді республикаларын осы ұйымға қабылдау мүмкіндігі мәселесі шешілуде.

Қытай-Қырғызстан-Тәжікстан-Ауғанстан-Иран теміржол құрылысының картасы

Дереккөзі. Хурсанд Хуррамов. Новый транспортный коридор и «зависшая» судьба железной дороги из Китая в Таджикистан. Дата обращения 14 июня, 2020 // <https://rus.ozodi.org/a/30670099.html>

Иранның Орталық Азияға қатысты сыртқы саяси стратегиясын және аймақ елдерімен екіжақты байланыстардың жағдайын, санкциялар кезіндегі және санкциялар бәсеңдегеннен кейінгі Иранның Орталық Азия елдерімен көлік логистикасы саласындағы ынтымақтастығы қарастырылды. 2014 жылы Қазақстан – Түрікменстан – Иран («Солтүстік – Оңтүстік» ККМ Шығыс бағыты) тікелей теміржол бағытының пайдалануға берілуі, 2016 ж. ақпанда Шығыс Қытайдан Парсы шығанағы нарықтарына жүктерді (10 тәулік) жылдамдықпен жеткізудегі алғашқы логистикалық шешім болып табылатын Қытай – Қазақстан – Түрікменстан – Иран жаңа бағытының ашылуы екі жақты және көп жақты келісімдердің нәтижесі. Көптеген ауқымды жобалар бар және қайта жаңғыртылуда. Иранның аймақ елдерімен ынтымақтастығы сауда, энергетика, көлік, мұнай-газ саласы сияқты салаларда мүмкіндігі мол. Бұл ретте ұзақ мерзімді перспективада мұндай ынтымақтастық Иранның сыртқы саясаты басымдықтарының бірі болады. Сонымен қатар, Иранның Орталық Азияға «қақпа» рөлін және мұнай-газ құбырлары мен көлік жолдарының транзиттік бағытын қамтамасыз ету міндеттері АҚШ-тың Иранға қарсы санкцияларымен және ОА аймағындағы АҚШ-Ресей геосаяси бәсекелестігімен қиындады. Бүгінгі таңда Иранның қатысуымен Орталық Азия аумағынан жоспарланған мұнай-газ жобаларының көпшілігі аяқталған жоқ, бұл негізінен ағымдағы геосаяси күрестің нәтижелеріне, соның ішінде Иранның төңірегіндегі ахуалдарға байланысты болды. Сонымен қатар, Иранға қарсы санкциялардың Орталық Азиядағы экономикалық процестерге ұзақ мерзімді теріс әсері ОА мемлекеттерін ең ыңғайлы, сенімді және болжамды инвестор ретінде Қытайға бағыттайды. Тегеран мен ОА елдері белгілі бір мәмілеге келу және позицияларды жақындастыру арқылы Каспий ынтымақтастығын жандандыруда.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

Грозин, А. В. (2020). Политика и интересы Ирана в Центральной Азии с учетом энергетического и логистического факторов. Геоэкономика энергетики, (3) (11), 106-130.

Қазақстандағы транспорт және коммуникация 2000-2003. (2004). Статистикалық жиынтық. Алматы, 72б.

Международный транспортный коридор «Север-Юг». (2022). – URL: <https://ru.sputnik.kz/20220609/mezhdunarodnyy-transportnyy-koridor-sever-yug-25437461.html>.

Месамед, В. И. (2010). Иран в Центральной Азии: два десятилетия диалога. Москва: Институт Ближнего Востока, 268 с.

Пак, Е. (2005). Экономика. Транспортный коридор в Центральной Азии. Алматы, 33-346.

Транспортный коридор Север — Юг. (2022). July 1, 2022. – URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%>.

Чжэн, Ч. (2016). Финансовое сотрудничество экономического пояса Шёлкового пути: развитие, перспективы и стратегия, (3), 36-42.

Asian Highway Network. – URL: http://www.huoche.wu.com/show_2007168/

Permanent Delegation of the IRU to the EU. (2004). Road Transport in Kazakhstan 2003-2004. Moscow: IRU Blue Paper, 17-21.

Romanov, T. M. (2015). About Eurasian Transcontinental Transport Corridors and Economic Axes. – URL: <http://www.researchgate.net/publication/281571412>, 5-9.

United Nations. (2019). Logistics and Transport Competitiveness in Kazakhstan. Geneva, 113-155.

А. Амирбек¹, А. Ануарбекұлы², Ә. Дильмуратқызы³

¹Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

²Анкара Хаджы Байрам Вели университеті

³Мұхтар Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті

ОРТАЛЫҚ АЗИЯ КЕҢІСТІГІНДЕГІ ҚАУІП- ҚАТЕРЛЕРДІ БОЛЖАУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Кіріспе

Қазіргі кезде әлемдік және аймақтық державалар өздерінің геосаяси және геоэкономикалық мүдделеріне қол жеткізу үшін «гибридтік соғыстың» әдіс-тәсілдерін үшінші мемлекеттердің территорияларында жүргізуді өз саясаттарында кеңінен қолданып қана қоймай тіпті сол елдердің ресурстарын қолдана отырып жүргізуді әдетке айналдырып отыр. Ал Орталық Азия кеңістігі әлемдік және аймақтық державалардың геосаяси және геоэкономикалық мүдделерінің тоғысқан аймағы екенін есімізден еш шығармаған жөн. Бұл мүдделер ең алдымен экономикалық, әскери, саяси жағынан стратегиялық маңызы бар аймақтың бай энергетикалық ресурстар мен табиғи байлықтарын (мұнай, газ, уран, алтын және т.б.) бақылауды қамтамасыз етуге бағытталған. Осы орайда, Орталық Азия мемлекеттеріне төнуі мүмкін «гибридті қауіп-қатерлерді» саралап, талдау, аумақтағы әлемдік және аймақтық державалардың саясатын, ықпал ету тактикалары мен стратегияларын, олардың «гибридті соғыстардың» түрлі технологияларын қолдану әдістерін жетік білу абзал. Сондай-ақ жаһандану үдерісі алпауыт державалардың жаңа жағдайларға бейімделу үшін әдеттен тыс әрекеттер жасап, ойын ережелерін жиі өзгертіп, «гибридті соғыстардың» түрлі құйтырқы әдіс-тәсілдерін кеңінен қолдануға мәжбүрлейді.

Бұл ең алдымен бірполярлы әлемдік жүйені сақтау саясатын жүргізіп отырған АҚШ-қа, өзін әлемдік держава ретінде көретуге ұмтылған Ресейге, сонымен қатар әлемдік саясатта үстемі артып келе жатқан, амбициялы Қытайға тән іс-әрекеттер жиынтығы. Соңғы жылдары бұл державалар арасындағы гибридіт қарама-қайшылықтар шиеленісіп келеді, ал Украинадағы Ресейдің арнайы операциясы аясында үдейе түсті деп тұжырымдауға болады. Бұл үдейе түскен шиеленіс Орталық Азия аймағын еш айналып өтпесі анық, сондықтан «гибридті қауіп-қатердің»

барлық спектрі осы аймақтағы бұл державалардың текетіресімен тікелей байланысты болмақ. Сондықтан аталған субъектілердің Орталық Азия кеңістігіндегі болашақ жоспарларын болжау өте күрделі. Бұл аймақтағы олардың текетірестерінің басты мақсаты: өздерінің бәсекелестерін аумақтың саяси өмірінен ығыстыруды көздеп, осы мақсатқа жету үшін «гибридті соғыстың» әртүрлі технологиялары мен құралдарын қолданып, ықпал етудің барлық тетіктерін пайдаланады. Осы орайда, Д.Франклин мен Дж.Эндрюстың бірнеше онжылдықты болжау былай тұрсын, тіпті таяу жылдардағы оқиғалардың тізбегін болжау өте қиын деген тұжырымдарын келтіру орынды (Абжекенова Н. 2015).

Жоғарыда айтылғандардың контекстінде қазіргі уақытта жан-жақты зерттелмеген Орталық Азия кеңістігіндегі соның ішінде Қазақстандағы «гибридті соғыстарды» болжау перспективаларын зерттеу өзекті болып отыр. Бұл мақаланың мақсаты да Орталық Азия мемлекеттеріне төнетін «гибридті соғыс» әдіс-тәсілдерін анықтау, болжау және перспективаларын анықтап беру болмақ. Негізінде Орталық Азия мемлекеттерінің бірінде «гибридті соғыстың» жүзеге асу мүмкіндігі аталған аймақтағы басқа мемлекеттерге де тікелей қауіп төндіреді. Осы себепті Орталық Азия мемлекеттерінің оның ішінде Қазақстанның ұлттық қауіпсіздік, қақтығыс және бейбітшілік ұғымдарының астарында жатқан идеяларды жаңаша қарастыруды қажетсінеді.

Анықтамалық ақпарат және әдебиеттерге шолу

«Гибридті соғыс» терминін алғаш рет американдық ғалымдардың қолданғанын ресейлік зерттеуші А.Тварковская да мойындайды. Оның пікірінше, ағылшын тілінен «гибридті соғыс» деп аударылатын «hybrid warfare» сөз тіркесі алғаш рет АҚШ-та өткен ғасырда қолданылған. Ол кезде бұл ұғым дәстүрлі және ақпараттық соғысты біріктіретін әскери стратегия ретінде түсіндірілді. Негізінен «гибридті соғысты» жүргізу күтпеген жағдайда әскери және әскери емес құралдарды соғыс науқанында тиімді кіріктіре отырып, пайдалануды қамтиды.

«Гибридті соғыстың» негізін қарсыласқа ауқымды ақпараттық, электрондық, экономикалық және кибер қысым көрсету құрайды. Соғыс сипатын «аралас» сөзінің синонимі болатын «гибридті» сөзі тікелей көрсетеді.

Фрэнк Хоффманның анықтамасына сүйене отырып, кейінгі әскери теоретиктер, ғалымдар және сарапшылар «гибридті

соғыстар» түсінігін әлемдегі әскери-саяси жағдайдың даму динамикасын мен аталған тақырыптың ашылу дәрежесіне байланысты ары қарай дамытып, түсіндіруге тырысты. Олардың интерпретацияларында мынадай терминологиялар міндетті түрде кіріктіріледі: әскери; әскери емес; тұрақты әскер; әскери, ақпараттық және экономикалық қысым; кибершабуылдар; көтерілісшілер; террористер; мемлекеттік емес құрылымдар және т.б., бұлардың әрқайсысы «гибридті соғыстардың» жеке технологиясын немесе құралдар жиынтығын құрайды. Осыған байланысты қазіргі уақытта «гибридті соғыстардың» бірыңғай тұжырымдамалық түсінігі мен оны реттейтін нормативтік-құқықтық база қалыптаспаған. Қолданыстағы нормативтік-құқықтық базалар «гибридті соғыстардың» жекелей технологияларына қарсы бағытталып, ауқымды контексттегі қарсы шараларды қамти алмай отыр.

Осы орайда, атап өтетін жайт, халықаралық қауіпсіздіктің кепілі болып табылатын Біріккен Ұлттар Ұйымының (БҰҰ) Жарғысына сай халықаралық құқық нормаларын бұзатын агрессия орын алса және басқа мемлекетке шабуыл жасау фактілері тіркелсе, онда бұл Жарғы аясында агрессиялық елге қарсы экономикалық, саяси тіпті әскери санкциялар қолдануы мүмкін және бұл құжат аталған шараларды қолдануға рұқсат етеді. Алайда, БҰҰ Жарғысында «киберагрессия», «мәдени агрессия», «гибридті соғыс және қауіптер» деген сияқты ұғымдар мен оларға қарсы шаралар кешені қарастырылмаған. Жарғыға «гибридті соғыстар» түсінігін және олармен күресу жолдарын тұжырымдайтын баптарды талқылап, енгізу қажеттігі туындап отыр.

Методология

Зерттеу жұмыстың теориялық әдістемелік негіздерін жалпы ғылыми әдістер құрайды. Оның ішінде тарихи салыстырмалы әдісті, контент-анализ әдісін және социологиялық әдістер пайдаланыла отырып, «гибридті» сын-қатерлердің әртүрлі дереккөздерде берілу мәселесі мен оның талданылуы көрінеді. Мақалада салыстырмалы әдіс «гибридті соғыс» әдіс-тәсілдерінің әр кезеңде қолдануы тәсілдерін және әртүрлі мемлекеттерде жүзеге асу стратегияларын анықтау барысында қолданылды. «Гибридті соғыс» және оның әдіс-тәсілдері туралы көптеген ғалымдардың зерттеу жұмыстарын талдау контент-анализ әдісін

таңдау арқылы жүзеге асты. Бұл зерттеу мен талдаулардың нәтижесі Орталық Азия кеңістігіндегі «гибридті» қауіп – қатерлерді болжау перспективаларын айшықтап беру.

Зерттеу нәтижелері және талқылау

Қазіргі кезеңде Орталық Азия кеңістігінде салыстырмалы түрде тұрақты жағдай сақталуда. Алайда, Ауғанстандағы билікке «Талибтердің» келуі, Қазақстандағы қаңтар оқиғасы мен Ресейдің Украинадағы арнайы операциясы секілді жағдаяттар бұл аймақтағы тұрақтылыққа айтарлықтай әсер етіп жатыр деп айтуға негіз бар. Бүгінгі таңда, Ауғанстан аумағынан шыққан содырлардың, есірткі сатушылардың және басқа да жау элементтерінің жекелеген бас көтерулері дер кезінде тоқталып келеді, бұның өзі шекара шебіндегі қауіпсіздікті қамтамасыз етудің кешенді әрекеті болып табылады. Дегенмен, көптеген сарапшылардың АҚШ әскерінің Ауғанстан территориясынан шығарылғаннан кейін Орталық Азия мемлекеттерінің ауған мемлекетімен шекаралас аумақтарында жаппай басып алулар мен ауқымды теріс пиғылды әрекеттердің орын алуын болжаған болжамдары жүзеге аспады. Бұл аталған аймақ мемлекеттерінің қуанышына орай, сәтін салған жағдай болды. Бірақ Орталық Азия мемлекеттері бәсеңсімей, өздерінің қауіпсіздігін сақтауда кешенді әрекеттер жасауы өте маңызды.

Белгілі саясаттанушы Э. Корибконың пікірінше, «гибридті соғыстың» пайда болуын болжаудың негізгі шарты, «гибридті соғыстар» геоэкономикалық мүдделердің тұтастығын жоюға бағытталған сыртқы күштердің асимметриялық қақтығыстарды туғызу әрекеттерінің жиынтығы екенін мойындауымыз қажет. Осы фактіні басшылыққа ала отырып, ықтимал гибриді соққының бағытын анықтап, алдын алу салыстырмалы түрде оңай болуы мүмкін (Аваков, 2018). Осы тезисті басшылыққа ала отырып, Орталық Азия кеңістігіндегі «гибридті соғыстардың» болжау перспективаларын анықтауға тырысамыз.

КСРО ыдырағаннан кейінгі отыз жыл ішінде Орталық Азия кеңістігі ұлы және аймақтық державалардың «үлкен ойынының (Большая игра)» аренасына айналды. Бұл туралы 90-шы жылдардың басында америкалық саясаттанушы және стратег З. Бжезинский атап өткен болатын, дәлірек айтқанда: «Әрбір бәсекелес мемлекет өзінің ықпал ету аймағын айқындап, ықпалын арттыруды көздеп отыр, дегенмен Мәскеудің бұл

аймақтағы мүдделері өте кең, өйткені Ресейдің империялық амбициялары тарихи естеліктермен қуатталып, өзінің ірі державалық мәртөбесін қалпына келтіруге ұмтылады. Оның үстіне Орталық Азия мемлекеттерінде әлі де миллиондаған орыс этностары өмір сүруде. Мәскеудің сыртқы саяси мәлімдемелерін саралай келе, оның бұрынғы Кеңес Одағының бүкіл кеңістігін өзінің ерекше геостратегиялық мүдделерінің кеңістігі ретінде қабылдайтынын анық көрсетіп, сыртқы күштердің кез келген саяси және экономикалық ықпалын мүлдем қабылдай алмайтына назар аудартып отыр» (Бартош, 2014). Америкалық стратегтің бұл мәлімдемелері посткеңестік кеңістіктің, оның ішінде Орталық Азияның дәстүрлі түрде Ресейдің мүдделер аймағына кіретінін тұжырымдай келе, Ресей аталған аймақтағы мүдделерін кез келген жағдайда қорғайтынын тағы да айғақтайды.

Алайда, бұл жағдаймен АҚШ онша келісе қоймайды. АҚШ-тың әлемнің кез-келген стратегиялық аймақтарында өзіндік мүдделері болғандықтан, Орталық Азия аймағы да оның назарынан тыс қалмақ емес. Осыған орай, АҚШ-тың ұлттық қауіпсіздік стратегиясында АҚШ алыс аймақтарда, яғни үшінші елдердің аумағында және ядролық қаруды қолдану межесінен асуға мүмкіндігін тежей отырып, Ресей және Қытай қарулы күштеріне қарсы іс-шаралар кешенін (соғыс тактикаларын қоса алғанда) жүргізе алатындығы туралы ереже бар. Қарсыласудың дәл осы түрін «гибридтік соғыс» деп атауға болады. «Сондықтан Сирия, Украина, Орталық Азия немесе Кавказ сияқты алыс әскери операциялар алаңында АҚШ-Ресей, АҚШ-Қытай және НАТО-Ресей арасындағы әскери қақтығыс туындап, оның көптеген нұсқалары өрбуі мүмкін» (Бжезинский, 2017). Аталмыш стратегиядан шығатын түйіндеме, Орталық Азия аймағы әлемдік және аймақтық державалардың «гибридті соғыстар» нысандары елдерінің тізіміне кіреді. Бұл аймақта Ресей, Қытай және АҚШ-тан бөлек, Еуропалық Одақ, Түркия, Иран, Сауд Арабиясы, Үндістан және Пәкістан сияқты аймақтық державалардың да геосаяси және геоэкономикалық мүдделері тоғысуда, бұл акторлар да өздерінің аймақтағы мақсаттарына жету үшін «гибридтік соғыстардың» түрлі құралдары мен технологияларын қолдану мүмкіндігі өте жоғары.

Соңғы онжылдықтарда Орталық Азиядағы жағдайды этносаралық, діни және басқа да ішкі және сыртқы факторлар негізінде тұрақсыздандырудың бірнеше рет әрекеттер

жасалғанын ұмытпауымыз керек. Мысалы: 1990 және 2010 жылдардағы өзбек-қырғыз ұлтаралық қақтығыстары, 2010, 2014, 2015 жылдардағы Тәжікстандағы террорлық көріністер, 2016 жылғы Қазақстанның Ақтөбе қаласындағы террорлық әрекеттерді естен шығармау қажет. Э. Корибко атап өткендей, бұл оқиғалардың көбісін сыртқы күштер яғни кейбір әлемдік және аймақтық державалар қозғауы мүмкін және гибридті сипатқа ие болды деуге негіз бар. Бұл ретте баса назар аударатын жайт, сыртқы күштер аймақтың ішкі проблемаларын шебер пайдаланып отыр. Ал, Орталық Азия мемлекеттерінде экономикалық, әлеуметтік және саяси проблемалар өте күрделі. Осы ойды ары қарай ресейлік ғалым Т.Кудрявцева да дамытып, былай дейді: «Біз Орталық Азия аймағын «гибридті соғыстардың» плацдармы ретінде өз пайдаларына пайдаланып кету мүмкіндігін жоққа шығара алмаймыз. Оның үстіне, «гибридті соғыстың» кейбір тәсілдері (мысалы, ұлтаралық және әлеуметтік мәселелерді қоздыру арқылы қақтығыстарға ұластыру) қолданып, апробациядан өтуде» (Грозин, 2017).

Қырғыз саясаттанушысы Э.Суротчуев өз елінде көптен бері «гибридтік соғыс» жүріп жатыр деп иландырады. Оның айтуынша: «Қырғызстан – шағын ел, мұнда «гибридті соғыс» билікті қолға алу мен елді қайта бөліске салу үшін қолданады. Сондықтан БАҚ та, құқық қорғау органдары да, саясаткерлер де текетірестің құралдары болып табылады. Ақпараттық соғысты тұтандырып, лас саяси технологияларды қолдануды бастаған азаматтар, өздерін құқықтық өрістен тыс кеңістікте әрекет етіп, онымен қоймай бүкіл елді ешқандай ережесі жоқ құрдымға апарып жатқанын түйсінуі керек» (Дербисов, 2017).

Кейбір тәуелсіз БАҚ-тардың жарияланымдарын талдай келе, бүгінде «гибридтік соғыстардың» белгілі бір технологиялары мен құралдарын қолдануға болатын тұрақсыздық қаупі жоғары Орталық Азия мемлекеттерінің қатарына Түркіменстан мен Қазақстан да кірігізіп отырғанын байқауға болады. «Түркіменстанға қауіп «түрлі-түсті» революция түрінде емес, Ауғанстан территориясынан лаңкестердің енуі түрінде көрінеді. Мұндай операцияның сәтті болуы үшін астанасын басып алудың қажеті жоқ. Тек, Түркіменстанның және әлемнің ең ірі мұнай-газ провинциясының ортылығы Мара қаласын жаулап алу немесе тұрақты қызметіне нұқсан келтіру жеткілікті.

Ал, Қазақстан үшін қауіп сырттан қаржыландырылатын, «ұлттық мәселені» ушықтыруды көздейтін кейбір үкіметтік емес ұйымдардың қызметі өте қауіпті болуы мүмкін. Олардың мақсаты «ұлттық мәселені» көтере отырып, қазақтар, орыстар және басқа да этностардың экстремисттік көріністер деңгейіне жеткізу арқылы тұрақсыздық орнату (Зеличенко, 1997). Сонымен қатар, Қазақстандағы қаңтар оқиғасының орын алуын зерттей келе, елімізде «түрлі-түсті революцияның» өршу қауіпі бар екенін көрсетті. Орталық Азияның басқа да мемлекеттері осы секілді алуан түрлі «гибридті қауіпке» ұшырауы әбден мүмкін. Жаңа әлемдік тәртіп жағдайында аймақ мемлекеттерінің барлығы дерлік экономикалық, экологиялық, этникалық, демографиялық және басқа да мәселелермен бетпе-бет келіп отыр, ал бұл өз кезегінде «гибридті соғыстардың» түрлі құралдары мен тәсілдерін қолдану үшін қолайлы фактор қызметін атқаруы мүмкін. Э.Корыбконың пайымдауынша, «кез-келген «гибридті соғыстың» басты жасырын мақсаты – өтпелі типтегі мемлекеттерде этникалық, діни, аймақтық, саяси және т.б. қақтығыстарды арандату арқылы халықаралық қатынастардың көпполярлы жүйесін құруға жол бермеу» (Аваков, 2018).

Орталық Азиядағы «гибридті» қауіп-қатер факторлары

З.Бжезинский Орталық Азияның барлық бес мемлекетін ұлтаралық, діни және басқа да текетірес пен наразылық тудыратын мәселелер төңірегінде осалдықтары үшін бұл аймақты екінші «Еуразиялық Балкан» болады деп тұжырымдады. Осы себепті сыртқы күштер аймақтың ішкі саясатына етене араласуға құмартып отыр, олардың әр қайсысы өздерінің бәсекелесін ығыстыра отырып, өз үстемдіктерін орнатуға тырысуда (Бартош, 2014). З.Бжезинский еңбегінің мәтінін талдай келе, Орталық Азия мемлекеттеріне қауіп-қатердің ішкі және сыртқы факторларын бөліп қарастырсақ, негізгі сыртқы факторларға мыналарды жатқызады: халықаралық экстремизм мен терроризм; заңсыз есірткі және қару-жарақ саудасы; заңсыз адам саудасы; аймақтың тұрақсыз көршісі болып табылатын Ауғанстаннан төнетін трансұлттық қылмыстың алуан түрлері. Ал, негізгі ішкі факторларға мыналар жатады: діни ахуал, ұлтаралық қатынастар, заңсыз миграция, толық шешімін таппаған шекара мәселелері, су-энергетика мәселелері, күрделі

әлеуметтік-экономикалық жағдай, экологиялық және демографиялық мәселелер және т.б.

Жоғарыдағы факторлардың әрқайсысы Орталық Азия кеңістігіндегі «гибридті соғыстардың» белгілі бір технологиялары мен құралдарының детерминанты немесе анықтаушы қызметін атқарады. Сондықтан бұл факторлардың ішінара қақтығысы әртүрлі БАҚ-тарда журналистер, ғалымдар мен сарапшылардың тарапынан «гибридті соғыстың» түрі ретінде қарастырылатынын зерттей келе, соңғы онжылдықтарда аймақта «шекаралық қақтығыстардың» (Зеличенко, 1997) «ұлттаралық соғыстардың» (Иванов, 2018) «су мәселесі төңірегіндегі даулардың» (Корыбко, 2016) «теміржол қақтығыстарының» (Кудрявцева, 2015) «көлік және әуе тасымалы дауларының» (Откин, 2014) және т.б. күрделі мәселелердің пайда болуына ішкі факторлар едәуір ықпал етті деп тұжырымдай аламыз. Қақтығыстардың атына қарап ақ бұл соғыстардың негізін қандай факторлар құрайтынын білуге болады.

Қазіргі кезеңде «террористік қауіп-қатерлер» Ауғанстан, Сирия, Ирак және басқа мемлекеттердің территорияларында әрекет ететін халықаралық лаңкестік ұйымдарынан тікелей шығып отыр, бұларға: Ирак және Левант Ислам мемлекеті (ИГИЛ)/ИМ, Талибан қозғалысы, Түркістан Ислам қозғалысы, «Хизб-ут Тахрир-әл-Ислами», Шығыс Түркістанның Исламдық қозғалысы, «Жабхат-ан-Нусра», «Ансоруллох» және т.б. кіреді. Бұл ұйымдардың қатарында Орталық Азия мемлекеттерінің азаматтары да баршылық. Келтірілген ұйымдардың барлығы дерлік лаңкестік күштерді пайдалана отырып, әлемнің әртүрлі аумақтарында әлемдік және аймақтық державалар бастаған «гибридтік соғыстарға» қатысып келеді.

Соңғы жылдары Орталық Азияның үш бірдей мемлекетімен шекараласатын Ауғанстанның солтүстік провинцияларында орналасқан ИГИЛ/ИМ содырларынан, жалпы билікті басып алған Талибан қозғалысынан және аталған мемлекеттің территориясында әрекет ететін көптеген лаңкестік ұйымдардан Орталық Азия мемлекеттеріне үлкен қауіп төнуде. Талибан қозғалысының билікке келуі Ауғанстандағы жағдайдың реттелуінен гөрі ушығуына алып келген сияқты. Өйткені «антиталибтік» қозғалыстар мен майдандардың үлкен тізімі сыртқы күштерден елеулі материалдық және саяси қолдауын алған жағдайда ауған қақтығыстарының әскери құрамдас

бөлігінің тұрақсыздануының және шиеленісуінің негізгі факторы болмақ. Осылайша, Ауғанстанда нағыз «гибридті соғыс» орын алып, бұл өз кезегінде Орталық Азия мемлекеттерінде дәл осындай соғыс орын алуының мекеме трамплиніне айналуы мүмкін. Ал, алдағы қысқа мерзімді перспективада бұл елдегі жағдайдың реттелуі екіталай, өйткені ұлы және аймақтық державалардың стратегиялық мүдделері бір-бірімен тығыз тоғысып, олардың ара-жігін ажырату өте күрделі болмақ.

Қазақстандық сарапшы Н.Әбжекенованың пікірінше, ИГИЛ/ИМ ұйымының тактикасы көп жағдайда «асимметриялық соғыстардың» (гибридтік соғыстар) замануи дамуымен сәйкес келеді, мұнда ең үлкен нәтижеге қол жеткізу үшін тазарту операциялары яғни бейбіт тұрғындар арасындағы құрбандар санын еселеу, азаматтардың жаппай қоныс аударуына себепші болу, гуманитарлық апаттар арқылы жүзеге асады. ИГИЛ/ИМ ұйымының басты мақсаты өзіне қолайлы уақытта Ауғанстан мен Орталық Азия мемлекеттерінде «гибридті соғыстарды» ұйымдастыру арқылы «бақыланатын хаос» жағдайын жасауға тырысады (Панфилова, 2012). Ауғанстанда ИГИЛ/ИМ-нің белсенділігінің артуын байқауға болады, ол жерде бұл ұйым хаосты қолдану арқылы «бақыланатын хаос» тудырып келеді. Бұл ретте айта кететін жайт, әлемде жасалған лаңкестік әрекеттердің барлығына дерлік жауапкершілікті ИГИЛ/ИМ өз мойнына алуда, оның ішіне Орталық Азиядағы жасалған лаңкестік әрекеттер де бар, мысалы 2018 жылдың маусым айында Тәжікстанның Даңғара аймағында, 2019 жылдың қарашасында Ишкобод шекара бекітіндегі лаңкестік әрекеттер.

Жоғарыдағы Н.Әбжекенованың көзқарасы Ауғанстанда ИГИЛ/ИМ, Талибан және басқа да лаңкестік топтардың «гибридті соғыстардың» әскери және әскери емес технологияларды қолдануы фактісімен расталып отыр. Негізінен, олар үкімет күштеріне қарсы және бір-біріне қарсы локальды әскери операцияларды шебер жүргізе алады, шетелдік жалдамалы күштерді кеңінен пайдаланады, ықпал ету аясын бөлісу үшін лаңкестік әрекеттер жасайды. Әскери емес технологияларға «ақпараттық соғыс», «кибер соғыс» және т.б. тәсілдерді жатқызамыз. Атап айтқанда, «Халифаттың электронды елестері» және «Киберхалифат» атауларымен жұмыс істейтін ИГИЛ/ИМ ұйымының хакерлері әлемнің жетекші

мемлекеттерінің бірқатар мемлекеттік және әскери стратегиялық нысандарына шабуыл жасағандары белгілі (Сивков, 2023).

Көпшілікке мәлім, ешбір террористік ұйым, оның ішінде ИГИЛ/ИМ сыртқы күштердің қолдауынсыз өмір сүре алмайды. Сондықтан сарапшылардың қоғамдастығында қалыптасқан мынадай пікірмен келісуге тура келіп отыр, Ирак және Сирия территорияларында «Ислам мемлекеті» жобасының мүдделі сыртқы күштер («кураторлар») тарапынан жабылуы, оның жаңа кейіпте басқа аймақтарда «гибридті соғыс» жүргізу үшін қайта пайда болуы әбден мүмкін (Судный., 2016) ИГИЛ/ИМ ұйымының Сирия және Ирак мемлекеттерінде жеңіліске ұшырағаннан кейін Ауғанстанда пайда болуы оның түптеп келгенде сыртқы демеушілерінің бар екендігінің дәлелі. Бұл тұрғыда Орталық Азия аймағына да дәл осындай күштердің кіріп кету қаупі жоғары, өткені бұл аймақ – мүдделердің тоғысқан аймағы.

Ауғанстан территориясынан туып отырған келесі қауіп түрі, ол – «есірткі соғыстары». Ауғанның шикі апиынын өндіруге, сақтауға және сатуға негізделген, бұл соғыс түрі де «гибридтік соғыстардың» технологиясының бірі ретінде қарастырылады. Ғылыми орталарда «есірткі соғыстарының» негізіне қарай басқа да түрлері яғни «апиын соғыстары», «героин соғыстары» кең тараған. Талдау көрсеткендей, бұрынғы және қазіргі «апиын соғыстарының» мақсаттары бірдей, олар – ресурстар мен нарықтарды бақылау, бұл бүгінде Ауғанстанда анық байқалады.

Ресейлік әскери сарапшы А.Зеличенконың айтуынша, Орталық Азия мен көршілес Ауғанстанда бірнеше жылдан бері нағыз «апиын соғысы» жүріп жатыр. «Ауғанстандағы 20 жылға жуық соғыс, Орталық Азияның кейбір мемлекеттеріндегі соңғы жылдардағы оқиғалар, мысалы, «тәжік синдромы» апиын соғыстарының жалғасы ретінде қарастыруға болады. Ауғанстандағы биліктің жиі ауысуына қарамастан, бұл соғыстарды тұтандырып, демеп отырған есірткі ақшалары» (Суротчув).

Қабылданған қарсы шарарларға қарамастан, соңғы жылдары «есірткі соғысы» ең табысты салалардың біріне айналды, оның артында әлемдік деңгейдегі есірткінің заңсыз айналымына маманданған ірі халықаралық картельдер мен синдикаттар тұр. Орталық Азияда «есірткі соғыстарының» жүзеге асуына негізінен Ауғанстанмен шекаралас осал учаскелерінің болуы

ықпал етеді. Қазіргі кезеңде дүниежүзілік қауымдастық «апиын соғыстарының» негізін құрайтын есірткі тасымалының тамырына балта шаба алмауда. Салдарынан алдағы уақытта Ауғанстандағы жағдай толық тұрақталғанға дейін бұл аймақта осындай соғыстар жалғасын таба бермек. Соңғы кездері есірткі сатушылардың өзара есеп айырысуда қару-жарақтарды есеп құралы ретінде қолдана бастағаны, борышкерлерді не олардың туыстарын төлемге кепілге ала бастауы келеңсіздіктерді тудырған жайт болды. Осының барлығы шекаралас аумақтардағы өлім жағдайларына ұласуда. Мысалы, статистикаға сүйенсек, жыл сайын ауған-тәжік шекарасында мұндай шабуылдардан бейбіт тұрғындар мен шекарашылар қаза табады, ал кейбір азаматтар ауғандық есірткі сатушылардың кепілінде жылдар бойы ұсталады.

Ауғанстандағы және Орталық Азиядағы әскери-саяси жағдайдың шиеленісуі, халықаралық терроризм, экстремизм, есірткі тасмалы күштерінің күшеюі туралы жалған ақпараттарды кеңінен тарату және т.б. заңсыз әрекеттерді «гибридті соғыстың» технологияларына жатқызуға болады. Осы кезде, Facebook, Twitter және басқа да әлеуметтік желілер белсенді түрде қолданып, ол жерлерде көптеген «тролл фабрикалар» жұмыс жасап, ақпаратты бұрмалау арқылы жағдайды ушықтыра түседі. Оның мысалы ретінде Ауғанстан аумағында қашқын тәжік ОМОН полковнигі ИГИЛ/ИМ ұйымының әскери министрі Гулмурод Халимовтың жүргені туралы ақпараттың пайда болуын айтуға болады (Суротчұев).

Орталық Азия мемлекеттерінің шекаралық мәселелері бүгінгі күнге дейін шешімін таппай отыр. Өзбекстан мен Тәжікстан, Өзбекстан мен Қырғызстан және Тәжікстан мен Қырғызстан арасындағы аяқталмаған шекаралық дауларға, әсіресе анклавтарға қатысты мәселелерге, су ресурстарының дұрыс бөлінбеуіне және жоғарыда көрсетілген басқа да мәселелерге қатысты «гибридті қауіп-қатерлер» сақталуда. Осыларға сүйене отырып, болашақта жоғарыда аталған ішкі және сыртқы факторлар Орталық Азия кеңістігіндегі «гибридті соғыстардың» алуан түрлі технологиялары мен құралдарының ілесімі негіздері мен детерминанттары рөлін атқарады деп болжанады.

Жақын болашақта «гибридті соғыстардың» детерминантының маңызды ішкі факторларының бірі Орталық Азия елдеріндегі діни ахуал болуы мүмкін, өйткені аймақтың діни

радикалдану қауіпі өте жоғары. Орыс ғалымы А.В. Грозиннің пікірінше, Орталық Азия мемлекеттерінде діни саясатқа алуан түрлі ұстаным бар, кейбір мемлекеттерде қатал болса, ал кейбір елдерде либералдық көзқарас басым: «Жыл сайын Орталық Азияның барлық мемлекеттері үшін діни экстремизм мәселесі өзекті бола түсуде. Орталық Азия мемлекеттерінің тыйым салынған экстремистік ұйымдар тізіміне көз жүгіртсек, онда ең қысқа тізім қырғыздарға тиесілі екенін көре аламыз, мысалы: Қырғызстанда «Жамаат Таблиғ» қозғалысы экстремистік ұйымдар тізіміне жатпайды. Ал Ресей мен Орталық Азияның қалған республикаларында бұл ұйым экстремистік қозғалыстар тізіміне енген... Мен Орталық Азия мемлекеттері арасында саяси жүйелеріне, әлеуметтеріне және мемлекеттік институттарына төнген экстремистік қауіп туралы ортақ көзқарас пен ұстанымды көріп тұрған жоқпын. Себебі осы уақытқа дейін қоғам мен саяси элитаға үрей тудырған ауыр лаңкестік әрекеттер болған жоқ, алайда болашақта жағдай қиындауы мүмкін» (Судный день, 2016).

Талдаулар көрсетіп отырғандай, шынында да Орталық Азия мемлекеттерінде діни партиялар мен ағымдарға террористік және экстремистік деп жіктейтін біркелкі ұстаным жоқ. Мысалы, Тәжікстан Республикасында «Салафия» ұйымы лаңкестік деп танылып, қызметіне тыйым салынса, Қазақстанда бұл ұйым заңмен қудаланбай, заңды түрде жұмыс атқарады, алайда Қазақстанның көптеген діни өкілдері бұл ұйымның қызметіне тыйым салу үшін бірнеше әрекеттер жасаған болатын. Сондықтан аймақта діни мәселелерге, әсіресе, діни экстремизмге деген көзқарастарды біршама біріздендіру қажет. Бүгінде Тәжікстан мен Өзбекстан Республикаларында Орталық Азияның басқа мемлекеттерінен ерекшелейтін, Тәжікстанда 2021-2025 жылдарға арналған экстремизм мен терроризмге қарсы күрестің ұлттық стратегиясы, ал Өзбекстанда 2021-2026 жылдарға арналған экстремизм мен терроризмге қарсы күрестің ұлттық стратегиясы жүзеге асырылуда, осының өзі аймақ мемлекеттерінің бұл мәселеде ұстанымдарының алшақтығын көрсетеді.

Жоғарыда айтылғандарды талдай келе, кейбір сарапшылар Орталық Азия мемлекеттерінде қоғамның бірте-бірте қарқын ала бастаған радикалдануын, терроризм мен экстремизм қауіпін

негізге ала отырып, бұл аймақта «ислам соғыстарының» тұтану мүмкіндігін жоққа шығармайды (Таджикский «игиловец»).

Алдағы уақытта Орталық Азиядағы «гибридтік соғыстың» тағы бір ішкі факторы су-энергетика мәселелері немесе су ресурстарын тиімді пайдалану мәселесі болуы мүмкін. Ұлттық экономикалардың дамуымен суды тұтыну мәселесінің маңыздылығы арта бермек, бұл аймақ мемлекеттерінің қақтығыс мүмкіндігіне әсер етпей қоймасы анық, өйткені су ресурстарының жетіспеушілігі Орталық Азия елдерінің экономикалық дамуын айтарлықтай шектейді. Оның үстіне аймақ елдерінің егіс алқаптарын суару және елді мекендерді сумен қамтамасыз ету үшін инфрақұрылымды жеткілікті деңгейде жүйелей алмауы мемлекетаралық шиеленістің күшеюіне ықпал етеді. Осыған байланысты Орталық Азиядағы «гибридті соғыстарды» тұтандыруға мүдделі сыртқы күштер бұл мәселені негізгі тұрақсыздандыру факторы ретінде қолданып кету мүмкін деген қауіп бар. Бұл ретте мүдделі ұлы және аймақтық державалар «гибридті соғыстың» түрлі технологиялары мен құралдарын әсіресе диверсиялық технологияларын қолданып, аймақ елдері арасындағы қарым-қатынасты нашарлатуға, су мәселесі бойынша болған оң өзгерістерді бәсеңдету арқылы немесе оң өзгерістерді жоққа шығару арқылы өз пайдаларына шешуге ұмтылады.

Сондай-ақ келешекте әлемдік және аймақтық державалар Орталық Азия мемлекеттерінің көпвекторлы саясатын «гибридті соғысты» жүзеге асырудың келесі бір құралы ретінде пайдалануы мүмкін, өйткені бұл мемлекеттер қауіпсіздік мәселесінде Батыс елдерімен де Ресеймен де тепе-теңдік дәрежеде жүргізуге тырысуда. Бұл саяси ұстаным ұлы және аймақтық державаларының мүдделерінен шықпайтыны анық. Осы орайда орыс академигі А.А. Бартош былай деп тұжырымдайды: «Кейбір Орталық Азия мемлекеттері бір жағынан Батыс әлемімен шүйіркелесіп, екінші жағынан Ресей мен ҰҚШҰ-ға арқа сүйеніп, екі орындықта отыру саясатынан бас тартуы керек. Егер мұндай саясат бір мезетте жарылса, онда сәтсіздікке ұшыраған ойыншы қауіпті қарсыласпен бетпе-бет келіп, жалғыз қалу қаупі өте жоғары. Сондықтан дұрыс таңдау жасау қажет» (Франклин, 2012).

Орталық Азия кеңістігіндегі «гибридтік соғыстың» келесі аспектісі, ол – мәдени аспект. Бұған орыс академигі В.В.

Кочетков баса назар аударар келе, былай дейді: «Жаһандық ақпараттандыру ғасырында «гибридті соғыстардың» маңызды құрамдас бөлігіне «мәдени соғыстар» айналуға, өз кезегінде ол – нысаналы ел тұрғындарының мәдени кодын өзгертуге бағытталған. Мәдениетке араласу дегеніміз белгілі бір халықтың немесе этникалық топтың эпитетіне кіру арқылы оларға жат әлеуметтік институттарды, мәртебелерді, құндылықтарды, дәстүрлерді және т.б. таңу. Осылайша, мұндай соғыстағы агрессор елдің мақсаты индивидті өзінің шыққан мәдениетінен, дәлірек айтсақ, мәдени болмысынан айыру және алшақтату. Басқаша айтқанда, «мәдени соғыс» – бұл мәдени қайшылықтардан туындаған халықаралық қатынастар субъектілерінің қақтығысы, оның салдары оған қатысушы қоғамдардың мәдени кодтарын толық немесе ішінара жою... Қарсыластың рухани құндылықтары мен моральдық қасиеттерін жою экономикалық, саяси, әлеуметтік және басқа да мақсаттарға қарулы күштерді қолданбай-ақ және ұзақ дипломатиялық процедураларсыз қол жеткізуге мүмкіндік береді. «Мәдени соғыстардың» ерекшелігі – олар қоғамның барлық негізгі салаларын қамтиды және олар ұзақ мерзімді, жасырын және соғыстың ашық жүрмеуіне байланысты қарсыластардың ресми бітімге келу ықтималдығы өте төмен...» (Шустов, 2010). Айта кететін жайт, «мәдени соғыстарды» әлемдік ұлы державалармен бірге аймақтық державалар да жүргізуде. Оның жарқын мысалы ретінде Орталық Азияда ирандық музыка мен түрік сериалдарының таралуын айтуға болады.

Қорытынды

Түйіндей келе, қазір мемлекеттің әскери күш-қуаты оның қуаттылығының негізгі факторынан сол елдің ақпараттық, экономикалық, саяси, мәдени, демографиялық, қаржылық мүмкіндіктері сияқты факторларға деңгейлес факторлардың біріне айналуға. Осылайша мемлекеттердің мәселелерді тек әскери күшпен шешу мүмкіндігі азайып, оларға соғыс майдандарында жаңа қосымша ресурстарды яғни алуан түрлі гибриді стратегияларды қолдану мәжбүрлігі туындады. Орталық Азия кеңістігіндегі мемлекеттер үшін ұлы державалар арасындағы экономикалық шиеленістің өршуі аса қауіпті болып отыр. Тиісінше, бұқаралық ақпарат құралдары бұған дейін «санкциялық соғыстар», «кедендік соғыстар», «сауда соғыстары» және т.б. деп аталатын «гибридтік соғыстардың» жаңа

технологиялары пайда болды. Осы орайда қазіргі кездегі жағдайға байланысты АҚШ бастаған батыс әлемі мен Ресей арасындағы «санкциялық соғыстар» Ресеймен тығыз экономикалық байланыстағы елдердің барлығына дерлік кері әсерін тигізуде, әсіресе Орталық Азия мемлекеттеріне елеулі түрде кері әсерін тигізіп жатыр. Сонымен қатар, гибридті соғыстар технологиясы мемлекеттік басқару жүйесі мен саяси үрдістер тұрғысынан идеалды стратегия болуы мүмкін. Осындай технологияларды қолдану бастамасына ие тарап, ірі саяси ойыншылармен геосаяси және геоэкономикалық конфронтация кезінде бірнеше артықшылықтарды иемденуі мүмкін. Қазіргі таңда, аталмыш стратегиялар АҚШ, Ресей және Қытай сияқты ірі саяси күштерге қарсы қолданылуда, бұл осы модельге қызығушылықтың өсуін және оның сапалық жақсаруын анықтайды. Жаңа классикалық емес акторлардың әлемдік саясат сахнасына шығуы, олардың қызметінің мәні мен мағынасын зерттеу актуалдылығын арттырды.

Қорытындылай келе, Орталық Азия кеңістігі болашақта да ұлы және аймақтық державалардың «гибридті соғыстарды» жүргізу объектісі болып қала бермек. Назар аударатын мәселе Ауғанстан Ислам Республикасы халықаралық лаңкестіктің, есірткінің заңсыз айналымының және басқа да деструктивті ұйымдардың отаны бола отырып, бұл мемлекеттің аумағы Орталық Азия елдеріне қарсы «гибридті соғыстар» жүргізудің негізгі трамплині болу мүмкін. Орталық Азия мемлекеттерінің қауіпсіздігіне қауіп төндіретін сыртқы және ішкі факторлар, егер олар келешекте дұрыс шешемін таппаса, бұл кеңістік «гибридті соғыстардың» детерминанты болып қала бермек. Сондықтан, Орталық Азия мемлекеттері өздерінің қауіпсіздігін сақтауда кешенді іс-шаралар жоспарларын жасап, нақты әрекеттерге көшуі өте маңызды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

Абжекенова, Н. (2015). Центральную Азию могут ждать «гибридные войны». – URL: <https://informburo.kz/mneniya/asylbek-izbairov/centralnuyu-aziyu-mogut-zhdad-gibridnye-voynyv-mire-narastaet-ugroza-svyazannaya-s-deyatelnostyu-islamskogo-gosudarstva-ig-v-sostave-ig-sozdanagrappa-mavrenahr-napravlenneya-protiv-centralnoy-azii-n.html>

Аваков, А. (2018). Транспортная война Таджикистана против России: Москва готовит зеркальные меры. – URL: <https://www.mk.ru/politics/2018/03/14/transportnaya-voynatadzhikistana-protiv-rossii-moskva-gotovit-zerkalnye-mery.html>

Бартош, А. А. (2014). Гибридные войны будущего: прогнозирование и планирование. – URL: http://nvo.ng.ru/concepts/2014-12-19/1_war.html

Бжезинский, З. (2017). Великая шахматная доска (Господство Америки и его геостратегические императивы) / Пер. О. Ю. Уральской. Москва: Издательство АСТ, 79.

Грозин, А. (2017). Экстремисты могут воспользоваться проседанием политических систем. – URL: <https://ivran.ru/ivran-v-smi?artid=9236>

Дербисов, А. (2017). Сценарии дестабилизации Центральной Азии: экстремисты и трудовые споры. – URL: <https://365info.kz/2017/01/kazakhstan-vesna-ili-vtorzhenie>

Зеличенко, А. (1997). "Опиумная война" в Центральной Азии. May 24, 2023. – URL: https://ca-c.org.ru/journal/1997/11-1997/st_12_zelichenko.shtml

Иванов, Р. (2018). Станет ли Центральная Азия ареной исламских войн? – URL: <https://365info.kz/2018/04/stanet-li-tsentrlnaya-aziya-arenoj-islamskih-vojn-ekspert>

Корыбко, Э. (2016). Гибридные войны. Часть 1: Закон ведения «гибридной войны». – URL: <https://interaffairs.ru>

Кудрявцева, Т. (2015). Центральная Азия: плацдарм для гибридной войны? – URL: https://24.kg/politika/14781_tsentrlnaya_aziya_platsdarm_dlya_gibridnoy_voynyi/

Откин, В. (2014). «Пограничная война» – часть дорожной карты Бишкека. – URL: http://ca-snj.blogspot.com/2014/09/blog-post_42.html

Панфилова, В. (2012). «Рельсовая война» в Центральной Азии. – URL: http://www.ng.ru/cis/2012-02-03/7_asia.html

Сивков, К. (2023). Третья мировая война неизбежна May 19, 2023. – URL: https://www.kp.ru/best/msk/no_peace_no_war/page389596.html

Судный день: хакеры угрожают Америке (2016). – URL: https://www.gazeta.ru/tech/2017/12/06/11036504/caliphate_cyber_ghosts.shtml

Суротчуев, Э. (n.d.). Гибридная война в Кыргызстане: когда ложь выдают за высшие ценности. – URL: http://rus.kg/news_rus/analytics_rus/50002-gibridnaya-voyna-v-kyrgyzstane-kogda-lozh-vydayut-za-vysshyuy-cennost.html

Таджикский «игиловец» Гулмурод Халимов заинтересовался ситуацией в Горном Бадахшане. – URL: <https://fergana.agency/news/104222/>

Франклин, Д., & Эндрюс, Дж. (2012). Мир в 2050 году. – URL: <http://Royallib.ru/>

Шустов, А. (2010). Центральная Азия: тропой «водной войны». – URL: <https://www.fondsk.ru/news/2010/11/20/centralnaja-aziya.tropoj-vodnoj-voyny-1037.html>

ОРТАЛЫҚ АЗИЯДАҒЫ МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫҢ САЯСИ МЕДИАТОРЛАРЫ

Кіріспе

Орталық Азия- бай мәдени және тарихи мұрасы бар аймақ, саяси, экономикалық және әлеуметтік трансформациялар контекстінде мәдениетаралық коммуникацияның қиындықтарымен бетпе-бет келеді (Ямщикова, 2012). Саяси делдалдар, әртүрлі мәдениеттер арасындағы диалогты нығайтуда маңызды рөл атқара отырып, жанжалдарды шешуге және бейбітшілік пен ынтымақтастықты ілгерілетуге көмектеседі. Осы зерттеудің мақсаты – Орталық Азиядағы мәдениетаралық коммуникациялардағы саяси делдалдардың рөлін талдау, олардың әдістері мен стратегияларының тиімділігін анықтау, сондай-ақ аймақтағы мәдениетаралық байланысты жақсарту үшін олардың қызметін жетілдірудің ықтимал жолдарын ашу. Зерттеу міндеттеріне кіреді:

1. Мәдениетаралық коммуникация және саяси делдалдықтың теориялық негіздерін зерттеу.

2. Орталық Азиядағы саяси делдалдардың барлық қолданыстағы тәжірибелері мен стратегияларын талдау.

3. Саяси делдалдардың қызметінің аймақтағы мәдениетаралық түсіністікке және ынтымақтастыққа әсерін бағалау.

4. Мәдениетаралық коммуникациялар контекстінде саяси делдалдықтың тиімділігін арттыру бойынша ұсыныстар әзірлеу.

Мәдениетаралық коммуникация бұл контекстте әртүрлі мәдениеттердің өкілдері арасындағы ақпарат алмасу процесі ретінде қарастырылады, бұл тек тілдік алмасуды ғана емес, сонымен қатар мәдени нормаларды, құндылықтарды және дәстүрлерді түсінуді қамтиды. Саяси делдал – бұл әртүрлі мәдени немесе этникалық топтар арасындағы диалогты жеңілдету, жанжалдарды шешу және бейбіт бірлескен өмір сүру мен ынтымақтастықты ілгерілету мақсатында делдал ретінде әрекет ететін тұлға немесе ұйым (Гайдук, 2014).

Гипотеза: Саяси делдалдар Орталық Азиядағы мәдениет-аралық коммуникацияларды нығайтуда маңызды рөл атқарады, аймақтағы әртүрлі мәдениеттер мен ұлттар арасындағы интеграцияға және ынтымақтастыққа көмектесе отырып, жанжалдардың бейбіт шешіміне ықпал етеді. Олар мәдени құндылықтарды, дәстүрлерді және көзқарастарды алмасу үшін катализатор ретінде әрекет етеді, бұл оң өзара түсіністік пен құрметтің қалыптасуына ықпал етеді.

Орталық Азиядағы мәдениетаралық коммуникациялар және саяси делдалдардың рөлі тақырыбына кіріспе аймақтағы мәдениетаралық өзара әрекеттесу саласындағы бар қиындықтар мен мүмкіндіктерді талдауды қамтиды, бұл мәдениетаралық коммуникация мен саяси дипломатияның дамуына аймақта және одан тыс жерлерде маңызды үлес қосады (Махмутова, 2022).

Теоретикалық негіз

Мәдениетаралық коммуникация Гирт Хофстедтің мәдени өлшемдері, Педерсеннің мәдени бейімделу теориясы және Спицберг пен Чаннонның мәдениетаралық құзыреттілік тұжырымдамасы сияқты әртүрлі теориялық тәсілдер объективі арқылы зерттеледі. Хофстеде (1980) мәдениетаралық өзара әрекеттесулердегі айырмашылықтарды түсінуге көмектесетін мәдениеттің бірнеше өлшемдерін (индивидуализмге қарсы коллективизм, белгісіздікке жол бермеу, билік арасындағы қашықтық және еркектік пен әйелдікке қарсы) анықтайды (Хофстеде, 2007). Педерсен (1996) мәдениетаралық қарым-қатынас процесінде бейімделудің маңыздылығын атап көрсетеді (Педерсен, 1996), ал Спицберг пен Чангнон (2006) мәдениетаралық құзыреттілік мәдениетаралық ортада тиімді және сәйкес қарым-қатынас жасау қабілеті ретінде анықтайды.

Саяси медиация үшінші тараптың келісілген шешімге қол жеткізу мақсатында екі немесе одан да көп тараптар арасындағы жанжалды шешуге көмектесетін процесс ретінде қарастырылады. Медиация әртүрлі әдістерді қамтиды, соның ішінде келіссөздер, фасилитация және консультациялар. Буш пен Фолгер (1994) конфликтке қатысушылардың түсінігі мен мінез-құлқын өзгертуге, өкілеттік пен мойындауға ұмтылуға бағытталған трансформациялық медиация тәсілін атап көрсетеді (Буш, Р.А.Б., & Фолгер, Дж. П.).

Кесте 1 – Медиация түрлері

Медиация түрі	Ерекшеліктер	Артықшылықтары	Кемшіліктер
Екі жақты (Кочубеева, 2017)	Жанжалдың екі тарапы арасындағы медиация, көбінесе үшінші бейтарап тараптың қатысуымен.	Тереңірек түсінуге және тұрақты бейбітшілікке ықпал ете алатын шиеленіс тараптарының шешуге тікелей қатысуы.	Медиатордың ықтимал бейімділігі, жанжал тараптарына әсер ету ресурстарының шектеулілігі.
Көпжақты (Белякова, 2016)	Бірнеше елдің немесе халықаралық ұйымдардың қақтығысты шешу үшін медиацияға қатысуы.	Қақтығысты шешу үшін халықаралық қауымдастықтың ресурстары мен ықпалын пайдалана білу.	Көптеген қатысушылардың үйлестірудің қиындығы, жергілікті жағдайлар мен қажеттіліктерді елемей қауіпі.
Ішкі (Каримова, 2021)	Жергілікті немесе ұлттық медиаторлардың көмегімен ішкі жанжалдарды шешу үшін ел ішіндегі медиация.	Жергілікті контекст пен мәдениетті түсіну, бұл қолайлы шешім табу ықтималдығын арттырады.	Халықаралық ресурстарға және қолдауға қол жеткізудің шектеулілігі, халықаралық деңгейде ықпалдың болмауы мүмкін.
Халықаралық (Бегалинова, 2021)	Халықаралық немесе азаматтық қақтығыстарды шешу үшін халықаралық ұйымдар немесе шет мемлекеттердің өкілдері қатысатын медиация процесі.	Қақтығысқа халықаралық назарды аудару, халықаралық ресурстар мен сараптамаға қол жеткізу.	Сыртқы мүдделердің медиация процесіне кедергі келтіру қаупі, жергілікті контексттің мүмкін түсінбеушілігі.

Орталық Азия бай тарихы мен мәдени әртүрлілігі бар аймақ мәдениетаралық коммуникацияны зерттеудің бірегей саласы болып табылады. Бұл аймақтағы зерттеулер көбінесе этникалық

сәйкестікке, мәдениетаралық коммуникацияға және жаһандандудың мәдени дәстүрлерге әсеріне бағытталған. Кочубееваның (2017) Орталық Азияның көпұлтты мемлекет-теріндегі мәдениетаралық коммуникация туралы зерттеуі сияқты еңбектер тиімді өзара әрекеттесу мен интеграция үшін мәдени түсіністіктің маңыздылығын көрсетеді (Кочубеева, 2017)

Талқылау/анализ

Аймақтағы саяси медиаторлардың қатысуымен мәдениетаралық коммуникацияның көрнекті мысалдарының бірі Қазақстан мен Қырғызстан арасындағы шекараны реттеу үдерісі болып табылады. Біріккен Ұлттар Ұйымы мен Еуропалық Одақтың делдалдары ортақ мүдделер мен мәдени айырмашылықтарды құрметтеуге баса назар аудара отырып, дауды бейбіт жолмен шешуге көмектесетін диалогқа ықпал етті.

Қазақстан мен Қырғызстан арасындағы шекараны реттеу процесін БҰҰ (БҰҰ) және Еуропалық Одақ (ЕО) сияқты халықаралық ұйымдар делдал ретінде әрекет ететін көпжақты саяси делдалдықтың мысалы ретінде жіктеуге болады. Медиацияның бұл түрі әсіресе аймақтық және трансшекаралық қақтығыстарда тиімді, өйткені медиаторлар диалогты жеңілдету және тұрақты шешім табу үшін қажетті саяси ықпалға, ресурстарға және тәжірибеге ие (Миллер, 2023).

Қазақстан мен Қырғызстан істері бойынша көпжақты медиацияның тиімділігі медиаторлардың сындарлы диалог алаңын құру, ортақ мүдделерге шоғырлану және әділ және қолайлы шешімдерді әзірлеуге ықпал ету қабілетінде жатыр. Дегенмен, мұндай күш-жігердің сәтті болуы көбінесе елдердің ымыраға келуге дайын болуына және сыртқы араласуға ашық болуына байланысты.

Қарсы мысал ретінде шекарада су және жер ресурстарына қол жеткізуге байланысты қарулы қақтығыстар мезгіл-мезгіл орын алатын Тәжікстан мен Қырғызстандағы жағдайды қарастыруға болады. Медиация әрекеттеріне қарамастан, ұзақ мерзімді және жан-жақты шешімнің жоқтығы, сондай-ақ тараптар арасындағы сенімсіздік тұрақты бейбітшілікке қол жеткізуді қиындатады.

Қазақстан-Қырғызстан шекарасындағы реттеу мен Тәжікстан-Қырғызстан шекарасындағы жағдай арасындағы айырмашылық табысты медиацияның бірнеше маңызды аспектілерін көрсетеді:

- Халықаралық ұйымдарды тарту диалог үшін бейтарап алаң құруға және қажетті ресурстар мен тәжірибені қамтамасыз етуге көмектеседі.

- Ымыра мен өзара сенім жанжалдарды шешудің негізгі элементтері болып табылады. Осы құрамдастардың біреуінің болмауы медиация процесін айтарлықтай қиындатады.

- Шешімнің кешенді тәсілі тек дауды тікелей шешуді ғана емес, сонымен қатар ресурстарға қол жеткізу және аймақтардың экономикалық дамуы сияқты шиеленістің себептерімен жұмысты қамтиды.

Дегенмен, саяси медиаторлардың жұмысы бірқатар проблемалармен және шектеулермен байланысты. Олардың ең бастысы – ұлттық мүдделері мен бейтарап көзқарастары терең тамыры бар тараптардың ымыраға келудегі қиындықтары және медиаторлардың белгілі бір мүдделерді жақтаушы ретінде қабылдану қаупі. Сонымен қатар, Тәжікстан мен Қырғызстанның қарсы мысалы ұзақ мерзімді шешімнің болмауы және тараптар арасындағы сенімсіздік медиация процесін және тұрақты бейбітшілікке қол жеткізуді қиындатуы мүмкін екенін көрсетеді.

Қорытынды

Орталық Азиядағы мәдениетаралық коммуникациялардағы саяси медиаторлардың рөлін зерттеу трансшекаралық және мәдениетаралық қақтығыстарды шешудегі осы субъектілердің негізгі маңыздылығын анықтады. Қазақстан мен Қырғызстан арасындағы шекараны реттеу үдерісі сияқты кейстерді талдау тиімді медиацияның ортақ мүдделер мен мәдени айырмашылықтарды құрметтеуге назар аудара отырып, дауларды бейбіт жолмен шешуге айтарлықтай ықпал ететінін көрсетеді.

Осылайша, тараптардың мәдени және ұлттық ерекшеліктерін ескере отырып, шиеленістерді тұрақты шешуді қамтамасыз ететін ымыраға келу және стратегияларды әзірлеуде саяси медиаторлар орталық рөл атқаратыны анықталды.

Халықаралық ұйымдардың қатысуымен өтетін көпжақты медиация трансшекаралық қақтығыстарды реттеуде, қажетті ресурстар мен тәжірибені қамтамасыз етуде жоғары тиімділікті көрсетеді.

Тұрақты бейбітшілікке қол жеткізу және мәдениетаралық коммуникацияларды дамыту үшін мәдени айырмашылықтарды мойындау және құрметтеу және инклюзивті диалогқа ұмтылу

маңызды. Халықаралық ұйымдармен ынтымақтастық және көпжақты медиация платформаларын пайдалану қақтығыстарды сәтті шешу мүмкіндігін айтарлықтай арттыруы мүмкін.

Ұсыныстар:

1. Мәдени сезімталдық пен мәдениетаралық құзыреттілік саласында оқыту және біліктілігін арттыру арқылы мәдениетаралық коммуникациялардағы саяси медиаторлардың рөлін күшейту.

2. Жергілікті қоғамдастықтардың мүдделері мен қажеттіліктерін есепке алу үшін медиация процесіне белсендірек қатысуын қамтамасыз ету тетіктерін әзірлеу және енгізу.

Осылайша, Орталық Азиядағы мәдениетаралық коммуникацияларды нығайту және қақтығыстарды реттеудегі саяси медиаторлардың рөлі даусыз маңызды болып қала береді. Халықаралық қауымдастық пен өңірлік субъектілердің алдында аймақта бейбітшілік пен өзара түсіністікке қол жеткізу үшін медиация тетіктерін одан әрі дамыту және жетілдіру міндеті тұр.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

Бегалинова, К.К., et al. (2021). Коммуникационные режимы в странах Центральной Азии: научная дискуссия. Россия и мир: научный диалог, 1(2), 96-137.

Белякова, И.Г. (2016). Эволюция моделей межкультурной коммуникации в новых межгосударственных союзах (на примере Шанхайской организации сотрудничества). Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 1: Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология, 4(189), 224-228.

Буш, Р.А.Б., & Фолгер, Дж. П. (1995). Трансформационная медиация: Источники и принципы. Санкт-Петербург: Диалектика.

Гайдук, В.В. (2014). Политические медиаторы этносоциальных и межкультурных коммуникаций. Серия "общественные науки", 4(25), 72.

Каримова, Н.И. (2021). По пути торговых караванов: проблемы сотрудничества и межкультурной коммуникации на евразийском пространстве (вторая половина XV – начало XX в.). Коммуникативная культура: история и современность, 7-13.

Кочубеева, Т.И. (2017). Межкультурная коммуникация в многонациональных государствах Центральной Азии. Алматы: Наука.

Махмутова, Е.В. (2022). Китайская «мягкая сила» в Центральной Азии: перспективы и ограничители. Китай в мировой и региональной политике. История и современность, 27(27), 268-283.

Миллер, Л.В., Лаврова, О.А., & Политова, Л.В. (2023). Проблемы межкультурного взаимодействия при обучении студентов из Центральной Азии (к постановке проблемы). Проблемы преподавания филологических дисциплин в высшей школе, 136-142.

Педерсен, П.Б. (1996). Культурная адаптация и межкультурная компетенция: пути к новому обществу. Москва: Прогресс.

Спитцберг, Б.Х., & Чангнон, Дж. (2006). Концептуализация межкультурной компетентности. В.Л. Волкова (Ed.), Межкультурная коммуникация: теория и практика (pp. 7-52). Москва: Мир.

Хофстеде, Г. (2007). Культуры и организации: Понимание ментального кодирования. Москва: Альпина Бизнес Букс.

Ямщикова, И.В. (2012). Национально-культурные особенности в процессе межкультурной коммуникации. Царскосельские чтения, XVI. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/natsionalno-kulturnye-osobennosti-v-protse-sses-mezhkulturnoy-kommunikatsii>

РАЗВИТИЕ ИТ-ОБРАЗОВАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ КАК ВАЖНЫЙ ФАКТОР ЕВРАЗИЙСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Мне выпала честь быть аспиранткой настоящего ученого и педагога Жарас Умаровича Ибрашева. Он не только вел меня в мир науки, но привил определенные жизненные принципы. Жарас Умарович является для меня эталоном глубочайшей эрудиции, высочайшей порядочности и доброты. Помню, горжусь и буду всегда благодарна Жарас Умаровичу.

Актуальность данной статьи обусловлена тем, что в настоящее время роль ИТ-образования в поддержании евразийской интеграции становится все более важной. С развитием информационных технологий и их влиянием на различные сферы жизни: политика, экономика, образование. Следовательно, необходимо изучение и понимание того, как ИТ-образование может способствовать интеграции этого региона. Кроме того, цифровизация общества, развитие цифровой экономики и усиление конкуренции на мировых рынках повышают роль ИТ-образования. В данной статье мы рассмотрим влияние развития ИТ-образования на безопасность в Евразии.

Целью данной работы является определение связи образования в Казахстане в области информационных технологий с развитием евразийской безопасности, выявление основных угроз и вызовов в сфере кибербезопасности, а также внесение предложений по поддержанию евразийской безопасности через призму развития ИТ-образования.

Практическая значимость статьи заключается в том, что она может служить основой для разработки и внедрения программ образования и повышения квалификации специалистов в области информационных технологий (ИТ), способных эффективно противодействовать современным угрозам и вызовам в области информационной безопасности, кибербезопасности, защиты данных и прочих аспектов ИТ-безопасности. Внесенные в статью

предложения могли бы способствовать внедрению международных программ и проектов с целью укрепления сотрудничества и обмена опытом между государствами этого региона.

В 2022 году по поручению Президента Республики Казахстан была разработана новая концепция развития цифровой экосистемы на 2023-2027 годы, которая получила название «Киберщит – 2» (Правительство 2023). В целях обеспечения информационной безопасности был принят ряд законодательных актов и отраслевых документов, которые регулируют данную сферу (Правительство, 2017). Они направлены на улучшение механизмов защиты информации от киберугроз и на усиление контроля за использованием информационно-коммуникационных технологий.

Согласно Глобальному индексу кибербезопасности (GCI), наиболее высоким уровнем защищённости обладает Казахстан: набрав 93,15 баллов из 100, республика обеспечила себе второе место среди стран постсоветского пространства и вошла в ТОП-35 государств мира по данному показателю (International, 2021):

Глобальный индекс кибербезопасности 2020 г.: Центральная Азия

Государство	Количество баллов (max 100)	Место в общемировом рейтинге
Казахстан	93,15	31
Кыргызстан	49,64	92
Таджикистан	17,1	138
Туркменистан	14,48	144
Узбекистан	71,11	70

Говоря об евразийской безопасности, следует особо подчеркнуть, что это инициатива центрально-азиатских государств по обеспечению безопасности в регионе Евразии, включающая в себя сотрудничество в борьбе с терроризмом, киберугрозами, незаконными миграциями, наркотиками и другими угрозами. Цель программы – обеспечение стабильности и безопасности в регионе, защита интересов евразийского региона. Поддержка ИТ-образования является одним из необходимых направлений в этой сфере.

С начала 2000-х годов Казахстан активно развивает ИТ-образование. Были открыты специализированные учебные заведения, введены новые программы обучения, проведены

реформы в сфере высшего образования. Казахстан, будучи стратегическим партнёром в рамках Евразийского экономического союза и Шанхайской организации сотрудничества, должен обеспечить надёжную защиту своих информационных систем. Для этого необходимо иметь квалифицированных специалистов по кибербезопасности, способных обнаруживать и предотвращать атаки в реальном времени. Казахстан внедряет программы обучения, направленные на повышение уровня кибербезопасности в стране. Специализированные курсы по кибербезопасности предлагаются в университетах и колледжах, проводятся тренинги и семинары для специалистов государственных и частных организаций. Следует отметить конкретные шаги Таджикистана, Узбекистана и Кыргызстана в этом направлении. Крупнейший международный технопарк IT-стартапов Евразии находится в Казахстане (Astana Hub), имеет перспективы и IT-Park в Узбекистане.

Согласно статистике МЦРИАП, ежегодная дополнительная потребность в ИКТ-кадрах в Казахстане составляет около 30 тыс. человек (Реализация).

Важна роль Astana IT University (AITU) – ведущего университета, лидера инновационного непрерывного IT-образования и науки в нашей стране. AITU был открыт в 2019 году в рамках реализации Государственной программы «Цифровой Казахстан». В университете существует 12 образовательных программ бакалавриата: Smart Technology, Cyber Security, Telecommunication Systems, Media Technologies, Industrial Automation, Computer Science, Big Data Analysis, Software Engineering, IT Management, IT Entrepreneurship, Digital Journalism, Industrial Internet of Things; а также программы магистратуры по специальностям Computational Science, Applied data Analytics, Project management, Computer Science and Engineering, Media Technologies. Что касается программы докторантуры, то она представлена в академических направлениях Computer Science и Project management (Программы Astana). Университет имеет уникальную возможность развивать долгосрочное сотрудничество и обмен опытом с Astana Hub.

Сегодня в Казахстане существуют и другие учебные заведения, которые предлагают образование в области информационных технологий. Вузы и колледжи имеют

специализированные факультеты и кафедры, где студенты могут изучать различные аспекты ИТ и приобретать необходимые навыки для работы в сфере информационных технологий. Правительство Казахстана активно поддерживает развитие ИТ-образования, предоставляя финансовую поддержку учебным заведениям, организуя конференции и мероприятия по ИТ-тематике, а также поддерживая программы обмена студентами и преподавателями с зарубежными учебными заведениями.

Кроме того, в стране активно развиваются онлайн-платформы и курсы по ИТ-специальностям, которые позволяют студентам и ИТ-специалистам повышать свои навыки и компетенции в сфере информационных технологий. Благодаря таким усилиям, ИТ-образование в Казахстане становится все более доступным и качественным, что способствует развитию цифровой экономики в стране и повышению конкурентоспособности молодых специалистов на рынке труда.

Следует отметить растущую роль искусственного интеллекта (ИИ) в различных сферах нашей жизни. Он приобретает все более важное значение в государствах евразийского региона. ИИ предоставляет новые возможности для улучшения образовательного процесса, оптимизируя учебные программы и повышая эффективность обучения.

Автором был проведен опрос об отношении студентов АИТУ к искусственному ИИ и его использованию ими в учебном процессе. Всего в опросе приняло участие 786 студентов: 30,4% студентов на вопрос используют ли они ИИ в учебе ответили, что да, используют; на вопрос какова их цель использования ChatGPT 27,6% респондентов ответили, что они используют его для выполнения домашних заданий по предметам, а также для развития навыков ИКТ, 70,2% студентов на вопрос, планируют ли они использовать ИИ/ChatGPT в своей будущей работе, дали положительные ответы.

В свете глобальной цифровизации и развития ИИ евразийские государства стремятся интегрировать технологии в образовательную систему. В прошлом году в Казахстане была создана программа “ИИ в образовании”, которая направлена на разработку и внедрение инновационных методов обучения с использованием ИИ. Тем не менее, есть и ряд вызовов и проблем, связанных с применением ИИ в образовании. К ним относятся вопросы конфиденциальности данных, недоступности

технологий для всех слоёв населения, а также недостаточной подготовки преподавателей к работе с новыми технологиями.

Роль ИТ-образования в евразийской безопасности

ИТ-образование имеет важное значение не только в обеспечении информационной безопасности Казахстана, но и в укреплении евразийской безопасности в целом. В современном мире все больше угроз возникает из сферы киберпространства, и только совместные усилия могут обеспечить эффективную защиту от них. Казахстан, как важный игрок в евразийском регионе, должен действовать совместно с другими государствами для укрепления кибербезопасности. Обмен опытом, совместные исследования, обучающие программы – все это возможно благодаря развитию ИТ-образования в регионе. Казахстан принимает участие в международных инициативах по сотрудничеству в области ИТ-образования и развития информационных технологий, активно развивает отрасль информационных технологий в стране, внедряет современные цифровые технологии в различные сферы жизни общества, что способствует повышению уровня безопасности как национального, так и регионального уровней.

Международные проекты по вопросам кибербезопасности, в которых Казахстан принимает участие:

1. Азиатско-Тихоокеанский центр по кибербезопасности (APCSS) – Казахстан является участником этого центра, который создан для взаимодействия в обеспечении кибербезопасности в регионе Азиатско-Тихоокеанского пространства.

2. Шанхайская организация сотрудничества (ШОС) – Казахстан активно участвует в реализации проектов по кибербезопасности совместно с другими государствами ШОС (Юе, 2021). В рамках ШОС учреждена рабочая группа по информационной безопасности, которая координирует деятельность стран-участниц в области кибербезопасности, разработке совместных мер по предотвращению киберинцидентов и обеспечению информационной безопасности. Кибербезопасность (информационная безопасность) является приоритетной областью сотрудничества для государств ШОС, учитывая растущую угрозу кибератак и киберпреступности в регионе. Совместные усилия по обеспечению кибербезопасности позволяют государствам ШОС эффективнее защищать свои

информационные системы. В рамках стратегии развития ШОС до 2025 г. также рассматривается необходимость создания общего правового пространства для борьбы с киберугрозами. Это включает в себя разработку единой системы правовых норм и стандартов в области кибербезопасности, которая обеспечивала бы гармонизацию законодательства членов ШОС и упрощала процесс сотрудничества в этой сфере (Галицына, 2023).

3. Глобальный альянс по кибербезопасности (GCA) – Казахстан присоединился к этому альянсу, который объединяет государства, частный сектор и международные организации в целях содействия кибербезопасности.

4. Евразийская экономическая комиссия (ЕЭК) – Казахстан сотрудничает с другими государствами-членами ЕЭК в рамках проектов по кибербезопасности для обеспечения безопасности информационных систем и данных в регионе.

5. Форум инцидентов и трендов в области кибербезопасности (FIRST) – Казахстан принимает участие в работе этого форума, который организует международные проекты по обмену информацией и опытом в области кибербезопасности.

6. Центрально-Азиатский форум по управлению Интернетом (CA IGF) выступает крупнейшей региональной неформальной платформой для обсуждения вопросов цифрового развития. Целью Форума является создание диалога и обмен опытом между различными заинтересованными сторонами для содействия развитию Интернета и цифровой экономики в Центральной Азии. В рамках Форума обсуждаются такие вопросы, как доступ к интернету, кибербезопасность, защита данных, развитие цифровых технологий и др. Участие в CA IGF открывает участникам возможность внести свой вклад в формирование региональной политики в области управления Интернетом и содействовать устойчивому и инклюзивному цифровому развитию в Центральной Азии (Central Asian, 2023)

7. В 2018 году Казахстан стал членом Организации Объединённых Наций по кибербезопасности (UNOCT), что подтверждает стремление страны к укреплению международной кибербезопасности.

Сотрудничество государств Центральной Азии в области образования и ИКТ играет важную роль в развитии человеческого капитала, цифровой экономики и общества в целом. Несмотря на некоторые различия в подходах к

образованию и использованию ИКТ, страны Центральной Азии стремятся к сотрудничеству и обмену опытом в этой области. Существует ряд инициатив и программ, направленных на укрепление сотрудничества в области образования и ИКТ в Центральной Азии. Существует инициатива Центрально-азиатского регионального сотрудничества в образовании (CAREC), которая поддерживает обмен студентами, преподавателями и научными исследователями между государствами региона. Многие страны Центральной Азии активно развивают собственные национальные программы по развитию ИКТ в образовании и развитию цифровой грамотности среди населения (Программа). Сотрудничество в данной области позволяет государствам Центральной Азии совместно решать общие проблемы, развивать высшее образование национального уровня, улучшать доступ к образованию с использованием ИКТ, а также соответствовать современным требованиям рынка труда. Подобная совместная деятельность способствует интеграции цифровых технологий в учебный процесс, что повышает эффективность образования и создаёт условия для обучения с использованием современных образовательных технологий. Развитие IT-образования способствует повышению общего уровня технологической грамотности населения и способствует экономическому развитию страны в целом.

Несмотря на предпринимаемые меры Казахстан все ещё сталкивается с проблемами в области кибербезопасности, такими как:

1. Кибершпионаж и кибератаки на информационные системы государств-участников Евразийского экономического союза (ЕАЭС).

2. Распространение вредоносных программ и вирусов, направленных на нарушение работы экономических и финансовых систем государств-членов ЕАЭС.

3. Кибератаки на критическую инфраструктуру, такую как энергосистемы, транспортные сети, и другие объекты, что может вызвать серьёзные последствия для экономики региона.

4. Киберпреступность, направленная на финансовые учреждения и банковские системы государств-членов ЕАЭС, что приводит к финансовым потерям и нарушению доверия к финансовым институтам.

5. Кибертерроризм, включающий в себя кибератаки на правительственные учреждения и критическую инфраструктуру с целью вызвать панику и хаос.

Для борьбы с этими угрозами необходимо усилить сотрудничество и координацию между государствами-участниками ЕАЭС в области кибербезопасности, укрепить совместные механизмы защиты от кибератак и усовершенствовать законодательство в этой области. Кроме того, на взгляд автора, необходимо проводить регулярные аудиты и тестирования систем информационной безопасности, обучать персонал и повышать осведомлённость о киберугрозах.

Данное исследование о роли IT-образования как одного из значимых компонентов евразийской безопасности выявило несколько важных аспектов. Во-первых, IT-образование играет ключевую роль в обеспечении безопасности информационных систем и данных, что важно для всех стран региона. Важность этого аспекта возрастает в условиях цифровизации и все большей зависимости общества от информационных технологий. Во-вторых, IT-образование способствует развитию профессиональных навыков и компетенций в области кибербезопасности. Это важно для поддержания стабильности и безопасности в регионе. IT-образование способствует развитию сотрудничества и обмену знаниями между государствами региона в области кибербезопасности.

По мнению автора, для повышения качества IT-образования возможно необходимы следующие меры:

- Создание национальной стратегии развития IT-образования и информационных технологий, охватывающей широкий спектр мероприятий по содействию инновационному развитию страны.

- Повышение финансовых инвестиций в IT-образование и модернизация учебных заведений, специализирующихся на информационных технологиях.

- Улучшение качества учебных программ и их адаптация к современным требованиям рынка труда.

- Обмен опытом и сотрудничество между евразийскими ВУЗами с целью создания совместных программ обучения, стажировок и практических курсов.

- Привлечение молодёжи к обучению в области информационных технологий путём проведения информационных кампаний, олимпиад и других мероприятий.

Заключение

Развитие IT-образования в Казахстане играет важную роль в евразийской интеграции, поскольку оно способствует расширению возможностей для сотрудничества и обмена знаниями и опытом в области информационных технологий. Казахстан, как государство с развивающейся экономикой, нуждается в квалифицированных кадрах в области IT, которые могут участвовать в проектах с партнерами из других стран, в том числе из евразийского пространства. Казахстан активно развивает свою систему образования в области информационных технологий, предлагая студентам возможность изучения современных технологий и приобретения необходимых навыков для работы в сфере IT. Результаты научного исследования показывают, что IT-образование способствует развитию компетенций и навыков, необходимых для эффективной работы в области информационной безопасности. Подготовка специалистов в области IT позволяет создавать новые технологии и методы защиты информации, что в свою очередь способствует повышению уровня безопасности данных и информационных систем в евразийском регионе. В целом, развитие IT-образования в Казахстане играет важную роль в обеспечении безопасности не только страны, но и всего евразийского региона. Поэтому необходимо продолжать инвестировать в эту сферу и обеспечивать высокий уровень профессиональной подготовки специалистов. Только таким образом можно обеспечить безопасность информационных систем и защитить национальные интересы в условиях быстрого развития цифровых технологий.

Казахстан сотрудничает с государствами региона в укреплении евразийской безопасности. Обмен опытом, реализация совместных проектов и программ обучения помогут улучшить кибербезопасность в регионе. Это важные факторы, способствующие обеспечению безопасности и процветания страны и евразийского региона в целом. Для достижения положительных результатов необходимо решить проблемы, имеющиеся в этой сфере, и принять ряд мер, направленных на повышение качества образования в области информационных технологий и подготовку квалифицированных специалистов.

Цитируемая литература:

Галицына, А. Э., Кембель, О. В., & Потапова, Д. Д. (2023). Региональное сотрудничество стран Центральной Азии в борьбе с кибертерроризмом.

Постсоветские исследования, 6(6). – URL: regionalnoe-sotrudnichestvo-stran-tsentralnoy-azii-v-borbe-s-kiberterrorizmom.pdf

Правительство Республики Казахстан. (2017). Об утверждении Концепции кибербезопасности («Киберщит Казахстан»). Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 июня 2017 года №407. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000407>

Правительство Республики Казахстан. (2023). Об утверждении Концепции цифровой трансформации, развития отрасли информационно-коммуникационных технологий и кибербезопасности на 2023-2029 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 марта 2023 года №269. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000269>

Программа Центральноазиатского регионального экономического сотрудничества. (н.д.). Хорошие соседи. Хорошие партнёры. Хорошие перспективы. – URL: <https://www.carecprogram.org/uploads/CAREC-Program-Brochure-ru.pdf>

Реализация казахстанской концепции кибербезопасности. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/infsecurity?lang=ru>

Программы Astana IT University. – URL: <https://astanait.edu.kz/programs/>
Юе, Г. (2021). Противодействие кибертерроризму в рамках ШОС. Вопросы политологии, 12(76), 3700–3704 Central Asian Internet Government Forum. (2023). – URL: <https://caigf.org/en/2023eng/>

International Telecommunication Union. (2021). Global Cyber Security Index. – URL: https://www.itu.int/dms_pub/itu-d/opb/str/D-STR-GCI.01-2021-PDF-E.pdf

Б.М. Мырзабаева, Д.А. Нурлан
*М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан
мемлекеттік университеті*

ТӘУЕЛСІЗДІК ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ-ТҮРІКМЕН ҚАТЫНАСТАРЫ

Қазақстан мен Түрікменстан елдерін тек географиялық емес тамыры тереңде жатқан тарихи сабақтастық, түркі халықтарының түбі бір туыстығы, өткен тарихының ортақтығы, этнолингвистикалық жақындығы, геосаяси және экономикалық байланыстары жақындастырады. Кеңес Одағының ыдырауымен Орталық Азия территориясындағы мемлекеттердің тәуелсіздікке қол жеткізуі елдер арасындағы байланыстарды алға жылжытты.

Тәуелсіздікке қол жеткізумен қос ел арасындағы экономика, ғылым, адами өлшем салаларындағы мемлекетаралық байланыстар ретке келтірілді. Қазақстан мен Түрікменстанды ортақ шекаралары, саяси-экономикалық және гуманитарлық байланыстарды кеңейтудің болашақ мүмкіндіктері де жақындастырады. Саяси тұрғыдан алып қарағанда Қазақстан мен Түрікменстанның ұстанған бағыттары да бір-біріне сәйкес келеді: Түрікменстан да алғашқылардың бірі болып ЭКСПО-2017 шарасына қатысатынын мәлімдеді, Қазақстанның БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінің 2017-2018 жылдардағы Тұрақты емес мүшелігіне түскенде қолдау білдірді.

Өз кезегінде Қазақстан Республикасы да БҰҰ-ның бірқатар құрылымдарында Түрікменстанның үміткерлігіне қолдау білдірді, 12-желтоқсанды Халықаралық бейтарап күн деп атау туралы БҰҰ Бас Ассамблеясының қарарына сәйкес біріккен мәлімдеме жасады.

Ресми мәліметтер бойынша Қазақстан мен Түрікменстан арасындағы дипломатиялық қатынастар 1992 жылы 5 қазанда орнатылды. 1996 жылдың желтоқсан айында Қазақстан Республикасының Түрікменстандағы Елшілігі ашылса, ал 1999 жылғы 4 мамырдан бері Түрікменстанның Қазақстан Республикасындағы Елшілігі қызмет етіп келеді (Нурсултанова, 2010).

Екіжақты ынтымақтастықтың шарттық-құқықтық негізін 70-ке жуық құжаттар құрайды. Басты екіжақты құжаттар ретінде

1993 жылғы 19 мамырдағы Достық қатынастар мен ынтымақтастық туралы Келісім және 2017 жылғы 18 сәуірдегі Стратегиялық серіктестік туралы Келісім есептеледі.

Түрікменстан Қазақстанның Орталық Азиядағы маңызды стратегиялық серіктесі болып табылады. Біздің елдеріміздің арасында құрылымдық саяси диалог орнатылған. Қазақстан мен Түрікменстан түрлі халықаралық ұйымдарда, ең алдымен БҰҰ-да, ЕҚЫҰ, ТМД, ИБҰ-да көршілес. Қазақстан мен Түрікменстан арасындағы саяси сенім мен ынтымақтастық деңгейі жылдан жылға тұрақты түрде нығаюда. Біздің елдеріміз ортақ тарихы, мәдениетінің жақындығы және қызығушылықтарының ортақтығын басшылыққа ала отырып, халықаралық аренада бір-біріне өзара тиімді қолдау көрсетеді. Елдер арасындағы қатынастың барлық тарихи кезеңінде ешқандай да шиеленіс ошағы болмады, керісінше – ол қарқынды түрде түрлі бағытта дамыды.

Қазақстан Республикасы мен Түрікменстан арасындағы қатынастар тәуелсіздікке қол жеткізген сәттен бастап достық және стратегиялық серіктестік рухында дамуда. Түрікменстанда Қазақстан Республикасының Консулдығы Түрікменбашы қаласында, Қазақстанда – Түрікменстан Консулдығы Ақтау қаласында қызмет етеді (Екіжақты қатынастар).

Аса жоғары және жоғары деңгейде жасалған өзара сапарлар қос тараптың саяси диалогты нығайтуға және сауда-экономикалық ынтымақтастықты өрістетуге жоғары мүдделілігін нақтылай түседі. 2019 жылы 12 маусымда Түрікменстан Президенті Г.Бердымұхамедов ресми түрде Қ.К.Тоқаевты Қазақстан Республикасының мемлекет басшысы қызметіне кірісуімен құттықтады және Түрікменстанға ресми сапармен келуге шақырды. Сол жылдың 11 қазан күні Қ.К.Тоқаев ТМД мемлекет басшылары Кеңесінің отырысына қатысу үшін Түрікменстанға ресми сапар жасап, онда Г.Бердымұхамедовпен кездесті.

2021 жылы 6 тамызда Каспий теңізінің жағалауында «Аваза» Ұлттық туристік аумағындағы конгресс-орталықта Г.Бердымұхамедовтың төрағалығымен Орталық Азия мемлекет басшыларының үшінші Консультативтік кездесуі өтіп, оған Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан және Өзбекстан президенттері қатысты.

Соңғы екі жыл ішінде Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К.Тоқаев үш рет Түрікменстанға сапар жасады. 2021 жылы оның мемлекет басшысы ретіндегі Ашхабадқа алғашқы мемлекеттік сапары орын алды. Сапар барысында 20 екіжақты құжаттарға қол қойылды, олардың ішінен қазақстандық-түрікменстандық мемлекеттік шекараны және Каспий теңізіндегі балық аулау аумақтарының іргелес учаскелерін делимитациялау туралы Келісім ерекше орын алады. Сонымен қатар қорғаныс, тасымалдау және транспорт, ауылшаруашылығы және қоршаған ортаны қорғау, ғылым және мәдениет саласындағы ынтымақтастықты одан әрі кеңейту бойынша келісімге қол жеткізілді.

2022 жылғы 29 маусымда Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К.Тоқаевтың Түрікменстанға жұмыс сапары өтті, сапар аясында Мемлекет басшысы VI Каспий саммитіне қатысты, сондай-ақ Түрікменстан Президенті С.Бердымухамедов пен Милли Генгеш Халық Маслахатының Төрағасы Г.Бердымухамедовпен келіссөздер жүргізді (Тажимаев, 2022).

2022 жылғы 14 қазанда Түрікменстан Президенті С.Бердымухамедов Астанада ТМД Мемлекет басшылары кеңесінің кезекті отырысына, сондай-ақ «Орталық Азия – Ресей» бірінші Саммитіне қатысты.

2022 жылғы 15 қазанда Түрікменстан Президенті С.Бердымухамедовтің Қазақстан Республикасына мемлекеттік сапары болды. Түрікменстан Президентін қарсы ала отырып, Қазақстан басшысы екі ел халықтарын тарихи және туысқандық байланыстар байланыстыратынын және мұның қазақ-түрікмен ынтымақтастығын одан әрі дамыту үшін маңызы зор екенін атап өтті. «Түрікменстан Қазақстан үшін бауырлас мемлекет, біздің шекарамыз ортақ, тарихымыз ортақ. Мәдениет, гуманитарлық байланыстар және, әрине, экономикалық мүдделер саласында біздің ортақ тұстарымыз көп», – деді Мемлекет басшысы.

Келіссөздер барысында Қасым-Жомарт Тоқаев пен Сардар Бердымухамедов қазақ-түрікмен ынтымақтастығының даму болашағын талқылады. Сауда-экономикалық байланыстарды кеңейтуге, оның ішінде энергетика, транспорт және логистика, өнеркәсіп және ауылшаруашылығы саласында кеңейтуге ерекше назар аударылды. Өз кезегінде Сардар Бердымухамедов Қасым-Жомарт Тоқаевқа қазақ жерінде көрсетілген қонақжайлылық үшін алғысын білдірді. «Бұл менің Қазақстан Республикасына

алғашқы мемлекеттік сапарым. Біз бұл сапарды біздің елдеріміздің арасындағы екіжақты байланыстарды дамытудағы маңызды кезең ретінде қарастырамыз», – деп атап көрсетті С.Бердымухамедов (Қазақстан, 2022). Сапар нәтижесінде 13 құжатқа, оның ішінде Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Түрікменстан Үкіметі арасындағы 2022-2024 жылдарға арналған ынтымақтастықтың кешенді бағдарламасына қол қойылды.

Шекаралық, соның ішінде Қазақстанның Маңғыстау облысы мен Түрікменстанның Балқандық вelayатымен ынтымақтастықты нығайтуға маңызды көңіл бөлінеді. Болашақта екі ел шекарасында арнайы шекаралық сауда аумағын құру көзделеді. Бұл тұрғыдан автомобиль, теміржол және теңіз тасымалы маңызды роль атқарады. Біздің елдеріміздің транзиттік тасымалдауды жүзеге асыруда Қазақстан-Түрікменстан-Иран теміржолымен тасымалдау, өзара тиімді ынтымақтастықта Ақтау және Түрікменбашы теңіз порттарын дамыту бойынша үлкен транзиттік-транспорттық әлеуеті бар. Маңғыстау облысында экономиканың түрлі салаларында түрікмендік капиталдың қатысуымен 16 біріккен кәсіпорын қызмет етеді. Маңғыстау облысы мен Түрікменстан арасындағы сыртқы сауда айналымы 2021 жылы қаңтар-тамыз аралығында 15 млн. долларды құрады, бұл алдыңғы 2020 жылдың дәл осындай кезеңімен салыстырғанда 50 пайызға көп.

Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі Мемлекеттік кірістер комитетінің мәліметі бойынша 2022 жылдың қорытындысы бойынша Қазақстан мен Түрікменстан арасындағы тауар айналымы 2021 жылмен салыстырғанда 72%-ға өсіп, 438,2 млн АҚШ долларын (экспорт – 340,4 млн доллар, импорт – 97,8 млн доллар) құрады. 2021 жылдың қорытындысы бойынша Қазақстан Республикасы мен Түрікменстан Республикасы арасындағы тауар айналымы 254,3 млн. АҚШ долларын (экспорт – 211,5 млн. АҚШ доллары, импорт – 42,8 млн. АҚШ доллары) құрады (Түрікмен нарығы, 2022).

Қазақстан Республикасының Түрікменстанға негізгі экспорттық тауарлары: астық, ұн, қара металлдар; химиялық және минералды тыңайтқыштар, металл емес кендер болса, ал Қазақстанға импортты: қызанақ, цитрус жемістері, минералды, химиялық және тоқыма өнімдері құрайды.

Елдеріміз транзиттік мемлекет ретінде энергетикалық ресурстарды сыртқы нарықтарға – оңтүстік бағытта

қазақстандық мұнайды Парсы шығанағына және солтүстік бағытта түркімен газын Ресейге, Украинаға, Еуропалық Одақ елдеріне және Қытайға шығаруға өзара мүдделі. 2009 жылғы желтоқсан айында Түрікменстан-Өзбекстан-Қазақстан-Қытай газ құбырының іске қосылуы, сонымен қатар 2019 жылы «Орталық Азия-Орталық» мұнай құбыры арқылы түрікмен газының Қазақстан Республикасының аумағы арқылы Ресейге транзиттік жеткізілімін қалпына келтіру осы саладағы ынтымақтастықтың тәжірибелік мысалы болып табылады.

Теміржол, автомобиль және су транспорты саласында өзара тиімді жобалар бар. «Астрахань – Атырау – Ақтау – Түрікменстан шекарасы» автомобиль маршрутын жөндеу жұмыстары жүргізілді. 2022 жылы маусым айында ирандық Бендер-Аббас портына дейін Ресейден Қазақстан және Түрікменстан арқылы контейнерлік поезд ұйымдастырылды. Одан әрі жүк Үндістанға жеткізілді.

2022 жылы 19 шілдеде Түрікменстанның «Теңіз сауда флоты» ЖТАҚ және «Құрық порты» ЖШС арасында теңіз транспорты саласындағы ынтымақтастық туралы Келісімге қол қойылды. 2022 жылы 8 тамызда қазақстандық Ақтау порты арқылы Түрікменстаннан Қытайға түрлі типтегі жүктерімен 40 футтық контейнердің 42 бірлігін сынақтан өткізу ұйымдастырылды (Екіжақты қатынастар).

Қазақстан мен Түрікменстан арасындағы әуе қатынасы 1997 жылы 27 ақпанда жасалған (2000 жылы 10 наурызда күшіне енді) әуе қатынасы туралы Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Түрікменстан үкіметі арасындағы Келісім негізінде жүзеге асырылады. Қазақстан Республикасы тарапынан бекітілген авиатасымалдаушы «SCAT» авиакомпаниясы, Түрікменстан тарапынан «Туркменховаеллары» авиакомпаниясы болып табылады.

Екі мемлекет арасындағы әскери саладағы ынтымақтастық бірнеше келісімдер негізінде жүзеге асырылады: 2021 жылы 25 қазанда Түрікменстанда екі елдің үкіметтері арасында азаматтық қорғаныс, төтенше жағдайларды ескерту және жою саласындағы ынтымақтастық туралы Келісімге, сондай-ақ Қазақстан Республикасының қорғаныс Министрлігі және Түрікменстанның қорғаныс Министрлігі арасында қорғаныс саласындағы ынтымақтастық туралы Келісімге қол қойылды (Қазақстан мен Түрікменстан).

Басым бағыттардың бірі сонымен қатар агроөндірістік кешен болуы мүмкін. Түрікменстанның бау-бақша өндірісі және малшаруашылығы өнімдерінің өндірісі бойынша мүмкіндіктері жоғары. Осы тұрғыдан алып қарағанда Қазақстанның батыс аймақтарымен өзара тиімді ынтымақтастық ккпірін құру мүмкіндігі бар. Өз кезегінде Қазақстанның астық дақылдарын өсіру бойынша тәжірибесі бар, селекция, тұқым өндіру саласындағы интеграция үшін перспективалар ашылууда.

Екі ел де әлемдік, сонымен қатар аймақтық державалар да игеруге және тасымалдауға қызығушылығы бар көмірсутек ресурстарының үлкен қорларына, сондай-ақ маңызды транзиттік-транспорттық потенциалына ие.

Қазақстан мен Түрікменстан арасындағы тауар айналымы 2022 жылды қаңтар-тамыз аралығында 286,0 млн. долларды құрады, бұл 2021 жылдың нақ осындай кезеңімен (120,6 млн. доллар) салыстырғанда 2,4 есе жоғары. Қазақстаннан Түрікменстанға экспорт 2022 жылдың қаңтар-тамыз аралығында 2,5 есе өсті және 211,1 млн. долларды құрады (Түрікмен нарығы, 2022).

Қазақстан мен Түрікменстанның мәдени-гуманитарлық ықпалдастықты одан әрі нығайту бойынша үлкен жоспарлары бар. Қазақстанда үлкен түрікмен диаспорасы өмір сүріп жатыр, Қазақстан халқы Ассамблеясының қызметіне белсенді қатысатын Алматы қаласындағы Түрікмен мәдени-қоғамдық орталығы, түрікмендердің Маңғыстау, Қостанай және Қарағанды ұлттық-мәдени орталықтары жұмыс жасайды.

Түрікменстанның Қазақстандағы мәдени күндері 2008 және 2014 жылдары өтсе, ал Қазақстан Республикасының Түрікменстандағы мәдени күндері – 2009 және 2018 жылдары өткізілді.

Қазақстан астанасында орталық көшелердің бірі ұлы түрікмен ақыны Махтумкули есімімен аталған. 2021 жылы қазан айындағы Президент Қ.К.Тоқаевтың мемлекеттік сапары барысында Түрікменстан Президенті Г.М.Бердымухамедов Ашхабад қаласында екі халықтың жоғары адамгершілік рухани бағдарын, сондай-ақ елдер арасындағы достық пен ынтымақтастықты дамытуды бейнелейтін қазақ халқының ұлы ақыны Абай Құнанбаевқа ескерткіш орнатуды ұсынды.

Жыл сайын үлкен көлемде түрікмендік студенттер Алматы, Астана, Шымкент, Ақтау қалаларының жоғары оқу орындарынан

білім алады. Білім беру саласындағы жемісті ынтымақтастық пен тәжірибе алмасу қол қойылған екіжақты келісімдер негізінде біздің елдеріміздің жоғары оқу орындары тиімді жүзеге асырып келеді: қазақстандық тараптан әль-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Назарбаев университеті және түрікмендік тараптан Махтумкули атындағы Түрікмен мемлекеттік университеті, Түрікменстан гуманитарлық ғылым және дамудың халықаралық университеті, Түрікменстан СІМ халықаралық қатынастар институты (Екіжақты қатынастар).

Сонымен, қорыта айтқанда, тәуелсіздік алғаннан бері Қазақстан Республикасы мен Түрікменстан арасындағы қарым-қатынас достық және стратегиялық әріптестік рухында дамып келеді. Бүгінгі күні қазақстандық-түрікмендік қарым-қатынастар теңқұқылық және өзара құрметтілік принциптерінде өзара тиімді серіктестіктің барлық талаптарына жауап береді. Екіжақты күн тәртібінің барлық спектрлері бойынша ынтымақтастықты жүйелі кеңейту және тереңдету, сондай-ақ қалыптасқан қатынастарды одан да жоғары деңгейге одан әрі жеткізу үшін мүмкіндіктері бар. Біздің бауырлас халықтарымыз арасындағы тату көршілік ынтымақтастық дәстүрі мен достық қатынастар болашақта да қарқынды түрде кеңейіп, нығая түсетініне сеніміз мол.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

- Екіжақты қатынастар. (н.д.). – URL: <https://www.gov.kz/>
- Казахстан – Туркменистан: к дальнейшему сближению братских народов. (2022, 17 октябрь). Казахстанская правда.
- Қазақстан мен Түркіменстан арасындағы қатынастар стратегиялық әріптестік сипатына ие болды. (н.д.). – URL: <https://dknews.kz/kz/alem-zhanalyktary/306709-kazakstan>
- Нурсултанова, Л.Н. (2010). Казахстанско-туркменское сотрудничество на современном этапе. Казахстан Спектр, 2010(3), 16–25.
- Тажибаев, А. (2022, 5 октябрь). Туркменистан – Казахстан: 30 лет добрососедства, доверия и взаимного уважения. Нейтральный Туркменистан.
- Түрікмен нарығы – қазақ кәсіпкерлері үшін үлкен мүмкіндік. (2022, 18 сәуір). Егемен Қазақстан.

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ СОТ ТӨРЕЛІГІНІҢ ПРИНЦИПТЕРІ

Белгілі заңгер Ганс Кельзен өзінің «Таза құқық теориясы» атты еңбегінде халықаралық сот төрелігіне қатысты қағидаттарды, халықаралық құқық нормаларын, құқықтың қайнар көздері ретінде бірнеше сатығы бөлді. Дәлірек айтатын болсақ үшке бөлді. Біріншісі халықаралық- құқықтық салт дәстүр ретінде қалыптасқан халықаралық жалпы құқық нормалары, әрине егер де бұл нормалар халықаралық шарттар немесе сол мемлекеттің заң актілерінде белгіленсе немесе көрсетілсе. Бұл нормаларды барлық мемлекеттер ұстанады, сол себептен Ганс Кельзен «*pacta sunt servanda*» яғни шарттар орындалуы тиіс принципін айрықша атап көрсетті, себебі ешбір мемлекет бұл принципсіз халықаралық құқықтың субъектісі ретінде танылмайды, екіншісі халықаралық құқық нормалары егер де олар халықаралық шарттар негізінде қалыптасқан жағдайда, осы шартқа қатысты мемлекеттерге ғана тиесілі болуы немесе халықаралық шартты түзген мемлекеттер үшін ғана міндеттелген болып саналуы.

Халықаралық құқық жүйесіндегі нормалардың соңғы үшінші деңгейі бұлар халықаралық Соттар немесе басқа да мемлекет органдарының халықаралық шарттар негізінде қалыптасқан нормалары. Жалпы кез келген халықаралық- құқықтық нормалар егер шарт негізінде пайда болса жалпы, кәдімгі халықаралық құқыққа негізделіп, сүйенеді. Г. Кельзеннің пікірінше құқық нормаларының негізі, сол мемлекеттің негізгі мүддесін көрсетеді. «*Pacta sunt servanda*» принципі халықаралық құқықтың императивті нормасы болып, кез келген өркениетті ұлттың жалпы принципі ретінде мойындалады. Мұнда осы принцип негізінде көптеген процессуальды нормалар ұлттық және халықаралық деңгейіндегі қабылданып, қолданылады. Жаһандану кезеңінде халықаралық қатынастардың дамуы және оларды реттеу халықаралық шарттар шеңберінде болып,

шарттың тараптарының құқықтары мен міндеттері заң формасы ретінде егжей – тегжейлі бекітілуі тиіс.

Халықаралық деңгейдегі реттеуді қажет ететін бір мәселе, сот өндірісі тәртібі, себебі халықаралық ұйымдардың резолюциясы, яғни қарарлары олардың халықаралық шарттарға, халықаралық құқықтық салт- дәстүрлерге тигізетін әсері өте үлкен. Өз кезегінде халықаралық шарттар және халықаралық ұйымдардың шешімдері сот органдарының ұғарымдарының әсері өте үлкен. Әсіресе адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау мәселесіне, неменеге десеңіз адам құқықтары туралы мәселелер қалыптасуының ау- басында ақ БҰҰ, мемлекеттердің құқықтық тәртібі, мінез- құлық ережелері, халықаралық сот трибуналдары шешімдері, сияқты халықаралық институттардың еңбектерінің жемісі болып саналады. Осыған байланысты халықаралық сот органдарының шешімдері, ұғарымдары аса маңызды бола бастады. Халықаралық әскери трибуналдың қылмыскерлерге жауап тағайындау туралы шешімі, жалпы осы органдардың жарғысы басқа да халықаралық қылмыстық соттардың іс- әрекет етуіне зор ықпалын тигізді.

Халықаралық құқықтың нормаларын қатаң бұзған жеке тұлғаларға жаза қолдану қағидаты қалыптасты. Құқық теориясында, құқық нормаларын бұзған тұлғаларға санкция қолдану принципі бекітілді. Халықаралық Сот төрелігінің принциптері дегеніміз – бұл құқықтың негізгі түпнұсқа қалпы болып негізгі ірге тасы болып еспетелінеді. Мысалы әділеттілік принципін алатын болсақ жоғарыда біз айтып өткендей шешім шығару жалпы сот, тергеу амалдарының барлық кезеңдерінде негізгі бағдар шам болып, түпнұсқа ретінде басшылыққа алынады. Заңдылық принципін алатын болсақ әділеттілік принципінен жалпылама қабылданған принцип ретінде аумағы тарлау «*nulleum crimen sine lege*» осындай заң талабы болмаса қылмыс жоқ деген принцип заң бұндай іс- әрекетті қаратырмайды леп түсінсек те болады. Өркениетті ұлттар, мемлекеттердің жалпы принциптері де халықаралық сот төрелігінің принциптеріне негіз болуы мүмкін БҰҰ- ның Халықаралық сотының статутына сілтеме жасай отырып қарастыратын болсақ. Бұл жағдайлар әрине заң логикасына, заң техникасына сай халықаралық құқық принципінің өзгешелеу нормалары ретінде халықаралық- қылмыстық үрдісінің орталық негізі ретінде қабылдануы мүмкін. Құқықтың жалпы принциптерін

қылмыстық- үрдісте құқықты қолдану арқылы халықаралық құқықты дамытуға ресурс ретінде қабылдаған жөн. Себебі бұл принциптер әмбебап және негізгі іргетас ретінде мемлекеттердің жалпы әлемдік деңгейде, халықаралық тәртіп пен қауыпсіздікті қатамасыз етумәселесінде тигізетін пайдасы өте көп. Бұдан басқа құқықтық жалпы принциптері халықаралық сот төрелігін қамтамасыз етуде мемлекеттермен арақатынастарды нығайта түседі.

Халықаралық сот төрелігінде көп қолданылатын немесе басшылыққа алынатын принциптердің бірі халықаралық келіспеушіліктерді немесе дау дамаларды бейбіт жолмен шешу принципі. Мұнда келіспеушіліктерді сот арқылы немесе аралық соттарда, арбитраждарда іс көру кезінде халықаралық екі жақты немесе көп жақты шарттарды және дауларды бейбіт жолдармен реттеу туралы 1957 жылы қабылданған Еуропалық конвенция баптарын шарттарын негізге алған жөн. Осы және басқада жоғарыда айтылған пинциптер халықаралық құқықтың әрекет ету аясының мәнін ашып көрсетеді. Халықаралық қылмыстық соттың Рим статутында халықаралық сот төрелігі басшылыққа алатын бірнеше халықаралық стандарттар бекітілген 25 – бап. Жеке қылмыстық жауапкершілік, 66- бап. Кінәсіздік жорамалы, 29- бап. Қылмысқа ескіру мерзімін қолданбау, 27- бап. Лауазымдық жағдайына сілтеме жасамау немесе қарамау. Жалпы алғанда стандарттар немесе принциптер екеуінің айырмашылығы принциптер базалық- әмбебап жағдайға тәртіпке ие. Сот өз отырысында, іс- қарау кезінде алғашқы тәртіпте қалай түсіндірілсе солай қолдануы керек. Талдау кезінде жалпы белгіленген принциптер және мемлекеттердің қылмыстық үрдіс нормалары халықаралық сот шешімін қабылдауға әсерін тигізетіні сөзсіз. Қалай дегенмен принциптер мен нормалардың бір- біріне қарама қайшылығы болмауы тиіс.

Халықаралық сот өндірісі кезінде мемлекеттер дауларды бейбіт жолмен шешу үшін алынған міндетемелерін толық орындауы, халықаралық қылмыс жасағаны үшін жауапқа тарту, адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау яғни халықаралық деңгейде құқықтарының қорғалуына кепілдік беру сияқты қажеттіліктерді өзара ынтымақтаса отырып шешуі керек. Халықаралық соттар өз- міндеттерін атқару барысында ұлттық соттардың принциптерін басшылыққа ала отырып та істерді көре алдады. Мысалы теңділік және әділеттілік принципін алатын

болсақ. Бұл принциптер көптеген мемлекеттердің негізгі заңдарында бекітілген. Теңділік принципін алатын болсақ әмбебап принцип болып қоғамдық арақатынастардың дамуына реттеушілік әсерін тигізеді. Барлық заңды және жеке тұлғалардың құқықтары мен бостандықтарын тең яғни ешкімнің заң алдында басымдығы жоқ екенін көрсетеді. Әділдік принципі, бұл егер сот органдары халықаралық құқық нормаларын бұзып шешім қабылдаса, онда кез келген тарап өз азаматтық саяси құқықтары мен бостандықтарын пайдалана отырып жоғарғы тұрған сот инстанцияларына жүгінуіне мүмкіншілігінің болуы. Сот органдарының халықаралық және ұлттық заңдарды түсіндіру барысында тағы бір негізгі принципке тоқтап өтпеу мүмкін емес. Сотқа жүгінуге құқықтың болуы яғни сот төрелігіне қол жетімділіктің болуы. Бұл принципті халықаралық аспектіде басқа принциптерге ұқсап кететін адам құқықтарын қорғау мақсатындағы құқықтың болуы деп түсінсек болады. Басқа азаматтардың құқығын бұзып немесе таптай отырып келесі біреулерге артықшылықтар беруге болмайтындығы, мемлекет және заң адам құқықтары мен бостандықтарына кепілдік беруі керек. Сотқа жүгінуге құқықтарды шектеу бұл дискриминация болып есептелінеді.

Жалпы алғанда өз табиғатына қарай сот төрелігінің қағидаттары объективті және субъективті мәнге ие. Объективті белгісіне қарай сот төрелігі кез келген мемлекеттің даму жағдайын ерекшелігін көрсетеді. Субъективті себебі болса, жеке азаматтардың немесе лауазымды тұлғалардың құқықтық санасынан көрінеді. Сот төрелігінің қағидаттары өз мінездемесіне қарай жалпы мәнге ие, себебі сот органдарының ұйымдық құрылымын және іс- әрекетінің бағытында жалпылама басшылықты көрстеді. Өз мазмұнына сай әрбір принцип және оның барлық жүйесі басқа нормаларға қарағанда жалпы мәніне мінездемесіне ие. Осы принцип нормаларының негізінде басқа нормалар қалыптасады. Сот төрелігінің принциптері барлық лауазымды тұлғалар мен азаматтар үшін басшы тәртіптік ереже болып табылады. Құқық нормаларының коллизиялық жағдайы қалыптасқан кезеңдерде принцип- нормалары қолданылады. Құқықтық шығармашылықта заң шығарушылар осы принциптерді басшылыққа алады. Заңнамалық оққылықтар кезінде принциптер арқылы түсіндіріледі. Сот органдары өз диспозиалары өте ауыр қарама- қайшылыққа толы істерді қарау кезінде принциптерді

басшылыққа алады. Сот төрелігі принциптері нормативтік мәнге ие болып құқықты нормалар сияқты заң ретінде рәсімделеді. Жалпы құқықтық теорияда, сот төрелігінің қағидаттары бірнеше классификациялық бөлінуге ие.

1. Қайнар көзі ретінде:

- Халықаралық құқық актілерінде белгіленуіне сай.
- Конституцияда бекітілуіне орай.
- Арнайы сот өндірісі, сот іс жүргізуі заң актілерінде

белгіленуіне қарай.

2. Мазмұнына сай:

- Сот органдарының, сот істерін көріп сот билігін сипаттайтын кездерінде, принциптер ретінде.
- Судьялардың мәртебесін сипаттайтын принциптер ретінде.
- Азаматтардың сот төрелігіне қатысуы кезінде құқықтық ережелері принциптері ретінде.

3. Маңыздылығы бойынша:

- Негізгі басымдылығы.
- Арнайы құқықтық институт ретінде екінші реттік.
- Халықаралық- құқықтық сот төрелігінің принциптері негізінен: «Адам құқықтары жөніндегі Жалпы Декларацияда» және «Жалпы адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау туралы Еуропалық конвенция» сияқты өте маңызды құжаттарда белгіленген.

«Жалпы адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау туралы Еуропалық Конвенция» ның 5 бабына сәйкес ешкім де сот шешімінің ұйғарымынынсыз бостандығынан шектелмеуі тиіс. Тұлға тек қана егерде, оны Сот кінәлі деп таныған кезде оны заңды түрде қамауда ұстауға болады; Жалпы декларацияның 5-бабында ешкімді азаптауға немесе қатыгез, адамгершілікке жатпайтын жалпы қадір-қасиетін қорлайтын іс-әрекетерді қолданбауға немесе заңсыз жазаға тартпау керектігін белгілейді.

- Құзыретті сот органдарының алдына егер де тұлға құқық бұзушылық жасады деген негізделген күдік болған кезде ғана шығуы немесе оның тағы бір қылмыс жасауына жол бермеу немесе ол қылмыс жасалғаннан кейін оның тәртіп анықтау істеріне қашып кету арқылы кедергі келтіруі мүмкін деп пайымдауға негіз болған жағдайда ғана адамды заңды қамауға алу немесе ұстау ережелерін белгіленуі. Осы екі тәртіп тікелей Сот төрелігінің іс- қарау кезінде қолданылатын принциптері болып табылады, бұл екеуінен басқада принциптер өте маңызды

дегенмен сот іс- көру тәртібінде осы принциптерді қатаң сақтауы тиіс болып есептелінеді.

Қорыта келе біз жоғарыда айтып кеткеніміздей, бүгінгі таңдағы жаһандану жағдайында, саясий, әлеуметтік-экономикалық келіспеушіліктер-дің дау-дамайлардың ықтималды болуы, ал оларды сот төрелігін атқарушы органдар немесе тұлғаларадал ниетпен, іс көру барысында, дұрыс пікірді қалыптастырып, әділ шешім қабылдау және халықаралық сот ұйымдарының өз үрдісін жүзеге асыру кезінде, халықаралық қағидаттардың, ұстанымдардың жоғары тұруы, адам құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың кепілдігі ретінде қалыптасуы әбден мүмкін. Бүгінгі таңда бүкіл әлемді саяси тұрақтылық алаңдатып отыр, осыған байланысты халықаралық ұйымдардың шешімдері, ұйғарымдары халықаралық шарттардың орындалуы өзекті мәселе, ендеше халықаралық ұстанымдардың ролы, қағидаттардың сақталуы да ең керекті қажеттілік болып табылады екен.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

Всеобщая декларация прав человека и Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод. (1948, 10 декабря; 1950, 4 ноября). Генеральная Ассамблея Организации Объединенных Наций.

Международно-правовые принципы правосудия. (1996). Федеральный конституционный закон РФ «О судебной системе Российской Федерации» от 31 декабря 1996 года.

Статут Международного уголовного суда. (1998). Текст Римского статута, распространенного в качестве документа А/CONF. 183/9 от 17 июля 1998 года с изменениями на основе протоколов от 10 ноября 1998 года, 12 июля 1999 года, 30 ноября 1999 года, 8 мая 2000 года, 17 января 2001 года и 16 января 2002 года. Статут вступил в силу 1 июля 2002 года.

Kelsen, H. (1989). Pure Theory of Law. Gloucester, MA.

ТРАНСШЕКАРАЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ ҮДЕРІСІ: ОРТАЛЫҚ АЗИЯ ЕЛДЕРІНІҢ МЫСАЛЫНДА

Кіріспе

Білімге деген ұмтылыс бұрыннан қоғамдық прогресс пен жеке дамудың негізі ретінде танылған. Уақыт өткен сайын өзара байланысты және жаһанданған әлемде білім беру динамикасы айтарлықтай дамыды, адамзатқа қолжетімді білім көздері ұлттық шекаралардан асып қана қоймай, халықаралық ынтымақтастыққа терең ықпал етті. Білім берудегі бұл трансформация трансшекаралық білім беру, яғни студенттер мен оқу орындарына географиялық шекараларды еңсеруге және жаһандық ауқымда білім беру ресурстары мен мүмкіндіктеріне қол жеткізуге мүмкіндік беретін білім беру парадигмасының пайда болуына әкелді.

2001 жылы Лиссабон конвенциясында ратификацияланған трансұлттық білім берудің оң тәжірибе кодексі трансұлттық білім беруді "студенттер жоғары білім беретін оқу орнынан басқа елде болатын жоғары білім беру қызметтері, білім берудің барлық оқу бағдарламалары немесе оқу курстарының жиынтығы деп анықтады. Мұндай бағдарламалар олар әрекет ететін мемлекеттен басқа мемлекеттің білім беру жүйесіне тиесілі болуы мүмкін немесе қандай да бір ұлттық жүйеге тәуелсіз әрекет етуі мүмкін" (Peter Ling, 2017).

Халықаралық ынтымақтастық, онлайн платформалар және серіктестіктер жиі ықпал ететін трансшекаралық білім беру студенттерге ұлттық шекарадан тыс жоғары білімге қол жеткізудің жаңа мүмкіндіктерін ашты. Алайда, бұл құбылыс нарықтық күштер академиялық институттардағы шешім қабылдау процестерін басқаратын жоғары білім беруді коммерцияландырудың өсуі мәселесіне алаңдаушылық туғызды (Knight, 2018). Бұл коммерциялық мекемелерді кеңейту, табыс табуға баса назар аудару, білімді коммерцияландыру және білім беру мекемелерін нарықта сұранысқа ие өнімдер ретінде брендтеу сияқты әртүрлі әрекеттерді қамтитын көп қырлы

тұжырымдама. Бұл құбылыс тек бір елмен ғана шектелмейді, бірақ факторлардың жиынтығынан туындаған жаһандық үрдіс болып табылады.

Барған сайын өзара байланысты және жаһанданған әлемде тұрақты дамуға қол жеткізудегі білімнің рөлін асыра бағалау қиын. Экономикалық өсу, әлеуметтік әділеттілік және қоршаған ортаны қорғау арасындағы тепе-теңдікпен сипатталатын тұрақты даму бүкіл әлемдегі мемлекеттердің басты алаңдаушылығына айналды. Көбінесе халықаралық білім немесе жаһандық оқыту деп аталатын трансшекаралық білім тұрақты даму мақсаттарына жетуде шешуші рөл атқарады.

Трансшекаралық білім жеке тұлғаларға өз елдерінде қол жетімді болмауы мүмкін әртүрлі және жоғары сапалы білім беру мүмкіндіктеріне қол жеткізуге мүмкіндік береді. Білімге мұндай кеңейтілген қол жетімділік тұрақты дамудың әлеуметтік компонентіне үлес қосу арқылы білім алшақтығын жоюға және теңсіздікті азайтуға көмектеседі. Әр түрлі ортадан шыққан адамдарға бір-бірінен үйренуге және дағдылар мен білім алуға мүмкіндік беру арқылы трансшекаралық білім неғұрлым инклюзивті және әділ қоғам құруға, жаһандық білім беру білімнің берілуіне және экономикалық өсу мен даму үшін қажетті әлеуетті арттыруға ықпал етеді. Әр түрлі елдерден келген адамдар идеялармен алмасып, жобаларда ынтымақтасып, халықаралық институттардан білім алған кезде, бұл олардың жаһандық мәселелерді шешу қабілетін арттырады. Мұндай трансұлттық білім алмасу тұрақты дамудың экономикалық аспектісін қолдай отырып, инновациялар мен технологияларды беруді ынталандыру үшін өте маңызды.

Теориялық негіздеме

Жалпы трансшекаралық білім берудің бүгінгі таңда даму перспективаларымен қатар, бірқатар мәселелермен бетпе-бет келуін атап өту маңызды. Мемлекет шекарасынан асып, жаһандық экономиканың тәуелсіз айналымына бөлек нарық түрінде еніп жатқан білімнің өзекті даму аспектілерін қарастыру мақсатында Орталық Азия елдері талдау және бақылау нысаны ретінде қарастырылады.

Орталық Азия, мәдени әртүрлілігі мен табиғи әлеуеті зор аймақ, соңғы екі онжылдықта экономикалық даму мен саяси өзгерістер тұрғысынан айтарлықтай өзгерістерге ұшырады.

Еуропа мен Азияның түйіскен жерінде орналасқан Орталық Азия елдері соңғы онжылдықтарда өздерінің білім беру жүйелеріндегі елеулі өзгерістердің куәсі болды. 1991 жылы Кеңес Одағының ыдырауы осы елдер үшін жаңа дәуірдің басталуын белгіледі, нәтижесінде болашаққа ұмтылысы айқын тәуелсіз мемлекеттер пайда болды. Осы тұрғыда аймақ елдеріндегі білім беру жүйелері қазіргі әлемнің талаптарына бейімделу үшін елеулі реформалар мен инновациялардан өтті. Бұл өзгерістер отандық білім беру үдерісіне әсер етіп қана қоймай, трансшекаралық білім беру саласында мүмкіндіктер мен мәселелер туғызды.

Осы трансформациялық құбылыстың әртүрлі аспектілеріне жарық түсіру мақсатында Орталық Азия елдеріндегі трансшекаралық білім беру үдерісін жан-жақты талдау маңызды. Трансшекаралық білім беру ынтымақтастығының себептерін, механизмдерін және салдарын қарастыра отырып, аймақтағы трансшекаралық білім берудің ағымдағы жағдайын терең түсінуге бағытталған.

Трансшекаралық білім беру үдерісінің ауқымында қазіргі таңда білім беру саласын жеке әрі тиімді нарық ретінде қарастыру, студенттерге білім беру тұтынушылары ретінде қарау, жоғары білім саласында мемлекеттік реттеуді азайту сынды тенденциялар мен трендтер либералистік және неолибералистік парадигмалар ауқымында халықаралық білім беру нарығы және жаһандану теориясының аясында жүзеге асады (Peter Ling, 2017).

Пікірсапан

Баяндама бастапқы және қайталама деректер көздерінің жиынтығына негізделген.

Сандық деректер жоғары білім көрсеткіштері мен экономикалық даму нәтижелері арасындағы байланысты өлшеу үшін статистикалық әдістерді қолдану арқылы талданады. Орталық Азиядағы жоғары біліммен байланысты саясатты, проблемалар мен мүмкіндіктерді зерттеу үшін сапалы деректер тақырыптық түрде талданатын болады.

Жоғары білім Орталық Азияның төрт елінде – Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан және Өзбекстанда экономикалық дамудың шешуші факторы ретінде қарастырылады.

Аталған мемлекеттердің ұлттық даму стратегияларының мазмұнында білім беру мен адами потенциалдың бағалануы жоғарыда айтылған тезиске дәлел бола алады. Дәлірек тоқталатын болсақ, жұмысқа орналасу мүмкіндіктерін кеңейтуге бағытталған Қазақстан Республикасының "Қазақстан-2050" стратегиясы (Maudarbekova, 2014); басты мақсаты адам әлеуетін дамыту болып табылатын Қырғыз Республикасының Ұлттық Даму стратегиясы; жоғары білімді оқушыларды еңбек нарығына шығуға даярлау құралы ретінде қарастыратын Тәжікстан Республикасының 2030 жылға дейінгі кезеңге арналған ұлттық даму стратегиясы; Өзбекстанды дамытудың 2022-2026 жылдарға арналған ұлттық іс-қимыл стратегиясы, ол басқа реформалармен қатар оқушылардың 90%-на жұмыспен қамту деңгейін арттыру үшін кәсіптік-техникалық білім беруге жіберуді көздейді, сонымен бірге экономиканы модернизациялау мен жаңғыртуға жәрдемдеседі.

Аймақтағы жоғары біліммен қамтудың жалпы коэффициенттері Қазақстанда 62% – дан Қырғызстанда 41% – ға дейін, Тәжікстанда 31% – ға дейін және Өзбекстанда 10% – ға дейін (Bogatyreva, 2020).

Орталық Азия мемлекеттері тәуелсіздік алғаннан кейін білім беру саласында орын алған жаңа бағдар жоғары білімнің интернационалдандыру, яғни трансшекаралық білім беру үдерістерінің кең етек алуын көздеді. Осы салада әр мемлекеттің білім беру жүйесі қаншалықты өз елінің шекарасынан шығып, жаһанданған жоғары білім нарығының ойыншысы атана алғандығына жеке тоқталып кету маңызды.

1991 жылы тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстан, барлық посткеңестік елдер сияқты, өзінің барлық қызметінде реформаларға мұқтаж болды. Бұл үшін жоғары білікті кадрлар қажет болды, олар одан әрі реформалар жүргізіп, әлемдік аренада елдің атынан лайықты өкілдік етуі керек еді. 1993 жылы Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың Жарлығымен "Болашақ" халықаралық стипендиясы құрылды. Бұл Қазақстанның дарынды жастарына шетелде оқуға мүмкіндік берді. "Болашақ" президенттік стипендиясы жоғары білім беруді интернационалдандырудағы алғашқы қадам болды (Maudarbekova, 2014).

2010 жылы Қазақстан Республикасының Болон процесіне қосылуы, Болон процесінің 47-ші толыққанды қатысушысы бола

отырып, елдің жоғары білім беруінің интернационализациясы мен интеграциясындағы маңызды оқиға болды.

Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейінгі кезеңде қысқа уақытқа байланысты білім беру саясатындағы үрдістер туралы түпкілікті қорытынды жасауға болмайды. 2010 жылы Болон процесіне қосылу жоғары білім беру және интернационалдандыру саясатындағы өзгерістерге негіз болды. Жалпы саяси мақсаттар ЕО-ның жоғары біліміне ұқсас болғанымен, қысқа мерзімге байланысты құрылымдар мен процестерде конвергенция немесе алшақтық орын алатыны белгісіз.

Өзбекстанда интернационалдандыру жоғары білім беру жүйесін реформалауда, шетелде оқытуды қолдауда және үкіметтік емес ұйымдар мен қорлар арқылы дамыған елдермен ынтымақтастықта көрінеді. "УМИД" қоры АҚШ, Ұлыбритания, Германия, Франция, Жапония, Канада және Италияның беделді оқу орындарында білім алу үшін мүмкіндіктер жасай отырып, шетелдік университеттерде талантты студенттерді оқытуды одан әрі қолдайды. Соңғы екі онжылдықта Өзбекстанда барлығы 21 шетелдік жоғары оқу орны құрылды (Uralov, 2020).

Қырғызстанның көптеген жоғары оқу орындары халықаралық қызметке тартылған, бірақ бұл, әдетте, интернационалдандырудың ең қарапайым деңгейі. Жоғары деңгейде жоғары білім беруді интернационалдандыру халықаралық компонентті жоғары оқу орындарын оқытуға, зерттеуге және қоғамдық қызметке жүйелі интеграциялау процесі ретінде қарастырылуы мүмкін.

15 жылдан астам уақыт бойы қырғыз ұлттық университеті мен Пьер Мендес Франс университеті (Гренобль, Франция) арасында студенттер мен оқытушылар алмасу бағдарламасы болды. Халықаралық білім беру бағдарламалары алмасу процесін ынталандырады. Бізге ең танымал бағдарламалар – еуропалық бағдарламалар. Алдымен "Эразмус Мундус" (1987 жылы Еуропада ортақ нарықты құруға ықпал ету мақсатында басталған), содан кейін (1995 жылдан бастап) "Сократ". "Эразмус Мундус" бағдарламасы және "Комета", "Лингва" және т.б. сияқты ұтқырлық схемалары жоғары білімнің еуропалық моделін құруды мақсат етті (Sabzalieva, 2015). Осы бағдарламалардың арқасында студенттермен алмасу мамандар мен білікті жұмысшылардың жалпыеуропалық нарығын дамытудың қуатты құралы ретінде қарастырылады. Он екі жылдан астам уақыт бойы

Қырғызстанның жоғары оқу орындары Ерасмус Мундус бағдарламаларына қатысуға мүмкіндік алды және Қырғызстанның жоғары оқу орындарынан 200-ден астам студент жетекші еуропалық университеттерде білім алуға мүмкіндік алды (Sabzalieva, 2015).

Кесте 1 – Орталық Азия мемлекеттеріндегі келуші және кетуші студенттердің саны

	Келуші студенттер саны				Кетуші студенттердің саны			
	2019	2020	2021	2022	2019	2020	2021	2022
Қазақстан	22 728	40 742	-	-	89 347	90 338	91 860	-
Қырғызстан	19 626	36 596	61 418	80 701	13 027	13 345	13 757	-
Өзбекстан	-	-	4 219	5 503	52 820	86 248	109 945	-
Тәжікстан	-	-	-	-	27 582	27 931	27 459	-
Түркменстан	175	153	125	69	63 622	68 267	69 519	-
Ескерту* – автор дереккөздер негізінде жасаған (UNESCO Institute of Statistics)								

Берілген статистикаға сүйене отырып, біз белгілі тұжырымдарды жасай аламыз және кейбір тенденцияларды анықтай аламыз.

Қазақстанға келетін студенттер саны 2019 жылдан бастап (22 728) 2020 жылға дейін (40 742) айтарлықтай секіріспен тұрақты өсуде. Қазақстанға оқуға кететін студенттер саны көптеген жылдар бойы салыстырмалы түрде тұрақты болып келді. Қырғызстанда 2019 жылдан бастап (19 626) 2022 жылға дейін (80 701) айтарлықтай өсумен оқуға келетін студенттер санының тұрақты өсуі байқалады. Қырғызстанға оқуға кететін студенттер саны да өсті, бірақ баяу қарқынмен. Өзбекстан деректері 2021 және 2022 жылдармен шектелген және олар осы жылдар ішінде оқуға келетін студенттер санының шамалы өскенін көрсетеді. Өзбекстаннан оқуға кететін студенттер саны үнемі өсіп келеді. Тәжікстанға келген студенттер туралы мәліметтер берілмеген, бұл осы аспект туралы қорытынды жасауды қиындатады.

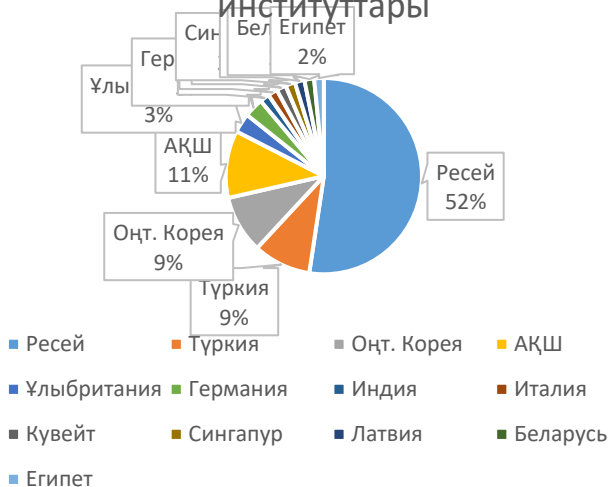
Тәжікстаннан оқуға кететін студенттердің саны жылдар бойы салыстырмалы түрде тұрақты болды. Түркіменстанға келетін студенттер саны 2019 жылдан (175) 2022 жылға дейін (69) тұрақты түрде төмендеді. Осы кезеңде Түркіменстаннан оқуға кететін студенттер саны да азайды.

Тұтастай алғанда, аймақтың бірнеше елдерінде оқуға келетін студенттер санының артуы байқалады, бұл осы елдерде білімге деген қызығушылықтың артуын көрсетуі мүмкін. Дегенмен, деректер сонымен қатар экономикалық жағдайлар, саяси тұрақтылық және білім алу мүмкіндіктерінің болуы сияқты әртүрлі факторлар әсер етуі мүмкін оқуға кететін студенттер санындағы айырмашылықтарды көрсетеді. Тәжікстаннан келген студенттер туралы деректердің болмауы бұл елдегі үрдістерді талдауды қиындатады.

Ұсынылған статистикалық деректерге сүйене отырып, Орталық Азия елдері трансұлттық жоғары оқу орындары үшін барған сайын тартымды бағыттарға айналып келе жатқаны анық. Әр түрлі елдерден осындай оқу орындарының болуы жоғары білім саласындағы жаһандық серіктестіктер мен интернационаландыру жөніндегі күш-жігердің өсіп келе жатқан тенденциясын көрсетеді.

Қазіргі уақытта Орталық Азия елдері әлемнің түкпір-түкпірінен көптеген трансұлттық институттарды, соның ішінде Ресей, Америка Құрама Штаттары және Ұлыбритания сияқты ірі білім беру орталықтарын, сондай-ақ Оңтүстік Корея мен Түркия сияқты жаңа ойыншыларды қабылдайды. Халықаралық қатысудағы мұндай әртүрлілік аймаққа деген жаһандық қызығушылықты көрсетеді. Бұл үрдіс Орталық Азияның аймақтық жоғары білім беру орталығы ретінде дамып келе жатқанын көрсетеді. Америка Құрама Штаттары мен Ұлыбритания сияқты күшті білім беру жүйелерімен танымал елдердің оқу орындарының болуы Орталық Азия елдерінде қолжетімді білім сапасын жақсартуға күш салуды білдіреді. Бұл жергілікті студенттердің кәсіби және академиялық дамуына ықпал етуі мүмкін.

Трансұлттық жоғары білім беру институттары

Сурет 1 – Орталық Азия елдерінен студенттер қабылдау дәрежесі

Ескерту – автор дереккөздер негізінде жасаған (UNESCO Institute of Statistics)

Қорытынды

Қорытындылай келе, Орталық Азия елдеріндегі трансшекаралық білім беру процесін жан-жақты салыстырмалы зерттеу бірнеше негізгі тұжырымдарға жарық түсірді. Бұл зерттеу Орталық Азиядағы трансшекаралық білім беру аймақтың білім беру және әлеуметтік-экономикалық ландшафтына айтарлықтай әсер ететін көп қырлы және дамып келе жатқан құбылыс екенін көрсетті.

Біріншіден, зерттеу Орталық Азиядағы трансшекаралық білім берудің әртүрлі тәсілдерін көрсетті. Қазақстан мен Қырғызстан сияқты кейбір елдер халықаралық серіктестіктер мен ынтымақтастықты белсенді түрде қолданса, Түркіменстан мен Өзбекстан сияқты басқа елдер жабық көзқарасты ұстанады. Бұл әртүрлілік аймақтағы күрделі геосаяси және тарихи факторларды көрсетеді.

Нәтижелер сонымен қатар Орталық Азиядағы трансшекаралық білім беру саласында деректер жинау мен зерттеулерді жақсарту қажеттігін көрсетеді. Жан-жақты және стандартталған деректердің болмауы бұл бағдарламалардың студенттерге, оқу орындарына және аймақтың дамуына шынайы әсерін бағалауды қиындатады.

Орталық Азиядағы трансшекаралық білім беруді салыстырмалы зерттеу аймақтағы білім беру ландшафтының күрделілігі мен әртүрлілігін көрсетті. Бұл әр елдің бірегей жағдайларын, сондай-ақ аймақтық ынтымақтастықты кеңейту әлеуетін ескеретін ойластырылған саясаттың маңыздылығын көрсетеді. Бұл зерттеу Орталық Азиядағы білім беруді кеңірек түсінуге ықпал етеді және осы маңызды салада Болашақ зерттеулер мен саясатты әзірлеуге негіз береді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

Bogatyreva, O. N., Shukusheva, E. V. (2020). Implementation of European Educational Programs in Context of Kazakhstan's Policy in Field of Higher Education (1995—2018). *Nauchnyi dialog*, 5: 376-392.

Knight, De Wit (2018). Internationalization of higher education. Past and future. *Journal of International higher education*, p. 2.

Maudarbekova, B. & Kashkinbayeva, Z. (2014). Internationalization of higher education in Kazakhstan. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 116, 4092-4097.

Peter Ling (2017). Transnational Education Research and Development: Paradigm Possibilities. *Methods and Paradigms in Education Research*, pp. 220-234.

Sabzalieva, E. (2015). Challenges in contemporary education in Kyrgyzstan, Central Asia. *Perspectives, Policy and Practice in Higher Education*, 19, 49–55.

Uralov, O. Sh. (2020). Internationalization of higher education in Uzbekistan. *Social Sciences & Humanities Open*, vol. 2, issue 1.

UNESCO Institute of Statistics (2023). Global flow of tertiary-level students. <http://uis.unesco.org/en/uis-student-flow>

ХАЛЫҚТЫҚ ДИПЛОМАТИЯ ҰҒЫМЫНЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРДАҒЫ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Халықтық дипломатия – бұл мемлекеттік дипломатияның ресми арналарын айналып өтіп, адамдар арасындағы тікелей қарым-қатынас пен өзара әрекеттесуге негізделген сыртқы қатынастардың бір түрі. Бұл термин қарапайым азаматтардың халықаралық түсіністікті, ынтымақтастықты және қақтығыстарды шешудегі рөлін көрсетеді.

Халықтық дипломатия мәдени алмасу, спорттық іс-шаралар, білім беру бағдарламалары, туризм, жастар бастамалары және азаматтар мен үкіметтік емес ұйымдар деңгейінде болатын халықаралық өзара іс-қимылдың басқа түрлері сияқты алмасу мен өзара іс-қимылдың әртүрлі нысандарын қамтиды. Дипломатияның бұл түрі әртүрлі мәдениеттер мен ұлттардың адамдары арасында түсіністік пен сенім көпірлерін құруға бағытталған.

Елдер арасындағы қатынастар тұрғысынан халықтық дипломатия халықаралық шиеленістерді азайтуға, достық байланыстарды нығайтуға және басқа елдердің азаматтарының алдында елдің оң имиджін қалыптастыруға ықпал етуі мүмкін.

Сонымен қатар, халықтық дипломатияны қарапайым адамдардың, азаматтық қоғамның және үкіметтік емес ұйымдардың қатысуы халықаралық қақтығыстарды шешуде, халықтар арасындағы сенімді қалыптастыруда және халықаралық ынтымақтастықты нығайтуда шешуші рөл атқаруы мүмкін деген идеяға негізделген тұжырымдама деп негіздей аламыз (Nye, 2002).

Халықаралық қатынастардағы халықтық дипломатияның маңыздылығын келесідей сипаттауға болады. Ең алдымен, сенім құру. Халықтық дипломатия әртүрлі елдердегі адамдар арасындағы тікелей байланыс пен өзара іс-қимыл арқылы мемлекеттер мен халықтар арасындағы өзара сенімді орнатуға және нығайтуға ықпал ете алады. Сонымен бірге, мәдени түсінуді ілгерілетуде

маңызды орынға ие. Ол мәдени құндылықтар, идеялар мен дәстүрлер алмасуға ықпал етеді, бұл халықтар арасындағы жақсы түсіністікке ықпал етеді. Және де азаматтық қоғамның халықаралық мәселелерге қатысуында айрықша маңызға ие. Халықтық дипломатия азаматтық қоғамға өз мүдделері мен көзқарастарын білдіре отырып, халықаралық саясат пен қауіпсіздік мәселелеріне белсенді қатысуға мүмкіндік береді.

Сондай-ақ, қақтығыстарды шешу және бейбітшілікті құру. Ол бейбіт шешімдер іздеуге және шиеленісті азайтуға ықпал ететін қақтығысушы тараптар арасындағы диалог пен өзара әрекеттесуді ынталандыруы мүмкін. Жаһандық мақсаттарды қолдау. Халықтық дипломатия климаттың өзгеруімен күресу, кедейлікпен күресу, адам құқықтарын қамтамасыз ету және т.б. салалардағы халықаралық ынтымақтастықты арттыруға көмектеседі. Үкіметтің іс-әрекетін бақылау (Абашидзе, 2022). Ол азаматтарға өз пікірлерін білдіруге және үкіметтердің іс-әрекеттерін бағалауға мүмкіндік бере отырып, мемлекеттік құрылымдардың іс-әрекетін бақылау құралы бола алады.

Жалпы, халықтық дипломатия қоғам азаматтарының мүдделері мен қажеттіліктерін ескере отырып, неғұрлым ашық, демократиялық және гуманитарлық халықаралық қатынастарды қалыптастыруда маңызды рөл атқарады.

Жаһандық проблемалар мен қиындықтар ұжымдық шешімдер мен ынтымақтастықты қажет ететін қазіргі әлемде халықтық дипломатия ұғымы халықаралық қатынастарда маңызды бола түсуде. Халықтық дипломатия-бұл әртүрлі елдердің азаматтары арасындағы диалог, өзара түсіністік және ынтымақтастық қағидаттарына негізделген сыртқы саясатқа және халықаралық өзара іс-қимылға қоғамдық Қатысу нысаны. Бұл эсседе біз қазіргі әлемдегі халықтық дипломатияның маңыздылығын және оның халықаралық қатынастардың қалыптасуына әсерін қарастырамыз.

Біріншіден, халықтық дипломатия халықаралық сенім мен түсіністікті нығайтуға ықпал етеді. Ол стереотиптер мен алалаушылықтардың жойылуына ықпал ететін әртүрлі мәдениеттердің, халықтардың және қоғамдық топтардың өкілдері арасындағы тікелей байланысты қамтамасыз етеді. Мәдени құндылықтармен, идеялармен және дәстүрлермен алмасу арқылы халықтық дипломатия халықтар арасындағы өзара сыйластық пен түсіністік үшін негіз жасайды, бұл мемлекеттер арасындағы

ұзақ мерзімді әріптестік қатынастарды қалыптастырудың негізгі факторы болып табылады.

Екіншіден, халықтық дипломатия халықаралық қақтығыстарды шешуге және бейбітшілік орнатуға ықпал етеді. Азаматтық қоғамның қақтығыстарды бейбіт жолмен шешу процестеріне қатысуы Тараптар арасындағы сенім мен ынтымақтастықтың дамуына, сондай-ақ компаға келу мен өзара тиімді шешімдерді іздеуге әкелуі мүмкін. Халықтық дипломатия жанжалдарды шешуде делдалдар мен диалог агенттері ретінде әрекет ете алатын азаматтық бастамаларды, бейбіт қозғалыстар мен ұйымдарды белсенді түрде тартады (Светлов, 2001)].

Үшіншіден, халықтық дипломатия климаттың өзгеруіне, кедейлікке және адам құқықтарының бұзылуына қарсы күрес сияқты жаһандық мақсаттар мен міндеттерге қол жеткізуді қолдайды. Азаматтық ұйымдар мен белсенділердің желілері арқылы халықтық дипломатия ұжымдық іс-қимыл мен ынтымақтастықты қажет ететін маңызды мәселелерді шешуге күш пен ресурстарды жұмылдырады.

Маңызды мәселе халықтық дипломатия мен қоғамдық дипломатия ұғымдарының айырмашылығы. Халықтық дипломатия мен қоғамдық дипломатия екі түрлі ұғымды білдіреді, бірақ олардың кейбір ортақ белгілері болуы мүмкін. Олардың арасындағы негізгі айырмашылықтарды қарастыра кетсек. Халықтық дипломатия қарапайым азаматтардың халықаралық қатынастарға қатысуына бағытталған. Мақсат-әртүрлі мәдениеттер, ұлттар мен діндер арасындағы байланыстарды, түсіністік пен ынтымақтастықты құру. Азаматтық қоғамды, үкіметтік емес ұйымдарды және басқа да саяси емес факторларды қамтиды. Ал, қоғамдық дипломатия әлемдік қоғамда елдің имиджін қалыптастыруға бағытталған. Оның мақсаты-әлемдік аренада ел туралы қоғамдық пікірді басқару. Әдетте, мемлекеттік дипломатияны үкіметтік құрылымдар жүзеге асырады және бұқаралық ақпарат құралдарына, қоғамға және халықаралық қауымдастықтарға бағытталған.

Халықтық дипломатия мәдени делегациялармен, студенттік алмасулармен, Мәдени іс-шаралармен, волонтерлік қызметпен және қоғамдық өзара әрекеттесудің басқа түрлерімен алмасуды қамтиды. Қоғамдық дипломатия ел туралы қоғамдық пікір қалыптастыру үшін бұқаралық ақпарат құралдарын, ресми мәлімдемелерді, жоғары лауазымды тұлғалардың көпшілік

алдында сөйлеген сөздерін және басқа құралдарды пайдаланады. Халықтық дипломатия үкіметтік емес салада жұмыс істейтін азаматтар мен азаматтық ұйымдарды қамтиды. Қоғамдық дипломатия мемлекеттік құрылымдарды, дипломатиялық қызметтерді және басқа да ресми институттарды қамтиды.

Халықтық дипломатия басты назар өзара түсіністікті жақсартуға, мәдени байланыстарды кеңейтуге және адамдар арасындағы байланысты нығайтуға бағытталған. Қоғамдық дипломатия елдің қолайлы имиджін қалыптастыруға, әлемдік қоғамдастық тарапынан сенімді қолдауға және сыртқы саясатты қолдауды қамтамасыз етуге бағытталған (Sheffer, 1986).

Дипломатияның бұл екі түрі өзара әрекеттесіп, бірін-бірі толықтыра алатындығын, халықаралық қатынастарға жан-жақты және тиімді тәсіл жасай алатындығын атап өткен жөн.

Қорытындылай келе, халықаралық қатынастардағы халықтық дипломатияның маңыздылығын жаһандық ынтымақтастықты нығайтудың, шиеленісті азайтудың және жаһандық мәселелерді шешудің маңызды факторы ретінде тану қажет. Халықаралық аренада азаматтық ұйымдар мен топтардың қоғамдық қатысуы мен белсенді өзара іс-қимылын қолдау барлық халықтардың мүдделері мен қажеттіліктері ескерілетін және қорғалатын неғұрлым әділ, бейбіт және орнықты әлем құруға ықпал етеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

Абашидзе, А. Х., Урсин, Д. А. (2002). Неправительственные организации: международно-правовые аспекты. Москва, 2002. С. 123.

Светлов, В. А. (2001). Аналитика конфликта: Учебное пособие для студентов ВУЗов. Санкт-Петербург: Росток. 511 с.

Nye, J. (2002). *Soft Power: The Means for Success in World Politics*. New York: Public Affairs.

Sheffer, G. (1986). A New Field of Study: Modern Diasporas in International Politics. In *Modern Diasporas in International Politics* (pp. 1-15). Лондон.

ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ ҚАЗАҚСТАН МЕН ТҮРКИЯ АРАСЫНДАҒЫ ӨЗАРА ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ

Кіріспе

Әлемдік аренада болып жатқан негізгі өзгерістер мемлекеттердің экономикалары арасындағы өзара байланыс пен динамика деңгейінің жоғарылауымен қатар, көптеген даму кезеңдерін бастан өткеретін әлемдік экономиканың жаһандануымен байланысты орын алып жатыр. Көпжақты байланыстардан бөлек екіжақты байланыстардың ара салмағы көбейе бастады, екі мемлекеттердің арасындағы экономикалық байланыстар арқылы мемлекеттердің мүдделері мен жұмсақ күш стратегияларын қалай жүзеге асыратындығын, үшінші тараптардың әрекеттері немесе ұмтылыстарын байқай аламыз. Екіжақты экономикалық байланыстардың үлгісі ретінде Қазақстан мен Түркия мемлекеттерінің экономикалық байланысын зерттеу қазіргі таңда өте өзекті.

Қазақстан Түркия үшін үлкен қызығушылық тудыратыны сөзсіз. Көптеген сарапшылардың көзқарасы бойынша, Түркияның Қазақстанға және Орталық Азияның басқа мемлекеттеріне назар аударуы негізінен түркі халықтарымен тілдік және мәдени-тарихи туыстықпен, сондай-ақ саяси және экономикалық прагматизммен түсіндіріледі (Воробьев, 2022) Орталық Азия мемлекеттері тәуелсіздіктің алғашқы жылдары жаңа экономикалық қауіптерге тап болды және олармен күресте сыртқы күштердің инвестицияларына тәуелді болды. Дегенмен, мүдделердің тоғыспауы мен қарама-қайшылығы көптеген сәттерде кедергі келтірді. Мәселен, саяси себептерге сәйкес Өзбекстан мен Түркия арасындағы теке-тірес жаңа бастамаларға қол жеткізуге кедергі келтірді, тек Мирзиевтың билікке келуімен жағдай салыстырмалы түрде реттеле бастады. Ал Қазақстан мен Түркияның арасындағы жағдай мүлдем басқаша еді. Тәуелсіздік алған жылдардан бастап алғаш болып мойындаған мемлекеттердің бірі Түркия болды. Сол уақытта Қазақстан өзінің саяси бағытын қалыптастарды, плюрализм мен

көпвекторлы саясат Түркия үшін қолайлы әрі оң нәтиже беретін стратегия болып есептелінді, сондай-ақ пайдалы қазбаларға және шикізатқа бай біздің еліміздің қоры түркі бизнесіне жаңа мүмкіндік ретінде қаралды (Kazakistan-Türkiye). Түркия мен оның Закавказье мен Орталық Азиядағы достас түркі республикалары арқылы өтетін Шығыс-Батыс көлік арналары түрік билігін қызықтырады. Ұзақ мерзімді келешекте бұл бізге саяси және экономикалық ынтымақтастықтың пантүркілік аймағын құру мәселесін талқылауға мүмкіндік береді және Түркияның геосаяси салмағын арттыруы мүмкін.

Пікірсарап

Түркия мен Қазақстан арасындағы экономикалық қарым-қатынастардың бастауы негізінен экономикалық және техникалық ынтымақтастық, инвестицияларды өзара ынталандыру және қорғау және табысқа қосарланған салық салуды болдырмау туралы келісімдерге негізделген. Сонымен қатар, жеке секторлар арасындағы қарым-қатынастарды реттейтін Түрік Қазақ Іскерлік кеңесі 1992 жылы құрылып, екі ел арасындағы экономикалық қарым-қатынастың маңызды элементіне айналды. Сол жылы алғашқы экспорттың ағыны да басталған болатын. 1992 жылы біздің жиынтық саудамыз отыз миллион долларды құрады. Бұл сан кейінгі жылдары артып, 2005 жылы 1 миллиард доллардан асты. Түркия статистика институты жариялаған статистикада 2012 жылы екі ел арасындағы өзара сауда көлемі 3 миллиард 126 миллион долларға жеткен. Бұл сома кейінгі жылдары азайып, 2016 жылы 1,7 миллиард долларға жеткені анық. 2017 жылы екі жақты тауар айналымымыз екі миллиард доллардан астамға өсті. Экономикалық ынтымақтастықтың көлеміне келетін болсақ, импорт пен экспорт ең маңызды факторлар болып табылады. Түркия Қазақстаннан металл, астық, мұнай және мұнай өнімдерін және басқа да шикізатты сатып алады. Қазақстан Түркиядан үй өнімдерін, құрылыс материалдарын, киім-кешек, өнеркәсіптік құрал-жабдықтарды, маталарды жеткізуде (Товарооборот, 2020).

Қазақстан мен Түркия арасындағы сауда қарым-қатынастарының сәйкессіздігін бағалағанда екі сауда қатынасындағы факторларды қарастыруымыз керек. Бұл факторлардың ең маңыздысы – географиялық қашықтық. Қазіргі уақытта географиялық қашықтықты тасымалдауда қолданылатын

әдістермен тасымалдау құны өте жоғары және бұл екіжақты саудаға айтарлықтай теріс әсер етеді. Сондықтан да, мемлекеттер тарапынан осы бағытта қандай жұмыстар жасалынып жатқандығын зерттеу маңызды. Мәселен, Қытай тарапынан «Бір белдеу, бір жол» жобасы аталған мәселелерді шешуде ұсынылған жобалардың бірден-бір дәлелі. Қазақстанның Еуразия орталығындағы геостратегиялық орналасуы және Қытайдың «Бір белдеу, бір жол» бастамасын жүзеге асыру аясында Қазақстанның трансевразиялық көлік дәліздерін дамытуға белсенді қатысуы да Түркияның тарапынан белсенді қызығу-шылық тудыруда. Осы тұрғыда екіжақты ынтымақтастықтың экономикалық күн тәртібін дамытуда Түркия үшін маңызды мәселе Каспий теңізі арқылы Әзірбайжан және Қазақстанмен көлік-логистикалық байланысты нығайту болып табылады.

Жобалардың бір нұсқасы ретінде Түркия «Орта дәліз» атты жаңа Жібек жолы бастамасын алға тартты. Түркияның бұл бастаманы іске қосудағы негізгі мақсаттары аймақта өркендеу белдеуін құру, адамдарды халықтық қарым-қатынасқа ынталандыру, аймақтық меншік сезімін нығайту, Еуропаны Азиямен, атап айтқанда Кавказ, Орталық Азия, Шығыс Азия және Оңтүстік Азиямен байланыстыру, Шығыс-Батыс дәлізі мен Солтүстік-Оңтүстік дәлізі арасындағы байланысты құру, нарықтарды кеңейту және үлкен экономикалық ауқымдарды құру және Еуразиядағы аймақтық ынтымақтастықты дамытуға нақты үлес қосу (The State., 2015) Аталған барлық факторлар әрине, маңызды және экономикалық байланысқа жаңа сипат әкелетін бастама ретінде көрінгенімен, жұмсақ күш саясатының көрінісі де байқалады.

Аталған екі жобада Қазақстанның қатысуы қаншалықты біз үшін пайдалы немесе қауіпті деген сұрақ туындайтыны сөзсіз. Экономикалық көрсеткіштерді және өсу динамикасын арттыру әрине, біз үшін де тиімді, дегенмен бұл бастамаларда мемлекеттердің мүдделері жатыр және транзиттік талаптар өзге мемлекеттерден келетін қауіптерге жол ашуы мүмкін. Ол үшін ең алдымен, Қытайдың «Бір белдеу, бір жол» жобасы мен Түркия ұсынған «Орта дәліз» жобаларының мұхитқа шығу мүмкіндігі жоқ Қазақстан үшін маңыздылығы бар. Басқа мемлекеттермен де сауда көлемі, сауда айналымы өсетіні сөзсіз, дегенмен Түркияның бастамасында Орталық Азия мемлекеттерін, соның ішінде Қазақстанды Ресейге де, Иранға да тәуелділігін азайтатын

мақсаты жатыр деген сараптама бар (Kadılar, 2017). Кейінірек, 2022 жылдың 31 наурызында Грузия, Әзірбайжан, Түркия және Қазақстан 2023 жылға дейін жұмыс істеуі тиіс Орта дәліз бойынша Бірлескен кәсіпорын құру туралы шешім қабылдады. 2022 жылға арналған іс-шаралар жоспары жүк тиеу процестерін жеңілдету және біркелкі өту үшін қабылданатын қадамдарды әзірлейді. Мамыр айының басында Грузияның мемлекеттік теміржол мамандары Анкарада Түркия, Әзірбайжан және Қазақстан әріптестерімен кездесіп, Орта дәліздің келешегін талқылады. Нәтижесінде Грузия, Әзірбайжан және Қазақстан компаниялары Грузияның Поти мен Румынияның Констанца порттары арасында жаңа фидерлік кемелерді іске қосты. Бұл жаңашыл әрекеттер Түркия мен Қазақстан арасындағы экономикалық көрсеткіштердің өсуіне демеу беріп қана қоймай, логистика мен үшінші тараптарды қосу арқылы ортақ жол қалыптастыруда жаңа бастамалардың қолданысқа ие болуына алып келді және екіжақты қарым-қатынастардың дамуына үлес қосты.

Қазақстан екіжақты және көпжақты ынтымақтасты дамытуда президент қабылдаған тұжырымдамалардың негізінде ынталандырады. Қазақстанның 2020–2030 жылдарға арналған сыртқы саясатының тұжырымдамасы Қазақстанның Түркияға қатысты мақсат қоюының негізгі элементтерін қамтиды. «Ресеймен одақтастық қарым-қатынастарды одан әрі дамыту, Қытай Халық Республикасымен жан-жақты стратегиялық серіктестік, Америка Құрама Штаттарымен кеңейтілген стратегиялық серіктестік, Орталық Азия мемлекеттерімен стратегиялық қарым-қатынастар, Еуропалық Одақпен кеңейтілген серіктестік дегенмен негізгі байланыстардың қатарында көрсетілген. Түркияның рөлі жөнінде басқа тармақта жазылған. Дегенмен, Тұжырымдаманың кейінірек сол бөлімінде Таяу Шығыспен және Шығыс, Оңтүстік-Шығыс және Оңтүстік Азиядағы басқа елдермен байланыстарды нығайту Қазақстанның аймақтық және көпжақты дипломатиядағы басты басымдықтарының бірі болып табылатыны туралы мәлімдеме бар. Бұдан басқа, Қазақстанның Азия аймағында жұмыс істейтін түркітілдес мемлекеттердің ынтымақтастық кеңесі және Ислам ынтымақтастығы ұйымы сияқты халықаралық ұйымдардың қызметіне белсенді қатысуының маңыздылығы талқыланды (Özдіl, 2014).

Түркия мен Қазақстан арасындағы сауда-экономикалық ынтымақтастықты дамыту әлеуетіне қарамастан, көлік және жеткізу қауіпсіздігінен бөлек екі ел арасында туындап отырған кейбір мәселелерді екі тарап біріге отырып, шешуді қолға алуда.

Қорытынды

Бейбіт жағдайда жалғасатын әлеуметтік, мәдени және саяси қарым-қатынастарды экономикалық ортаға көшіру және құқықтық негізге салу мақсатында экономикалық ынтымақтастықты құрайтын көптеген келісімдер жасалды. Өткеннен бүгінге дейінгі сауда байланыстарының жалғасуына қарасақ, Түрік-Қазақстан сауда көлемінің белгілі бір деңгейге жеткенін байқауға болады. Қазақстан өзінің бай табиғи ресурстарымен басқа түркі республикалары арасында стратегиялық және даму перспективасы ең жоғары мемлекет болып табылады. Тәуелсіздік алғаннан бері ішкі және сыртқы сауданы ырықтандыру, шағын компанияларды жекешелендіру, баға мен пайыздық мөлшерлеме, тікелей шетелдік инвестицияны, әсіресе энергетикалық секторға салуды ырықтандыру және ашық даму қозғалысы бар басқа елдер де жіті бақылап отырды.

Қазақстанның айтарлықтай әлеуеті бар энергетика саласындағы Түркиямен қарым-қатынасы мұнай және табиғи газ саласындағы халықаралық консорциумдар жүзеге асырып жатқан жобалардағы және Түркияға жеке бөлінген кейбір кен орындарының үлесімен шектеледі.

Қазақстанға тасымалдау мәселесі әлі шешілмегендіктен, тасымалдау процесі ұзаққа созылып, құны біршама жоғары. Екі ел арасындағы тасымалдау жүйесін қайта қарау, баламалы бағыттарды айқындау, қолданыстағы тасымалдауды автомобиль тасымалы, әсіресе теміржол және әуе тасымалы негізінде бағыттау бағытында бірлескен инвестиция салу қажет. Екі ел арасындағы коммерциялық қарым-қатынастарды жақсарту мақсатында жарнамалық іс-шараларға назар аудару керек; жәрмеңкелер, көрмелер және т.б. Екі елдің компаниялардың ұйымдарға қатысуын ынталандыру керек. Осы мәселені шешуде «Орта дәліз» бағдарламасының жандануын қарастыру қажет және бірнеше келісімдерге қол қойылуы керек. Ал коммерциялық қарым-қатынастарды жарнамалық негізде ынталандыру және дамыту үшін Түркісой секілді мәдени ұйымдардың жұмысымен байланыстыру қажет.

Қорытындылай келе, Түркия мен Қазақстан арасындағы сауда-экономикалық байланыстардағы жетістіктер ең жоғары даму динамикасына және шарықтау шегіне жетпесе де, осы уақытқа дейінгі жеткен жетістіктің өзі көңіл аударарлық. Бұл тұрғыда, ең алдымен, екі елдің әлеуетін шынайы бағалай отырып, оның алдындағы қаржылық міндеттемелердің орындалатын көлемде болуын қадағалау керек екенін атап өткен жөн. Қазіргі уақытта еліміз үшін тұрақты және дәйекті экономикалық саясатты құру, сондай-ақ осы елмен қарым-қатынастарымызды барлық аспектіде маңызды, шынайы және берік негізде құру өте маңызды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

- Воробьев, А. (2021). Казахстан и Турция: опциональная дружба. РСМД. Kazakhstan-Türkiye ilişkileri. (н.д.). – URL: <https://www.eurasian-research.org/publication/kazakistan-turkiye-iliskileri/?lang=tr#:~:text=Kazakistan'a>
- Товарооборот Казахстан – Турция 2010-2020 | KazDATA INSIDER. (2022, 5 апреля). – URL: <https://blog.kazdata.kz/import-export/tovarooborot-mezhdu-kazaxstanom-i-turciej-2010-2020.html>
- The State Council of the People's Republic of China. (2015, 30 марта). Action plan on the Belt and Road Initiative. – URL: <http://english.gov.cn/beltAndRoad/>
- Kadilar, R., & Ergüney, E. (2017, 9 октября). One Belt One Road: Perks and challenges for Turkey. *Hürriyet Daily News*.
- Özdil, T., & Turdalieva, A. (2014). Comparing the Economies of Turkey and Kazakhstan by Input-Output Analysis. *Ege Academic Review*, 14(3), 383-398. – URL: <https://dergipark.org.tr/en/pub/eab/issue/39931/474351>

ҚЫТАЙДЫҢ ӘСКЕРИ ҚАУІПСІЗДІКТІ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ МҮМКІНДІКТЕРІНІҢ КЕЙБІР АСТАРЛАРЫ

Кіріспе

Бүгінгі күні Қытай әлемде экономикалық, саяси, әскери салаларда алдыңғы қатардағы мемлекет. Қытайдың жаңа реформалар жүргізу есебінде Қытай қысқа мерзімде өзінің экономикасын ілгерілетіп, әлемдік державалармен бәсекелестікке түсуге қауқары бар деңгейге шығуда. Қытайдың әлеуетінің өсуі, әлемдегі ықпал етуші елдермен бәсекелестікке түсуі, жетекші державалармен экономикалық және саяси тұрғыда тартыс жүргізуі, мемлекеттің барлық салаға кең көлемде назар аударуын талап етуде.

Қазіргі күнгі халықаралық алаңдағы болып жатқан әскери қақтығыстар мемлекеттің қауіпсіздік саласының маңыздылығын көрсетуде. Жетекші елдердің мүдделерінің қарама-қайшылықтары, мемлекеттерді үлкен қақтығысқа алып келуі әбден мүмкін. Сол себепті, бүгінгі күні қалыптасқан әлемдік жағдайда, әр мемлекет үшін қауіпсіздік мәселесінің маңыздылығы арта түсті. Сондықтан, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін мемлекеттер сыртқы және ішкі қауіптердің алдын алу үшін әртүрлі алдын алу шараларын ұйымдастырып, жүзеге асыруда. Ал ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі басты элемент ол – әскери қауіпсіздік. Әскери қауіпсіздік дегеніміз – мемлекетаралық және мемлекет ішіндегі әскери-саяси жағдай, бұл деструктивті күштердің жеке адамның, қоғамның, мемлекеттің, әлемдік қоғамдастықтың мүдделеріне әскери құралдармен зиян келтіру әрекеттерін бейтараптандыруға, жолын кесуге, елдің егемендігін, оның тұрақты және үдемелі дамуын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Теориялық негіздеме

Мақала тақырыбына байланысты жүргізілген зерттеудің әдіснамалық негізін – салыстырмалы талдау, статистикалық мәліметтерді қолдану және мәселенің болашағын болжау секілді

әдістер қолданылды. Пайдаланылған теоретикалық әдістер арқылы мәселенің өзектілігін ашуға септігін тигізді. Мәселені қарастыру барысында, Қытайдың қазіргі уақыттағы әскерінің күші, Қытайдың әскери стратегиясы, Си Цзиньпиннің әскери қауіпсіздік саясатының ерекшеліктері, Қытайдың қауіпсіздігіне қауіп-қатер туғызуы мүмкін себептер, Тайвань мәселесі секілді Қытайдың қауіпсіздігі үшін өзекті мәселелер қарастырылды.

Пікірсапан

Қытай Халық Республикасының (ҚХР) әскери-саяси басшылығының әскери саясатқа көзқарасы және әскери стратегияның маңызды мәселелері арнайы құжаттарда – ҚХР Орталық әскери кеңесінің "Әскери стратегия бағыттарында" көрінеді (Справочник.). Бұл құжаттарда Қытай қарулы күштерінің негізгі міндеттері, ел алдында тұрған қауіптер сипатталған. Қытай басшылығының қазіргі заманғы әскери іс-қимылдарының сипаты мен әскери өнердің даму тенденциялары туралы көзқарастары баяндалған, әрі қарайғы әскери құрылыстың мақсаттары мен міндеттері анықталады. Бұл ұзақ мерзімді болашаққа әзірленген аса маңызды құжаттар. Оларға Қытай қарулы күштерін басқарудың жоғары органы – Қытай Халық Республикасының Орталық әскери кеңесінің төрағасы қол қояды. Әдетте, бұл басшы жоғары партиялық және үкіметтік қызметтерді де (ҚКП Орталық Комитетінің Бас хатшысы және Қытай Халық Республикасының Төрағасы) атқарады.

2019 жылы жариялаған Ұлттық қорғаныс туралы Ақ кітапта Қытайдың қауіпсіздікке байланысты жақын болашаққа арналған мақсаттары мен міндеттері көрсетілген. Ақ кітапта Қытайдың ядролық арсеналын «ең төменгі деңгейде» ұстауды жоспарлап отырғаны және ядролық қаруды жасауға қатыспайтыны атап өтілді. Сонымен қатар, құжатта ҚХР-дың ядролық қаруды «ешқандай жағдайда» бірінші болып қолданбау және оны үшінші елдерге қолдануына жол берілмейтін қауіп төндірмеу жөніндегі міндеттемелері көрсетілген. Сонымен бірге ҚХР-дың өз егемендігін қорғау үшін барлық қажетті шараларды қабылдауға дайын екендігі туралы тікелей айтады. Әскери күш қолдану мәселесінде, мысалы Қытай билігі оны қолдану Тайвань халқына қарсы емес, тек «сепаратистердің шағын тобына» және сыртқы араласуға қарсы бағытталғанын дәйектейді.

Жалпы Қытайдың әскери саясаты келесідей маңызды мақсаттарды белгілейді: – Қытайдың құрылықтағы, әуедегі және теңіздегі егемендігі мен аумақтық тұтастығын қорғау; – Елдің қайта бірігуін қамтамасыз ету (яғни Тайваньға тиімді бақылау орнату); – Жаңа салаларда (киберкеңістік, ғарыш және т.б.) Қытайдың мүдделері мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету; – Қытайдың сыртқы мүдделерін қамтамасыз ету; – Стратегиялық ядролық тежеу және кепілдендірілген жауап соққысын қамтамасыз ету; – Халықаралық және жаһандық қауіпсіздікті нығайту жөніндегі іс-шараларға қатысу; – Дұшпандық күштердің енуіне, сепаратизмге және лаңкестікке қарсы күрес; – Табиғи және техногендік апаттардың зардаптарын жою жөніндегі іс-шараларға қатысу, қауіпсіздік қызметін жүзеге асыру, халық шаруашылығына көмек көрсету (Каменнов, 2019).

Орталық Әскери кеңестің алдыңғы баяндамаларында назарды көбінесе аумақтық тұтастық пен егемендікті қамтамасыз етуге аударған болатын. Ал қазіргі кезеңде Қытай шетелдегі мүдделері жайында, өзінің ядролық әлеуеті, халықаралық қатынастардағы белсенділігі, Тайваньға қатысты нақты ұстанымын айқындауда. Бұл Қытайдың өзінің ұстанымын нақты білдіруінен және белсенді, сенімді қадамдарынан Қытайдың жана әлемдік тәртіпке сай, өзінің бағытын нақтылағандығын байқаймыз. Жалпы Си Цзиньпин билікке келуімен, Қытай сыртқы саясатының белсенділігін аңғаруға болады. 2017 жылдан бастап, бұл саяси бағытқа "Қытай ерекшеліктері бар ұлы держава дипломатиясы" ретінде бекітілді. Қытайдың әскери қауіпсіздігінің негізін құрайтын және бұл саясатты жүзеге асырушы күш – Қытай Халық Азаттық Армиясы (ҚХАА).

Вашингтонда орналасқан Стратегиялық және қорғаныс зерттеулер орталығының мәліметі бойынша, Қытайдың әскери шығындары кем дегенде 10 жыл бойы елдің ішкі жалпы өніміне қарағанда жоғары қарқынмен өсуде. Соңғы деректер бойынша Қытайдың әскери шығындары 2023 жылы 229 млрд долларды құрады. Алдыңғы жылдармен салыстыратын болсақ, Қытайдың әскери шығындарға бөлінетін қаражаты сегіз жыл қатарынан өсуде (РБК. 2024). Қытайдың әскери шығындарының өсуін, Бейжің мен Вашингтон арасындағы текетірес, Украинадағы соғысқа, Тайвань мәселесіне байланысты жауап ретінде қарастырсақ болады.

Қытай Халық Азаттық Армиясын қазіргі жағдайын және жалпы Қытайдың әскери әлеуетіне байланысты АҚШ-тың Қорғаныс Министрлігі даярлайтын жыл сайынғы “China Military Power” есебіндегі мәліметтер бойынша (Atlantic Council, 2023):

ҚХАА Құрлық әскерлері (PLA) жауынгерлік бөлімшелердегі белсенді қызметте 975 мыңға жуық әскери қызметшіні құрайды және ҚХАА-ның негізгі құрлықтағы жауынгерлік күші болып табылады. 2021 жылы Құрлық әскерлері нақты және стандартталған дайындыққа баса назар аударды.

ҚХАА Әскери-теңіз күштері (PLAN) 340-қа жуық кемелер мен сүңгуір қайықтарды, соның ішінде 125 ірі су үсті әскери кемелерін қамтиды. Саны бойынша бұл әлемдегі ең ірі әскери-теңіз флоты.

ҚХАА Әуе күштері (PLAAF) Әскери-теңіз күштерімен бірлесе авиациясы аймақтағы ең ірі авиациялық күштерді және әлемдегі үшінші ірі күштерді құрайды. Бұл әскер құрамында 2800-ден астам ұшақ бар, олар оқу ұшақтары мен ұшқышсыз ұшақтарды есепке алмағандағы саны. 2019 жылы ҚХАА әуе күштері әуе арқылы жанармай құю мүмкіндігі бар алғашқы ядролық бомбалаушыны көрсетті.

ҚХАА Зымыран әскерлері (PLARF) ҚКП стратегиялық жердегі ядролық және кәдімгі зымыран құралдарын, сондай-ақ олармен байланысты қамтамасыз ету жүйелері мен зымыран базаларын пайдалануды, жарактандыруды және дайындауды жүзеге асырады. 2021 жылы, PLARF сынау және оқыту процесінде 135 баллистикалық зымыранды ұшырды – бұл әлемдегі барлық басқа елдермен салыстырғанда едәуір көп.

Стратегиялық қолдау күштері (SSF) ғарыш, киберкеңістік, ақпараттық жүйелер, байланыс және психологиялық соғыс сияқты салалардағы ҚХАА стратегиялық миссиялары мен мүмкіндіктерін орталықтандыру үшін құрылған командалық деңгейдегі құрылым болып табылады.

Логистикалық қолдаудың бірлескен күштері (JLSF) оқыту, сондай-ақ азаматтық өнімдер мен қызметтерді біріктіру арқылы логистикалық өнімділікті стратегиялық және операциялық деңгейде жақсартуға ұмтылады. JLSF сонымен қатар COVID-19 пандемиясымен күресте үкіметке қолдау көрсеткен болатын.

Қараша айында АҚШ Қорғаныс министрлігі Қытай 2030 жылға қарай қолындағы оқтұмсықтардың санын төрт есеге, кем дегенде 1000-ға дейін көбейтеді деген болжамын жариялады

(Burns, 2021) Қытайдың мемлекеттік БАҚ өкілдері мұны «дұрыс емес болжам» деп атап, дәстүрлі түрде елдің ядролық күштері «талап етілетін ең төменгі деңгейде» деп жауап қайтарған болатын. Стокгольм бейбітшілік институтының сарапшылары елдердің ядролық арсеналдарының жай-күйін жыл сайынғы бағалайтын рейтинг жариялайды, оған жүгінсек Қытай олардың соңғы бірнеше жылда санын арттыруда деп мәлімдейді. Бүгінгі күні Қытайдың ядролық арсеналы 500-ге жуық ядролық оқтұмсықтарды құрайды. Әрине, Қытай өзінің 5,5 мың оқтұмсығы бар АҚШ-тан әлі алыс, бірақ оның ядролық құрылысы Батыстың әскери артықшылығына төнетін басты қауіптердің бірі болып саналады (Ali, 2023). Жоғарыда көрсетілген мәліметтер, Қытайдың әлемдегі озық әскерге ие ел екеніне дәлел. АҚШ Қорғаныс министрлігінің пікірінше, Қарулы Күштерді модернизациялау ҚХР-ны қуатты армиясы бар бай елге айналдыру стратегиясын жүзеге асыру үшін қажет. АҚШ Қорғаныс Министрлігінің Қытайдың әскери әлеуеті туралы жыл сайын есеп жасауы, АҚШ Қытайдың әскери әлеуетінің өсуіне сескенетіндігіне дәлел және олардың АҚШ-ты қуып жетуіне жол бермеу үшін барлығын жасайтынына да дәлел.

Қытайдың әскери саласының ерекше дамып, алдыңғы қатарда болғанына қарамастан, Қытайдың да бұл салада, әлсіз тұстары да бар. Әрине, өзіне тән күшті жақтары да бар.

Күшті жақтары:

1. Көлемі мен күші: Қытай армиясы әлемдегі ең үлкен армия болып табылады, оның 2,3 миллионнан астам белсенді әскері бар. Бұл қажет болған жағдайда Қытайға көптеген әскери күштерді жұмылдыруға мүмкіндік береді.

2. Әскери бюджет: Қытай АҚШ-тан кейінгі әлемдегі ең үлкен әскери бюджетке ие. Құрал-жабдықтарға, технологияға және оқытуға қомақты инвестиция Қытайға заманауи және жоғары технологиялы әскер құруға мүмкіндік береді.

3. Қару жарақ пен технологиялар: Қытай өзінің қару-жарағы мен әскери техникасын белсенді түрде дамытып, шығаруда. Олардың жеке жауынгерлік ұшақтары, кемелері, танктері және басқа да қару түрлері бар. Қытай киберсоғыс пен ғарыштық технологияларды зерттеуде де белсенді.

4. Географиялық орны: Қытай Тынық мұхиты мен Үнді мұхитына шығу мүмкіндігі бар стратегиялық жерде орналасқан. Бұл Қытайға теңіз жолдарын бақылауға және аймақтық қауіпсіздікке ықпал етуге мүмкіндік береді.

Әлсіз жақтары:

1. Ескірген құрылым: 1979 жылғы Вьетнам соғысы сияқты өткен қақтығыстар кезінде Қытай армиясы ескірген және тиімсіз командалық құрылымды көрсетті. Қытай қазіргі уақытта құрылымын белсенді түрде модернизациялауда, бірақ бұл уақытты алуы және айтарлықтай күш салуды қажет етеді.

2. Шектеулі жауынгерлік тәжірибе: Қытай 1950 жылдардағы Корей соғысынан кейін елеулі әскери қақтығыстарға қатысқан жоқ. Практикалық жауынгерлік тәжірибенің жоқтығы қазіргі заманғы әскери операцияларда кемшілік болуы мүмкін.

3. Тәжірибелі кадрлардың жетіспеушілігі: Қытай өзінің орасан зор көлемі мен қарқынды дамуына байланысты тәжірибелі әскери кадрлардың тапшылығына тап болуы мүмкін. Жаңа әскери кадрларды дайындау үшін уақыт қажет.

4. Аймақтық қақтығыстардағы қиындықтар: Қытай Жапония, Үндістан және Оңтүстік Қытай теңізі елдері сияқты бірқатар көршілерімен күрделі қарым-қатынастарда. Егер қақтығыс басталса, аймақтағы шиеленіс Қытай үшін қиындықтар туғызуы мүмкін.

Тұтастай алғанда, Қытай армиясын күшті және ықпалды ететін көптеген күшті жақтары бар. Қытай армиясының дамуы мен модернизациясы жалғасуда және бұл әлсіздіктердің қалай еңсерілетінін болашақ көрсетеді. Қытайдың әскери қауіпсіздік саясатына және әскерінің құрамы мен құрылымын қарастырып шыққан соң, міндетті түрде жалпы бұл іс-шаралар комплексі қандай мақсатта жасалып жатқанын қарастырғанымыз жөн. Себебі, Қытайдың әскери қауіпсіздік саясаты ішкі және сыртқы қауіп-қатерлерге бағытталған.

Қытайдың әскери қауіпсіздігіне төнетін қауіптер өте көп және әртүрлі аспектілерді қамтиды. Мысалы аумақтық даулар: Қытай Шығыс Қытай теңізі мен Оңтүстік Қытай теңізі аймағында аумақтық дауларға тап болу мүмкіндігі жоғары. Басқа елдердің әскери қатысуы шиеленісті тудырады және жанжал қауіпін арттырады.

Қытай сонымен қатар лаңкестік пен экстремизм қауіпіне тап болуда, әсіресе Шыңжаң-Ұйғыр провинциясы орналасқан елдің солтүстік-батыс аймағында. Бұл қауіптер Қытайдың ішкі қауіпсіздігіне қауіп төндіреді және тиісті шараларды қажет етеді.

Қытай да басқа дамыған елдер сияқты кибершабуыл қауіпіне ұшырауда. Кибер тыңшылық, хакерлік шабуылдар және киберқылмыстар елдің әскери қауіпсіздігін бұзып, құнды

ақпаратты ұрлауы ықтимал. Сондықтан, мұндай қазіргі заманғы жаңа қауіп-қатерлер түрі де, биліктің назарында болуы тиіс. Аймақтық тұрақсыздық: көрші елдердегі тұрақсыздық пен аймақтық қақтығыстар Қытайдың әскери қауіпсіздігіне қауіп төндіруі мүмкін. Мысалы, Корей түбегіндегі немесе Оңтүстік-Шығыс Азия аймағындағы қақтығыс Қытайдың қауіпсіздігіне тікелей әсер етуі мүмкін. Басқа мемлекеттердің әскери экспансиясы: Азия-Тынық мұхиты аймағында басқа елдердің, әсіресе Америка Құрама Штаттарының әскери қатысуы мен белсенділігінің кеңеюін Қытай оның әскери қауіпсіздігіне ықтимал қауіп ретінде қарастыруы мүмкін. Бұл Қытайдың әскери қауіпсіздік саласындағы негізгі қауіптерінің кейбірі ғана. Осы қауіп-қатерлерге қарсы тұру үшін Қытай өзінің қарулы күштерін нығайтуды жалғастыруда, өзінің әскери мүмкіндіктерін оқыту мен жаңартуды жүзеге асыруда және басқа аймақтық және халықаралық акторлармен ынтымақтастықты күшейтуде.

Жоғарыда қарастырып өткен қауіп-қатерлердің ішінде қазіргі күні ең өзекті мәселе – ол Тайвань мәселесі. Бұл аумақ Қытай үшін ХХ-ғасырдың 50-жылдарынан бері өзектілігін сақтап келе жатқан мәселе. 2022-2023 жылдары бұл аумақтағы Қытай мен Тайвань арасындағы қарым-қатынастар күрт нашарлап кеткен болатын. Екі тарап арасындағы қақтығыстың бірнеше өлшемдері бар, соның ішінде саяси, экономикалық және әскери аспектілер. Қытай Тайваньды материктік Қытаймен қайта біріктіруге белсенді түрде ұмтылуда, кейде күшпен сес көрсетуде байқалады. Екінші жағынан, Тайвань өзінің мемлекеттігін нығайтуға және халықаралық танымға ие болуға талпынуда.

2022 жылдың басында «Тайвань мәселесі» бұрынғыдан да айқын көрінді. Соңғы жылдары Тайваньдағы жағдайды БАҚ жиі Ресей мен Украина арасындағы қақтығыспен салыстырады: әскери әлеуеті жоғары үлкен көрші кіші көршінің тәуелсіздік құқығын мойындамайды. Ресей Украина шекарасына жақын жерде әскерлерін шоғырландыра бастағаннан кейін Тайвань билігі тіпті ресей-украин қақтығыстарын бақылау үшін жұмыс тобын құрды. Ресейдің ықтимал басқыншылығы шындыққа айналғанда, Тайбэй тұрғындары ҚХР басып алу қауіпі туралы айта бастады. Содан бері аралдың айналасындағы жағдайды болжау өте қиын. Дегенмен де бүгінгі қалыптасқан халықаралық жағдайда Қытай Тайваньға қатысты да жұмсақ күш сияқты құралдарын қолданады деп үміттенеміз.

Қорытынды

Қорытындылай келе, Қытайдың қазіргі әскери қауіпсіздік саясаты Си Цзиньпиннің келуімен бағытын өзгертті. Қазір Қытай сыртқы саясатта өзінің орнын одан әрі күшейту үшін бар күш жігерін салуда. Қытайдың қазіргі кезде қалыптасқан әскери қауіпсіздік саясаты, Си Цзиньпиннің билік ету барысында қалыптасты. Әскери саяси стратегия да Қытай белсенді қорғаныс саясатын ұстанатыны сөзсіз. Бұл саясатты ұстану арқылы Қытай қақтығыстарды бейбіт жолмен шешуді дәріптейді, бірақ егер елге қауіп төнсе әскерінің әрқашан дайын екендігін көрсетуде. Жалпы, Қытай әскері соңғы жылдарда күшейе түсуде. Себебі, Қытай әскерінің әлсіз жағы деп техникалардың ескіруін айтатын, бірақ Си Цзиньпин билікке келгелі әскери техника өндірісіне қыруар қаражат бөлінді. Осының көмегімен, Қытай жақын болашақта әскери күш рейтингісінде орнын жаңартары анық. Қытайдың әскери қауіпсіздік салаларында Си Цзиньпиннің бекіткен бағыттары әлі күнге дейін өзекті бағыттар болып қалады және де жаңадан сайланған Си Цзиньпин жаңа мерзімде әскерді модернизациялауды жалғастырып, әскери стратегиясындағы мақсаттарын өзгеріссіз қалдыратыны хақ.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

Справочник. (н.д.). Военная стратегия Китая. – URL: https://spravochnik.ru/mezhdunarodnye_otnosheniya/voennaya_strategiya_kitaya/

Каменнов, П. Б. (2019). КНР: военная политика в начале XXI века. Москва: Институт Дальнего Востока РАН.

РБК. (2024, 5 марта). Китай увеличит военный бюджет до рекордного показателя. – URL: <https://www.rbc.ru/politics/5/03/2024/65e686cf9a7947229e1ad5e7>

Atlantic Council. (2023, 23 октября). Analyzing the Pentagon's 2023 China Military Power Report. – URL: <https://www.atlanticcouncil.org/news/transcripts/analyzing-the-pentagons-2023-china-military-power-report/23.10.2023>

Burns, R. (2021, 3 ноября). Pentagon: Chinese nuke force growing faster than predicted. Yahoo News. – URL: <https://news.yahoo.com/pentagon-chinese-nuke-force-growing-163056136.html/03.11.2021>

Ali, I. (2023, 19 октября). China's nuclear arsenal has more than 500 warheads – Pentagon report. Reuters. – URL: <https://www.reuters.com/world/chinas-nuclear-arsenal-more-than-500-warheads-pentagon-report-2023-10-19/>

О ВОЗМОЖНОСТЯХ И ПЕРСПЕКТИВАХ ВСТУПЛЕНИЯ КАЗАХСТАНА В БРИКС

Западные страны продолжают обвинять Китай и Россию в попытках раздробить устоявшийся мировой порядок. Это отражается в их взаимной поддержке во время голосования в Совете Безопасности ООН, и в общих позициях и взглядах на целый ряд актуальных вопросов современной повестки дня.

Более того, с началом военной операции Москвы в Украине, китайские власти не только не присоединились к международным антироссийским санкциям, но и существенно нарастили торгово-экономические связи с РФ. Также обе страны пытаются расширить свое мировое политическое влияние посредством различных инструментов, одним из которых является объединение БРИКС.

До определенного времени, БРИКС представлял собой образование некоторого декларативного характера, несмотря на регулярные встречи, саммиты и другие мероприятия. Однако формат начал постепенно меняться в контексте ухудшения геополитической обстановки в мире.

Сегодня страны БРИКС обладают более 40% мировых сырьевых и природных ресурсов. В них проживает более 40% населения мира (Alicia Garcia-Herrero, 2024)

На саммите 2011 года члены БРИКС приняли несколько основополагающих принципов, включая в том числе открытость, нейтральность по отношению к третьим странам, и внеблоковую природу организации (Non-bloc nature) (Dr Andrew G. Ross, 2024). Таким образом, участники БРИКС дали понять, что интеграция строилась исключительно на экономической основе и не несет никакой политической привязки.

Впервые о намерении расширить структуру официально высказался Китай в 2022 году. Другие члены БРИКС поддержали Пекин, и начали выдвигать собственные предложения о будущих кандидатах на вступление.

26 апреля 2023 года в Кейптауне состоялась встреча министров иностранных дел БРИКС, куда также были приглашены «друзья БРИКС», включая представителей Ирана, Саудовской Аравии, ОАЭ, Кубы, Демократической Республики Конго, Габона, Коморы и Казахстана. Египет, Аргентина, Гвинея Бисау, Бангладеш и Индонезия принимали участие удаленно (Europarliament, 2024).

Участники обсуждали вопросы руководящих принципов, стандартов, критериев и дальнейшей процедуры по принятию новых членов.

Заявку на членство в БРИКС, по некоторым сведениям, подало около 19 стран – кроме упомянутых «друзей БРИКС» сюда входят Алжир, Нигерия и Мексика. (Europarliament, 2024).

Большинство из кандидатов представляют так называемый «глобальный Юг», что незамедлительно спровоцировало соответствующие выводы со стороны международного сообщества.

С другой стороны, существует определенная доля скептицизма и беспокойства по поводу принятия новых членов – на встрече в Кейптауне поднимались вопросы о возможности предоставления статуса наблюдателя на несколько лет, а также вопросы о дальнейшем положении, правах и привилегиях нынешних членов в свете расширения организации.

В западной прессе данная встреча вызвала оживленную дискуссию с некоторой долей геополитического беспокойства (Dr. Hans-Dieter Holtzmann, 2024). Отмечается факт противопоставления БРИКС Большой семерке, в качестве альтернативы существующим международным финансовым и политическим институтам.

К примеру, некоторыми западными политологами высказывались такие точки зрения, что со временем БРИКС из объединения, созданного чисто по экономическим обоснованиям, может превратиться в политический блок, где будут собраны страны с сугубо авторитарным и националистическим режимами правления.

Между тем с начала 2024 года, БРИКС принял в свои ряды дополнительно 6 стран – это Аргентина, Египет, Эфиопия, Иран, ОАЭ и Саудовская Аравия (Philipp Sandner, 2024).

Внешние наблюдатели называют следующие причины, по которым БРИКС может быть интересен будущим кандидатам:

- поиск малыми и средними экономиками нового финансового центра вследствие недостаточной помощи со стороны США и его союзников, включая международные финансовые институты в плане оказания регулярной поддержки отстающим экономикам. К примеру, Новый банк развития БРИКС планирует стать эффективным инструментом для этих целей – участники БРИКС при основании вложили каждый по 10 млрд. долларов США. Египет, ОАЭ, Уругвай и Бангладеш с небольшим капиталовложением успели приобрести там акции в 2021 году;

- БРИКС воспринимается как вероятная платформа для стран «глобального Юга» для высказывания своих многочисленных претензий и жалоб в отношении развитых стран. К ним относятся: слабый уровень содействия при вспышке эпидемии КОВИД-19, серьезное падение либо сокращение международной гуманитарной помощи по причине мирового экономического кризиса и другое. ДРК, к примеру прямо говорит о необходимости установления нового мирового порядка (Matthias von Hein, 2023).

Таким образом, среди целей БРИКС на сегодняшний день можно отметить:

- попытки реформирования мирового порядка, установленного после завершения холодной войны;
- попытки по смещению доллара в качестве основной мировой валюты;
- формирование процедуры и критериев по расширению состава участников. (Reuters, 2023)

Тот факт, что ключевые члены, Россия и Китай готовы ускорить процесс расширения БРИКС, позволяет другим участникам проводить соответствующую политику, которая отвечает их собственным интересам.

В то же время сложно говорить о некоей идеологической объединяющей парадигме, поскольку как нынешние, так и будущие члены БРИКС принадлежат к различным цивилизациям, обладают уникальным культурно-языковым, историческим контекстом, а также политическими системами. И если между ЕАЭС и ШОС можно найти некоторые схожести в силу географических факторов, частичным совпадением участников с общим культурно-религиозным ландшафтом, то

применить такое сравнение к БРИКС не представляется возможным.

Россию введение целого ряда антироссийских санкций, вынуждает к поиску новых партнеров для выхода из глобальной изоляции. Ключевые интересы Китая сейчас сосредоточены вокруг Тайваня, в связи с опасениями по потенциальному обострению ситуации вокруг острова. На данный момент у каждого участника БРИКС имеется свой накопленный багаж претензий к так называемому «коллективному Западу», часть которых переплетается и согласуется друг с другом.

К примеру, Москва продолжает предпринимать активные усилия по деолларизации, и фактически уже заручилась поддержкой Китая, Индии и Бразилии (BNE Intellinews, 2024). Таким образом, БРИКС становится инструментом продвижения Россией своих внешнеполитических и геоэкономических целей. Партнеры Москвы готовы следовать проводимому курсу, при условии его совпадения с их собственными национальными интересами.

По некоторым данным, доллар используется при совершении более 84% трансграничной торговли в мире, юань – 4,5%. По статистике БРИКС торгует больше со странами Большой семерки (G7) нежели между собой (BNE Intellinews, 2024).

Страны G7 также прекрасно понимают текущий геоэкономический и геополитический расклад и уже предложили ЮАР и Индии некий формат сотрудничества во время последнего саммита в 2022 году.

Тем не менее, присоединение к БРИКС может предложить для Казахстана некоторые экономические и торговые преимущества. Страна уже участвовала в некоторых совместных мероприятиях в рамках организации, включая различные форумы, встречи на высоком уровне.

Президент РК Касым-Жомарт Токаев также предлагал объединить усилия и наработки стран участниц БРИКС и ШОС по таким направлениям как кибербезопасность, реализация транзитного и транспортного потенциалов, «обеспечение глобальной безопасности, устойчивого развития и инклюзивности» (Akorda, 2023).

Другой вопрос состоит в том насколько сами государства участники БРИКС готовы приветствовать присоединение Казахстана в качестве полноправного участника? Сможет ли

Астана подкорректировать свою внешнюю политику в согласии с интересами БРИКС?

Таким образом, стране необходимо будет предпринять значительные усилия для рассмотрения ее кандидатуры государствами-членами БРИКС. Здесь можно выделить некоторые из них:

- Казахстану необходимо усилить экономическую интеграцию со странами участниками БРИКС, в частности посредством торговых соглашений, учреждения совместных предприятий с солидными инвестиционными портфолио. Такие договоренности можно осуществить в сферах энергетики, развития транспортных коридоров и прилегающей к ним инфраструктуры, а также сельского хозяйства, бизнеса, искусственного интеллекта, НИОКР. Таким образом это поможет стране нарастить свою конкурентоспособность на глобальном рынке;

- возможно РК необходимо будет скоординировать свою политическую направленность с учётом общих целей и взглядов будущих партнёров. Это может включать сотрудничество по актуальным вопросам региональной и глобальной повестки дня в контексте продвижения многосторонней дипломатии, а также инициатив, направленных на развитие и безопасность.

- Казахстан должен будет определить несколько ключевых направлений и стратегических приоритетов развития с учетом текущего геополитического ландшафта преимущественно в Евразии.

Одновременно с преимуществами, следует дополнительно отметить и отдельные отрицательные стороны. В случае присоединения к БРИКС, даже в качестве наблюдателя, Казахстан так или иначе столкнется со следующими факторами:

- ни одна из упомянутых ранее целей БРИКС не отвечает среднесрочным национальным интересам Республики Казахстан;

- существует вероятность того, что пострадает имидж страны как приверженца многовекторности в силу позиционирования БРИКС как «антизападного» союза;

- могут ухудшиться отношения со странами ЕС, США и его союзниками, более того это может привести к возможным косвенным или вторичным санкциям со стороны последних;

- критическая зависимость РК от экспорта природных ресурсов на мировой рынок, в котором основные расчеты осуществляются в долларах США;
- у РК также наблюдается существенная зависимость от зарубежного импорта, также привязанного к доллару США;
- никто другой из центральноазиатских соседей Казахстана не выразил намерения вступить в БРИКС – тем самым остается неизвестно как возможное казахстанское участие в нем повлияет на региональную расстановку сил.

И еще одна веская причина против вступления РК в БРИКС тесно связана с тем, что Казахстану уже становится достаточно сложно защищать свои политические, экономические и транспортные интересы против России в евразийском экономическом пространстве, не говоря об Индии и других крупных игроках.

Таким образом, крайне необходимо чтобы соответствующие специалисты, включая экономистов внимательно и тщательно просчитали все возможные, а также сопутствующие риски, связанные с вступлением РК в это крайне политизированное на данный момент объединение.

Цитируемая литература:

Akorda (2023). Президент Касым-Жомарт Токаев принял участие в Саммите БРИКС. 24 августа 2023 года/ – URL: <https://www.akorda.kz/ru/prezident-kasym-zhomart-tokaev-prinyal-uchastie-v-sammite-briks-2471927>

Alicia Garcia-Herrero, China continues to dominate an expanded BRICS, 12 April 2024, East Asia Forum/ – URL: <https://eastasiaforum.org/2024/04/12/china-continues-to-dominate-an-expanded-brics/>

BNE Intellinews, BRICS currency is coming soon, Iranian ambassador, May 19, 2024/ – URL: <https://www.intellinews.com/brics-currency-is-coming-soon-iranian-ambassador-325781/>

Dr Andrew G. Ross, Will BRICS Expansion Finally End Western Economic and Geopolitical Dominance? January 26, 2024, Geopolitical Monitor/ – URL: <https://www.geopoliticalmonitor.com/will-brics-expansion-finally-end-western-economic-and-geopolitical-dominance/>

Dr. Hans-Dieter Holtzmann, Anna Marti Portrait, Anna Marti, Inge Herbert, Martin Kothé, et al, BRICS enlargement – a "non-event" or a stage victory against the West?, 27 March, 2024, Friedrich Naumann Foundation/ – URL: <https://www.freiheit.org/latin-america/brics-enlargement-non-event-or-stage-victory-against-west>

Expansion of BRICS: A quest for greater global influence? Briefing, 15 March, 2024/ – URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/760368/EPRS_BRI\(2024\)760368_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/760368/EPRS_BRI(2024)760368_EN.pdf)

Matthias von Hein, Will BRICS expansion set a new agenda for the Global South? 29 December, 2023, DW/ – URL: <https://www.dw.com/en/will-brics-expansion-set-a-new-agenda-for-the-global-south/a-67725812>

Philipp Sandner, Ethiopia becomes BRICS member amid economic crisis, 16 January, 2024, DW/ – URL: <https://www.dw.com/en/ethiopia-becomes-brics-member-amid-economic-crisis/a-68000253>

What is BRICS, which countries want to join and why? Reuters. August 22, 2023/ – URL: <https://www.reuters.com/world/what-is-brics-who-are-its-members-2023-08-21/>

ЖАПОНИЯНЫҢ ТАБЫСТЫ ЖҰМСАҚ КҮШІ МЕН ҚАЗАҚСТАНДЫҚ «ЖҰМСАҚ КҮШТІҢ» ДАМУ ҮДЕРІСІНЕ САЛЫСТЫРМАЛЫ САРАПТАМА

Кіріспе

XXI ғасырдағы халықаралық қатынастардың жаһандық жүйесінде байқалып отырған үдерістер жаңа міндеттер қойып, мемлекеттер мен әлемдік саясаттың басқа субъектілерінің өзара әрекеттесуінің жаңа үлгілерін қалыптастырды. Қазіргі әлемде билік феноменін түсінуде трансформация бар, тек билік ғана емес, әсер ету құралдарына қатысты және құралдардың сипатын түсінуге қатысты гибридіті форма қалыптасқан.

Жапонияның екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі «жұмсақ күш» әлеуетін арттыруы халықаралық аренада белді ойыншыға айналуына себепші факторға айналды. Дәл осы жұмсақ қуат Жапонияның бірнеше жылдан бері қолданып келе жатқан құралы ретінде есептеледі. Көптеген саяси сарапшылардың осы тақырыптағы зерттеулері мәдени аспектіде қарастырылғанымен, жұмсақ күш құралы арқылы Жапония экономикалық дамудың қарқынын көтерді, қазба байлығы ресурстарына бай емес болса да әсер ету шеңберін кеңейту арқылы дамыған мемлекеттермен терезесін теңестірді.

Қазіргі таңда Жапонияның басқа мемлекеттерге «жұмсақ күшті» стратегиялық және тәжірибелік қолдану туралы үндеуі өзекті тақырыпқа айналды. Мақсат – жаһандық қоғамдастықпен ынтымақтастықты арттыру және мұндай ынтымақтастықты дамыту үшін көбірек қаржыландыру қажет екені мойындалады. Жапонияның осы бағытта іс-әрекеттері жүйесінде бір мезгілде екі тармағы бар: бірі экономикалық әлсіз дамушы елдерге бағытталған, ал екіншісі дамыған елдер мен айтарлықтай ресурстық және нарықтық әлеуеті бар дамушы елдерге бағытталған. Нәтижесінде мұндай операциялардың жүйелері әртүрлі мақсаттар мен міндеттерге ие: бірінші жағдайда, ең шешуші нәрсе – ұлттық бизнес мүдделерін ілгерілету; екіншісінде жапон мемлекеті мен қоғамының экономикалық

куаты мен гуманитарлық кемелдігін көрсету мақсаты қойылады. Бұл тұжырымдаманы сынға алушылар да бар, олардың пікірінше Жапонияның дамушы мемлекеттерде де мүддесі бар және айтылған көмектер тек бүркеніштік сипатта.

«Жұмсақ күш» елеулі әскери немесе материалдық әлеуеті жоқ орта және шағын мемлекеттерге әлемдік аренада өз мүдделерін сәтті жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Заманауи ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың дамуымен мемлекеттерге өздерінің «жұмсақ күшін» іске асыруға және шетелдік қоғамдармен үздіксіз байланыс орнатуға жаңа мүмкіндіктер ашылууда. Сонымен бірге ХХ ғасырдың екінші жартысында жасалған білім беру және экономикалық алмасулар, мәдени және тілдік бағдарламалар сияқты «жұмсақ» әсер ету құралдары өзекті болып қала береді. Студенттік алмасулар арқылы немесе шетелдік студенттер үшін қолайлы жағдай қалыптастыру арқылы мемлекет адами факторға кеңеле түспек, яғни, бірқатар азаматтардың ары қарай елде қалуы арқылы экономиканы көтеруге және инновациялар, ғылыми жаңалықтар, тың идеялардың туындауына жол ашады.

Теориялық негіздеме

Мәселені ғылыми негізде сараптау барысында, Жапонияның қазіргі уақыттағы «жұмсақ күш» стратегиясы, оның ерекшеліктері қарастырылады. Талқыланатын мәселені жан-жақты ашу мақсатында жүргізілген зерттеудің әдіснамалық негізін – статистикалық мәліметтерді қолдану, салыстырмалы талдау және мәселенің болашағын болжау секілді әдістер қолданылды. Пайдаланылған теоретикалық әдістер мәселенің мәні мен өзектілігін ашуға септігін тигізді.

Пікірсарап

Жапония ұлттық «жұмсақ күш» әлеуетін пайдалануды институционалды түрде қамтамасыз етеді және мемлекеттің саяси және экономикалық мүдделерін ілгерілетумен тығыз байланысты оның мәдени кеңеюінің ұзақ мерзімді стратегиялық жоспарларын құрады. Мемлекеттермен байланыс орнатуда Жапонияның бір ерекшелігі – бір сала, жоба бойынша интеграцияны құрастыру және сол интеграцияның шеңберінде басқа да ұсыныстарын ұсыну арқылы бірқатар бағыттарды қамту болып табылады.

Жапония баяу, бірақ сенімді түрде өз ықпалын таратып отыр. Бірқатар дамушы елдерде ол әлеуметтік мәселелерді шешуге, олардың экономикалық өсуіне, жолдарды, ірі өнеркәсіптік нысандарды салу мен жаңғыртуға, ауыл шаруашылығына, сумен қамтамасыз етуді, денсаулық сақтауды, адам өмірін дамытуға бағытталған жобаларды инвестициялайтын негізгі донор болып табылады. Даму көмегін қажет ететін елдер қатарына кірмейтін дамыған елдерде халықтың әртүрлі топтары арасында жапон тілі мен мәдениетін ілгерілету мәдени және шығармашылық саланың ұлттық өндірушілеріне нарықтарды жаулап алу үшін жағдай жасаудың ауқымды мақсаттарын қояды.

The Japan Foundation, Cool Japan бағдарламасы, Дамуға ресми көмек (ДРК) Жапония, Japan International Cooperation Agency, WebJapan, The Colombo Plan секілді басқа да қауіпсіздікке, экономикалық бірлікке, әлеуметтік және гуманитарлық көмекке, қаржыландыруға, білімге, мәдени алмасуға негізделген бірнеше бағдарламалар іс жүзінде эффективті жүзеге асып жатыр (Japan Foundation).

Сәйкесінше, мемлекеттің жағымды имиджі қалыптасты, экономикалық кереметке айналды және әсер ету шеңбері кеңейе түсті (Take-profit). Мәдениет пен өнердің танымалдылығы, адами ресурстарды дамыту орталықтарының қызметі, белсенді гуманитарлық алмасулар әртүрлі мемлекет азаматтарының күншығыс еліне деген қызығушылығын арттырып келеді. Бірқатар екіжақты және көпжақты келісімдердің негізінде Жапонияда білім алушы шетелдік студенттердің саны да жыл сайын арта түскен. Өйткені Жапония өзінің ерекше мәдениеті мен тіліне байланысты халықаралық студенттер үшін шетелде танымал оқу орны болып табылады. Сонымен қатар, халықаралық студенттерді Жапониядағы оқудың ең қауіпсіз жағдайлары қызықтырады. Соңғы статистикалық мәліметтерге сәйкес, Жапонияның жоғары оқу орындарында 242 444 шетелдік студент оқиды (Egudega.). Жұмсақ күш саясатын іске асыру негізінен елшіліктер, сондай-ақ әртүрлі үкіметтер мен Жапон орталықтары деп аталатын Жапония Халықаралық ынтымақтастық агенттігі арасындағы келісімдер негізінде құрылған бірлескен адам ресурстарын дамыту орталықтары арқылы жүзеге асырылады. Жапония Халықаралық ынтымақтастық агенттігі Жапония үкіметінің ресми даму көмегін үйлестіреді. Бұл көмектің бір бөлігі Бұқаралық ақпарат

құралдарын дамытуға бағытталған. Бұқаралық ақпарат құралдарын дамытуды қаржыландыру оның «демократиялық басқару» бағдарламасы аясында жүзеге асырылады.

Жапония Халықаралық ынтымақтастық агенттігі өзінің демократиялық басқару әрекеттерін «дамушы елдердегі демократиялық басқару негіздерін нығайту үшін бірқатар шараларды жүзеге асыруға көмектесу» ретінде сипаттайды. Көмек әділ сайлауды қамтамасыз ету үшін сайлауды басқару комитеттерінің әлеуетін арттыру, Парламенттің функцияларын күшейту және билік пен ықпалды пайдалануды бақылау функциясын орындайтын Бұқаралық ақпарат құралдарының әлеуетін нығайту сияқты шараларды қамтиды» (Жапон). Халықаралық ынтымақтастық агенттігі өзінің жалпы көзқарасы туралы мәлімдемесінде инклюзивті және серпінді дамуға баса назар аударады.

Ал Қазақстан үшін «жұмсақ күш» әлеуеті қаншалықты маңызды және қолданысқа ие? Әлемдік тәртіптің халықаралық ауысуы жағдайында Қазақстан Республикасының сыртқы саясатының негізгі мақсаттарының бірі елдің қолайлы имиджін көрсету болып табылады. Саяси бағытта көптармақты саясатты ұстанады. Ұлы өркениеттердің түйіскен жері Ұлы Жібек жолының басым бөлігі Шығыс пен Батыстың тоғысқан жері Қазақстан арқылы өтеді. Пайдалы қазбалардың көптігі мен географиялық орналасуы, көп ұлттың шоғырлануы және көптеген мемлекеттермен достық қарым-қатынаста болуы секілді факторлар бар. Қазақстанның табиғи ортасында туристерді де, зерттеушілерді де қызықтыратын бірқатар ерекше орындар да бар. Сол себепті де америкалық әйгілі The Huffington Post газеті туристердің Қазақстанға келуін насихаттайды (Inform). Олардың мәліметтерінде Қазақстан Республикасы үшінші орында тұр. Жер аумағы бойынша әлемдегі тоғызыншы орынды иеленетін Қазақстан саяхатшылар үшінде, жабайы табиғи ортаны зерттеушілер үшінде қызықты аймақ болып табылады делінген. Алматы қаласынан бастауды, ондағы бірегей ғимараттарды қызықтаумен қоса, жеміс ағаштарына толы таулары мен Үлкен Алматы көліне баруға кеңес береді. Байқағанымыздай, Қазақстанда жұмсақ күш құралын жүзеге асырудың барлық постулаттары бар, тек жүзеге асыруда және тәжірибелік қолданыста аса өзекті емес немесе оптималды нұсқаның болмауы жатыр.

Бүгінгі таңда жанжалдарды шешудегі күрделі мәселелерді шешуде жұмсақ күш ұғымы және оның мүмкіндіктерінің барлық ауқымы маңызды. Қазақстан Еуразия орталығында бола отырып, бірегей диалог алаңы ролін де атқаруда. Жарқын және көрнекі мысал ретінде Сирияға қатысты оқиғаларды келтіруге болады, Қазақстан Республикасының қақтығыстық жағдайындағы мемлекеттерге гуманитарлық көмегі мен бейбіт жолмен шешуде ұсынатын ұсыныстары да маңызды компоненттер болып табылады.

Яғни, Қазақстанның миссияларының бірі ретінде аумақтағы беделін арттыру, дамушы елдердің ішінде өсім динамикасы бойынша жаңа деңгейге шығу және өзге мемлекеттерге үлгі болу болып табылады. Осы мақсатты жүзеге асыруда Жапонияның тәжірибесі үлгі бола алады, дегенмен әр мемлекеттің географиялық орналасуы бойынша, ресурстардың қоры бойынша спецификасы әртүрлі, сондықтан Қазақстан жағымды тәжірибелерді ескере отырып, өзіне тиімді даму үлгісінде алға жылжуы керек. Қазақстан, кез келген басқа ел сияқты, жұмсақ күшін арттыру үшін өз ресурстары мен мүмкіндіктерін пайдалана алады.

Ең алдымен, Қазақстанның бай тарихын, дәстүрін, өнері мен әдебиетін көрсету үшін мәдени іс-шараларды, алмасу бағдарламаларын және фестивальдерді қолдау бойынша жұмыстар көптеген ұйымдардың шеңберінде жүзеге асырылып жатса да, бұл бағытқа қатысты инвестицияны арттыру жолға қойылған. Соның негізінде мемлекеттің «ұлттық брендін» қалыптастыру керек, әртүрлі тауарларда қазақи нақыштағы өрнектердің болуын трендке айналдыру маңызды. Инфлюенсерлердің қазіргі таңда әсер ету шеңбері кеңейген, бірқатар инфлюенсерлерге ЖОО тегін білім алуға мүмкіндік беру арқылы, белгілі бір жарна төлеу арқылы, сонымен қатар басқа да қолдаулардың түрлерін қарастыру отырып, оларды «ұлттық брендті» трендке айналдыруда жарнама жасату арқылы пайда көзі ретінде қолдану да өте маңызды болып табылады.

Екіншіден, Қазақстанда оқуға халықаралық студенттерді тарту үшін стипендиялық бағдарламалардың шеңберін де кеңейтудің маңызды екендігі белгілі. Стипендиялық бағдарламаларға қатысты келісімшарттарда көбінесе басқа мемлекеттің мүддесіне орай әрекеттер жасалған. Қазақстанның тарапынан ұсынылатын тиімді жағдайлардың мүмкіндігін де

кеңейтудің қажеттілігі туындауда. Бұл бағдарламалардың маңыздылығы адамдар арасындағы байланысты нығайтады және шетелдіктерді елдің құндылықтары мен өмір салтын таныстырады. Бұл үдеріс қазіргі таңда керісінше орын алуда. Ол әртүрлі себептерге байланысты: өзге мемлекеттің біліміне, мәдениетіне, өмір сүру салтына деген қызығушылықтың басымдылығы, ақылы оқудың өзге мемлекеттегі бағасының салыстырмалы түрде төмендігі, гуманитарлық және шығармашылық салаларда грант санының аздығы және т.б.

Қазақстаннан басқа мемлекеттерге білім алу мақсатында көбірек ағылуы және нәтижесінде сол елдерде қалып қалу, өзге мемлекеттің азаматтығын алу үдерісі байқалады. Сондықтан да білім саласына бөлінетін қаржыны қажетті деңгейге жеткізу, жоғары оқу орындарының сапасын арттыру, бүгінгі күн тәртібіндегі өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Сонымен бірге ғылыми зерттеушілердің ғылыми жұмыспен айналысу мүмкіндіктерін кеңейту, білім алушылардың стипендия мөлшерін арттыру, шетелдік студенттер үшін туристік зоналарға, әлеуметтік орындарға (музей, кітапхана, театр, цирк) тегін жолдамаларды қарастыру, жатақханадағы орындардың тиімді бағада ұсынылуы деген секілді шараларды қарастырудың да қажеттілігі туындап отыр.

Қорытынды

Қазақстанның жағымды имиджін көрсету үшін халықаралық бұқаралық ақпарат құралдарын кеңінен пайдалана отырып, еліміздің жетістіктерін, мәдени байлығы мен елдің жаһандық мәселелерге адалдығын насихаттау басты міндеттердің бірі. Қазақстан үшін өзінің бірегей күшті жақтарына, қиындықтарына және жаһандық сахнада қол жеткізуге бағытталған нақты мақсаттарына негізделген жұмсақ күш стратегияларын бейімдеу маңызды. Жүйелілік, шынайылық және ортақ құндылықтарға шынайы берілгендік жұмсақ күштің кез келген бастамасының табысты болуы үшін өте маңызды.

Қорытындылай келе, Жапонияның жұмсақ күш саясатының табысты қолдануы Қазақстан сияқты жас мемлекеттер үшін үлгі болмақ. Орталық Азияның алдыңғы қатарлы ел болуын жүзеге асыруда Қазақстанның әрбір қадамы жаңа нәтижелі мүмкіндікке алып келері айқын, сол себептен кей қадам «жұмсақ күштің» призмасымен жүзеге асырылатын болса, стратегиялық жаңа

шешімдердің, жемісті нәтижелердің пайда болатынына кепіл бола алады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

Erudera. (н.д.). Japan International Student Statistics. – URL: <https://erudera.com/statistics/japan/japan-international-student-statistics/>

Japan Foundation. (н.д.). Cultivating friendship and ties between Japan and the world. – URL: <https://www.jpff.go.jp/e/>

Japan International Cooperation Agency (JICA). (н.д.). – URL: <https://www.cima.ned/org/donor-profiles/japan-international-cooperation-agency-jica/>

Inform.kz. (н.д.). The Huffington Post lists Kazakhstan in Top 17 places to travel. – URL: https://en.inform.kz/news/the-huffington-post-lists-kazakhstan-in-top-17-places-to-travel_a3006726/

Take-profit. (н.д.). ВВП Японии: объем, темпы роста, на душу населения, структура. – URL: <https://take-profit.org/statistics/gdp/japan/>

ҚЫТАЙ ХАЛЫҚ РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЖАРИЯ ДИПЛОМАТИЯСЫ: ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН ЖЕТІСТІКТЕРІ

Кіріспе

Жаһанданудың тереңдеуімен, ақпараттық технологиялардың дамуымен және азаматтық қоғамының пайда болуымен үкіметаралық дипломатияға бағытталған дипломатия мемлекеттің халықаралық аренадағы әрекеттеріне елеулі шектеулер тудырды. Сондықтан біртіндеп қоғамның рөліне бағытталған "жария дипломатия" пайда болды. Жария дипломатия елдің болашағына маңызды инвестиция ретінде қарастырылғандықтан, ол бүкіл әлемдегі елдердің сыртқы саясатының маңызды бөлігіне айналды. Кейбір ғалымдар тіпті 21 ғасырдағы дипломатия «жария дипломатия» болады деп санайды (Riordan, 2005).

Халықаралық қатынастар саласында ерекше маңызы бар термин ретінде 1965 жылы Америка Құрама Штаттарындағы Туфтс университетінің Флетчер заң және дипломатия мектебінің профессоры Эдмунд Гуллион «жария дипломатия» ұғымын айналымға енгізді. Оның берген анықтамасына сай: «жария дипломатия көңіл-күйдің сыртқы саясатты қалыптастыруға және іске асыруға әсерін болжайды және ол халықаралық қатынастардың дәстүрліден тыс келесідей барлық аспектілерін қамтиды: ел үкіметі басқа елдерде қоғамдық пікір қалыптастыруы; жеке топтар мен елдегі мүдделер топтары мен басқа елдердегі мүдделер топтары арасындағы өзара іс-қимылдың орнауы; сыртқы байланыстар; халықаралық істер және олардың саясатқа әсері туралы есептер; дипломаттар мен шетелдік репортерлар сияқты байланыс журналистикасын мамандық ретінде пайдаланатын адамдар арасындағы алмасу; түрлі мәдениеттер арасындағы байланыс процесі және т.б. Ал жария дипломатияның негізгі өзегінде ақпарат пен идеялардың трансұлттық ағыны жатыр.» (Cull, 2009). Бұл Гуллион берген жария дипломатияның анықтамасына сүйенсек, біріншіден, дипломатия екіге бөлінеді: дәстүрлі дипломатия және жария

дипломатия және дәстүрлі дипломатиялық әдістерден басқа ел қабылдаған кез келген дипломатиялық әдіс жария дипломатия санатына жатады.

Екіншіден, қоғамдық пікір елдің сыртқы саясатын қалыптастыруға да, оны жүзеге асыруға да әсер ететіндіктен, жария дипломатияның мақсаты шетелдік қоғамның көзқарасына әсер ету және өз елінің мүдделерін қолдайтын мемлекет жайында жағымды қоғамдық пікірді қалыптастыру болып табылады. Үшіншіден, ел қолдана алатын жария дипломатияны жүзеге асырудың екі жолы бар: ресми, мақсатты елдің жұртшылығына әсер етуге бағытталған, онда үкімет шетелдіктер арасында өз еліне жағымды қатынасты қалыптастыру үшін әртүрлі құралдарды пайдаланады, өзіне тиімді сыртқы саясатты қалыптастыруға әсер ету мақсатында; мақсатты елдегі үкіметтік емес ұйымдармен және мекемелермен байланысты нығайтуды, сондай-ақ өз елінің мүддесі үшін шетелдік "жақтаушылар" мен "одақтастарды" дамыту мақсатында мақсатты елдегі азаматтық қоғам мен үкіметтік емес ұйымдар арасында түрлі іс-шаралар мен алмасуларды ұйымдастыруды қамтитын мемлекеттік емес.

«Жария дипломатия» мәселесі мен оның зерттелуі ұзақ уақыт бойы Қытай зерттеушілері арасында артта қалды, өйткені бұл ғылыми дискурсқа жақында ғана енгізілген салыстырмалы түрде жаңа ұғымдардың бірі болды. Алғаш рет қытайлық зерттеушілер мен халықаралық қатынастар мамандары XX ғасырдың 90-жылдарында "жария дипломатия" (гунгун вайцзяо) терминіне назар аударыла бастады. Мысалы, профессор Чжоу Ципэннің 1990 жылы жарық көрген "Шетелдік дипломатия" кітабында алғаш рет жария дипломатияға қатысты ескертулер жасалды (Кривохиж, 2014).

Жалпы Қытайдағы жария дипломатия институционалды түрде 1990 жылдардың соңы мен 2000 жылдардың басында қалыптасты. Зерттеушілердің осы мәселеге қатысты үлкен қызығушылық тудырып, зерттеу жұмыстары мен еңбектерінің жазылуы оған дәлел бола алады. Осыған байланысты, жария дипломатия бағытының Қытайдың академиялық қоғамдас-тығында белсенді түрде зерттелуінің негізгі себептерін көрсетуге болады. Біріншіден, мемлекет басшылығы Қытайдың әлемдік аренадағы ірі ойыншылардың біріне айналуы үшін қажетті негізгі атрибуттардың бірі елдің экономикасының қарқынды түрде дамуымен қатар, «жұмсақ күшті» арттыру қажет екендігін

түсінді. Екіншіден, «жұмсақ күш» тұжырымдамасының батыс елдерінде пайда болғандығына қарамастан, Қытай зерттеушілері басқа елдерге әсер ету үшін «жұмсақ» әдістерді пайдалануы бұрыннан қытайлық мәдениет пен саяси дәстүрдің бір бөлігі болып табылатындығына мән берді.

Қазіргі халықаралық қатынастардағы көптеген зерттеулерде Қытай Халық Республикасының имиджі мен оның жария дипломатиясы мәселелері белсенді түрде зерттеліп, тақырыпқа қатысты біршама зерттеу жұмыстарының ерекше тобы жарияланды. Халықаралық қатынастарда «жария дипломатия» ұғымының қалыптасуы мен дамуын жан-жақты зерттеуде, оның мемлекеттердің оң имиджін қалыптастыру мен сыртқы саясатындағы рөліне «жұмсақ күш» тұжырымдамасының негізін қалаушы американдық зерттеуші Дж.Най, халықаралық қатынастар мен геосаясат саласындағы зерттеуші Леонард Марк, Е.Гилбоа секілді халықаралық қатынастар теориясының классиктерінің еңбектерінде ерекше назар аударған.

Ал Қытай Халық Республикасының жария дипломатиясын Концур А. В., Кривожих С.В. секілді ресейлік зерттеушілер қарастырған. Кривожих С.В. өзінің «Қытай Халық Республикасының жария дипломатиясы: қалыптасуы және дамуы» атты еңбегінде ҚХР сыртқы саясатындағы жария дипломатия бағыттарын, 1949 жылы құрылған сәтінен бастап халықаралық имиджі саласындағы Қытай қызметіне, жария дипломатиясының мақсаттары мен құралдарына көп назар аударады. Сондай-ақ, Сымэн И. және Цзан Ш. атты қытай зерттеушілерінің еңбектерінде ҚХР жария дипломатиясы толық зерттелген.

ҚХР-ның жария дипломатия саласындағы негізгі құралдарын отандық зерттеуші Ноғаева А.М. «Қытайдың «мәдени дипломатиясы» мен «жұмсақ күші»: Орталық Азияның мысалында» атты еңбегінде анықтаумен айналысқан.

Мақаланың мақсатына жету үшін зерттеу барысында тарихи-салыстырмалы талдау әдісі, сонымен бірге Қытайдың жария дипломатия саласындағы құралдары туралы ақпараттарды жинау бірлескен бақылау әдісімен жүргізілді. Сонымен бірге, зерттеу жұмысы барысында тәжірибелік тұжырымдар мен болжамды талдау жасау үшін талдау және синтез, кейс-стади әдістері пайдаланылды.

Сондай-ақ, Қытай Халық Республикасы көшбасшыларының көпшілік алдында сөйлеген сөздеріне контент талдау Қытайдың

қазіргі заманғы жария дипломатиясының жетістіктерін анықтау мақсатында жасалды. Сондай-ақ, жария дипломатиясындағы жетістіктерді анықтау үшін көрсеткіштерді жүйелі талдау және салыстыру әдістері қолданылды.

Теориялық негіздеме

Қытай жан-жақты және жылдам экономикалық және әлеуметтік дамуға бағытталған реформалар мен ашықтық саясатының арқасында әлемдік аренаның перифериясынан әлемдік сахнаның орталығына айналды. Бүгінде Қытайда болып жатқан оқиғалар бүкіл әлемге жиі әсер етеді. Осы тұста Қытайдың жария дипломатиясының өзіндік ерекшелігі бар. Біріншіден, көршілермен достық қарым – қатынас орната отырып, қытай мәдениетін, тілін және Қытайдың өзін белсенді түрде насихаттау жүріп жатыр; екіншіден, Қытайдың жария дипломатиясы дәстүрлі қытай құндылықтарына сүйенеді; үшіншіден, жария дипломатия шетелдік азаматтарға ғана емес, өз азаматтарына да бағытталған. Қытай Халық Республикасы өзінің мүдделерін ілгерілету және әлемдік аренада өзінің имиджін жақсарту үшін жария дипломатия саласында әртүрлі құралдарды қолданады. Жалпы, жария дипломатия құралдары – бұл елдер мен ұйымдар шетелдік аудиториямен өзара әрекеттесу, қоғамдық пікірге әсер ету және әлемдік аренада өз мүдделерін алға жылжыту үшін қолданатын әдістер мен тәсілдер жиынтығы.

Пікірсаран

Ең алдымен, Қытай Халық Республикасы өзінің жария дипломатиясында қолданатын негізгі құралдарының ішінде «жұмсақ күш» пен мәдени алмасуларды атай аламыз. "Жұмсақ күш" тұжырымдамасын ұсынған Джозеф Най «білім беру және мәдени алмасу жобалары арқылы басқа елдің жұртшылығына ұзақ мерзімді әсер ету БАҚ-тағы қысқа мерзімді үгіт-насихатқа қарағанда әлдеқайда жақсы» деп болжаған (Нуе, 2008). Бұл тек халықаралық білім мен мәдени алмасудың, яғни мәдени дипломатияның маңыздылығын көрсетеді. Сондықтан мәдени дипломатияны жария дипломатияның өзегі ретінде қарастыруға болады, өйткені дәл мәдениет арқылы ұлт әлемге өзінің бірегейлігін, құндылықтары мен идеяларын ұсынады. Қытай өзінің мәдениетін, өнерін, тілін және білімін әлемге таратуға белсенді түрде инвестиция салуда. Бұған оқу бағдарламалары,

студенттермен алмасу, халықаралық мәдени фестивальдар және қытай әдебиеті мен киносын тарату кіреді. Сонымен қатар, Қытай көпжақты мәдени дипломатияны қолдану, әлемге Қытайды түсінуге мүмкіндік беру және жаңа Қытайды халықаралық қауымдастыққа көрсету үшін Олимпиада ойындарына, халықаралық көрмелерге және халықаралық конференцияларға қатысу мүмкіндігін белсенді пайдаланады.

Келесі негізгі құралдары ретінде халықты тек ақпаратпен таныстырып қана қоймай, қоғамдық пікірді қалыптастырып, бағалаулар мен айыптаулар жасайтын бұқаралық ақпарат құралдарының пайдаланылуын біріктіретін медиялық құралдар саналады. CCTV Орталық телевизиялық станциясын, People' s Daily ("Жэньмин Жибао") секілді газеті, China Radio International радиосын, "Синьхуа" агенттігі мен China Today журналы секілді мемлекеттік бұқаралық ақпарат құралдары ақпаратты таратуда және Қытайдың имиджін қалыптастыруда шешуші рөл атқарады (Концур, 2019).

Халықаралық қоғамдық пікірде бұқаралық ақпарат құралдары Қытайдың "ұлттық имиджін" тікелей қалыптастырады, ал шетелдік қоғамдастық Қытайға деген негізгі көзқарастарын негізінен негізгі бұқаралық ақпарат құралдарының хабарламалары арқылы қалыптастырады. Оның маңыздылығы жайында Қытайдың жария дипломатияны насихаттау мен тәжірибе саласындағы жетекші сараптамалық орталықтарының бірі «Чахар» институтының негізін қалаушы және төрағасы Хан Фанминде жария дипломатияның мақсаты-шетелдік азаматтардың беделіне ие болу, яғни адамдардың жүрегі мен санасын жаулап алатын, қоғамдық санаға әсер ететін, саяси байланыстар орнататын және ұлттық құндылықтарды насихаттайтын қызмет деді және ол үшін Қытай бұқаралық ақпарат құралдарын да қарқынды пайдалануы керек деген еді (Сымэн, 2020).

Соңғы жылдары жоғарыда аталған шетелде хабар, радиохабар тарату құралдарынан бөлек, Интернеттегі әлеуметтік медиа мен Интернет жария дипломатия құралы ретінде белсенді түрде қолданыла бастады. Қытай Sina Weibo, Tencent Weibo, WeChat және Renren сияқты тек қытай тіліндегі қытайлық әлеуметтік желілер құрды. Қытай бұл құралдарды жария дипломатия стратегиясын ілгерілету үшін белсенді пайдаланады. Қытайдың жария дипломатиясындағы осындай мысалдарының

бірі- 2011 жылғы 13 сәуірде Сыртқы істер министрлігінің Жария дипломатия басқармасымен Sina Weibo әлеуметтік желісінде пайда болған «барлығы Қытай дипломатиясы туралы» атты шағын блогы. Ол маңызды дипломатиялық оқиғаларды уақтылы жариялау және жұртшылықты Қытай саясатымен, Қытай-халықаралық қатынастармен, сондай-ақ әртүрлі елдердегі саяси және экономикалық оқиғалармен таныстыру мақсатында құрылды. Тіпті оған қысқаша кіріспеде былай жазылған: «..Қытай Халық Республикасы Сыртқы істер министрлігінің жалғыз ресми аккаунты ретінде біз сіздер мен дипломатия арасындағы көпір болуға дайынбыз». Ресми сайт статистикасына сүйенер болсақ, қазіргі уақытта бұл аккаунтқа 8 084 000 адам тіркелген және құрылған сәтінен бастап жалпы саны 17 569 блог жазбалары жарияланған (Все о дипломатии.)

Конфуций институты – Қытай 2004 жылдан бері насихаттап келе жатқан тілдік және мәдени коммуникация жобасы ретінде жария дипломатияның маңызды құралдарының бір түрі. Қазіргі таңда Конфуций Институты қытай мәдениетін түсінетін орынға, қытай-шетелдік мәдени алмасулар алаңына және қытай халқы мен бүкіл әлемдегі адамдар арасындағы достық пен ынтымақтастықты нығайтуға арналған көпірге айналды (Ноғаева). Тілді тарату арқылы ол әлемге өз елінің тарихы мен мәдениетін айтып, басқа елдердің адамдары нағыз Қытайды білуіне септігін тигізуде. Сондықтан Конфуций Институты мәдениетті тарату алаңы ретінде жария дипломатияда ерекше рөл атқарды. 2004 жылы Оңтүстік Кореяның Сеул қаласында алғашқы Конфуций институты құрылғаннан бері Конфуций Институты тез дамып келеді. Соңғы ақпараттарға сәйкес, әлемде 476 Конфуций Институты бар және ол әлемнің 127 елінде (аймақтарда) орналасқан (Цзан, 2023). Осылайша, Конфуций институты құрылғаннан бері соңғы 18 жыл ішінде әлемнің түкпір-түкпірінен ондаған миллион студенттерге қытай тілін үйрену және қытай мәдениетін түсіну бойынша қызмет көрсетті, халықаралық Қытай білімін дамытуда маңызды рөл атқарды және әлем Қытайды түсіну үшін маңызды алаң болды.

Қорытынды

XXI ғасырдың басында ұлттық қуаттың қарқынды өсуімен және Қытайдың халықаралық қоғамдастықтағы ықпалының тұрақты нығаюымен ел әлемдік жұртшылықтың назарын көбірек

аударуда. Бұл назар, бір жағынан, Қытайға өзі туралы ақпаратты халықаралық ауқымда белсенді түрде таратуға мүмкіндік береді. Екінші жағынан, бұл айтарлықтай қысым жасайды және қытайлық БАҚ пен қоғамдық дипломатия ұйымдары үшін халықаралық дискурста шектеулерге тап болады. Халықаралық қоғамдастықтың Қытайға деген өсіп келе жатқан назары қытайлық жария дипломатияна дамытуға жаңа мүмкіндіктер берді. Қытайдың халықаралық қоғамдастықтағы мәртебесі мен рөлінің артуы, Қытайдың жаһандық экономикалық басқарудағы ерекше маңызды рөлі Қытайдың әлеммен қарым-қатынасын өзгертті, яғни Қытай мен әлем жаңа кезеңге кірді. Осы «стратегиялық түзету кезеңінде» халықаралық қауымдастық Қытайды қайта түсіну және бағалау үшін Қытай туралы көбірек ақпарат алуы керек. Сонымен қатар, Қытай Қытайды әлемге қалай жақсы танытуға болатынын және Қытайды халықаралық қауымдастық түсінуі мен тануын жақсартуды зерттейді. Қытайдың әлеммен қарым-қатынасындағы өзгерістер Қытайдың жария дипломатиясына өзінің халықаралық дауысын күшейтуге және Қытайдың дауысын халықаралық қоғамдастықта жақсы көрсетуге мүмкіндік береді. Қытайдың жария дипломатиясы "дағдарыстарды мүмкіндіктерге айналдыру" және Қытайдың дамуы үшін жақсы жағдайларға қол жеткізу үшін Қытайдың дамуына ықпал етудің маңызды міндетін ғана емес, сонымен қатар жаһандық серіктестік желісін кеңейтудің және Қытайдың «ынтымақтастық шеңберін» үнемі кеңейтудің маңызды міндетін өз мойнына алады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

Все о дипломатии Китая. (н.д.). – URL: <https://weibo.com/wjxlt> (дата обращения: 31.10.2023).

Концур, А. В. (2019). Инструментарий публичной дипломатии китайской народной республики. В Социально-политические и историко-культурные аспекты современной геополитической ситуации (стр. 149-152).

Кривохиж, С. В. (2014). Публичная дипломатия Китайской Народной Республики: становление и развитие (Дис. канд. ист. наук). Санкт-Петербургский государственный университет, СПб., 35.

Ногаева, А. М. (н.д.). «Культурная дипломатия» или «мягкая сила» Китая: на примере Центральной Азии. – URL: <https://dspace.enu.kz/bitstream/handle/data/6067/kulturnayadiplomatiya.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Сымэн, И. (2020). Публичная дипломатия во внешней политике США и Китая (Дис. канд. полит. наук: 23.00.04). СПб., 39.

Цзан, Ш. (2023). Роль института конфуция в российско-китайском образовательном сотрудничестве. В Межкультурный диалог в современном мире (стр. 83-86).

Cull, N. J. (2009). Public diplomacy before Gullion: The evolution of a phrase. В Routledge handbook of public diplomacy (стр. 19-23).

Nye, J. S. Jr. (2008). Public Diplomacy and Soft Power. The Annals of the American Academy of Political and Social Science, 1, 52.

Riordan, S. (2005). Dialogue-based Public Diplomacy: A New Foreign Policy 'Paradigm'? В J. Melissen (ред.), The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations (стр. 187). Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan.

ҚЫТАЙДЫҢ ОРТАЛЫҚ АЗИЯДАҒЫ АЙМАҚТЫҚ САЯСАТЫНЫҢ КЕЗЕҢДЕРІ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Әлемдік саясаттағы ірі державалардың мүдделері мен сыртқы саяси бағыттары бүгінде Орталық Азия аймағын айналып өтпейді. Ресей, Қытай, АҚШ сияқты мемлекеттердің мүдделері түйісіп жатқан аймақ үшін әрбір ықпал етуші мемлекеттің сыртқы саяси бағыттары мен стратегиялары, жүзеге асырудың әдіс-тәсілдері бір-бірінен ерекшеленетіні немесе ұқсас болатыны анық. Тарихи-географиялық және саяси-идеологиялық факторларды ескере отырып, Шығыстан Қытай Орталық Азия мемлекеттерін сыртқы саясаттарының бір бағыты ретінде қарастыруы өз кезегінде ұлттық қауіпсіздіктері мен мемлекеттік мүдделері үшін пайда әкелуі мүмкіндігін жоғарылата түседі.

Ғасырлар бойы Қытай мен Орталық Азия арасында тығыз экономикалық байланыстар болды. Ұлы Жібек жолының гүлдену кезеңінде (Б.З. II мыңжылдықтың ортасына дейін) аймақ аумағындағы және оның айналасындағы мемлекеттік құрылымдар (мысалы, қазіргі Шыңжаңда) қытай мен Еуропа арасындағы байланыс қызметін атқарды және дамыған экономикалық, сауда және қаржы орталықтары болды. Ұзақ уақыт бойы бұл аумақтардың "сауда локомотиві" Қытай болды, ол сонымен қатар ғылыми білім мен озық технологиялардың маңызды көзі болды. XIX ғасырдың екінші жартысында Орталық Азия елдері Ресей империясының құрамына кірді және оның Қытаймен, оның ішінде Шыңжаңмен байланысы әлсірей бастады. Кейіннен Орталық Азия аймағы КСРО-ның құрамдас бөлігіне айналды, оның Қытаймен тәуелсіз қарым-қатынасы іс жүзінде жойылды. Қытай Халық Республикасының Орталық Азия мемлекеттерімен тікелей экономикалық байланыстарын дамыту Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін ғана мүмкін болды. Посткеңестік кезеңдегі ҚХР экономикалық саясатының Орталық Азия векторын қарастыра отырып, үш негізгі кезеңді шартты түрде ажыратуға болады:

Бірінші кезең 1992 – 1995 жылдар, екінші кезең 1996 – 2001 жылдар аралығын, үшінші кезең 2001 жылдан бастап қазірге дейінгі аралықты қамтиды. Бірінші кезеңде Қытай аймақ мемлекеттерімен екіжақты форматта қарым-қатынастарды жүзеге асыруды жөн санаған болатын. Бұл екіжақты қарым-қатынастарда нақты нәтижеге қол жеткізу үшін әрбір мемлекеттік жағдайының ерекшеліктерін зерттей отырып, ынтымақтастықтың негізін қалауға жағдай жасады. Ол ҚХР-ның ОА-ға қатысты өте сақтықпен қарауымен және олардың арасындағы алғашқы сауда байланыстарын орнатумен сипатталады. Сол кезеңде Қытайдың сыртқы стратегиясында Орталық Азия бағыты ерекше мәнге ие болмады. Бұл ҚХР-ның аймақтағы ұзақ мерзімді мүдделерінің белгісіздігімен және тұтастай алғанда ОА-ға ену мүмкіндіктерінің (экономикалық, саяси-дипломатиялық және т.б.) шектелуімен байланысты болды. Қытайдың Орталық Азия мемлекеттерімен институционалды ынтымақтастығындағы алғашқы қадам 1992 жылы қыркүйекте Минскте Ресей, Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан делегациясы және Қытай делегацияларынан тұратын жұмысшы топтың құрылуы болды. «4+1» формуласы деп аталған топтар қауіпсіздік мәселелерінің кешенімен айналысты және оның жұмысы «Шанхай бестігі» (1996 ж.) деп аталған мемлекетаралық бірлестіктің негізін қалаудағы алғышарттарды қамтамасыз етті. Сонымен қатар, ҚХР ОА-ны Мәскеудің ерекше ықпал ету аймағы ретінде қарастырды. Сондықтан Қытай негізінен аймақ елдерімен дипломатиялық байланыстарды дамытуға, Ресеймен шекара-аумақтық дауларды шешуге, шекара маңындағы аудандарда әскери қатысу деңгейін төмендетуге және жалпы қауіпсіздік мәселелеріне назар аударды. Сол кезеңде аймаққа экономикалық ену мәселесі әлі күнге дейін күн тәртібінен түскен жоқ (Особенности, 2008).

Екінші кезең 1990 жылдардың ортасы мен аяғын қамтиды, 2001 жылы Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы (ШЫҰ) құрылғанға дейін. Екінші кезеңде (1996-2001) Қытай сыртқы саяси бағытының маңызды бөліктеріне толықтай мән беріп қарауға мәжбүр болды. Бұл Тайвань төңірегіндегі (1995-1996 жж.) мәселелердің ушығуы мен қытай-америкалық қарама-қайшылықтың туындауына және Оңтүстік-Шығыс Азиядағы қаржылық дағдарысқа (1997-1998 жж.) байланысты еді. Осы оқиғалардың орын алуы қытайлық билікті белсенді сыртқы

саясатсыз мемлекеттің экономикалық дамуда масштабты өркендеуге қол жеткізуі мүмкін емес екендігін және жаһандану дәуірінде әлсіз болып, АҚШ-тың жетекшілігімен бірполярлы халықаралық қатынастар жүйесінің қалыптасуына жол беретіндігіне ойландыра түсті.

Қытай Орталық Азия мемлекеттерінің трансұлттық қауіптерге, әсіресе лаңкестік, исламдық радикализм және экстремизм, сондай-ақ есірткі айналымына келгенде осал екендігін жақсы түсінді. Көрші Ауғанстандағы тұрақсыздық Орталық Азия мемлекеттерінде діни сипаттағы экстремистік ұйымдар мен лаңкестік және ұлттық сипаттағы бірлестіктердің көбеюіне әкеп соқты. Ал Пекинді алаңдатқан мәселе Шыңжаң Ұйғыр автономиялық ауданындағы және Орталық Азиялық аймақтың кейбір аумақтарында ұйғыр сепаратистерінің күресте лаңкестік әдістерді қолдануы болды (China, 2019).

1990 жылдардың бірінші жартысында іске қосылған «4+1» форматын байқап көргеннен соң, 1996 жылы Пекин Мәскеумен бірге «Шанхай бестігінің» – қауіпсіздік саласындағы жаңа аймақтың институттың негізін қалауға бастама болды. Бірлестікке Қытай, Ресей, Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан мүше болды. Бұл тізімге кейіннен Өзбекстан қосылып, 2001 жылы Шанхай Ынтымақтастық Ұйымының (ШЫҰ) негізі қаланды. 1996 жылы сәуірде Шанхайда Шекаралық аудандардағы әскери саладағы сенімді нығайту туралы келісімшартқа қол қойылды. Ал араға бір жыл сала отырып, 1997 жылы сәуір айында Мәскеуде Ресей, Қазақстан, Қытай, Қырғызстан және Тәжікстан мемлекет басшылары шекаралық аудандарда қарулы күштері өзара қысқарту туралы келісімге қол қойды. Осы негізгі екі құжат «Шанхай бестігінің» көпжақты тетігін қалыптастырудың құқықтық негізін қалаған болатын (Декларация)

Қытай саясаттанушысы Чжао Хуашэн Қытайдың қауіпсіздік мәселелерінің арасында шекаралық қауіпсіздік пен ұйғыр сепаратизмімен күресті атап көрсетеді. ҚХР мен Орталық Азия мемлекеттерінің арасындағы шекараны делимитациялау және демаркациялау және оңтайлы шекаралық қатынастар орнату ХХ ғасырдың 90-жылдарының ортасына толықтай шешілді. Ал 1997 жылдан бастап Қытайдың қауіпсіздік қамтамасыз ету шеңберіндегі негізгі мақсаты лаңкестікпен күрес болды (Хуашэн, 2008).

Бұл Қытайдың аймаққа мақсатты экономикалық енуімен сипатталады, ол өзінің шикізаттық ресурстары мен нарық сыйымдылығының (шамамен 55 миллион адам) арқасында Бейжіңде елдің орталық және батыс аудандарын, ең алдымен Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданын (СУАР) жедел дамыту бағдарламасы аясында көбірек қарастырылды. Осы уақытқа дейін Қытайдың ОА-дағы негізгі ұзақ мерзімді мүдделері айқынырақ белгіленді. Шекаралар, әскери қауіпсіздік және жалпы қауіптер (халықаралық терроризм, сепаратизм, ислам радикализмі және есірткі трафигі) мәселелері бойынша өңір елдерімен ынтымақтастықтан басқа, ҚХР Орталық Азия көмірсутек ресурстарына (ол кезде бұл, ең алдымен, қазақстандық мұнайға қатысты) қол жеткізуге және өз тауарларын ОА елдерінің нарықтарына жылжытуға көбірек қызығушылық таныта бастады.

Үшінші кезең – 2001 жылғы 11 қыркүйектегі оқиғалардан осы уақытқа дейін жалғасуда. Ол ҚХР-ның сыртқы экономикалық және сыртқы саяси стратегиясындағы ОА маңыздылығының едәуір артуымен және, тиісінше, Қытайдың Орталық Азия бағытында айтарлықтай жандануымен сипатталады. Қытай ОА — дағы жағдайдың оған қолайсыз сценарий бойынша дамуына жол бермеуге және аймақтың бай шикізаттық (тек мұнай-газ) ресурстарына ғана емес, оның транзиттік мүмкіндіктеріне де қол жеткізуге тырысады. Бұл кезеңді ҚХР-ның Орталық Азия елдеріне "жұмсақ экономикалық кеңеюінің" бастауы деп санауға болады. Әлемдік қаржы-экономикалық дағдарыс Пекиннің ОА стратегиясына айтарлықтай түзетулер енгізбеуі мүмкін. Көмірсутекті және басқа да шикізат кен орындарын игеру, сондай-ақ өнеркәсіптік шикізатты жеткізу үшін қажетті тиісті көлік инфрақұрылымын салу мәселелері маңызды басымдықтар болып қала бермек. Бұл міндеттер Қытай экономикасы үшін өте маңызды, сондықтан Пекин мұнда қысқа мерзімді конъюнктуралық ойларды басшылыққа алмайды, бірақ стратегиялық мақсаттарды көздейді.

Үшінші кезеңде (2001 жылдан қазірге дейін) ҚХР сыртқы саясатында ұлттық мүдделерді қорғау бағытын ұстанған белсенді курсты қарастыратын жаңа «түзетулік» өзгерістер болды. Қытай сыртқы саяси қызметінің өзгерісі көп жағдайда 2001 жылы 11 қыркүйек оқиғасынан кейінгі халықаралық жағдайдың тұрақсыздығына, сондай-ақ, АҚШ пен оның одақтастарының

әскери-саяси және экономикалық ықпалының күшеюімен байланысты болды.

Қытай ШЫҰ-ны Орталық Азиядағы үрдістерді бақылайтын және аймаққа антиқытайлық альянстардың енуінен қорғауға кепілдік беретін ұйым ретінде оның ауқымын кеңейтуге және халықаралық бейнесін жақсартуға, ынтымақтастықтың экономикалық құрылымының мәнін арттыруға тырысты. Осы мақсатта Қытай Ресеймен біріге отырып, ұйымға мүшелікке жаңа мемлекеттердің қосылуын қолдады: 2004 жылы Моңғолия, 2005 жылы Иран, Пәкістан, Үндістан бақылаушы мәртебесіне ие болды. Бүгінде 2001 жылы ұйымның негізін қалаған мемлекеттерден бөлек, Пәкістан, Иран және Үндістан ұйымның толыққанды мүшесі болып табылады. (Тураева, 2014)

2013 жылы 16 қыркүйекте ҚХР Төрағасы Си Цзиньпин Астана қаласындағы Назарбаев университетінің қабырғасында баяндама жасап, Орталық Азия мемлекеттері мен Қытайдың ынтымақтастығын тереңдетуде «Жібек жолы экономикалық белдеуінің» негізін қалау идеясын алға тартты (Си Цзиньпин, 2013).

2013 жылдан бастап Қытайдың аймақ мемлекеттерімен ынтымақтастығы жаңа сыртқы саяси бастама ХХІ ғасырдың Жібек жолы экономикалық белдеуінен және теңіздік Жібек жолы белдеуінен тұратын «Бір белдеу – бір жол» жобасының құрамдас бөлігі болып табылады. Жоба шеңберінде негізгі үш экономикалық «Қытай – Орталық Азия – Ресей – Еуропа», «Қытай – Орталық Азия – Батыс Азия – Парсы шығанағы – Жерорта теңізі», «Қытай – Оңтүстік-Шығыс Азия – Оңтүстік Азия – Үнді мұхиты» дәліздерінің негізін қалау Қытай үшін тауарлары мен қызметтерін құрлықтық жолмен тасымалдауды жеңілдетеді. (Бір белдеу).

Қытайдың «Бір белдеу – бір жол» жобасының құрлықтық дәлізі Орталық Азия елдерінің Алматы, Бішкек, Самарқанд, Душанбе сияқты ірі қалаларынан өтетін болғандықтан, аймақтың қытайлық тауарларды тасымалдаудағы құрлықтық бағытта жоғары рөл ойнайтындығы сөзсіз. 2022 жылы 13 наурыз бойынша, бастама шеңберіндегі ынтымақтастық келісіміне әлемдегі 148 мемлекеттің ішінде Орталық Азиядан Қазақстан, Қырғызстан, Өзбекстан, Тәжікстан қол қойған. Қытайлық модель экономикалық өсімді нығайтуға мән береді, дегенмен «Бір белдеу

– бір жол» жобасына қатысушы мемлекеттердің билігі мен саяси режимдерді өзгертуге ұмтылмайды. Батысқа қарағанда,

Қытайдың жаңа кезеңдегі саясаты нарықтық реформаларға, сөз бостандығы сияқты мәселелерге назар аудармайды. 2022 жылы қаңтардың соңында ҚХР төрағасы Си Цзиньпин Орталық Азия мемлекеттерімен дипломатиялық қатынастар орнатылуына 30 жыл толуына орай аймақтағы бес мемлекет басшысымен виртуалды саммит өткізді. (Дипломатиялық, 2022)

Қытайдың экономикалық және саяси тұрғыдан белсенуі қазіргі әлемдік саясаттың негізгі үрдістерінің бірі болып табылады. Бүгінде Қытай аймақ мемлекеттерімен жоғары деңгейде әрекеттесетін басты актор ретінде аймақтағы өзіндік ұстанымдарға және сыртқы саясатында бірнеше стратегиялық бағыттарға ие: қауіпсіздік, сауда, энергетика, мәдени ынтымақтастық. Шыңжаң Ұйғыр Автономдық ауданы Қытайдың басқа аудандарынан этникалық құрамы (қазақ, өзбек, ұйғыр) бойынша ерекшеленеді және аталған этностардың қатарында Орталық Азия мемлекеттеріндегі автохтонды этностар да кездеседі. ҚХР территориясының солтүстік-батыс аудандары Орталық Азия мемлекеттерімен шектесетіндігі белгілі.

Қытай өзінің аймақтағы сыртқы саяси стратегиясында келесідей негізгі ұлттық мүдделер қарастырылады:

- Тұрақсыз солтүстік-батыс шекараларда және шекаралық аймақтарда тұрақтылықты қамтамасыз ету. 3700 км-ге созылып жатырған Қытайдың Орталық Азиямен жалпы шекарасы қытайлық басшылықтың назарын аударарлықтай мәселе болып табылады. Қазіргі уақытта «сепаратистік» Тайваннан бөлек, Пекин үшін батыстық бағыттан ҚХР-ның егемендігі мен тұтастығына және мемлекетшілік тұрақтылығына қауіп төніп тұр. Қытай қазіргі уақытта Шыңжаң аумағында тек қана провинцияның шекаралық жағдайымен ғана емес, ұйғыр ұлттық топтарының этносаяси қарсыластықтарын басу үшін мықты әскери топтарын ұстап отыр. Азиядағы аймақтық қауіпсіздіктің сын-қатерлеріне қарсы күресті Қытай тек ШЫҰ шеңберінде ғана емес, Ауғанстан, Пәкістан, Тәжікстанмен екіжақта форматта жүзеге асырады. 2016 жылы 4 тамызда Қытай аталған мемлекеттермен барлаушы ақпарат алмасу мен кадрлар дайындау үшін төртжақты тетікті құруға келісті. ҚХР-ның қаржылық қолдауымен ауған-тәжік шекарасындағы Бадахшан провинциясында Ауғанстанның әскери базасы салынып жатыр.

Ауған тарапының пікірінше, Қытай осы жолмен ауғандық Бадахшаннан «Ислам мемлекеті» лаңкестік құрылымындағы ұйғыр содырларының өз аумағына баса көктеп келуінің алдын алады. (Жуков, 2009)

- ҚХР-ның батыс аудандарының дамып, Орталық Азия мемлекеттері және Батыс әлемімен сауда-экономикалық ынтымақтастықтың күшеюі есебінен экономикалық дамыған аудандар мен ішкі аудандардағы экономикалық дамудағы алшақтықтың азаюы маңызды мәселе болып табылады. Бүгінде Қытай Орталық Азия елдерінің басты экономикалық серіктесі және аймақ мемлекеттері экономикасының басты инвесторы болып табылады. ҚХР Сауда министрлігінің мәліметі бойынша, 2023 жылы Қытайдың аталған аймақпен сауда айналымы 89,4 млрд. долларды құраған. Сонымен қатар, Қытайдың аймақтағы сыртқы саясатының маңызды экономикалық бағыттарының бірі Қытаймен шекаралас аймақтарда еркін сауда аймағын құру болып табылады.

- Өсіп жатқан өндіріс үшін энергия көздеріне кепілдікті қолжетімділікті қамтамасыз ету. 1990 жылдардың ортасынан бері Қытайдың Орталық Азиядағы энергетикалық саясатының негізгі құрамдас бөлігі қытай капиталы мен технологияларының халықаралық нарыққа шығуын жүзеге асыратын «шекарадан шығу» (цзоу чуцной) стратегиясы болып табылады. Орталық Азия мемлекеттері үшін мұнай мен газ орындарының жұмыс жасауы және сәйкес экономикалық салалардың дамуы үшін қытайлық инвестициялар қажет, ал Қытай үшін өз өнімдерін өткізу үшін жаңа нарықтар мен энергоресурстарды импорттайтын жаңа энергия көздері керек. Осылайша, Орталық Азияның энергетикалық ресурстары Қытайдың ерекше мүдделерінің шеңберіне кіреді, ал бұл ресурстарға Ресей тарабының бақылауынсыз кіру Қытай үшін Ресейдің ұлттық мүдделеріне қайшы келетін маңызды экономикалық болып табылады (Либман, 2006).

- ТМД және Еуропа елдерінің нарықтарына шығу үшін сенімді көлік дәліздерінің негізін қалау Қытайдың экономикалық саясатының басым бағыты болып қала бермек. Қытайдың орталық және батыс аймақтарының тікелей Орталық және Оңтүстік Азиямен байланысы қытай тауарларының аймақ нарықтарына тікелей қолжетімділігін арттырады және транспорттық кедергілерді төмендетеді. Орталық Азия елдерінің

транспорттық саясатына келер болсақ, М. Тураев «Солтүстік және Орталық Азияға транспорттық жобалардың басты мақсаты – «Шығыс-Батыс», сондай-ақ «Солтүстік-Оңтүстік» меридиональдық бағыты бойынша аймақтағы елдерді транзитті мемлекеттердердің қатарына қосу және баламалы мультимодальды дәліздерді құрастыру» деп атап көрсеткен болатын (Воробьев, 2012).

- ҚХР-ның аймақтағы сыртқы саясатының маңызды деңгейдегі тағы бір бағыты Орталық Азияға ықпалын таратуға тырысу арқылы бірполярлы жүйеге және АҚШ-тың экономикалық, саяси және әскери деңгейдегі басымдығына қарсы күрес болып табылады (Ли Лифань 2004).

Посткеңестік кеңістіктегі аймақ мемлекеттері ҚХР үшін «Бір белдеу – бір жол» бастамасын жүзеге асыруда ерекше маңызға ие. Ең алдымен Орталық Азия елдерінің Қытаймен географиялық шектесуі маңызды фактор екендігі сөзсіз. Мәселен, Қазақстан Қытаймен 1782 км жалпы шекараға ие болса, оның 1215 км құрлық арқылы өтеді. Қытай маңызды инфрақұрылымдық жобаларды іске қосуда Шыңжаң Ұйғыр автономиялық ауданымен шектесетін Қазақстан мен Қырғызстанның көршілігін есепке алады.

Орталық Азия елдерінің аумағы Еуропаға қытайлық тауарларды жеткізуде құрлықтық транзиттік дәліз ретіндегі әлеуетті мүмкіндіктерге ие. Қазіргі кезеңде Қытайдан Еуропаға жөнелтілетін контейнерлік жүктердің 94% теңіздік транспортпен жеткізілсе, 6% ғана құрлықтық тасымалмен өтеді. Қытай саудасының негізгі бөлігі жасалынатын Малакка бұғазы АҚШ-тың теңіздік флотының бұғаттау қаупінің астында үндемі болғандықтан, қытайлық жоба АҚШ тарапынан қарсылыққа ұшырады. Ал Үндістан, Жапония сияқты Қытайдың көршілері бастаманың қаржылық мөлдірдігіне әлі де күмән келтіріп, Қытайды экологиялық қауіпсіздікті бұзуда айыптайды. Сондықтан, негізгі рөл Орталық Азия мемлекеттеріне берілетін үрдісте Қытай құрлықтық жолдарды да дамытуға мүдделі. (Воробьев, 2012)

Қорытындылай айтатын болсақ, Орталық Азия аймағының Қытай сыртқы саясатының бағыты ретінде қарастырылуы аймақта орналасқан бес мемлекет үшін маңызды болып табылады. Қытайдың Орталық Азиядағы сыртқы саясатының қалыптасуын үш кезеңге: 1992 – 1995, 1996 – 2001, 2001 жылдан

бастап қазірге дейінгі жылдар аралығын қамтитын кезеңдерден тұрады.

Орталық Азия аймағында Қытайдың аймақтағы ұстанымдарына солтүстік-батыс шекараларында, әсіресе Шыңжаң аймағындағы қауіпсіздікті қамтамасыз ету мен аймақ мемлекеттерін негізгі энергетикалық шикізат көзін жеткізуші ретінде қарастыруы жатады. Сондай-ақ, аймақ мемлекеттері арқылы Ресей мен Еуропа мемлекеттеріне тауар тасымалдаушы құрлықтық транспорттық маршруттардың өтуі Қытай экономикасына тиімді факторлардың бірі болып табылады.

Аймақтың бес мемлекетіндегі қытайлық жұмсақ күштің ықпалы әртүрлі деңгейде жүзеге асып келеді. Мәдени ықпалын білім және ғылым саласында тіл үйрену орталықтары мен институттардың негізін қалау арқылы, мәдениет пен спорт саласында экономикалық маңызы бар көрмелер мен конференциялар ұйымдастыру арқылы іске асыруда.

Бес мемлекеттегі қытайлық лобби ең алдымен экономикалық салада көрінеді. Қытайлық лобби америкалық лобби секілді мемлекеттердің саяси режимдеріне араласпайды және Қытайға тиімді келісімшарттардың жасалуын көздейді. Ол аймақ елдерінде айқын байқалмайтын сипатымен және өз ұстанымдарын нақты көрсетпеуімен ерекшеленеді. Қытайлық лобби қай сипатта көрінгенімен де, мемлекеттердің экономикалық негізі мен Қытайға экономикалық тәуелділігі проқытайлық саясаттан ауытқып кетуге мүмкіндік бермейді.

Орталық Азия аймағында АҚШ – Қытай қарама-қайшылықтары экономикалық және геосаяси мүдделерге тікелей байланысты. Екі мемлекеттің бәсекелестігі америкалық «Үлкен Орталық және Жаңа жібек жолы» және Ресей мен Қытай инициативасымен негізі қалаған ШЫҰ, сондай-ақ, «Бір белдеу – бір жол» бастамасынан көрінеді. Екі мемлекеттің бақталастығын екіжақты емес, АҚШ – Қытай – Ресей үшбұрышында қарастырған тиімді болып табылады.

Қытайдың аймақ мемлекеттеріндегі мәселесіне синофобия, яғни антиқытайлық көңіл-күйдің таралуы жатады. Қазақстан мен Қырғызстанда антиқытайлық сарындағы митингтердің болып өтуі, сондай-ақ Қырғызстан және Тәжікстанның белгілі бір экономикалық секторларының толығымен қытайлық тарап арқылы басқарылуы бұған дәлел болып табылады.

Аймақ мемлекеттерінің экономикалық негіздерінің Қытайға және Ресейге тәуелді болуы және АҚШ-тың географиялық алшақ орналасуы таяу уақытта аймақтағы үш мемлекеттің қатарында қандай да бір гегемон мемлекеттің пайда болуына жол бермейтін факторлар болып табылады. 2022 жылы ақпанда Ресейдің Украинадағы әскери операциясының басталуы аймақ мемлекеттерінің экономикасына тікелей әсер ететін мәселелердің пайда болуына себеп болды. Мемлекеттердегі саяси режимдер мен саяси элиталардың өзгермеуі америкалық және қытайлық лоббидің әрекетін күшейте түспек. Ресей мен Қытай бәсекелестігі шеңберінде Қытайдың экономикалық ықпалы арта түседі, себебі Ресей экономикасының көптеген секторлары бүгінде Қытайға тәуелді.

G-7, G-20 бірлестіктеріне қарағанда Қытай мен АҚШ-тың келешектегі әлемдік экономикаға айтарлықтай ықпалы бар және бұл екі мемлекет «үлкен екілікті» – G-2 құрайды. «Үлкен екіліктің» қарама-қайшылығы ең алдымен Оңтүстік Қытай теңізінде болса, екіншіден, «Бір белдеу – бір жол» бастамасы шеңберінде әлемдік экономиканың энергетикалық картасын қайта жасауға байланысты болып табылады. Ресей секілді экономикалық серіктесі дағдарысқа бет бұрып келе жатқанына байланысты Орталық Азия елдері қытайлық инвестицияларға мүдделілігін арттыра түсуде. Аймақ елдерінің аталған мемлекеттердің үшбұрышында көпвекторлы саясат ұстанып, ішкі істерге араласуына жол бермеуі, тепе-теңдікті сақтап тұруы бес мемлекеттің де аумақтық тұтастығы мен шекараларының мызғымастығы үшін маңызды болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

“一 帶 一 路” «Бір белдеу – бір жол бастамасы». (н.д.). – URL: <https://www.imsilkroad.com/news/p/455272.html>

Воробьев, В. Я. (2012). ШОС как растущий властелин «хартлэнда». Россия в глобальной политике, 10(1).

Декларация о создании Шанхайской организации сотрудничества. (н.д.). Получено из https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1027310

中国同中亚五国领导人关于建交 30 周年的联合声明 (全文)
Дипломатиялық қатынастардың орнағанына 30 жыл толуына орай Қытай мен Орталық Азиядағы бес мемлекет басшысының бірлескен мәлімдемесі (толық мәтін). (2022). – URL: https://www.mfa.gov.cn/zyxw/202201/t20220126_10633759.shtml

Жуков, С. В., & Резникова, О. Б. (2009). Центральная Азия и Китай: экономическое взаимодействие в условиях глобализации. Москва: ИМЭМО РАН.

Қытай билігі Орталық Азия елдерімен ынтымақтастыққа дайын. (н.д.). – URL: <https://egemen.kz/article/306081-qytay-biligi-ortalyq-aziya-elderimen-ynymaqtastyqqa-dayyn>

Ли Лифань, & Дин Шиу. (2004). Геополитические интересы России, США и Китая в Центральной Азии. Центральная Азия и Кавказ, (3).

Либман, А. М., & Хейфец, Б. А. (2006). Экспансия российского капитала в страны СНГ. Москва: Экономика.

Особенности китайской дипломатии в Центральной Азии: взгляд из Казахстана. (2008). В Центральная Азия — Китай: состояние и перспективы сотрудничества (стр. 83). Алматы: Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте Республики Казахстан.

Си Цзиньпин. (2013). Выступление Председателя КНР в Назарбаев университете (полный текст). «Укреплять дружбу народов, вместе открыть светлое будущее». – URL: http://kz.china-embassy.gov.cn/rus/zhgx/201309/t20130916_1045309.htm

Тураева, М. О. (2014). Транспортная инфраструктура стран Центральной Азии в условиях современной регионализации. Москва: Институт экономики.

Хуашэн, Ч. (2008). Центральная Азия в китайской дипломатии. В Центральная Азия: взгляд из Вашингтона, Москвы и Пекина (стр. 158). Москва.

China Defense White Papers. (1995-2019). Қытай қорғанысының Ақ кітабы. – URL: <https://www.andrewerickson.com/2019/07/china-defense-white-papers-1995-2019-download-complete-set-read-highlights-here/>

BELT AND ROAD INITIATIVE VS GLOBAL GATEWAY: GOALS, MOTIVATIONS, AND LIMITATIONS

Introduction

In December 2021, the European Commission and the European External Action Service jointly launched a global infrastructure investment initiative for developing countries, known as the "Global Gateway" strategy, which aims to bolster investments in the transportation, digital, energy, and health sectors within developing nations (European Commission, 2021).

The EU's "Global Gateway" strategy is widely perceived as a political countermeasure to China's "Belt and Road" initiative (BRI) (Valero, J., & Follain, J. 2021; Fleming, S. 2021). Considering the political relations between BRI and Global Gateway, several scholars have tried to analysis them comparatively (Lang, F., & Pehl, M. (2022); Cinci, C. (2022)). However, the comparative analysis of BRI and Global Gateway is insufficient. No scholar has compared the goals, motivations, and limitations behind them, which is crucial to understand the similarities and differences of their meanings and influence on the international society, and matters to predict their future developments. Thus, this paper conducts a comparative analysis of the BRI and Global Gateway, focusing on their goals, motivations, and limitations.

Goals

Political goals

The policymakers behind both BRI and Global Gateway harbor political ambitions, aiming to exert influence on the international stage.

China utilizes the BRI to redefine its role in global economic governance and bolster its image as a responsible global leader (Cheng, Z. 2020). Specifically, the BRI strives to promote an open, inclusive model of sustainable international cooperation that hinges on mutual benefits, cultural exchange, and political cooperation (Dunford, 2019).

The EU, however, prioritizes the promotion of democracy and other core EU values through the "Global Gateway" strategy. This plan underscores cooperation based on shared values, linking

cooperation to the rule of law, human rights, and a "rules-based order", highlighting how the democratic values manifested in the "Global Gateway" program ensure certainty and fairness for investors (European Commission, 2021. Global Gateway). The EU also emphasizes the importance of strengthening cooperation with partners that share "similar values" (such as the USA, India, and Japan), particularly highlighting mutual support with the US's "Build Back Better World" initiative (European Commission, 2021. Questions...). At the G7 summit in Germany in June 2022, the EU reiterated its commitment to closely collaborate with like-minded partners in the global infrastructure domain (Lemire, 2022).

Economic goals

Both the BRI and Global Gateway are underpinned by economic objectives.

The BRI aims to spur economic growth across Asia, Europe, and Africa through infrastructure investment, trade enhancement, and financial support, potentially transforming these regions into dynamic economic zones (Huang, Y. (2016). It also addresses internal economic challenges such as industrial overcapacity and the necessity for new markets for Chinese products, in addition to securing energy resources and promoting the international use of the Chinese yuan (Lai, H. 2020). A significant sub-goal of the BRI is to improve infrastructure and connectivity between China and BRI nations, thereby reducing transportation costs and fostering a more interconnected world (Garcia-Herrero, 2016).

Comparing with BRI, Global Gateway's economic goals involve more consideration of sustainability. For example, the "Global Gateway" plan intends to provide 2.4 billion euros to Sub-Saharan Africa and 1.08 billion euros to North Africa, and through the "Africa-EU Green Energy Initiative" and cooperation with the US "Power Africa" initiative, it supports the construction of renewable energy and related industrial chains (European Commission, 2021. Joint Communication...). The aim is to provide renewable energy to 100 million people by 2030 (European Commission. 2022, June 21). Additionally, the "Great Green Wall" project under the "Global Gateway" plan seeks to enhance the desert land environment and boost food production in countries such as Senegal, Niger, and Ethiopia (European Commission. 2022, June 21).

Motivations

Improvement of global influence

The ambition to enhance global influence underpins both the BRI and Global Gateway initiatives.

A key motivation behind the BRI is to bolster China's geopolitical presence across Asia, Europe, and Africa, using it as a strategic avenue to strengthen trade networks, amplify soft power, and cement its status as a global leader (Zhou, Esteban, 2018).

Similarly, the Global Gateway strategy is viewed as a vehicle for the EU to assert itself as a formidable geopolitical force. Michael Clauss, Germany's Permanent Representative to the EU, noted in a media interview that this strategy positions the EU to emerge as a strong geopolitical player (Valero, 2021).

Response to international political pressure

Both China and the EU are navigating international political pressures, prompting them to launch their respective initiatives.

The BRI is seen as a countermeasure to containment efforts by the United States and its allies, aiming to diversify China's strategic partnerships and mitigate geopolitical vulnerabilities through infrastructure development and economic ties (Clarke, 2018).

The EU perceives the BRI as encroaching on its market share in overseas infrastructure projects, thereby impacting its economic interests (Fleming, 2021). In response, the EU's new trade policy report in February 2021 highlighted China's state capitalism as a challenge to global economic governance (European Commission, 2021, February 18). In the Q&A session following the release of the "Global Gateway" plan, when asked whether the "Global Gateway" plan was aimed at the "Belt and Road" initiative, the EU did not respond directly but instead emphasized the distinct characteristics of the "Global Gateway" plan from the "Belt and Road" initiative, thereby indicating its stance (European Commission, 2021. Questions...).

Addressing economic challenges

Economic challenges drive both the BRI and Global Gateway.

China seeks to alleviate domestic economic issues. For example, China can redirect its surplus production capacity abroad to solve its industrial overcapacity issue. Investing in infrastructure projects along the BRI routes allows China to utilize its excess industrial capacity constructively (Huang, Y. 2016). Besides, amid slowing economic growth, China seeks to open new markets for its goods and services.

The BRI facilitates access to new markets, helping Chinese companies expand their global footprint and contributing to the global economy's rebalancing (Lai, H. 2020). Another challenge driving the BRI is energy security. By developing infrastructure projects, particularly in Central Asia, China aims to secure and diversify its energy supply routes, reducing reliance on vulnerable maritime chokepoints (Tekdal, 2018). In addition, an economic motivation of the BRI is China's broader strategy to develop its western regions. By enhancing connectivity and infrastructure in these less developed areas, China aims to stimulate economic growth, reduce regional disparities, and integrate these regions more closely into the global economy (Jones, 2019).

Differently, the EU faces external economic challenges. At the onset of the pandemic, there was a disruption in the supply of medical supplies and personal protective equipment in Europe, leading to significant criticism and questioning of the EU from the outside world (Vanhanen, 2020). During the period of economic recovery and development, the European manufacturing industry was impacted by the interruption of certain raw material supplies, affecting the recovery of the European economy. In response, an EU policy maker pointed out that EU need to strengthen connectivity in key areas, which helps to build a community of shared interests and enhances the resilience of the EU's supply chain (European Commission. 2021, Global Gateway).

Limitations

Financial limitations

Financial constraints are a significant hurdle for both China and the EU, albeit for different reasons.

The sheer scale of investment required for BRI projects poses substantial financial and economic risks for China, including the potential for non-performing assets and the strain on China's financial system (Liu, W.,2020). The focus on overseas investment has sparked debates within China regarding the prioritization of domestic needs and development over international expansion. Balancing domestic development with international ambitions is a critical challenge (Hughes, 2020).

Different from the hierarchical relationship between the central government and provincial governments in China, the European Commission mostly has a parallel and equal relationship with the

members in EU. Therefore, it lacks the coercive power to ensure other entities execute related deployments according to its will, especially for the European financial institutions that are the main sources of funding for projects (European Commission, 2021. Questions).

Besides, due to the impact of the COVID-19 pandemic, the fiscal deficits and government debts of some EU member states have surged significantly in the past two years. Southern European member states, represented by Greece and Italy, face particularly severe debt issues. In 2021, the government debts of these two countries reached 195% and 150% of their GDP, respectively (EUROSTAT, 2022).

Challenges from the host countries

The host countries of both BRI and Global Gateway cause challenges, limiting China and the EU to achieve their goals.

Some countries view the BRI with skepticism, fearing it may lead to undue Chinese influence or a debt trap. This has led to resistance and renegotiation of terms in several participating countries, impacting the initiative's overall cohesion and implementation (Pendrakowska, 2018). Some countries are in fears of debt dependency due to the financing of large infrastructure projects, which could compromise the economic sovereignty of participating nations and lead to geopolitical tensions (Chu, 2023). Ensuring projects are economically viable and do not burden host countries with unsustainable debt is a significant challenge (Liu, 2020) Besides, coordinating a vast array of projects across different countries, each with its unique legal, social, and political environments, poses significant operational challenges. Ensuring projects align with both Chinese and host country interests require sophisticated management and diplomacy (Huang, 2016).

Global Gateway faces skepticism from lower and middle-income countries that prioritize economic development over adopting a Western value-oriented agenda, indicating a preference for pragmatic relations with China (Kliem, 2021).

Other limitations

Some challenges to BRI and Global Gateway are quite special.

The BRI's infrastructure projects, especially in sensitive ecological zones, raise significant environmental concerns. The initiative's emphasis on large-scale construction and development projects can lead to environmental degradation, pollution, and loss of biodiversity in participating countries, which may hinder its acceptance and sustainability (Lindberg, 2021).

The technological gap is one of limitations of Global Gateway. The EU's "Global Gateway" plan focuses on areas like digital, communication, and healthcare, which do not possess the technological advantages necessary to guide international cooperation. The EU itself admits there is a huge gap between it and the US and China in the field of digital and other high-tech technologies (Harries, 2020).

Besides, the Russia-Ukraine conflict limits the geographic range of Global Gateway. Previously, an official from the European Commission mentioned in an interview "Africa will be the focus of the 'Global Gateway' strategy (Parker, 2021) "However, the Russia-Ukraine conflict has affected the EU's strategic layout to a certain extent. According to official statements, Ukraine and the Western Balkans will be the focus of the EU's "Global Gateway" strategy in the current and future periods, with related projects also tilting towards the aforementioned countries and regions (German Federal., 2022).

For example, in May 2022, the European Commission and the European Investment Bank signed a guarantee agreement amounting to 26.7 billion euros, most of which will be used to support public investment in the Western Balkans and the Eastern and Southern European neighborhoods. (European Commission and EIB..., 2022).

Conclusion

The BRI and Global Gateway reflect China's and the EU's efforts to extend their political and economic influence globally. Politically, the BRI aims to project China as a responsible leader, while Global Gateway emphasizes EU values like democracy and human rights. Economically, the BRI focuses on boosting both international and domestic markets through infrastructure investments, contrasting with the EU's emphasis on sustainability within the Global Gateway.

Both China and the EU are motivated to enhance their global influence and respond to international political pressure through their global strategies, although the sources of their international political pressure differ. Both BRI and Global Gateway are motivated by the economic challenges. The economic challenges behind BRI are mainly those domestic economic challenges, such as industrial overcapacity and regional disparities. The economic challenges motivating Global Gateway, in contrast, have more relations to international economic problems such as the disruption in the global supply chain.

Financial constraints limit both the BRI and Global Gateway. For the BRI, the main cause of financial issues is the large scale of oversea investments. For the Global Gateway, the internal rules of the EU and the COVID-19 pandemic are the primary reasons for financial insufficiency. Host countries for both the BRI and Global Gateway present limitations to both strategies. In the case of the BRI, host countries fear debt traps, and China needs to become more acquainted with the local environments. For the Global Gateway, less wealthy host countries show limited interest in the EU's value-oriented agenda. Moreover, there are specific limitations unique to each initiative. The BRI is criticized for being environmentally unfriendly. For the Global Gateway, the technological disadvantages of the EU and the Ukraine conflict significantly impede progress.

References:

Clarke, M. (2018). The Belt and Road Initiative: Exploring Beijing's motivations and challenges for its New Silk Road. *Strategic Analysis*, 42, 84-102.

Cinci, C. (2022). Global Gateway vs. Belt and Road Initiative: towards Stronger or Weaker Global Governance. Retrieved March 1, 2024. – URL: https://www.researchgate.net/profile/Cristian-Cinci/publication/361506627_Global_Gateway_vs_Belt_and_Road_Initiative_towards_Stronger_or_Weaker_Global_Governance/links/643f45de39aa471a52490bca/Global-Gateway-vs-Belt-and-Road-Initiative-towards-Stronger-or-Weaker-Global-Governance.pdf

Cheng, Z. (2020). Building the belt and road initiative? – practices en route. *The Pacific Review*. 33. 788-812.

Chu, T.-W., & Haenssger, M. J. (2023). Review of the Research on the Belt and Road Initiative in Myanmar. *European Journal of East Asian Studies*, 22. 229-251.

Dunford, M., & Liu, W. (2019). Chinese perspectives on the Belt and Road Initiative. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 12(1), pages 145-167.

European Commission. (2021, December 1). Joint Communication to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee, the Committee of the Regions and the European Investment Bank: The Global Gateway. JOIN (2021) 30 final. – URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52021JC0030>

European Commission. (2021). Global Gateway: Up to €300 Billion for the European Union's Strategy to Boost Sustainable Links around the World. – URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_6433

European Commission. (2021). Questions and Answers on Global Gateway. – URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_21_6434

European Commission. (2021, February 18). Trade Policy Review – An Open, Sustainable and Assertive Trade Policy. – URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A52021DC0066> p. 2.

European Commission. (2022). European Commission and EIB sign an Agreement to enable further investments worldwide. – URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_2870

European Commission. (2022, June 21). Opening Speech by President von der Leyen at the European Development Days. – URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_22_3903

EUROSTAT. (2022, October 21). General Government Gross Debt. – URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_17_40/default/table?lang=en

Fleming, S. (2021). EU plans €300bn global infrastructure spend to rival China. Financial Times. – URL: <https://www.ft.com/content/610faad4-bacc-4a5e-ba9a-fbcb2a8208f4>

Garcia-Herrero, A., & Xu, J. (2016). China's Belt and Road Initiative: Can Europe Expect Trade Gains? *China & World Economy*, 25(6), 84-99.

German Federal Foreign Office. (2022, April 11). EU Foreign Affairs Council in Luxembourg: The Russian war of aggression in Ukraine and its global impact. – URL: <https://www.auswaertiges-amt.de/en/aussenpolitik/europe/baerbock-eu-luxembourg/2522226>

Harries, D. (2020, November 19). EU worried over 'dangerous' digital tech gap with U.S. and China. CGTN. – URL: <https://newseu.cgtn.com/news/2020-11-19/EU-worried-over-dangerous-digital-tech-gap-with-U-S-and-China-VwzxeYevuM/index.html>

Huang, Y. (2016). Understanding China's Belt & Road Initiative: Motivation, framework and assessment. *China Economic Review*, 40, 314-321.

Hughes, A., Lechner, A., Chitov, A., Horstmann, A., Hinsley, A., Tritto, A., Chariton, A., Li, B. V., Ganapin, D., Simonov, E., Morton, K., Toktomushev, K., Foggin, M., Tan-Mullins, M., Orr, M. C., Griffiths, R., Nash, R., Perkin, S., Glémet, R., Kim, M., & Yu, D. W. (2020). Horizon Scan of the Belt and Road Initiative. *Trends in Ecology & Evolution*, 35(7), 583-593.

Jones, L., & Zeng, J. (2019). Understanding China's 'Belt and Road Initiative': beyond 'grand strategy' to a state transformation analysis. *Third World Quarterly*, 40, 1415-1439.

Kliem, F. (2021, December 7). Europe's Global Gateway: Complementing or Competing With BRI? The Diplomat. – URL: <https://thediplomat.com/2021/12/europes-global-gateway-complementing-or-competing-with-bri/>

Lang, F., & Pehl, M. (2022). Belt and Road Initiative and Global Gate Way Initiative in Comparison. European Cooperation. Warsaw: Consilium LLC, 7-19.

Lai, H. (2020). The Rationale and Effects of China's Belt and Road Initiative: Reducing Vulnerabilities in Domestic Political Economy. *Journal of Contemporary China*, 30, 330-347.

Lemire, J., & Mathiesen, K. (2022, June 26). G7 unveils \$600B plan to combat China's Belt and Road. Politico. – URL: <https://www.politico.eu/article/g7-unveils-600b-plan-to-combat-chinas-belt-and-road/>

Liu, W., Zhang, Y., & Xiong, W. (2020). Financing the Belt and Road Initiative. *Eurasian Geography and Economics*, 61, 137-145.

Lindberg, J., & Biddulph, R. (2021). China's belt and road initiative: The need for livelihood-inclusive stories. *Geoforum*, 121, 138-141.

Pendrakowska, P. (2018). Poland's perspective on the Belt and Road Initiative. *Journal of Contemporary East Asia Studies*, 7, 190-206.

Parker, J. (2021, December 1). EU launches €300bn bid to challenge Chinese influence. BBC News. Retrieved March 1, 2024. – URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-59473071>

Tekdal, V. (2018). China's Belt and Road Initiative: at the crossroads of challenges and ambitions. *The Pacific Review*, 31, 373-390.

Valero, J., & Follain, J. (2021). EU's 'Global Gateway' Infrastructure Push Offers Counter to China's 'Belt and Road'. Bloomberg. – URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-11-30/eu-eyes-300-billion-euro-infrastructure-push-to-challenge-china>

Vanhanen, H. (2020). COVID-19 and European security of supply: Growing in importance. *European View*, 19(2), 146-153. – URL: <https://doi.org/10.1177/1781685820966908>

Zhou, W., & Esteban, M. (2018). Beyond Balancing: China's approach towards the Belt and Road Initiative. *Journal of Contemporary China*, 27, 487-501.

Научные издание

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ
МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ
В НОВЫХ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИХ РЕАЛИЯХ
И V ЕВРАЗИЙСКИЕ ЧТЕНИЯ,**

**ПОСВЯЩЕННЫЕ 95-ЛЕТИЮ
ПРОФЕССОРА
Ж.У. ИБРАШЕВА**

Издается в авторской редакции

ИБ 15476

Подписано в печать 12.11.2024 г. Формат 60x84/16.
Объем 17,6. Тираж 40 экз. Заказ № 11431.

Отпечатано в типографии дом издательство
«Казак университети»

г. Алматы, пр. аль-Фараби, 71